

पाँचौं वार्षिक प्रतिवेदन, २०८०

(कर्णाली प्रदेश)

राष्ट्रिय प्राकृतिक स्रोत तथा वित्त आयोग

सिंहदरबार, काठमाडौं

पौष, २०८०

राष्ट्रीय प्राकृतिक स्रोत तथा वित्त आयोग

ठेगाना:

सिंहदरबार, काठमाडौं ।

टेलिफोन:

०१-४२००६७९, ४२००५९२, ४२००६६३, ४२००२७२, ४२००८७२

ईमेल:

info@nnrfc.gov.np

वेबसाइट:

www.nnrfc.gov.np

मुद्रक:

मुद्रण विभाग,

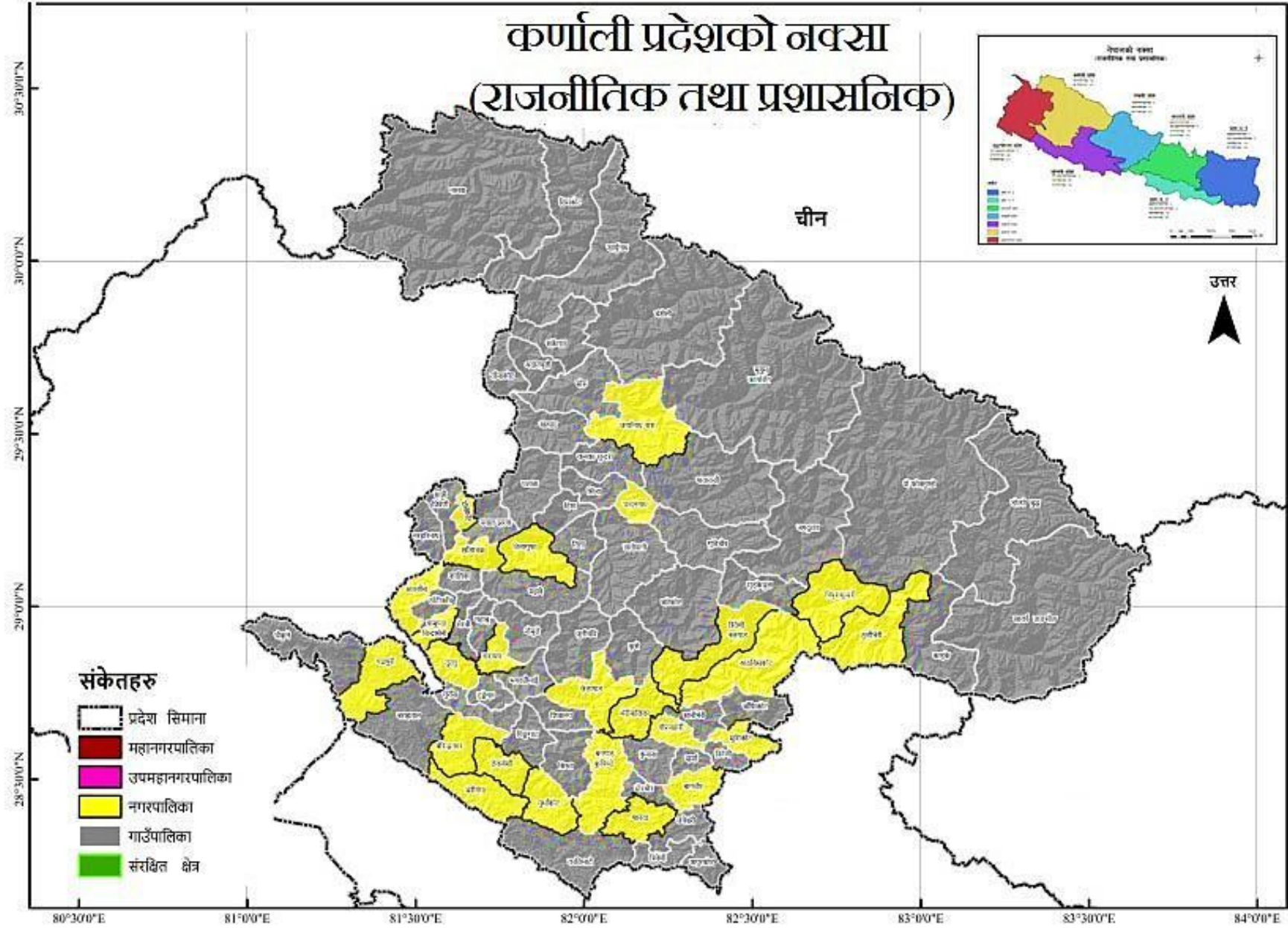
सिंहदरबार, काठमाडौं ।

नेपालको संविधानको धारा २९४ को उपधारा (३) बमोजिम
कर्णाली प्रदेशका

माननीय प्रदेश प्रमुख समक्ष प्रस्तुत गरिएको
राष्ट्रिय प्राकृतिक स्रोत तथा वित्त आयोगको

पाँचौँ वार्षिक प्रतिवेदन, २०८०

कर्णाली प्रदेशको नक्सा (राजनीतिक तथा प्रशासनिक)

राष्ट्रिय प्राकृतिक स्रोत तथा वित्त आयोग

National Natural Resources and Fiscal Commission

प.सं.: २०८०/८१

च.नं.

विषय: आयोगको पाँचौं वार्षिक प्रतिवेदन, २०८० प्रस्तुत गरिएको।

माननीय प्रदेश प्रमुखज्यू,

कर्णाली प्रदेश, सुर्खेत।

नेपालको संविधानको धारा २९४ को उपधारा (३) बमोजिम राष्ट्रिय प्राकृतिक स्रोत तथा वित्त आयोगले आर्थिक वर्ष २०७९/८० मा सम्पादन गरेका काम कारवाहीको वार्षिक प्रतिवेदन प्रस्तुत गरेका छौं।

भवदीय,

विपिन राज निरौला,
सदस्य

अमर राज मिश्र,
सदस्य

जुद्ध बहादुर गुरुङ्ग,
सदस्य

बालानन्द पौडेल,
अध्यक्ष

२०८० पौष

राष्ट्रीय प्राकृतिक स्रोत तथा वित्त आयोगका पदाधिकारी

बालानन्द पौडेल
अध्यक्ष

जुद्ध बहादुर गुरुड
सदस्य

अमर राज मिश्र
सदस्य

विपिन राज निरौला
सदस्य

आयोगका सचिव

रामकृष्ण सुवेदी

कार्यकारी सारांश

नेपालको संविधानले राज्यशक्तिको प्रयोग सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय तहबाट सहकारिता, सहअस्तित्व, समन्वय र पारस्परिक सहयोगको सिद्धान्तका आधारमा हुने व्यवस्था गरेको छ। तीनै तहका सरकारको कार्यजिम्मेवारी र राजस्व अधिकारलाई एकल र साझा अधिकारको रूपमा अनुसूचीमा लिपिबद्ध गरिएको छ। खर्च जिम्मेवारी पूरा गर्न प्रदेश सरकारले सङ्घबाट तथा स्थानीय सरकारले सङ्घ र प्रदेशबाट वित्तीय हस्तान्तरण प्राप्त गर्ने संवैधानिक प्रावधान कार्यान्वयन गर्न स्वतन्त्र आयोगको रूपमा नेपालको संविधानको भाग २६, धारा २५० र २५१ मा राष्ट्रिय प्राकृतिक स्रोत तथा वित्त आयोग सम्बन्धी व्यवस्था गरिएको छ, जसमा एक जना अध्यक्ष सहित बढीमा पाँच जना पदाधिकारी रहने व्यवस्था रहेकोमा हालसम्म अध्यक्ष सहित चार जना पदाधिकारीको नियुक्ति भएको छ। आयोगको सचिवालयमा राजपत्राङ्कित विशिष्ट श्रेणीको सचिवको नेतृत्वमा स्थायी र करार सेवामा कर्मचारी रहने गरी ७३ जनाको दरबन्दी कायम रहेको छ। आयोगको कार्यालय सिंहदरवार, काठमाडौंमा रहेको छ। नेपालको संविधान, राष्ट्रिय प्राकृतिक स्रोत तथा वित्त आयोग ऐन, २०७४, अन्तर-सरकारी वित्त व्यवस्थापन ऐन, २०७४ र राष्ट्रिय प्राकृतिक स्रोत तथा वित्त आयोग नियमावली, २०७६ ले आयोगको काम, कर्तव्य र अधिकार निर्धारण गरेका छन्।

संविधानले आयोगलाई सङ्घीय सञ्चित कोषबाट सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय सरकार बीच राजस्वको बाँडफाँट गर्ने विस्तृत आधार र ढाँचा निर्धारण गर्ने, सङ्घीय सञ्चित कोषबाट प्रदेश र स्थानीय सरकारलाई प्रदान गरिने समानीकरण अनुदान सम्बन्धमा सिफारिस गर्ने, राष्ट्रिय नीति तथा कार्यक्रम, मानक र पूर्वाधारको अवस्था अनुसार प्रदेश र स्थानीय सरकारलाई प्रदान गरिने सशर्त अनुदानको सम्बन्धमा अध्ययन अनुसन्धान गरी आधार तयार गर्ने, प्रदेश सञ्चित कोषबाट प्रदेश र स्थानीय सरकार बीच राजस्वको बाँडफाँट गर्ने विस्तृत आधार र ढाँचा निर्धारण गर्ने, सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय सरकारको खर्च जिम्मेवारी पूरा गर्ने तथा राजस्व असुलीमा सुधार गर्नुपर्ने उपायहरूको सिफारिस गर्ने, समष्टिगत आर्थिक सूचकहरूको विश्लेषण गरी सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय सरकारले लिन सक्ने आन्तरिक ऋणको सीमा सिफारिस गर्ने, सङ्घ र प्रदेश सरकारको राजस्व बाँडफाँटका आधारको पुनरावलोकन गरी परिमार्जनका लागि सिफारिस गर्ने, प्राकृतिक स्रोतको परिचालन गर्दा नेपाल सरकार, प्रदेश सरकार र स्थानीय सरकारको लगानी तथा प्रतिफलको हिस्सा निर्धारणको आधार तय गरी सिफारिस गर्ने, प्राकृतिक स्रोतको बाँडफाँट सम्बन्धी विषयमा सङ्घ र प्रदेश, प्रदेश र प्रदेश, प्रदेश र स्थानीय तह तथा स्थानीय तहहरू बीच उठ्न सक्ने सम्भावित विवादको विषयमा अध्ययन अनुसन्धान गरी त्यसको निवारण गर्न समन्वयात्मक रूपमा काम गर्न सिफारिस गर्ने जिम्मेवारी प्रदान गरेको छ। उल्लिखित कानूनहरू तथा आयोगबाट जारी भएको पदाधिकारी एवम् कर्मचारीहरूको आचारसंहिताको अधिनमा रही आयोगले आफ्नो संवैधानिक र अन्य कानुनी दायित्व पूरा गर्दै आएको छ। प्रदेश र स्थानीय सरकारहरूको कार्यजिम्मेवारीका तुलनामा राजस्व क्षमता कम हुँदा उत्पन्न हुने वित्तीय न्यूनता पूरा गरी सेवा प्रवाह सूचारु गर्नका लागि सङ्घ र प्रदेश सरकारबाट उपलब्ध हुने वित्तीय हस्तान्तरणलाई संवैधानिक मर्म र भावना अनुकूल बनाउन राष्ट्रिय प्राकृतिक स्रोत तथा वित्त आयोगको सिफारिसलाई अनिवार्य गरिएको छ। यसले आयोग वित्तीय सङ्घीयताको संरक्षकीय भूमिकामा रहेको तथ्य पुष्टी गर्दछ।

माथि उल्लिखित कार्य जिम्मेवारी पूरा गर्ने क्रममा आयोगले आ.व. २०७९/८० मा सम्पादन गरेका मुख्य कार्यहरूलाई देहायबमोजिम संक्षिप्त रूपमा प्रस्तुत गरिएको छ।

१. सङ्घीय विभाज्य कोषबाट सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय सरकारमा हुने राजस्व बाँडफाँट

संविधान र कानूनको परिधिमा रही आयोगले सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय सरकार बीच मूल्य अभिवृद्धि कर तथा आन्तरिक उत्पादनमा लाग्ने अन्तःशुल्कबाट सङ्कलित राजस्व बाँडफाँटको विस्तृत आधार र ढाँचा निर्धारण एवम् सो बमोजिमको हिस्सा आयोगको मिति २०७६/११/२९ को निर्णयानुसार आर्थिक वर्ष २०७७/७८ देखि लागू हुने गरी पाँच वर्ष (आर्थिक वर्ष

२०८१/८२) सम्मका लागि राजस्व बाँडफाँट सम्बन्धी हिस्सा सिफारिस गरिएको छ। सङ्घबाट प्रदेश तथा स्थानीय सरकारमा राजस्व बाँडफाँटका लागि सिफारिस गर्दा जनसंख्या र जनसांख्यिक विवरणको अनुपात, क्षेत्रफल, मानव विकास सूचकाङ्क, खर्चको आवश्यकता, राजस्व सङ्कलनमा गरेको प्रयास, पूर्वाधार विकास र विशेष अवस्था जस्ता आधार लिइएको छ।

२. वित्तीय समानीकरण अनुदान सम्बन्धी सिफारिस

क. नेपाल सरकार

आर्थिक वर्ष २०८०/८१ का लागि नेपाल सरकारबाट प्रदेश तथा स्थानीय सरकारमा हस्तान्तरण हुने वित्तीय समानीकरण अनुदानलाई न्यूनतम वित्तीय समानीकरण अनुदान, सूत्रमा आधारित वित्तीय समानीकरण अनुदान र कार्य सम्पादन मूल्याङ्कनका आधारमा हस्तान्तरण हुने वित्तीय समानीकरण अनुदानको रूपमा वर्गीकरण गरी कुल वित्तीय समानीकरण अनुदान निर्धारण गरी आयोगले मिति २०७९/११/२९ मा नेपाल सरकारलाई सिफारिस गरेको छ। सो अनुसार आर्थिक वर्ष २०८०/८१ मा प्रदेश सरकारमा हस्तान्तरण हुने जम्मा रु. ५८ अर्ब ६६ करोड ७५ लाख मध्ये कर्णाली प्रदेश सरकारले रु. १० अर्ब १६ करोड ४१ लाख प्राप्त गर्नेगरी सिफारिस गरिएको छ। त्यसैगरी नेपाल सरकारबाट स्थानीय सरकारका लागि जम्मा रु. ८७ अर्ब ३५ करोड २९ लाख प्राप्त गर्नेगरी सिफारिस गरिएकोमा कर्णाली प्रदेशभित्रका स्थानीय सरकारहरूलाई रु. ७ अर्ब ३४ करोड ६२ लाख वित्तीय समानीकरण अनुदान हस्तान्तरण गर्न सिफारिस गरिएको छ।

ख. प्रदेश सरकार

नेपाल सरकारबाट प्राप्त वित्तीय समानीकरण अनुदान र आफ्नो स्रोतबाट उठ्ने राजस्वलाई प्रदेश भित्रका स्थानीय सरकारको खर्चको आवश्यकता र राजस्व क्षमताको आधारमा प्रदेश कानुन बमोजिम आयोगको सिफारिसमा वित्तीय समानीकरण अनुदान उपलब्ध गराउने भन्ने संवैधानिक तथा कानुनी व्यवस्था रहेको छ। सो व्यवस्था अनुसार आर्थिक वर्ष २०८०/८१ का लागि प्रदेश सरकारबाट प्रदेश भित्रका स्थानीय सरकारहरूलाई उपलब्ध गराउने वित्तीय समानीकरण अनुदानको रकम आयोगबाट मिति २०७९/१२/२९ मा सात वटै प्रदेश सरकारलाई सिफारिस गरिएको छ। यसरी वित्तीय समानीकरण अनुदान सिफारिस गर्दा न्यूनतम अनुदान र सूत्रमा आधारित अनुदानका आधारमा गरिएको छ। सो अनुसार कर्णाली प्रदेश सरकारको लागि कुल रु. ८० करोड रकम प्रदेश भित्रका स्थानीय सरकारहरूमा हस्तान्तरण गर्ने गरी सिफारिस गरिएको छ।

३. सशर्त अनुदानका आधार सम्बन्धी सिफारिस

नेपालको संविधानले राष्ट्रिय नीति तथा कार्यक्रम, मानक र पूर्वाधारको अवस्था अनुसार प्रदेश र स्थानीय सरकारलाई हस्तान्तरण गरिने सशर्त अनुदानको सम्बन्धमा अध्ययन अनुसन्धान गरी आधार तयार गर्ने काम, कर्तव्य र अधिकार आयोगलाई सुम्पेको छ। राष्ट्रिय प्राकृतिक स्रोत तथा वित्त आयोग ऐन, २०७४ ले नेपाल सरकारले प्रदेश तथा स्थानीय सरकारलाई र प्रदेश सरकारले स्थानीय सरकारलाई सशर्त अनुदान उपलब्ध गराउने व्यवस्था गरेको छ। सो अनुदान सम्बन्धमा आयोगले सङ्घीय मन्त्रालय, प्रदेश मन्त्रालय एवम् स्थानीय सरकारसँगको छलफल तथा विषयविज्ञ मार्फत गरिएको अध्ययन अनुसन्धान र विश्लेषण समेतका आधारमा आ.व. २०८०/८१ का लागि नेपाल सरकारबाट प्रदेश तथा स्थानीय सरकारलाई हस्तान्तरण गरिने सशर्त अनुदानका पाँचवटा आधार मिति २०७९/११/०४ मा र प्रदेश सरकारबाट स्थानीय सरकारलाई हस्तान्तरण गरिने सशर्त अनुदानका चारवटा आधार मिति २०७९/१२/१५ मा सिफारिस गरिएको छ।

४. आन्तरिक ऋणको सीमा सम्बन्धी सिफारिस

नेपालको संविधानले तीनवटै तहका सरकारका आ-आफना बजेट र योजना प्रणाली हुने परिकल्पना गरेको छ। सरकारले पेश गर्ने घाटा बजेट पूर्तिको प्रमुख साधनका रूपमा सार्वजनिक ऋण रहेको छ। समष्टिगत आर्थिक परिसूचकहरूको विश्लेषण गरी सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय सरकारहरूले लिनसक्ने आन्तरिक ऋणको सीमा निर्धारण गर्ने संवैधानिक जिम्मेवारी आयोगमा रहेको छ। सोही बमोजिम आर्थिक वर्ष २०८०/८१ को लागि सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय सरकारले लिन सक्ने आन्तरिक ऋणको सीमा निर्धारण गरी आयोगबाट मिति २०८०/०१/३१ मा सिफारिस गरिएको छ। नेपाल सरकारले तत्कालको समष्टिगत आर्थिक स्थिति, प्रदेश तथा स्थानीय सरकारले परिचालन गर्ने आन्तरिक ऋणको परिमाण र बजारको स्थिति समेत विश्लेषण गरी तीनै तहले उठाउने कुल आन्तरिक ऋण आर्थिक वर्ष २०८०/८१ को अनुमानित कुल गार्हस्थ्य उत्पादनको ५ प्रतिशतमा नबढ्ने सुनिश्चित गरी परिचालन गर्न आयोगबाट सिफारिस भएको छ। त्यसै गरी प्रदेश सरकारले आर्थिक वर्ष २०८०/८१ मा नेपाल सरकारबाट प्राप्त हुने राजस्व बाँडफाँट र प्रदेश सरकारको आफ्नो आन्तरिक स्रोतबाट प्राप्त हुने राजस्वको योगफलको १२ प्रतिशतमा नबढ्ने गरी र स्थानीय सरकारले आर्थिक वर्ष २०८०/८१ मा नेपाल सरकार र प्रदेश सरकारबाट प्राप्त हुने राजस्व बाँडफाँट र स्थानीय सरकारको आफ्नो आन्तरिक स्रोतबाट प्राप्त हुने राजस्वको योगफलको १२ प्रतिशतमा नबढ्ने गरी आन्तरिक ऋण उठाउन आयोगबाट सिफारिस गरिएको छ।

५. सवारी साधन करको बाँडफाँट सम्बन्धी सिफारिस

प्रदेश र स्थानीय सरकारको एकल अधिकार क्षेत्रमा परेको सवारी साधन कर उठाउने अधिकारलाई अन्तर-सरकारी वित्त व्यवस्थापन ऐन, २०७४ ले एकल कर प्रशासनका रूपमा राखी सवारी साधन करको निर्धारण र सङ्कलन प्रदेश सरकारले गर्ने तथा सङ्कलित रकमको ६० प्रतिशत रकम प्रदेश सरकारलाई र ४० प्रतिशत रकम सम्बन्धित प्रदेशभित्रका स्थानीय सरकारलाई बाँडफाँट गर्ने व्यवस्था गरेको छ। साथै, प्रदेशभित्र रहेका स्थानीय सरकार बीच हुने सवारी साधन करको बाँडफाँटको आधार र ढाँचा निर्धारण राष्ट्रिय प्राकृतिक स्रोत तथा वित्त आयोगको सिफारिस बमोजिम हुने व्यवस्था यसै ऐनबाट गरिएको छ। जसअनुसार, आर्थिक वर्ष २०८०/८१ का लागि प्रदेशबाट स्थानीय सरकारलाई सवारी साधन कर बापतको राजस्व बाँडफाँटको सिफारिस गर्ने प्रयोजनार्थ जनसंख्या, सडकको लम्बाइ र वनले ढाकेको क्षेत्रफललाई आधार मानी मिति २०७९/१२/२९ मा आयोगबाट सम्बन्धित प्रदेश सरकारलाई सवारी साधन करको हिस्सा सिफारिस गरिएको छ।

६. प्राकृतिक स्रोतबाट प्राप्त रोयल्टी बाँडफाँट सम्बन्धी सिफारिस

अन्तर-सरकारी वित्त व्यवस्थापन ऐन, २०७४ बमोजिम प्राकृतिक स्रोतबाट सङ्कलित रोयल्टी सम्बन्धित सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय सरकारलाई क्रमशः ५० प्रतिशत, २५ प्रतिशत र २५ प्रतिशत हस्तान्तरण हुने र नेपाल सरकारले राष्ट्रिय प्राकृतिक स्रोत तथा वित्त आयोगको सिफारिसमा प्राकृतिक स्रोतको उपयोगबाट प्रभावित हुने सम्बन्धित प्रदेश तथा स्थानीय सरकारलाई प्रभावित भएको अनुपातमा समन्यायिक रूपमा प्राकृतिक स्रोतको रोयल्टी बाँडफाँट तथा वितरण गर्ने व्यवस्था रहेको छ। सोही अनुरूप प्राकृतिक स्रोतको अवस्थिति, प्रभावित भौगोलिक क्षेत्रफल, प्रभावित जनसङ्ख्या र प्राकृतिक स्रोतको दिगो व्यवस्थापनका आधारमा आर्थिक वर्ष २०८०/८१ का लागि नेपाल सरकारले पर्वतारोहण, विद्युत, वन र खानी तथा खनिज जस्ता प्राकृतिक स्रोतको परिचालनबाट सङ्कलन हुने रोयल्टी रकम सम्बन्धित प्रदेश र स्थानीय सरकारलाई बाँडफाँट गर्न आयोगबाट मिति २०७९/१२/२८ मा रोयल्टी बाँडफाँटका आधार तथा हिस्सा निर्धारण गरी नेपाल सरकारलाई सिफारिस गरिएको छ।

७. सिफारिस तथा सुझाव कार्यान्वयनको अवस्था

संवैधानिक तथा कानुनी प्रावधान बमोजिम आयोगले विगतमा विभिन्न मितिमा नेपाल सरकार तथा प्रदेश सरकारलाई सिफारिस तथा सुझावहरू प्रदान गर्दै आएको छ। आर्थिक वर्ष २०७९/८० का लागि नेपाल सरकारबाट प्रदेश तथा स्थानीय सरकारमा हस्तान्तरण हुने वित्तीय समानीकरण अनुदान आयोगबाट सिफारिस भए बमोजिम नै बजेट विनियोजन गरिएको देखिन्छ तर प्रदेश तथा स्थानीय सरकारहरूमा सो बमोजिम हस्तान्तरण भएको देखिएन। सो सम्बन्धमा आ.व. २०७९/८० मा हस्तान्तरण हुन बाँकी अन्तिम किस्ताको वित्तीय समानीकरण अनुदान रकम विनियोजन ऐन, २०७९ को दफा ४ को उपदफा (३) बमोजिम प्रदेश सरकार र स्थानीय सरकारलाई ५० प्रतिशत हुन आउने रकम मात्र हस्तान्तरण गर्न नेपाल सरकार (मन्त्रपरिषद्) को मिति २०८०/०१/१२ को निर्णय भएको कारण देखाई प्रदेश सरकारहरूमा आयोगको सिफारिसको ८७.५ प्रतिशत मात्र र स्थानीय सरकारहरूमा औसतमा ९२.५ प्रतिशत मात्र हस्तान्तरण भएको देखिन्छ। जसमा कर्णाली प्रदेश भित्रका ७६ स्थानीय सरकारलाई औसत प्रतिशत र तीन स्थानीय सरकारलाई औसत प्रतिशत भन्दा बढी हस्तान्तरण भएको देखिन्छ। आयोगबाट गरिएको सिफारिस बमोजिम नै प्रदेश सरकारबाट स्थानीय सरकारमा हस्तान्तरण हुने वित्तीय समानीकरण अनुदान विनियोजन गरिए तापनि कर्णाली प्रदेश सरकारले सो बमोजिम केही स्थानीय सरकारहरूमा हस्तान्तरण गरेको देखिएन।

सशर्त अनुदानतर्फ नयाँ स-साना, टुक्रे कार्यक्रम / आयोजना / परियोजनाहरूमा नेपाल सरकार र प्रदेश सरकारले निरन्तर रूपमा सशर्त अनुदान पठाउने अभ्यास गरेको देखिएकाले प्रदेश तथा स्थानीय सरकारको आयोजना प्राथमिकीकरण र सञ्चालनको स्वायत्ततामा प्रभाव परेको देखिन्छ। यसबाट प्रदेश तथा स्थानीय सरकार आफैले आयोजना छनौट र कार्यान्वयन गरी कार्यक्षमता हासिल गर्ने अवसर सङ्कुचित हुन गएको छ। अतः सशर्त अनुदानबाट सञ्चालन हुने आयोजना / कार्यक्रम प्रति सम्बन्धित तहको अधिकतम स्वामित्व कायम गर्न र कार्यान्वयन प्रक्रियामा व्यवस्थापकीय कुशलता र खर्च दक्षता समेत सुनिश्चित गर्नका लागि सशर्त अनुदान उपलब्ध गराउँदा क्रियाकलाप नै तोक्ने कार्यको अन्त्य गरी त्यस किसिमको स्वायत्तता सम्बन्धित प्रदेश वा स्थानीय सरकारलाई नै हुने गरी क्षेत्रगत शर्तहरू र आयोजना/कार्यक्रमको लक्ष्य तथा अपेक्षित उपलब्धी मात्र किटान गरी सशर्त अनुदान उपलब्ध गराउने तर्फ आवश्यक व्यवस्था गर्न जरूरी देखिएको छ।

नेपाल सरकारले आयोगले सिफारिस गरेको सीमाभित्र रही आन्तरिक ऋण उठाउँदै आएको देखिन्छ। तर त्यसरी उठाएको ऋण रकम रोजगारी सिर्जना गर्ने, उत्पादनमूलक र पूँजीगत प्रकृतिका कार्यमै परिचालन भए नभएको सम्बन्धमा तथ्याङ्क उपलब्ध नहुँदा विश्लेषण गर्न सकिएन। आन्तरिक ऋणको परिचालन कुन योजनाका लागि कुन खर्च शीर्षकमा गर्ने वा कुन खर्च शीर्षकमा गरियो भनेर बजेट तथा कार्यक्रमगत रूपमा बजेट वक्तव्य तथा व्यय अनुमानको विवरण (खर्च शीर्षकगत र स्रोतगत समेत) मा नै स्पष्ट उल्लेख गर्नुपर्ने देखिन्छ। त्यस्तै बजेट विनियोजन र स्रोत व्यवस्थापनको अनुमान अनुरूप आन्तरिक ऋण उठाउँदै गर्दा आन्तरिक ऋण परिचालन गरिने योजनाको कार्यान्वयन स्थिति समेत उल्लेख गर्नु जरूरी देखिन्छ।

आयोगले प्रदेश सरकारको लागि आन्तरिक ऋणको सीमा सिफारिस गर्दै आएको भए तापनि केही प्रदेश सरकारले आन्तरिक ऋण लिनको लागि बजेट वक्तव्यमा उल्लेख सम्म गर्ने गरेको तर ऋण सङ्कलन गरेको भने देखिँदैन। त्यसैगरी आयोगले स्थानीय सरकारको लागि आन्तरिक ऋणको सीमा सिफारिस गर्दै आएको भए तापनि सबै स्थानीय सरकारको बजेट (विनियोजन) आयोगमा उपलब्ध हुन नआएकाले सो सम्बन्धमा थप विश्लेषण गर्न सकिएन।

नेपाल सरकारले राजस्व बाँडफाँटतर्फ असार १५ गतेसम्म सङ्कलन भएको राजस्व मात्र सम्बन्धित आर्थिक वर्षमा बाँडफाँट गरेको देखिएको तर असार १६ गतेदेखि असार मसान्तसम्म विभाज्य कोषमा जम्मा भएको राजस्व सोही आर्थिक वर्षभित्र बाँडफाँट नगरी अर्को आर्थिक वर्षमा मात्र विभाजन गरी हस्तान्तरण गर्ने गरेको देखिएकोले सो अभ्यासबाट सम्बन्धित आर्थिक वर्षको वास्तविक राजस्व बाँडफाँटको परिमाण यकिन गर्न एवम् प्रदेश तथा स्थानीय सरकारको राजस्व आम्दानी र

स्रोत परिचालनको प्रतिवेदन गर्न कठिनाइ देखिन्छ। त्यसैगरी सङ्घीय सरकारले लिएको राजस्वको लक्ष्य अनुसार असुली नभई लक्ष्य पुनरावलोकन गर्दा सो को जानकारी यथासमयमा प्रदेश तथा स्थानीय सरकारलाई समेत उपलब्ध गराउनुका साथै प्रदेश तथा स्थानीय सरकारले आफ्नो राजस्व अनुमानको लक्ष्य समेत संशोधन गर्नुपर्ने देखिन्छ।

प्रदेश सरकारले सवारी साधन करबाट प्राप्त रकम सम्बन्धित प्रदेश र प्रदेश भित्रका स्थानीय सरकारहरूमा मासिक रूपमा बाँडफाँट गर्नुपर्नेमा कर्णाली प्रदेश सरकारले राजश्व व्यवस्थापन सूचना प्रणालीमा भएको समस्याको कारण प्राप्त राजस्व रकम समयमा सञ्चित कोष खाताहरूमा ट्रान्सफर हुन नसकेको व्यहोरा जनाएको छ। सवारी साधन करको बाँडफाँट आगामी दिनमा प्रचलित कानुनी व्यवस्था अनुरूप मासिक रूपमा नै गर्नुपर्ने देखिन्छ।

अन्तर-सरकारी वित्त व्यवस्थापन ऐन, २०७४ को दफा ७ मा उल्लेख भए बमोजिम सङ्घीय विभाज्य कोषमा रहेको प्राकृतिक स्रोतबाट प्राप्त रोयल्टीको बाँडफाँट वार्षिक रूपमा गर्ने व्यवस्था भए तापनि नेपाल सरकारले जुन आर्थिक वर्षमा सङ्कलन भएको रोयल्टी हो सोही आर्थिक वर्षमा सम्बन्धित प्रदेश तथा स्थानीय सरकारको संचित कोषमा जम्मा गरेको देखिदैन। साथै, आयोगले प्राकृतिक स्रोतको स्रोतगत रूपमा हिस्सा बाँडफाँटको सिफारिस गरेको तर आयोगको सिफारिस बमोजिम वितरणको परियोजनागत विस्तृत विवरण नेपाल सरकारबाट आयोगमा उपलब्ध हुन नसकेको हुँदा प्राकृतिक स्रोतको रोयल्टी बाँडफाँटको हिस्सा कार्यान्वयनको अवस्था विश्लेषण गर्न सकिएको छैन। प्राकृतिक स्रोतको परिचालनका लागि लगानी र प्रतिफल तथा लाभको बाँडफाँट सम्बन्धमा विभिन्न कानुनी प्रावधानहरू प्रचलनमा रहेकोले राष्ट्रिय प्राकृतिक स्रोत परिचालन सम्बन्धी एकीकृत कानून तर्जुमा गर्न दिइएको सुझाव हालसम्म कार्यान्वयन भएको देखिदैन।

दूरसञ्चार सेवाको रेडियो फ्रिक्वेन्सीबाट प्राप्त रोयल्टी सङ्घीय विभाज्य कोषमा जम्मा हुने गरी व्यवस्था मिलाउन अर्थ मन्त्रालय मार्फत नेपाल सरकारलाई लेखी पठाइएकोमा उक्त निर्णय अनुसार दूरसञ्चार सेवाको रेडियो फ्रिक्वेन्सीबाट प्राप्त रोयल्टी विभाज्य कोषमा जम्मा भएको जानकारी हालसम्म प्राप्त नभएको हुँदा दूरसञ्चार सेवाको रेडियो फ्रिक्वेन्सीबाट प्राप्त रोयल्टी सङ्घीय विभाज्य कोषमा जम्मा हुने व्यवस्था गरी आयोगले गरेको हिस्सा सिफारिस बमोजिम तीनै तहका सरकारमा वितरण गरिनुपर्दछ।

अन्त्यमा,

अन्तर-सरकारी वित्तीय हस्तान्तरण माथिको अधिक निर्भरताले प्रदेश र स्थानीय सरकारको वित्तीय स्वायत्ततालाई सङ्कुचित गर्न सक्ने देखिन्छ। आन्तरिक राजस्व परिचालन क्षमतामा बृद्धि गरी तहगत स्वायत्तता कायम राख्नु सङ्घीय इकाईहरूको लागि चुनौतिको रूपमा रहेको छ। राजस्व असुलीमा सुधार एवम् खर्चमा मितव्ययिता, कार्यदक्षता, प्रभावकारिता र औचित्यता स्थापित गर्न सकिएमा विद्यमान वित्तीय न्यूनतालाई केही हदसम्म कम गर्न सकिन्छ। यस सम्बन्धमा आयोगले प्रदेश र स्थानीय सरकारले खर्च जिम्मेवारी र राजस्व असुलीमा गर्नुपर्ने सुधार सम्बन्धमा अध्ययन गरी सिफारिससाथ सुझाव दिदै आएको छ। खर्चको आवश्यकता र राजस्व क्षमताको आधारमा वित्तीय समानीकरण अनुदान उपलब्ध गराउने संवैधानिक प्रावधान बमोजिम प्रदेश र स्थानीय सरकारको वित्तीय अन्तर पहिचान गरी वित्तीय समानीकरण अनुदानलाई थप वैज्ञानिक र वस्तुगत बनाउन आयोग प्रयत्नशील छ। राजस्व बाँडफाँटलाई सन्तुलित र पारदर्शी बनाउने, सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय सरकारबीच प्राकृतिक स्रोतको परिचालन गर्दा सो उपर गरिने लगानी र प्रतिफलको हिस्सा निर्धारणको लागि वस्तुगत आधार तय गर्ने, सङ्घीय इकाईहरूबीच प्राकृतिक स्रोत सम्बन्धमा उठ्ने विवाद निवारणको लागि अध्ययन अनुसन्धान गरी सुझाव दिने जस्ता कार्य तर्फ आयोग सघन रूपमा प्रयत्नरत छ। अतः नेपालको संविधान र प्रचलित कानून बमोजिम आयोगले गरेको सिफारिस र सुझावको प्रभावकारी कार्यान्वयन गरी वित्तीय सङ्घीयतालाई थप सुदृढ बनाइनु पर्दछ।

विषय सूची

कार्यकारी सारांश.....	i
विषय सूची	vi
तालिका सूची	vi i i
चित्र सूची.....	i x
परिच्छेद - एक: राष्ट्रिय प्राकृतिक स्रोत तथा वित्त आयोगको परिचय	१
१.१ परिचय.....	१
१.२ गठन.....	१
१.३ काम, कर्तव्य र अधिकार.....	२
१.४ सङ्गठन संरचना र दरवन्दी विवरण.....	५
१.५ प्रतिवेदन.....	८
परिच्छेद - दुई: आयोगको वार्षिक कार्यसम्पादन सम्बन्धी विवरण	९
२.१ आयोगको वार्षिक कार्यक्रम तथा बजेट कार्यान्वयन सम्बन्धी विवरण.....	९
२.२ आयोगले नेपाल सरकार, प्रदेश सरकार तथा स्थानीय सरकारलाई गरेका सिफारिस तथा दिइएका सुझावको विवरण	१२
२.३ आयोगबाट सम्पादन भएका अन्य काम कारवाहीको विवरण	१३
२.४ आयोगको भौतिक स्रोत साधन र उपयोगको अवस्था.....	१६
२.५ समन्वय तथा सहयोग.....	१७
परिच्छेद - तीन: आयोगले गरेका सिफारिस तथा सुझावहरू.....	१९
३.१ सङ्घीय विभाज्य कोषबाट प्रदेश र स्थानीय सरकारमा हुने राजस्व बाँडफाँटसम्बन्धी सिफारिस	१९
३.२ वित्तीय समानीकरण अनुदान सम्बन्धी सिफारिस.....	३८
३.३ सशर्त अनुदानको आधार सम्बन्धी सिफारिस	६९
३.४ आन्तरिक ऋणको सीमा सम्बन्धी सिफारिस	८९
३.५ सवारी साधन करको बाँडफाँट सम्बन्धी सिफारिस.....	११०
३.६ प्राकृतिक स्रोतको परिचालनबाट प्राप्त रोयल्टी बाँडफाँट सम्बन्धी सिफारिस.....	११७
३.७ आर्थिक वर्ष २०७९/८० मा आयोगबाट उपलब्ध गराइएका राय सुझावहरू	१४०
परिच्छेद - चार: सिफारिस तथा सुझाव कार्यान्वयनको अवस्था	१४१
४.१ वित्तीय हस्तान्तरण सम्बन्धी सिफारिस कार्यान्वयनको अवस्था.....	१४१
४.२ आन्तरिक ऋणको सीमा सम्बन्धी सिफारिस कार्यान्वयनको अवस्था	१४७

४.३ राजस्व बाँडफाँट सम्बन्धी सिफारिस कार्यान्वयनको अवस्था	१४९
४.४ प्राकृतिक स्रोतबाट प्राप्त रोयल्टी बाँडफाँट सम्बन्धी सिफारिस कार्यान्वयनको अवस्था	१५१
परिच्छेद - पाँच: निष्कर्ष तथा सुझावहरू	१५३
५.१ निष्कर्ष	१५३
५.२ सुझावहरू	१५३
५.३ अन्य सुझावहरू	१६०
अनुसूचीहरू	१६३
अनुसूची - १: आयोगका पदाधिकारी तथा कर्मचारीहरूको विवरण	१६३
अनुसूची - २: आयोगका केही गतिविधि	१६५

तालिका सूची

तालिका १.१ - आयोगको कार्यक्षेत्र तथा भूमिका.....	५
तालिका १.२ - राष्ट्रिय प्राकृतिक स्रोत तथा वित्त आयोगको कर्मचारी दरबन्दी र पदपूर्तिको अवस्था.....	७
तालिका २.१ - आर्थिक वर्ष २०७९/८० मा विनियोजित बजेट र खर्चको विवरण.....	९
तालिका २.२ - आयोगको वार्षिक स्वीकृत कार्यक्रम: लक्ष्य तथा प्रगति.....	१०
तालिका ३.१ - आर्थिक वर्ष २०७७/७८ का लागि नेपाल सरकारबाट कर्णाली प्रदेशभित्रका स्थानीय सरकारलाई हस्तान्तरण हुने स्थानीय तहगत राजस्व बाँडफाँटको हिस्सा.....	३५
तालिका ३.२ - आर्थिक वर्ष २०८०/८१ का लागि नेपाल सरकारबाट कर्णाली प्रदेशभित्रका स्थानीय सरकारलाई हस्तान्तरण हुने वित्तीय समानीकरण अनुदान सिफारिस.....	५५
तालिका ३.३ - आर्थिक वर्ष २०८०/८१ का लागि प्रदेश कानूनबमोजिम प्रदेशले स्थानीय सरकारलाई दिने वित्तीय समानीकरण अनुदान सम्बन्धमा प्रदेश सरकार, कर्णाली प्रदेशलाई गरिएको सिफारिस.....	६६
तालिका ३.४ - समष्टिगत आर्थिक सूचकहरूको विद्यमान अवस्था.....	९५
तालिका ३.५ - अनुमानित बजेटमा ऋणको अंश र खर्चको तुलनामा ऋण परिचालनको अवस्था.....	१००
तालिका ३.६ - विगत १० आर्थिक वर्षको नेपाल सरकारको सार्वजनिक ऋण प्राप्ति र भुक्तानीको विवरण.....	१०२
तालिका ३.७ - विगत ५ आर्थिक वर्षको नेपाल सरकारको कुल ऋण दायित्वको विवरण.....	१०३
तालिका ३.८ - विगत ५ आर्थिक वर्षको नेपाल सरकारको आन्तरिक ऋण निष्काशनको विवरण.....	१०४
तालिका ३.९ - विगत ५ आर्थिक वर्षको नेपाल सरकारको कुल आन्तरिक ऋण दायित्वको विवरण.....	१०५
तालिका ३.१० - प्रदेश सरकारले बजेट तर्जुमा गर्दा प्रस्ताव गरेको आन्तरिक ऋण रकम.....	१०६
तालिका ३.११ - प्रदेश र स्थानीय सरकारहरूको राजस्वको स्थिति.....	१०७
तालिका ३.१२ - आर्थिक वर्ष २०८०/८१ का लागि एकल कर प्रशासनअन्तर्गत प्रदेश सरकार, कर्णाली प्रदेशले सङ्कलन गरी स्थानीय विभाज्य कोषमा जम्मा गर्ने सवारी साधन करको स्थानीय सरकारबीच बाँडफाँटको हिस्सा.....	११४
तालिका ३.१३ - आर्थिक वर्ष २०८०/८१ मा कर्णाली प्रदेश सरकारमा हुने रोयल्टीको हिस्सा बाँडफाँट सिफारिस.....	१३५
तालिका ३.१४ - आर्थिक वर्ष २०८०/८१ मा कर्णाली प्रदेशभित्रका स्थानीय सरकार बीच हुने रोयल्टीको हिस्सा बाँडफाँट सिफारिस.....	१३६
तालिका ४.१ - वित्तीय समानीकरण अनुदान सिफारिस तथा सोको कार्यान्वयनको अवस्था.....	१४१
तालिका ४.२ - वित्तीय समानीकरण अनुदान हस्तान्तरण गर्दा औसत भन्दा फरक परेको कर्णाली प्रदेशभित्रका स्थानीय सरकारको विवरण.....	१४२
तालिका ४.३ - आर्थिक वर्ष २०७९/८० र २०८०/८१ को वित्तीय समानीकरण अनुदान सिफारिस तथा सोको कार्यान्वयनको अवस्था.....	१४४
तालिका ४.४ - नेपाल सरकारबाट कर्णाली प्रदेश भित्रका स्थानीय सरकारमा भएको सशर्त अनुदानको बजेट विनियोजन	

तथा हस्तान्तरण	१४६
तालिका ४.५ - सङ्घीय विभाज्य कोष र सोको बाँडफाँटको विवरण	१५०
तालिका ४.६ - आर्थिक वर्ष २०७८/७९ मा सङ्घीय विभाज्य कोषमा जम्मा भएको रोयल्टी र बाँडफाँटको विवरण ...	१५१
तालिका ४.७ - आर्थिक वर्ष २०७८/७९ मा सङ्कलन भई कर्णाली प्रदेश भित्रका स्थानीय सरकारले प्राप्त गरेको रोयल्टीको विवरण	१५२

चित्र सूची

चित्र १.१ - सङ्गठन संरचना	६
---------------------------------	---

परिच्छेद - एकः

राष्ट्रिय प्राकृतिक स्रोत तथा वित्त आयोगको परिचय

१.१ परिचय

नेपालको संविधान जारी भएपछि मुलुक सङ्घीय प्रणालीमा रुपान्तरण भएसँगै मुलुकमा तीन तहका सरकार रहने र यी तीन तहका सरकारबीचको सम्बन्ध सहकारिता, सहअस्तित्व र समन्वयको सिद्धान्तमा आधारित रहने व्यवस्था छ। सङ्घीय शासन प्रणालीको कार्यान्वयनबाट जनताका भावना, आकांक्षा र आवश्यकता सम्बोधन गरी विकासको प्रतिफलमा जनताको सहज पहुँच सुनिश्चित गर्नको लागि सङ्घीय इकाईहरूको बीचमा गरिने प्राकृतिक स्रोतको स्रोत तथा प्रतिफल बाँडफाँट र वित्तीय हस्तान्तरणमा प्रभावकारी भूमिका निर्वाह गर्न नेपालको संविधानले राष्ट्रिय प्राकृतिक स्रोत तथा वित्त आयोगको व्यवस्था गरेको छ।

सङ्घीयताको प्रभावकारी कार्यान्वयन गर्नका लागि देशमा उपलब्ध स्रोतहरूको न्यायोचित वितरण र परिचालन पूर्वशर्तका रूपमा रहने गर्दछ। यसै सन्दर्भमा मुलुकमा उपलब्ध प्राकृतिक एवम् वित्तीय स्रोतलाई तीन तहका सरकारहरूबीच सन्तुलित तथा समन्यायिक ढंगले बाँडफाँट एवम् वितरणको सुनिश्चितता गर्ने महत्त्वपूर्ण भूमिका सहितको संवैधानिक निकायको रूपमा नेपालको संविधानको धारा २५० मा राष्ट्रिय प्राकृतिक स्रोत तथा वित्त आयोगको गठन र धारा २५१ मा आयोगको काम, कर्तव्य र अधिकारको व्यवस्था गरिएको छ। आयोगको काम, कर्तव्य र अधिकारलाई व्यवस्थित गर्न राष्ट्रिय प्राकृतिक स्रोत तथा वित्त आयोग ऐन, २०७४ र अन्तर-सरकारी वित्त व्यवस्थापन ऐन, २०७४ जारी भई कार्यान्वयनमा रहेका छन्।

आयोगले संविधान तथा कानूनको अधीनमा रहेर सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय सरकारहरूबीच मूल्य अभिवृद्धि कर तथा आन्तरिक उत्पादनमा लाग्ने अन्तःशुल्कबाट सङ्कलित राजस्व बाँडफाँटको हिस्सा निर्धारण, प्राकृतिक स्रोतबाट प्राप्त रोयल्टीको बाँडफाँटको हिस्सा निर्धारण, नेपाल सरकारले प्रदेश तथा स्थानीय सरकारलाई र प्रदेशले स्थानीय सरकारलाई उपलब्ध गराउने वित्तीय समानीकरण अनुदानको रकम निर्धारण तथा सशर्त अनुदानको आधार तय र तीनवटै तहका सरकारले वार्षिक रूपमा लिन सक्ने आन्तरिक ऋणको अधिकतम सीमा निर्धारण गरी सिफारिस गरेको छ। साथै, प्रदेश तथा स्थानीय सरकारको एकल अधिकारको सूचीमा रहेको सवारी साधन करको प्रशासन प्रदेशले गर्ने र सङ्कलित कर रकमलाई प्रदेश तथा सम्बन्धित स्थानीय सरकारबीच बाँडफाँट गर्ने कानुनी व्यवस्था भएअनुरूप त्यस्तो करलाई प्रदेश भित्रका स्थानीय सरकारहरूबीच बाँडफाँटको हिस्सा निर्धारण गरी सम्बन्धित प्रदेश सरकारलाई सिफारिस गर्ने कार्य समेत आयोगले गरेको छ।

१.२ गठन

नेपालको संविधानको धारा २५० को उपधारा (१) मा राष्ट्रिय प्राकृतिक स्रोत तथा वित्त आयोगको गठनसम्बन्धी व्यवस्था गरिएको छ। आयोगमा अध्यक्षसहित बढीमा पाँच जना सदस्यहरू रहने प्रावधान छ। राष्ट्रपतिबाट संवैधानिक परिषद्को सिफारिसमा आयोगमा अध्यक्ष र सदस्यहरूको नियुक्ति हुने व्यवस्था रहेको छ। आयोगका अध्यक्ष र सदस्यहरूको पदावधि नियुक्ति भएको मितिले छ वर्षको हुने प्रावधान रहेको छ। यसरी नियुक्त अध्यक्ष तथा सदस्यको पुनः नियुक्ति हुन नसक्ने व्यवस्था भए पनि सदस्यलाई अध्यक्षको पदमा भने नियुक्ति गर्न सकिने छ। त्यसरी सदस्य अध्यक्षको पदमा नियुक्ति भएमा निजको पदावधि गणना गर्दा सदस्य भएको अवधिलाई समेत जोडी गणना गरिने प्रावधान रहेको छ।

नेपालको संविधानको धारा २५० को उपधारा (६) बमोजिम आयोगको अध्यक्ष वा सदस्यको पदमा नियुक्त हुनका लागि योग्यताका रूपमा मान्यता प्राप्त विश्वविद्यालयबाट सम्बन्धित विषयमा स्नातक उपाधि हासिल गरी प्राकृतिक स्रोत वा वित्त व्यवस्थापन, अर्थशास्त्र, कानून, व्यवस्थापनको क्षेत्रमा कम्तीमा बीस वर्ष क्रियाशील रही विशेषज्ञता हासिल गरेको, नियुक्ति

हुदाँका बखत कुनै राजनीतिक दलको सदस्य नरहेको, पैतालीस वर्ष उमेर पूरा भएको र उच्च नैतिक चरित्र भएको हुनुपर्ने भन्ने उल्लेख छ।

१.३ काम, कर्तव्य र अधिकार

नेपालको संविधानले आयोगलाई मूलतः सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय सरकारबीच हुने प्राकृतिक तथा वित्तीय स्रोतको बाँडफाँटको विषयमा सिफारिस गर्ने महत्त्वपूर्ण जिम्मेवारी प्रदान गरेको छ। आयोगको काम, कर्तव्य तथा अधिकारसम्बन्धी व्यवस्थाहरू नेपालको संविधानको धारा २५१ मा उल्लेख गरिएका छन्। त्यसैगरी, राष्ट्रिय प्राकृतिक स्रोत तथा वित्त आयोग ऐन, २०७४, अन्तर-सरकारी वित्त व्यवस्थापन ऐन, २०७४ र राष्ट्रिय प्राकृतिक स्रोत तथा वित्त आयोग नियमावली, २०७६ मा समेत आयोगको काम, कर्तव्य तथा अधिकारका सम्बन्धमा थप व्यवस्था गरिएको छ। आयोगको काम, कर्तव्य र अधिकार सम्बन्धमा संवैधानिक तथा कानुनी व्यवस्थाहरू देहायअनुसार रहेका छन्।

१.३.१ संवैधानिक व्यवस्था

नेपालको संविधानको धारा ६० को उपधारा (३) अनुसार प्रदेश र स्थानीय सरकारले प्राप्त गर्ने वित्तीय हस्तान्तरणको परिमाण राष्ट्रिय प्राकृतिक स्रोत तथा वित्त आयोगको सिफारिस बमोजिम हुनेछ। नेपालको संविधानको धारा २५१ को उपधारा (१) मा राष्ट्रिय प्राकृतिक स्रोत तथा वित्त आयोगको काम, कर्तव्य र अधिकार देहायबमोजिम हुने गरी तोकिएको छः

- (क) संविधान र कानून बमोजिम सङ्घीय सञ्चित कोषबाट सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय सरकारबीच राजस्वको बाँडफाँट गर्ने विस्तृत आधार र ढाँचा निर्धारण गर्ने,
- (ख) सङ्घीय सञ्चित कोषबाट प्रदेश र स्थानीय सरकारलाई प्रदान गरिने समानीकरण अनुदान सम्बन्धमा सिफारिस गर्ने,
- (ग) राष्ट्रिय नीति तथा कार्यक्रम, मानक, पूर्वाधारको अवस्था अनुसार प्रदेश र स्थानीय सरकारलाई प्रदान गरिने सशर्त अनुदानको सम्बन्धमा अध्ययन अनुसन्धान गरी आधार तयार गर्ने,
- (घ) प्रदेश सञ्चित कोषबाट प्रदेश र स्थानीय सरकारबीच राजस्वको बाँडफाँट गर्ने विस्तृत आधार र ढाँचा निर्धारण गर्ने,
- (ङ) सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय सरकारको खर्च जिम्मेवारी पूरा गर्ने र राजस्व असुलीमा सुधार गर्नु पर्ने उपायहरूको सिफारिस गर्ने,
- (च) समष्टिगत आर्थिक सूचकहरूको विश्लेषण गरी सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय सरकारले लिनसक्ने आन्तरिक ऋणको सीमा सिफारिस गर्ने,
- (छ) सङ्घ र प्रदेश सरकारको राजस्व बाँडफाँटका आधारको पुनरावलोकन गरी परिमार्जनको सिफारिस गर्ने,
- (ज) प्राकृतिक स्रोतको परिचालन गर्दा नेपाल सरकार, प्रदेश सरकार र स्थानीय तहको लगानी तथा प्रतिफलको हिस्सा निर्धारणको आधार तय गरी सिफारिस गर्ने,
- (झ) प्राकृतिक स्रोतको बाँडफाँट सम्बन्धी विषयमा सङ्घ र प्रदेश, प्रदेश र प्रदेश, प्रदेश र स्थानीय तह तथा स्थानीय तहहरूबीच उठ्न सक्ने सम्भावित विवादको विषयमा अध्ययन अनुसन्धान गरी त्यसको निवारण गर्न समन्वयात्मक रूपमा काम गर्न सुझाव दिने।

त्यसैगरी धारा २५१ को उपधारा (२) मा राष्ट्रिय प्राकृतिक स्रोत तथा वित्त आयोगले प्राकृतिक स्रोतको बाँडफाँट गर्दा सो सँग सम्बन्धित वातावरणीय प्रभाव मूल्याङ्कन सम्बन्धमा आवश्यक अध्ययन र अनुसन्धान गरी नेपाल सरकारलाई सिफारिस गर्नेछ भन्ने उल्लेख गरिएको छ। साथै, सोही धाराको उपधारा (३) ले आयोगको काम, कर्तव्य र अधिकार, प्राकृतिक

स्रोतको परिचालन गर्दा वा राजस्व बाँडफाँट गर्दा अपनाउनु पर्ने विस्तृत आधार, आयोगका पदाधिकारीहरूको सेवाका शर्त लगायत अन्य व्यवस्था सङ्घीय कानून बमोजिम हुने व्यवस्था गरेको छ ।

१.३.२ कानुनी व्यवस्था

राष्ट्रिय प्राकृतिक स्रोत तथा वित्त आयोग ऐन, २०७४ अनुसार राष्ट्रिय प्राकृतिक स्रोत तथा वित्त आयोगको काम, कर्तव्य र अधिकार निम्नानुसार रहेका छन्:

- (क) प्रदेश कानून बमोजिम प्रदेशले स्थानीय तहलाई दिने वित्तीय समानीकरण अनुदान सम्बन्धमा प्रदेशलाई सिफारिस गर्ने,
- (ख) प्रदेश कानून बमोजिम प्रदेशले स्थानीय तहलाई प्रदान गर्ने सशर्त अनुदानको आधार तयार गरी प्रदेशलाई सिफारिस गर्ने,
- (ग) नेपाल सरकार, प्रदेश वा स्थानीय तहबीच राजस्वको बाँडफाँट सम्बन्धमा उठेको विवाद समाधान गर्न आवश्यक सहजीकरण र सहयोग गर्ने,
- (घ) नेपाल सरकारले प्रदेश तथा स्थानीय तहलाई दिने अनुदान सम्बन्धमा नेपाल सरकारलाई सुझाव दिने,
- (ङ) नेपाल सरकार तथा प्रदेशले राजस्व बाँडफाँटका सम्बन्धमा कुनै सुझाव माग गरेमा आवश्यक सुझाव दिने,
- (च) नेपाल सरकार, प्रदेश तथा स्थानीय तहले लगाउने करका सम्बन्धमा नेपाल सरकार, प्रदेश वा स्थानीय तहले सुझाव माग गरेमा आवश्यक सुझाव दिने,
- (छ) प्राकृतिक स्रोतको संरक्षण र उपयोगका विषयमा नेपाल सरकार, प्रदेश तथा स्थानीय तहलाई आवश्यक सुझाव दिने,
- (ज) आयोगले संविधान र यस ऐन बमोजिम सुझाव वा सिफारिस दिँदा वा ढाँचा तयार गर्दा प्रदेश तथा स्थानीय तहको कार्यसम्पादनलाई समेत आधार लिने ।

अन्तर-सरकारी वित्त व्यवस्थापन ऐन, २०७४ अनुसार आयोगको काम, कर्तव्य र अधिकारका सम्बन्धमा देहाय बमोजिमको व्यवस्था रहेको छ:

- (क) मूल्य अभिवृद्धि कर तथा अन्तःशुल्कको बाँडफाँटबाट प्राप्त राजस्वको बाँडफाँट सम्बन्धमा ऐनको दफा ६ को उपदफा (४) अनुसार उपदफा (३) बमोजिम प्रदेश विभाज्य कोष र स्थानीय विभाज्य कोषमा जम्मा भएको राजस्व रकम संविधान र यस ऐनको अधीनमा रही राष्ट्रिय प्राकृतिक स्रोत तथा वित्त आयोगले निर्धारण गरेको आधार र ढाँचा बमोजिम प्रत्येक प्रदेश र स्थानीय तहलाई बाँडफाँट गर्ने,
- (ख) सवारी साधन करको बाँडफाँट सम्बन्धमा ऐनको दफा ६क. को उपदफा (४) अनुसार उपदफा (३) बमोजिम स्थानीय विभाज्य कोषमा जम्मा भएको रकम संविधान र यस ऐनको अधीनमा रही आयोगले निर्धारण गरेको आधार र ढाँचा बमोजिम प्रदेश सरकारले स्थानीय तहलाई बाँडफाँट गर्ने,
- (ग) रोयल्टी बाँडफाँट सम्बन्धमा ऐनको दफा ७ को उपदफा (२) मा उपदफा (१) बमोजिमको कोषमा रहेको रोयल्टीको बाँडफाँट नेपाल सरकारले अनुसूची-४ बमोजिम वार्षिक रूपमा गर्नेछ भन्ने व्यवस्था उल्लेख भएको र सोही दफा बमोजिमको अनुसूची-४ को द्रष्टव्य-१ मा नेपाल सरकारले आयोगको सिफारिसमा प्राकृतिक स्रोतको उपयोगबाट प्रभावित हुने प्रदेश तथा स्थानीय तहलाई त्यसरी प्रभावित भएको अनुपातमा समन्यायिक रूपमा प्राकृतिक स्रोतको रोयल्टीको बाँडफाँट तथा वितरण गर्ने,

- (घ) वित्तीय समानीकरण अनुदान सम्बन्धमा ऐनको दफा ८ को उपदफा (१) अनुसार नेपाल सरकारले प्रदेश तथा स्थानीय तहको खर्चको आवश्यकता र राजस्वको क्षमताको आधारमा आयोगको सिफारिसमा प्रदेश र स्थानीय तहलाई वित्तीय समानीकरण अनुदान वितरण गर्ने। त्यसैगरी उपदफा (२) अनुसार उपदफा (१) बमोजिम नेपाल सरकारबाट प्राप्त अनुदान र आफ्नो स्रोतबाट उठेको राजस्वलाई प्रदेशले प्रदेश भित्रका स्थानीय तहको खर्चको आवश्यकता र राजस्वको क्षमताको आधारमा प्रदेश कानून बमोजिम आयोगको सिफारिसमा वित्तीय समानीकरण अनुदान वितरण गर्ने,
- (ङ) सशर्त अनुदानका सम्बन्धमा ऐनको दफा ९ को उपदफा (१) अनुसार नेपाल सरकारले प्रदेश वा स्थानीय तह वा नेपाल सरकारको कुनै योजना कार्यान्वयन गर्न संविधानको धारा २५१ को उपधारा (१) को खण्ड (ग) बमोजिम आयोगले तोकेको आधार बमोजिम प्रदेश तथा स्थानीय तहलाई सशर्त अनुदान प्रदान गर्ने। त्यसैगरी उपदफा (३) अनुसार प्रदेशले स्थानीय तहलाई प्रदेश कानून बमोजिम आयोगले तोकेको आधार बमोजिम सशर्त अनुदान प्रदान गर्ने,
- (च) आन्तरिक ऋणको सम्बन्धमा ऐनको दफा १४ को उपदफा (१) अनुसार नेपाल सरकार, प्रदेश तथा स्थानीय तहले आयोगले सिफारिस गरेको सीमाभित्र रही आन्तरिक ऋण लिन सक्ने,
- (छ) आय व्ययको प्रक्षेपण सम्बन्धमा ऐनको दफा १८ को उपदफा (२) अनुसार नेपाल सरकारले आयोगसँग परामर्श गरी चालु आर्थिक वर्षको फागुन मसान्तभित्र दफा ६ बमोजिमको राजस्व बाँडफाँट र दफा ८ बमोजिमको वित्तीय समानीकरण अनुदान बापत आगामी आर्थिक वर्षमा नेपाल सरकारले प्रदेश तथा स्थानीय तहलाई उपलब्ध गराउने अनुमानित स्रोतको विवरण प्रदेश तथा स्थानीय तहलाई उपलब्ध गराउनुपर्ने। त्यसैगरी, उपदफा (३) अनुसार प्रदेश सरकारले आयोगसँग परामर्श गरी चालु आर्थिक वर्षको चैत्र मसान्तभित्र संविधानको धारा ६० को उपधारा (५) बमोजिम स्थानीय तहलाई उपलब्ध गराउने वित्तीय अनुदानको अनुमानित विवरण स्थानीय तहलाई उपलब्ध गराउनुपर्ने।

राष्ट्रिय प्राकृतिक स्रोत तथा वित्त आयोग नियमावली, २०७६ मा आयोगले संविधान, ऐन तथा प्रचलित कानूनमा उल्लिखित काम, कर्तव्य र अधिकारको प्रयोग गर्दा देहाय बमोजिमका कार्यहरू गर्ने गरी व्यवस्था गरिएको छः

- (क) प्राकृतिक स्रोतको प्रयोग वा विकासबाट प्राप्त लाभको समन्यायिक वितरणको व्यवस्था गर्न, गराउनका लागि आवश्यक अध्ययन, अनुसन्धान गर्ने, गराउने र सोको वस्तुगत आधार एवम् मापदण्ड निर्धारण गर्ने, गराउने,
- (ख) प्रदेश र स्थानीय तहले प्राप्त गर्ने वित्तीय हस्तान्तरणको परिमाण निर्धारण गर्न आवश्यक अध्ययन, अनुसन्धान गर्ने गराउने,
- (ग) प्रदेश र स्थानीय तहको खर्चको आवश्यकता र राजस्वको क्षमताको पहिचान गर्न आवश्यक अध्ययन, अनुसन्धान गर्ने र सोको वस्तुगत आधार एवम् मापदण्ड निर्धारण गर्ने, गराउने,
- (घ) संविधान र प्रचलित कानून बमोजिम सङ्घीय सञ्चित कोषबाट सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय तहबीच राजस्वको बाँडफाँट गर्ने आधार र ढाँचा तय गर्ने विधि स्वीकृत गर्ने,
- (ङ) सङ्घीय सञ्चित कोषबाट प्रदेश र स्थानीय तहलाई प्रदान गरिने वित्तीय समानीकरण अनुदान सम्बन्धमा सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय तहबाट आवश्यक सूचना, तथ्याङ्क एवम् विवरण नियमित रूपमा प्राप्त गर्ने,
- (च) राजस्व बाँडफाँट, वित्तीय समानीकरण अनुदान, सशर्त अनुदान, राजस्व असुली, आन्तरिक ऋणको सीमा, प्राकृतिक स्रोतको परिचालन, बाँडफाँट, संरक्षण एवम् उपयोग र प्रदेश तथा स्थानीय तहको कार्य सम्पादनका बारेमा आवश्यक

अध्ययन, अनुसन्धान गर्ने गराउने,

- (छ) प्रचलित कानून बमोजिम प्राकृतिक स्रोतको परिचालनमा नेपाल सरकार, प्रदेश सरकार तथा स्थानीय तहले गर्ने लगानीको हिस्सा र प्राकृतिक स्रोतको परिचालनबाट प्राप्त हुने प्रतिफलको हिस्सा निर्धारणको आधार सम्बन्धी विधितय गर्ने,
- (ज) नेपाल सरकार, प्रदेश सरकार वा स्थानीय तहबीच प्राकृतिक स्रोतको बाँडफाँट एवम् परिचालनका सम्बन्धमा उठ्न सक्ने विवाद समाधान गर्न आवश्यक सहयोग र सहजीकरण गर्ने,
- (झ) कार्यसम्पादनको सिलसिलामा आवश्यकता अनुसार नेपाल सरकार, प्रदेश सरकार, स्थानीय तह, संवैधानिक निकाय वा अन्य सरकारी आयोग लगायतका निकायहरूबाट सुझाव वा सल्लाह लिने।

यसरी उल्लिखित ऐन तथा नियमावलीमा आयोगका संवैधानिक जिम्मेवारीहरूलाई थप प्रष्ट्याउनुका साथै तीन तहका सरकारहरू बीच स्रोतको बाँडफाँट गर्दा आयोगले लिनुपर्ने आधारहरूको समेत व्यवस्था गरिएको छ। आयोगका उल्लिखित काम, कर्तव्य र अधिकार बमोजिम आयोगको कार्यक्षेत्र र भूमिकाको सारांश तालिका १.१ मा रहेको छ।

तालिका १.१ - आयोगको कार्यक्षेत्र तथा भूमिका

कार्य क्षेत्र	आयोगको भूमिका
खर्च जिम्मेवारी	• सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय सरकारको खर्च जिम्मेवारी पूरा गर्ने उपायहरूको सिफारिस गर्ने।
राजस्व जिम्मेवारी	• सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय सरकारले राजस्व असुलीमा सुधार गर्नुपर्ने उपायहरूको सिफारिस गर्ने।
राजस्व बाँडफाँट	• सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय सरकारबीच राजस्व बाँडफाँट गर्ने विस्तृत आधार र ढाँचा निर्धारण गर्ने, • प्रदेश र स्थानीय सरकारबीच राजस्व बाँडफाँट गर्ने विस्तृत आधार र ढाँचा निर्धारण गर्ने, • राजस्व बाँडफाँटका आधारहरूको पुनरावलोकन गरी परिमार्जनको सिफारिस गर्ने, • प्रदेश र स्थानीय सरकारबीच हुने सवारी साधन कर बाँडफाँटको आधार र ढाँचा निर्धारण गर्ने।
अन्तर-सरकारी वित्तीय हस्तान्तरण	• सङ्घीय सञ्चित कोषबाट प्रदेश र स्थानीय सरकारलाई प्रदान गरिने वित्तीय समानीकरण अनुदान सम्बन्धमा सिफारिस गर्ने, • प्रदेश सञ्चित कोषबाट स्थानीय सरकारलाई प्रदान गरिने वित्तीय समानीकरण अनुदान सम्बन्धमा सिफारिस गर्ने, • प्रदेश र स्थानीय सरकारलाई प्रदान गरिने सशर्त अनुदानको आधार तयार गरी सिफारिस गर्ने।
आन्तरिक ऋण	• सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय सरकारले लिनसक्ने आन्तरिक ऋणको सीमा सिफारिस गर्ने।
प्राकृतिक स्रोतको परिचालन तथा बाँडफाँट	• प्राकृतिक स्रोतको परिचालन गर्दा सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय सरकारको लगानी तथा प्रतिफलको हिस्सा निर्धारणको आधार तय गरी सिफारिस गर्ने, • प्राकृतिक स्रोतको बाँडफाँट सम्बन्धी विवादको विषयमा अध्ययन अनुसन्धान गरी विवाद निवारण गर्न सुझाव दिने, • प्राकृतिक स्रोतको बाँडफाँट गर्दा वातावरणीय प्रभाव मूल्याङ्कनका सम्बन्धमा अध्ययन अनुसन्धान गरी नेपाल सरकारलाई सुझाव दिने, • सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय सरकारबीच बाँडफाँट हुने रोयल्टीको हिस्सा निर्धारण गरी सिफारिस गर्ने।

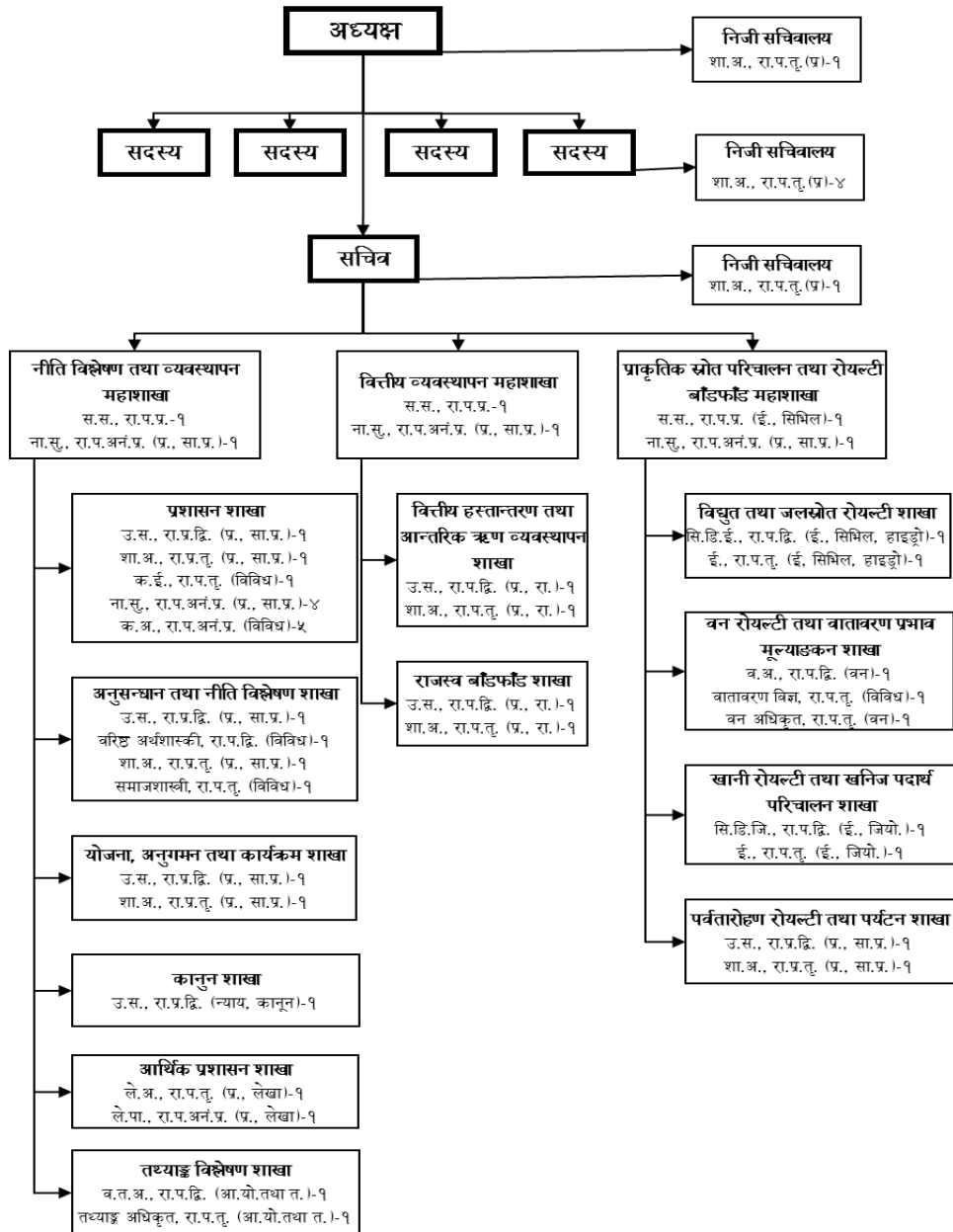
१.४ सङ्गठन संरचना र दरवन्दी विवरण

राष्ट्रिय प्राकृतिक स्रोत तथा वित्त आयोगमा अध्यक्ष सहित बढीमा पाँचजना सदस्यहरू रहने र राष्ट्रपतिले संवैधानिक

परिषदको सिफारिसमा आयोगको अध्यक्ष र सदस्यको नियुक्ति गर्ने संवैधानिक प्रावधान रहेको छ। मिति २०७५ साल चैत्र ७ गते सम्माननीय राष्ट्रपतिबाट आयोगको अध्यक्ष नियुक्त भई कार्यरत रहेकोमा मिति २०७७ साल माघ २९ गते दुईजना सदस्यहरू र मिति २०७८ साल असार १० गते थप एक जना सदस्य नियुक्त भई हाल अध्यक्ष सहित चार जना पदाधिकारीहरू बहाल रहेको अवस्था छ।

आयोगको सचिवालयमा तीनवटा महाशाखा र विभिन्न १२ वटा शाखाहरू रहेका छन्। विशिष्ट प्रकृतिको कार्यक्षेत्र भएकाले आयोगको कार्यालयमा प्रशासन, इन्जिनियरिङ्ग, वन, न्याय, आर्थिक योजना तथा तथ्याङ्क र विविध सेवा समूहका कर्मचारीहरू रहने व्यवस्था छ। आयोगको सङ्गठन संरचना चित्र १.१ मा राखिएको छ।

चित्र १.१ - सङ्गठन संरचना

आयोगको कार्य सञ्चालनमा सहयोग पुऱ्याउनका लागि नेपाल सरकारको राजपत्राङ्कित विशिष्ट श्रेणीको सचिवको नेतृत्वमा विभिन्न सेवा समूहका ४९ जना निजामती कर्मचारीहरू रहने गरी सङ्गठन संरचना स्वीकृत भएको छ। साथै, कार्यालय

सहयोगी र सवारी चालकका लागि २४ जना सेवा करारमा लिनसक्ने गरी दरबन्दी स्वीकृत भएको छ। आयोगको कर्मचारी दरबन्दी विवरण र पदपूर्तिको अवस्था तालिका १.२ मा देखाइएको छ।

तालिका १.२ - राष्ट्रिय प्राकृतिक स्रोत तथा वित्त आयोगको कर्मचारी दरबन्दी र पदपूर्तिको अवस्था

क्र.सं.	पद	श्रेणी	सेवा	समूह/ उपसमूह	दरबन्दी	पदपूर्ति अवस्था (२०८० असारमा)
१.	सचिव	विशिष्ट	प्रशासन		१	१
२.	सहसचिव	रा.प.प्रथम	प्रशासन		२	२
३.	सहसचिव	रा.प.प्रथम	इन्जिनियरिङ्ग	सिभिल	१	१
४.	उपसचिव	रा.प.द्वितीय	प्रशासन	सा.प्र.	४	४
५.	उपसचिव	रा.प.द्वितीय	प्रशासन	राजस्व	२	१
६.	उपसचिव	रा.प.द्वितीय	न्याय	कानून	१	१
७.	वरिष्ठ तथ्याङ्क अधिकृत	रा.प.द्वितीय	आर्थिक योजना तथा तथ्याङ्क	तथ्याङ्क	१	१
८.	सि.डि.इन्जिनियर	रा.प.द्वितीय	इन्जिनियरिङ्ग	सिभिल / हाईड्रो पावर	१	-
९.	सि.डि.जियोलोजिस्ट	रा.प.द्वितीय	इन्जिनियरिङ्ग	जियोलोजी / जनरल जियोलोजी	१	१
१०.	वन अधिकृत	रा.प.द्वितीय	वन	फरेष्ट्री	१	-
११.	वरिष्ठ अर्थशास्त्री	रा.प.द्वितीय	विविध		१	-
१२.	शाखा अधिकृत	रा.प.तृतीय	प्रशासन	सा.प्र.	१०	१०
१३.	शाखा अधिकृत	रा.प.तृतीय	प्रशासन	राजस्व	२	२
१४.	लेखा अधिकृत	रा.प.तृतीय	प्रशासन	लेखा	१	१
१५.	तथ्याङ्क अधिकृत	रा.प.तृतीय	आर्थिक योजना तथा तथ्याङ्क	तथ्याङ्क	१	१
१६.	सहायक वन अधिकृत	रा.प.तृतीय	वन	फरेष्ट्री	१	१
१७.	इन्जिनियर	रा.प.तृतीय	इन्जिनियरिङ्ग	सिभिल / हाईड्रो पावर	१	-
१८.	इन्जिनियर	रा.प.तृतीय	इन्जिनियरिङ्ग	जियोलोजी / जनरल जियोलोजी	१	-
१९.	कम्प्युटर इन्जिनियर	रा.प.तृतीय	विविध		१	-
२०.	वातावरणविद्	रा.प.तृतीय	विविध		१	१
२१.	समाजशास्त्री	रा.प.तृतीय	विविध		१	-
२२.	कम्प्युटर अपरेटर	रा.प.अनं. प्रथम			५	५
२३.	नायव सुब्बा	रा.प.अनं. प्रथम	प्रशासन	सा.प्र.	७	७
२४.	लेखापाल	रा.प.अनं. प्रथम	प्रशासन	लेखा	१	१
जम्मा					४९	४१
२५.	सेवा करारमा हलुका सवारी चालक	श्रेणीविहीन			१२	९
२६.	सेवा करारमा कार्यालय सहयोगी	श्रेणीविहीन			१२	८
कुल जम्मा					७३	५८

१.५ प्रतिवेदन

नेपालको संविधानको धारा २९४ मा संवैधानिक निकायको वार्षिक प्रतिवेदन सम्बन्धी व्यवस्था गरिएको छ। उक्त धाराको उपधारा (३) मा संवैधानिक निकायले प्रत्येक प्रदेशको काम कारवाहीका सम्बन्धमा अलग अलग प्रतिवेदन तयार गरी प्रदेश प्रमुख समक्ष पेश गर्न सक्नेछ भन्ने व्यवस्था रहेको र उपधारा (२) मा वार्षिक प्रतिवेदनमा खुलाउनुपर्ने कुराहरू सङ्घीय कानून बमोजिम हुने व्यवस्था रहे अनुसार आयोगबाट आर्थिक वर्ष २०७९/८० मा सम्पादन भएका काम कारवाही समेटिएको पाँचौं वार्षिक प्रतिवेदन कर्णाली प्रदेशका माननीय प्रदेश प्रमुख समक्ष पेश गरिएको छ।

परिच्छेद - दुई:

आयोगको वार्षिक कार्यसम्पादन सम्बन्धी विवरण

२.१ आयोगको वार्षिक कार्यक्रम तथा बजेट कार्यान्वयन सम्बन्धी विवरण

आर्थिक वर्ष २०७९/८० मा आयोगको वार्षिक कार्यक्रम सञ्चालन गर्नका लागि चालु खर्च तर्फ रु. ८ करोड ७३ लाख बजेट विनियोजन भएकोमा रु. ६ करोड १ लाख ७४ हजार खर्च भएको र पूँजीगत तर्फ रु. २१ लाख बजेट विनियोजन भएकोमा रु. १४ लाख ३४ हजार खर्च भएको छ। विनियोजित कुल रकममध्ये चालुतर्फ ६८.९२ प्रतिशत र पूँजीगततर्फ ६८.३३ प्रतिशत गरी समग्रमा ६८.९१ प्रतिशत वित्तीय प्रगति हासिल भएको छ। यस सम्बन्धी विस्तृत विवरण तालिका २.१ मा उल्लेख गरिएको छ।

तालिका २.१ - आर्थिक वर्ष २०७९/८० मा विनियोजित बजेट र खर्चको विवरण

(रु. लाखमा)

क्र.सं.	ब.उ.शी.नं.	वार्षिक बजेट	खर्च	प्रगति प्रतिशत
चालु खर्च				
१	२२०००००१३ (रा.प्रा.स्रो. तथा वि.आ.)	९६	७२.६८	७५.७०
२	२२००००११३ (रा.प्रा.स्रो. तथा वि.आ.)	७७७	५२९.०६	६८.०९
चालु खर्च जम्मा		८७३	६०१.७४	६८.९२
पूँजीगत खर्च				
१	२२००००११४ (रा.प्रा.स्रो. तथा वि.आ.)	३६	११.९४	३३.१७
पूँजीगत खर्च जम्मा		३६	११.९४	३३.१७
कुल जम्मा		८२९	५४७.७२	६६.०७

आर्थिक वर्ष २०७९/८० मा आयोगले अन्य प्रशासनिक शुल्क अन्तर्गत रु. पन्ध्र हजार राजस्व सङ्कलन गरेको छ। वर्षान्तमा विगतका आर्थिक वर्षदिको विभिन्न फर्म तथा कम्पनीहरूको नाममा रु. १ लाख २९ हजार ७ सय ५० धरौटी मौज्जात रहेको छ। आयोगमा हालसम्म बेरुजु शून्य रहेको छ।

आर्थिक वर्ष २०७९/८० मा आयोगबाट कार्यान्वयन गरिएका कार्यक्रमहरू र तिनको प्रगति विवरण तालिका २.२ मा सूचीकृत गरिएको छ।

तालिका २.२ - आयोगको वार्षिक स्वीकृत कार्यक्रम: लक्ष्य तथा प्रगति

क्र. सं.	कार्यक्रम (लक्ष्य)	कार्य प्रगति
१	आयोगको वार्षिक उत्सव समारोह आयोजना	<ul style="list-style-type: none"> विभिन्न संवैधानिक निकायका पदाधिकारी तथा आयोगमा कार्यरत कर्मचारीहरूको उपस्थितिमा आयोग र यसको भूमिका सम्बन्धमा अन्तर्क्रिया सहितको कार्यक्रम सञ्चालन गरी मिति २०७९ साल असोज २७ गते वार्षिक उत्सव सम्पन्न भएको आयोगको वार्षिक उत्सव कार्यक्रममा आयोगमा कार्यरत विभिन्न सात (७) जना उत्कृष्ट कर्मचारीलाई पुरस्कृत गरिएको वित्तीय सङ्घीयता सम्बन्धमा विभिन्न लेख, रचना समेटी स्मारिका प्रकाशन तथा विमोचन गरिएको
२	आयोगको प्रतिक चिन्ह (Logo) निर्माण	<ul style="list-style-type: none"> आयोगको लोगोको ढाँचा स्वीकृत भईनसकेको
३	पदाधिकारी तथा कर्मचारीको क्षमता विकास कार्यक्रम	<ul style="list-style-type: none"> आयोगका पदाधिकारी एवम् कर्मचारीहरूको उपस्थितिमा निम्न विषयमा विषय विज्ञहरूबाट प्रस्तुतिकरण, अन्तरक्रिया एवम् छलफल कार्यक्रम सम्पन्न भएको: <ul style="list-style-type: none"> “स्थानीय तहमा विज्ञापन कर”, “नेपालमा विपद् व्यवस्थापन” “Radio Frequency”
४	प्रदेश तथा स्थानीय तहमा विभिन्न सरोकारवाला व्यक्ति / निकायसँग आयोगको भूमिका तथा काम कारवाही सम्बन्धमा बृहत अन्तरक्रिया कार्यक्रम	<ul style="list-style-type: none"> स्याङ्जा, सङ्खुवासभा, कास्की, पर्वत र नवलपुर लगायतका जिल्लाहरूमा बृहत अन्तरक्रिया कार्यक्रम सम्पन्न भएको।
५	आयोगको वार्षिक प्रतिवेदन तयारी, प्रकाशन तथा वितरण	<ul style="list-style-type: none"> आयोगको वार्षिक प्रतिवेदन तयार गरी सम्माननीय राष्ट्रपतिज्यू समक्ष प्रस्तुत गरिएको। प्रदेशगत चौथो वार्षिक प्रतिवेदन स्वीकृत भई प्रकाशन भएको।
६	प्रदेश तथा स्थानीय तहको कार्य सम्पादन मूल्यांकन पोर्टल सञ्चालनको लागि तालिम।	<ul style="list-style-type: none"> कार्यसम्पादन मूल्यांकन पोर्टल सम्बन्धी निम्न प्रदेश अन्तर्गतका स्थानीयतहमा ६ वटा तालिम कार्य सम्पन्न भएको: <ul style="list-style-type: none"> कोशी प्रदेश अन्तर्गतका झापा, मोरङ, सुनसरी, धनकुटा, भोजपुर, उदयपुर जिल्लाभित्रका जम्मा ६८ वटा स्थानीय तहका कर्मचारी/प्रतिनिधिलाई तालिम मधेश प्रदेश अन्तर्गतका सप्तरी, सिराहा, धनुषा, महोत्तरी, बारा, पर्सा जिल्लाका १०६ स्थानीय तहका कर्मचारी/प्रतिनिधिलाई तालिम कोशी प्रदेशका ४ वटा र मधेश प्रदेशका ३ वटा मन्त्रालयका कर्मचारीहरूलाई समेत तालिम प्रदान

क्र. सं.	कार्यक्रम (लक्ष्य)	कार्य प्रगति
७	विश्वविद्यालयमा अध्ययनरत विद्यार्थीहरूको लागि वित्तीय सङ्घीयताका विषयमा ईन्टर्नेशिप अध्ययन कार्यक्रम।	<ul style="list-style-type: none"> • इन्टर्नेशिपका लागि विद्यार्थी उपलब्ध गराउन समझदारी पत्रमा हस्ताक्षर भएका विश्वविद्यालय संकाय/विभागलाई पत्राचार गरिएको। • इन्टर्नेशिप अध्ययन कार्यमा सहकार्य गर्ने गरी पुर्वाञ्चल विश्व विद्यालयसँग समझदारी पत्रमा हस्ताक्षर भएको।
८	स्नातकोत्तर तथा विद्यावारिधि शोध अध्ययन सहयोग कार्यक्रम	<ul style="list-style-type: none"> • विद्यावारिधि शोध अध्ययन सहयोग कार्यक्रम अन्तरगत त्रिभुवन विश्व विद्यालय इन्जिनियरिङ अध्ययन संस्थान र वन अध्ययन संस्थानका शोधार्थीबाट अध्ययन कार्य भैरहेको। • स्नातकोत्तर शोध अध्ययन सहयोग कार्यक्रम अन्तरगत त्रिभुवन विश्वविद्यालय, अर्थशास्त्र केन्द्रीय विभागका स्नातकोत्तर अध्ययनरत विद्यार्थीबाट अध्ययन भई अध्ययन प्रतिवेदन समेत प्राप्त भएको। • स्नातकोत्तर तथा विद्यावारिधि शोधअध्ययन कार्यक्रममा पुर्वाञ्चल विश्वविद्यालयसँग समझदारीपत्रमा हस्ताक्षर भएको।
९	वित्तीय समानीकरण अनुदान राजस्व बाँडफाँट तथा रोयल्टि बाँडफाँटका लागि प्रयोग भएका विभिन्न निकाय तथा तहबाट प्राप्त तथ्यांकको field verification गरी अध्यावधि गर्ने कार्यक्रम।	<ul style="list-style-type: none"> • तथ्यांक verification कार्य भई उक्त तथ्यांक आयोगका सिफारिसहरूमा प्रयोग भएको।
१०	आयोगको काम कारवाही सम्बद्ध कानून / कार्यविधि / निर्देशिकाको तर्जुमा एवम् परिमार्जन कार्य (अध्ययन/सर्वेक्षण)	<ul style="list-style-type: none"> • प्राकृतिक स्रोतको परिचालनबाट प्राप्त लाभको बाँडफाँटका लागि एकिकृत कानून निर्माण गर्ने प्रकृयामा रहेको। • राष्ट्रीय प्राकृतिक स्रोत तथा वित्त आयोगको बैठक सञ्चालन सम्बन्धी कार्यविधि २०७९ को प्रारम्भिक मस्यौदा तयार भइ छलफलको चरणमा रहेको।
११	समानीकरण अनुदान राजस्व बाँडफाँट सवारी साधन कर बाँडफाँट प्राकृतिक स्रोतबाट प्राप्त रोयल्टी बाँडफाँट सम्बन्धी सफ्टवेयर निर्माण।	<ul style="list-style-type: none"> • सफ्टवेयर निर्माण कार्य सम्पन्न भएको।
१२	प्रदेश र स्थानीय तहको प्रशासनिक खर्च परिपूर्तिमा आन्तरिक स्रोत र बाँडफाँटबाट प्राप्त राजस्वको अनुपातको अध्ययन गर्ने।	<ul style="list-style-type: none"> • अवधारणापत्र स्वीकृत भई तथ्यांक सङ्कलनको कार्य भईरहेको अवस्थामा बजेटको अपर्याप्तताका कारण अध्ययन कार्यक्रम अघि बढ्न नसकेको।
१३	स्थानीय तहको राजस्वको अवस्था / उठाउन सक्ने क्षमताको अध्ययन गर्ने।	<ul style="list-style-type: none"> • अध्ययन कार्यक्रमको बजेट सवारी साधन मर्मत शीर्षकमा रकमान्तर गरिएको।
१४	प्रदेश र स्थानीय तहको वित्तीय अन्तर (Fiscal Gap) प्रतिवेदन कार्यान्वयनयोग्य बनाउन अन्तरक्रिया।	<ul style="list-style-type: none"> • अवधारणापत्र स्वीकृत भएको अवस्थामा बजेटको अभावका कारण अध्ययन कार्यक्रमलाई निरन्तरता दिन नसकिएको।
१५	प्रदेश र स्थानीय तहको सामाजिक तथा आर्थिक असमानताको अध्ययन गर्ने।	<ul style="list-style-type: none"> • आयोगबाट स्वीकृत अवधारणापत्र बमोजिम Steering Committee र Working Committee को बैठक बसी सूचकहरूको सूची तयार भई अध्ययन विधि (Methodology) स्वीकृत गरिएको।

क्र. सं.	कार्यक्रम (लक्ष्य)	कार्य प्रगति
१६	प्रदेश र स्थानीय तहमा अनुदानको उद्देश्य अनुरूप उपयोग भएनभएको अध्ययन गर्ने।	• अध्ययन सम्बन्धी अवधारणापत्र स्वीकृत भएको अवस्थामा बजेट रोक्का भएको हुँदा अध्ययन कार्यक्रम अघि बढाउन नसकिएको।
१७	सङ्घ सरकारको अनिवार्य खर्च जिम्मेवारी सम्बन्धी अध्ययन गर्ने।	• अवधारणा पत्र स्वीकृत गरी परामर्श सेवा खरिद प्रकृत्यामा रहेको अवस्थामा बजेट अभावका कारण अध्ययन कार्यक्रमलाई निरन्तरता दिन नसकिएको।
१८	प्राकृतिक श्रोतसंग सम्बन्धित सरोकारवाला क्षेत्र तथा निकायसंग छलफल तथा अन्तरक्रिया।	• अन्तरक्रिया कार्यक्रम गर्न कार्यपत्र तयार भएकोमा बजेटको अपर्याप्तताका कारण कार्यक्रम सञ्चालन हुन नसकेको।
१९	प्राकृतिक श्रोतबाट प्राप्त रोयल्टी बाँडफाँटको सीमा (Cap) निर्धारण सम्बन्धी अध्ययन गर्ने।	• अवधारणापत्र मस्यौदाको चरणमा बजेट अभावका कारण अध्ययन कार्यक्रम अघि बढाउन नसकिएको।
२०	जलविद्युत र खानी तथा खनिज पदार्थबाट रोयल्टी बाँडफाँटका लागि प्रयोगमा रहेका सूचकहरूलाई बैज्ञानिक र समन्यायिक बनाउने सम्बन्धी अध्ययन।	• अवधारणा पत्रको मस्यौदामा छलफल भईरहेको अवस्थामा बजेट अभावका कारण अध्ययन कार्यक्रम स्थगित गरिएको।
२१	विद्युत आयोजनाको रोयल्टी बाँडफाँटमा प्रसारण लाइनको प्रभाव समावेश सम्बन्धी संभाव्यता अध्ययन कार्यक्रम।	• अवधारणा पत्र तयार गरी छलफलको क्रममा रहेकोमा अध्ययन कार्यक्रमलाई निरन्तरता दिन बजेट अभाव हुन गएको।
२२	फ्रिक्वेन्सी वितरणबाट प्राप्त रोयल्टी वितरण सम्बन्धी संभाव्यता अध्ययन	• फ्रिक्वेन्सीबाट प्राप्त रोयल्टी बाँडफाँटका लागि आधार तथा सुचक निर्धारण भएको।
२३	वन क्षेत्रलगायत प्राकृतिक स्रोतको क्षेत्रगत तथ्याङ्क तथा रोयल्टीको विवरण व्यवस्थापन सम्बन्धी सफ्टवेयर अद्यावधिक तथा तालिम।	• लुम्बिनी प्रदेशका डिभिजन वन कार्यालयहरू तथा रसुवा जिल्लामा वन क्षेत्रलगायत प्राकृतिक स्रोतको क्षेत्रगत तथ्याङ्क तथा रोयल्टीको विवरण व्यवस्थापन सम्बन्धी सफ्टवेयर सम्बन्धी तालिम कार्यक्रम सञ्चालन भएको।
२४	प्राकृतिक श्रोतको बाडफाँड सम्बन्धमा सङ्घीय इकाई बीच उठ्न सक्ने सम्भावित विवादको क्षेत्रमा कार्यक्रम गर्ने।	• कास्की जिल्लाको अन्नपूर्ण गाँउपालिकामा अन्तरक्रिया कार्यक्रम भएको।

२.२ आयोगले नेपाल सरकार, प्रदेश सरकार तथा स्थानीय सरकारलाई गरेका सिफारिस तथा दिइएका सुझावको विवरण

आर्थिक वर्ष २०७९/८० मा आयोगले नेपाल सरकार, प्रदेश सरकार र स्थानीय सरकारलाई देहायका विषयमा सिफारिस तथा सुझावहरू प्रदान गरेको छः

२.२.१ वित्तीय समानीकरण अनुदान सम्बन्धी सिफारिस

- सङ्घीय सञ्चित कोषबाट प्रदेश र स्थानीय सरकारलाई प्रदान गरिने वित्तीय समानीकरण अनुदान सम्बन्धमा नेपाल सरकारलाई सिफारिस गरिएको।
- प्रदेश सञ्चित कोषबाट स्थानीय सरकारलाई प्रदान गरिने वित्तीय समानीकरण अनुदान सम्बन्धमा सबै प्रदेश सरकारलाई सिफारिस गरिएको।

२.२.२ आन्तरिक ऋणको सीमा सम्बन्धी सिफारिस

- सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय सरकारले लिन सक्ने आन्तरिक ऋणको सीमा निर्धारण गरी नेपाल सरकार, प्रदेश सरकार र स्थानीय सरकारलाई सिफारिस गरिएको।

२.२.३ सशर्त अनुदानको आधार सम्बन्धी सिफारिस

- नेपाल सरकारबाट प्रदेश र स्थानीय सरकारमा प्रदान गरिने सशर्त अनुदानको आधार तयार गरी नेपाल सरकारलाई सिफारिस गरिएको।
- प्रदेश सरकारबाट स्थानीय सरकारमा प्रदान गरिने सशर्त अनुदानको आधार तयार गरी सबै प्रदेश सरकारलाई सिफारिस गरिएको।

२.२.४ सवारी साधन करको बाँडफाँट सम्बन्धी सिफारिस

- प्रदेश र स्थानीय सरकारबीच सवारी साधन करको बाँडफाँटको आधार र ढाँचासहितको हिस्सा सम्बन्धमा सबै प्रदेश सरकारलाई सिफारिस गरिएको।

२.२.५ प्राकृतिक स्रोतको रोयल्टी सम्बन्धी सिफारिस

- सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय सरकारबीच प्राकृतिक स्रोत (पर्वतारोहण, वन, विद्युत र खानी तथा खनिज) बाट प्राप्त रोयल्टीको बाँडफाँटको हिस्सा सम्बन्धमा नेपाल सरकारलाई सिफारिस गरिएको।

उपरोक्तानुसारका सिफारिसहरूको विस्तृत विवरण यसै प्रतिवेदनको परिच्छेद ३ मा उल्लेख गरिएको छ।

२.२.६ सुझावहरू

- संस्थागत तथा व्यक्तिगत आयकर र घर बहाल कर लगाउने र उठाउने अधिकार सम्बन्धमा भएको विवादका विषयमा संवैधानिक तथा कानुनी व्यवस्थाले प्राकृतिक व्यक्ति बाहेकले आर्जन गर्ने घर बहाल आयमा कर लगाउने र उठाउने अधिकार सङ्घमा र घर बहाल कर लगाउने र उठाउने अधिकार स्थानीय सरकारमा रहेकाले एउटै कर दुई तहका सरकारबाट लगाउन तथा उठाउन उपयुक्त नहुने हुँदा एक तहको सरकारले सङ्कलन गरेको कर अर्को तहको सरकारले समायोजन वा मिलान गर्न दिनुपर्ने देखिएकाले प्राकृतिक व्यक्ति बाहेकले आर्जन गर्ने घर बहालमा स्थानीय सरकारले सङ्कलन गरेको घर बहाल करलाई सङ्घले आयकर प्रयोजनको लागि आय गणना गर्दा उपयुक्त माध्यमबाट समायोजन गर्न दिने कानुनी व्यवस्था मिलाउन अर्थ मन्त्रालयमार्फत् नेपाल सरकारलाई लेखी पठाउने साथै सोको जानकारी काठमाडौं महानगरपालिकालाई दिइएको।
- सार्वजनिक ऋण व्यवस्थापन नियमावलीको मस्यौदा उपर नेपाल सरकार अर्थ मन्त्रालयलाई राय प्रदान गरिएको।

२.३ आयोगबाट सम्पादन भएका अन्य काम कारवाहीको विवरण

आयोगबाट आर्थिक वर्ष २०७९/८० मा सम्पादन गरिएका अन्य काम कारवाहीहरूको विवरण देहाय बमोजिम रहेको छः

२.३.१ चौथो वार्षिक प्रतिवेदन

आयोगले आर्थिक वर्ष २०७८/७९ मा सम्पन्न गरेका काम कारवाहीहरू समेटी आयोगको एकमुष्ट चौथो वार्षिक प्रतिवेदन तयार गरी सम्माननीय राष्ट्रपति समक्ष पेश गरिएको थियो। त्यसैगरी, प्रत्येक प्रदेशका अलग अलग प्रदेशगत चौथो वार्षिक प्रतिवेदन तयार गरी माननीय प्रदेश प्रमुख समक्ष प्रस्तुत गरिएको थियो।

२.३.२ आयोगको वार्षिकोत्सव कार्यक्रम

मिति २०७९ असोज २७ गतेका दिन विभिन्न संवैधानिक निकायका पदाधिकारी तथा आयोगमा कार्यरत कर्मचारीहरूको उपस्थितिमा आयोग र यसको भूमिका सम्बन्धमा अन्तर्क्रिया सहितको कार्यक्रम सञ्चालन गरी मिति २०७९ साल असोज २७ गते वार्षिक उत्सव सम्पन्न गरिएको थियो। कार्यक्रममा आयोगमा कार्यरत विभिन्न सात (७) जना उत्कृष्ट कर्मचारीलाई पुरस्कृत गरिएको तथा वित्तीय सङ्घीयता सम्बन्धमा विभिन्न लेख, रचना समेटी प्रकाशित स्मारिका विमोचन गरिएको थियो।

२.३.३ अध्ययन तथा अनुसन्धान

वित्तीय हस्तान्तरण, राजस्व बाँडफाँट एवम् प्राकृतिक स्रोतबाट प्राप्त रोयल्टी बाँडफाँट र वितरण सम्बन्धमा आयोगबाट विभिन्न अध्ययनका कार्यक्रमहरू राखिएको थियो। विभिन्न विषयका अध्ययन कार्यक्रम अघि बढाउन अवधारणा पत्र तयार गर्ने तथा कार्यक्षेत्रगत शर्त निर्धारण भैसकेको अवस्थामा अर्थ मन्त्रालयबाट बजेट रोक्का भएको कारणबाट अध्ययन कार्यक्रम अघि बढाउन सकिएन। स्वीकृत कार्यक्रमहरू मध्ये प्रदेश र स्थानीय सरकारको सामाजिक तथा आर्थिक असमानताको अध्ययन कार्यक्रमको अवधारणापत्र स्वीकृत भई Steering Committee र Working Committee को बैठक बाट सूचकहरूको सूची तयार गर्ने र अध्ययन विधि (Methodology) निर्धारण गर्ने कार्य भयो।

आयोगबाट हुने सिफारिसहरूलाई विभिन्न अध्ययन अनुसन्धानमा आधारित भएर गर्दै आएकोमा विगत अर्थिक वर्ष देखि विभिन्न विश्वविद्यालयहरूसँग शोध अनुसन्धानको सहकार्यलाई यस वर्ष समेत निरन्तरता दिईएको छ। साथै आफ्नो जिम्मेवारी भित्रका विषयमा अध्ययन अनुसन्धान गराउने कार्यलाई प्राथमिकतामा राख्दै गत आ. व. मा काठमाण्डौ विश्वविद्यालय र त्रिभुवन विश्व विद्यालयका विभिन्न पाँच वटा विभाग/संकाय/संस्थानसँग समझदारीपत्रमा हस्ताक्षर गरिएकोमा यो वर्ष पूर्वाञ्चल विश्व विद्यालयसँग समेत समझदारी पत्रमा हस्ताक्षर भएको छ। गत आ व देखि नै त्रिभुवन विश्वविद्यालय, इन्जिनियरिङ अध्ययन संस्थानका विद्यार्थीबाट विद्यावारिधि तहमा अध्ययन अनुसन्धान कार्य भइरहेकोमा यस आ.व. देखि सोही विश्वविद्यालयका वन अध्ययन संस्थानका शोधार्थीबाट समेत अध्ययन कार्य भैरहेको छ। साथै नयाँ विश्वविद्यालयलाई मध्ये पूर्वाञ्चल विश्वविद्यालयसँग समझदारीपत्रमा हस्ताक्षर भएको छ। स्नातकोत्तर तहमा शोध अनुसन्धान कार्यका लागि त्रिभुवन विश्वविद्यालय, अर्थशास्त्र केन्द्रीय विभागका स्नातकोत्तर अध्ययनरत विद्यार्थीबाट अध्ययन प्रतिवेदन समेत प्राप्त भइसकेको र सोही कार्यक्रम अन्तर्गत यस आवमा पूर्वाञ्चल विश्वविद्यालयसँग समझदारीपत्रमा हस्ताक्षर भएको छ।

२.३.४ संस्थागत सुधार

आयोगको प्रथम रणनीतिक योजना तथा आयोगको सञ्चार तथा बाह्य पहुँच रणनीति स्वीकृत भई कार्यान्वयनको चरणमा रहेको।

२.३.५ कार्यसम्पादनमा प्रविधिको प्रयोग

- आयोगबाट भएका सिफारिस एवम् अन्य काम कारवाहीहरू लगायतका जानकारीमूलक विषय तथा सूचनाहरू आयोगको वेबसाइट (<https://www.nnrfc.gov.np>) मा राखिएको।
- आयोगको कार्यसम्पादनलाई प्रविधिमैत्री बनाउन स्वचालित प्रणाली (Automated System) को प्रयोग गरिएको।
- प्रदेश तथा स्थानीय सरकारको कार्य सम्पादन मूल्याकन पोर्टल सञ्चालनको लागि १७४ वटा स्थानीय सरकार र कोशी र मधेश प्रदेशका ६ वटा प्रदेश मन्त्रालयहरूका कर्मचारीहरूलाई कार्यसम्पादन मूल्याङ्कन पोर्टल सम्बन्धी तालिम प्रदान गरिएको। समानीकरण अनुदान र राजस्व बाँडफाँटबाट प्राप्त रोयल्टी बाँडफाँट सम्बन्धी सफ्टवेयर निर्माण गरी प्रयोगमा ल्याइएको।

- समानीकरण अनुदान, राजश्व बाँडफाँट, सवारी साधन कर बाँडफाँट सम्बन्धी सफ्टवेयर निर्माण भई प्रयोगमा आएको।

२.३.६ अन्य कार्यहरू

- प्रथम रणनीतिक योजना र राष्ट्रिय प्राकृतिक स्रोत तथा वित्त आयोगको सञ्चार तथा बाह्य पहुँच रणनीति २०७९ (Communication and Outreach Strategy) प्रकाशन भई वार्षिकोत्सव कार्यक्रममा विमोचन गरिएको।
- प्रदेश तथा स्थानीय तहको कार्यसम्पादन मूल्याङ्कन सम्बन्धी कार्यविधि, २०७८ मा रहेका केही सूचकका प्रावधानलाई व्यवस्थित, व्यवहारिक र न्यायोचित बनाउन आवश्यक देखिएकोले सो कार्यविधिको पहिलो संशोधन, २०७९ द्वारा केही हेरफेर र परिमार्जन गरिएको।
- विश्व बैंकसंग प्रथम रणनीतिक योजनामा तय भएका कार्यक्रमहरू कार्यान्वयन लगायतका विषयमा प्रविधिक सहायताका सम्बन्धमा छलफल कार्यक्रम आयोजना।
- आयोगका माननीय अध्यक्ष तथा माननीय सदस्यज्यूको समुपस्थितिमा कोशी प्रदेश, मधेश प्रदेश, बागमति प्रदेश, लुम्बिनी प्रदेश र कर्णाली प्रदेशका स्थानीय तहका पदाधिकारीहरू तथा कर्मचारीहरूसँग आयोगको भूमिका तथा काम कारवाही सम्बन्धमा १२ वटा प्रदेशस्तरीय अन्तर्क्रिया कार्यक्रम सम्पन्न।
- आयोगका माननीय सदस्यज्यूको समुपस्थितिमा नवलपुर, चितवन र संखुवासभाका स्थानीय तहका पदाधिकारीहरू तथा कर्मचारीहरूसँग आयोगको भूमिका तथा काम कारवाही सम्बन्धमा ३ वटा अन्तर्क्रिया कार्यक्रम सम्पन्न।
- आयोगका माननीय सदस्यज्यू तथा प्रतिनिधिसभाका माननीय सदस्यज्यूहरू समेतको उपस्थितिमा नेपाल सरकारको नीति र प्रचलित कानून बमोजिम स्थापना भई सञ्चालनमा रहेका चुनदुङ्गा उत्खनन् तथा विक्री वितरण सम्बन्धी खानी उद्योगहरूको सञ्चालन प्रक्रिया, प्राकृतिक स्रोतको उपयोग, संरक्षण र वातावरणीय प्रभाव न्यूनीकरण सम्बन्धी बैठक तथा छलफल कार्यक्रम सम्पन्न भई चुनदुङ्गा उत्खनन् र विक्री वितरणको परिमाण निर्धारणलाई वैज्ञानिक र व्यवस्थित बनाउने सम्बन्धमा खानीद्वारमा अनिवार्य रूपमा तौलपुलको व्यवस्था गर्ने सूचनाको कडाइका साथ पालना गराउनुका साथै सोको अनुगमन खानी तथा भूगर्भ विभागले प्रभावकारी रूपमा गर्ने र परिमाणको विश्वसनियताको लागि उद्योगी-व्यवसायीको रिपोर्टिङ्गमा मात्र भर पर्नुपर्ने अवस्थाको अन्त्य गर्ने सम्बन्धमा छलफल सम्पन्न भएको।
- माननीय सदस्यज्यूको समुपस्थितिमा खोटाङ, संखुवासभा, तेह्रथुम, मकवानपुर, स्याङ्जा, सुर्खेत र दैलेख जिल्लाका विभिन्न जलविद्युत केन्द्रहरूको अनुगमन तथा निरीक्षण कार्यक्रम सम्पन्न।
- माननीय अध्यक्ष तथा सदस्यज्यूको समुपस्थितिमा आर्थिक पत्रकार समाजको सहयोगमा वित्तीय संघियता सम्बन्धमा ३० जना पत्रकारहरूलाई प्रशिक्षण तथा अभिमुखिकरण तालिम सञ्चालन।
- माननीय अध्यक्ष तथा सदस्यज्यूको समुपस्थिति तथा वाग्लुङ्ग, म्याग्दी र मुस्ताङ्ग जिल्लाका जिल्ला समन्वय समितिको पहलमा जिल्लाका सबै स्थानीय तहका प्रमुख, उपप्रमुख, अध्यक्ष, उपाध्यक्ष, प्रमुख प्रशासकीय अधिकृत, लेखा अधिकृत, सूचना प्रविधि अधिकृत लगायत कर्मचारीहरूलाई आयोगको भूमिका तथा योजना, बजेट तर्जुमा सम्बन्धी सम्बन्धित विषय विषयविज्ञबाट अभिमुखीकरण कार्यक्रम सम्पन्न।
- माननीय सदस्यज्यूको समुपस्थितिमा कास्की जिल्लाको एक, पर्वत जिल्लाको चार, नवलपुर जिल्लाको एक, सर्लाही जिल्लाको एक तथा वाग्लुङ्ग जिल्लाको एक स्थानीय निकायमा आयोगका बारेमा आधारभूत जानकारी सहित अन्तर्क्रिया कार्यक्रम सम्पन्न।

- माननीय अध्यक्षज्यूको संयोजकत्वमा घरवहाल कर संकलन सम्बन्धी सङ्घ सरकार र प्रदेश सरकारबीच देखिएको विवाद सम्बन्धमा विभिन्न विज्ञ, कानून व्यवसायी, चार्टर्ड एकाउन्टेण्टहरूसँग छलफल कार्यक्रम सम्पन्न।
- माननीय सदस्यज्यूको समुपस्थिति तथा पाल्पा र तनहुँ जिल्लाका जिल्ला समन्वय समितिको पहलमा जिल्लाका सबै स्थानीय तहका प्रमुख, उपप्रमुख, अध्यक्ष, उपाध्यक्ष, प्रमुख प्रशासकीय अधिकृत, लेखा अधिकृत, सूचना प्रविधि अधिकृत लगायत कर्मचारीहरूलाई आयोगको भूमिकाका बारेमा अभिमुखीकरण कार्यक्रम सम्पन्न।
- माननीय अध्यक्ष तथा सदस्यज्यूहरूको समुपस्थितिमा राष्ट्रिय निकुञ्जको मध्यवर्ति क्षेत्र (Buffer zone) मा वन्यजन्तु र मानवबीचको द्वन्द्व व्यवस्थापन सम्बन्धी अन्तर्क्रिया कार्यक्रम सम्पन्न।
- लिखु २ जलविद्युत आयोजनाको रोयल्टीको बाँडफाँटको हिस्सा सम्बन्धमा रामेछापको उमाकुण्ड गाँउपालिकाको गुनासोको सम्बन्धमा अनुगमन गरी राय सुझाव सहितको प्रतिवेदन आयोगमा प्राप्त भएको।
- मुगुको छाँयानाथ रारा नगरपालिका र जुम्लाको चन्दननाथ नगरपालिकामा रोयल्टीको उपयोगिता सम्बन्धमा छलफल कार्यक्रम आयोजना गरिएको।

आयोगको काम कारवाहीलाई व्यवस्थित एवम् प्रभावकारी तुल्याउन आवश्यक भौतिक एवम् वित्तीय स्रोत साधन र जनशक्ति उपलब्ध गराउने दायित्व नेपाल सरकारको रही आएको छ। सोही व्यवस्था अनुरूप आयोगको कार्यालय सञ्चालनका लागि सिंहदरबार परिसर भित्र आयोगको एक छुट्टै भवन उपलब्ध गराउने नेपाल सरकारको निर्णयका बाबजुद हालसम्म पनि उक्त भवनको आंशिक भाग मात्र आयोगले उपयोग गर्न पाएको अवस्था छ। पर्याप्त कार्य स्थलको अभावमा आयोगका पदाधिकारी र आयोगको सचिवालयमा कार्यरत कर्मचारीहरू छुट्टाछुट्टै भवनमा रही कार्य सम्पादन गर्नुपर्ने बाध्यतात्मक अवस्था रहेको छ। नेपालको संविधानमा उल्लेख भए बमोजिमको वित्तीय सङ्घीयताको मूल मर्म र भावनालाई सही अर्थमा कार्यान्वयनमा लैजानका लागि महत्त्वपूर्ण भूमिका निर्वाह गर्ने गरी गठन भएको यस राष्ट्रिय प्राकृतिक स्रोत तथा वित्त आयोग जस्तो संवैधानिक आयोगको काम कारवाहीहरू प्रभावकारी रूपमा सञ्चालन गर्न गराउनका लागि एउटा अलगगै परिसर सहितको स्थायी भवन हुनु आवश्यक देखिन्छ। अतः आयोगको लागि भविष्यमा एउटा अलगगै उपयुक्त भवन नेपाल सरकारबाट उपलब्ध हुनेमा आयोग विश्वस्त रहेको छ।

आयोगका पदाधिकारी तथा कर्मचारीहरूका लागि कार्यालय प्रयोजनार्थ आवश्यक सवारी साधन, कम्प्यूटर, फर्निचर लगायतका भौतिक स्रोत साधनहरू सीमित मात्रामा उपलब्ध रहेको अवस्था छ। आयोगका पदाधिकारी तथा कर्मचारी र कार्यालय प्रयोजनका लागि समेत गरी जम्मा १३ (तेह्र) वटा हलुका सवारी साधन र १९ (उन्नाइस) वटा मोटरसाइकल तथा स्कुटर रहेका छन्।

२.४ आयोगको भौतिक स्रोत साधन र उपयोगको अवस्था

आयोगको काम कारवाहीलाई व्यवस्थित एवम् प्रभावकारी तुल्याउन आवश्यक भौतिक एवम् वित्तीय स्रोत साधन र जनशक्ति उपलब्ध गराउने दायित्व नेपाल सरकारको रही आएको छ। सोही व्यवस्था अनुरूप आयोगको कार्यालय सञ्चालनका लागि सिंहदरबार परिसर भित्र आयोगको एक छुट्टै भवन उपलब्ध गराउने नेपाल सरकारको निर्णयका बाबजुद हालसम्म पनि उक्त भवनको आंशिक भाग मात्र आयोगले उपयोग गर्न पाएको अवस्था छ। पर्याप्त कार्य स्थलको अभावमा आयोगका पदाधिकारी र आयोगको सचिवालयमा कार्यरत कर्मचारीहरू छुट्टाछुट्टै भवनमा रही कार्य सम्पादन गर्नुपर्ने बाध्यतात्मक अवस्था रहेको छ। नेपालको संविधानमा उल्लेख भए बमोजिमको वित्तीय सङ्घीयताको मूल मर्म र भावनालाई सही अर्थमा कार्यान्वयनमा लैजानका लागि महत्त्वपूर्ण भूमिका निर्वाह गर्ने गरी गठन भएको यस राष्ट्रिय प्राकृतिक स्रोत तथा वित्त आयोग जस्तो संवैधानिक आयोगको काम कारवाहीहरू प्रभावकारी रूपमा सञ्चालन गर्न गराउनका लागि एउटा अलगगै परिसर सहितको स्थायी भवन हुनु आवश्यक देखिन्छ। अतः आयोगको लागि भविष्यमा एउटा अलगगै उपयुक्त भवन नेपाल सरकारबाट

उपलब्ध हुनेमा आयोग विश्वस्त रहेको छ।

२.५ समन्वय तथा सहयोग

आयोगको कार्यसम्पादनका सिलसिलामा नेपाल सरकार, प्रदेश सरकार, स्थानीय सरकार र अन्य सरोकारवाला निकाय तथा पक्षहरूसँग आयोगले आवश्यकतानुसार सम्पर्क र समन्वय गरेको छ।

- आर्थिक वर्ष २०७९/८० का लागि सिफारिस गर्नुपूर्व आयोगबाट भएका छलफल, अन्तरक्रिया र बैठकहरू प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय, अर्थ मन्त्रालय, सङ्घीय मामिला तथा सामान्य प्रशासन मन्त्रालय, महालेखा नियन्त्रक कार्यालय, अन्य विषयगत मन्त्रालयहरू, राष्ट्रिय योजना आयोग, नेपाल राष्ट्र बैङ्क, पर्यटन विभाग, वन तथा भू-संरक्षण विभाग, राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा वन्यजन्तु संरक्षण विभाग, खानी तथा भू-गर्भ विभाग, विद्युत विकास विभाग तथा अन्य सङ्घ संस्था लगायतसँग आवश्यकतानुसार औपचारिक तथा अनौपचारिक रूपमा छलफल एवम् परामर्श गरी सुझाव सङ्कलन गरिएको थियो।
- सडकको घनत्वको स्थानीय तहगत अवस्थाका सम्बन्धमा स्थानीय पूर्वाधार विभाग, शहरी विकास तथा भवन निर्माण विभाग एवम् सडक विभागसँग, सशर्त अनुदानको रूपमा प्रदेश तथा स्थानीय सरकारमा हस्तान्तरण हुने बजेटका सम्बन्धमा शिक्षा, स्वास्थ्य, जलस्रोत, सिँचाई एवम् खानेपानी विषय क्षेत्रसँग सम्बन्धित मन्त्रालयबीच छलफल तथा अन्तरक्रिया गरिएको थियो।
- सङ्घीय सञ्चित कोषबाट प्रदेश तथा स्थानीय सरकारमा हस्तान्तरण हुने वित्तीय समानीकरण तथा सशर्त अनुदानका सम्बन्धमा अर्थ मन्त्रालय एवम् राष्ट्रिय योजना आयोगसँग सशर्त अनुदानको रूपमा हस्तान्तरण हुँदैआएको नेपाल सरकारको अनिवार्य दायित्व रहने खर्च भुक्तानी एवम् क्रमागत आयोग अन्तर्गतको भुक्तानी सम्बन्धमा अर्थ मन्त्रालय, शिक्षा, विज्ञान तथा प्रविधि मन्त्रालय र स्वास्थ्य तथा जनसंख्या मन्त्रालय एवम् गाँउपालिका राष्ट्रिय महासङ्घ र नेपाल नगरपालिका सङ्घसँग छलफल, अन्तरक्रिया, परामर्श गरी सुझाव सङ्कलन गरिएको थियो।
- सशर्त अनुदानको रूपमा हस्तान्तरण भइरहेको शिक्षक, स्वास्थ्यकर्मी तथा अन्य राष्ट्र सेवक कर्मचारीहरूको पारिश्रमिक र सेवा सुविधा वापतको रकम वित्तीय समानीकरण अनुदानमा उपलब्ध गराउने सम्बन्धमा अर्थ मन्त्रालय, शिक्षा, विज्ञान तथा प्रविधि मन्त्रालय, स्वास्थ्य तथा जनसंख्या मन्त्रालय र महालेखा नियन्त्रक कार्यालयसँग छलफल, अन्तरक्रिया, परामर्श गरी सुझाव सङ्कलन गरिएको थियो।
- प्रदेश तथा स्थानीय तहको सडकको अवस्थाका सम्बन्धमा शहरी विकास मन्त्रालय र भौतिक पूर्वाधार तथा यातायात मन्त्रालयसँग छलफल, अन्तरक्रिया, परामर्श गरी सुझाव सङ्कलन गरिएको थियो।
- प्रदेश तथा स्थानीय तहको क्षेत्रफल अद्यावधिक गर्ने सम्बन्धमा सङ्घीय मामिला तथा सामान्य प्रशासन मन्त्रालय, भूमि व्यवस्था सहकारी तथा गरिवी निवारण मन्त्रालय एवम् नापी विभागसँग छलफल, अन्तरक्रिया, परामर्श गरी सुझाव सङ्कलन गरिएको थियो।
- लुम्बिनी र गण्डकी प्रदेशका प्रदेश मन्त्रालयहरूका प्रदेश सचिव तथा कर्मचारीहरूसँग सशर्त अनुदान तथा कार्यसम्पादन सूचक सम्बन्धी प्रदेश स्तरीय छलफल तथा अन्तरक्रिया कार्यक्रम गरिएको थियो।
- सिफारिसका अन्य विषयमा सबै प्रदेशमा छलफल तथा अन्तरक्रिया गरी प्रदेश तहबाट, प्रतिनिधिमूलक रूपमा केही स्थानीय तहबाट र सम्बन्धित क्षेत्रका विज्ञ तथा अन्य सरोकारवालाहरूबाट सुझाव सङ्कलन गरिएको थियो।
- आयोगले राजस्व बाँडफाँट तथा अन्तर-सरकारी वित्तीय हस्तान्तरणको आधार तथा ढाँचा तयार गर्नुपर्ने, आन्तरिक ऋणको सीमा सिफारिस गर्नुपर्ने र प्राकृतिक स्रोत परिचालन तथा बाँडफाँटको आधार तयार गर्नुपर्ने भएको हुँदा यी

कार्यहरूलाई वस्तुगत, न्यायोचित, निष्पक्ष, पारदर्शी र समन्यायिक तुल्याउन भरपर्दो तथ्याङ्कको आवश्यकता पर्दछ। यसका लागि राष्ट्रिय योजना आयोग, अर्थ मन्त्रालय, वन तथा वातावरण मन्त्रालय, महालेखा नियन्त्रक कार्यालय, केन्द्रीय तथ्याङ्क विभाग, खानी तथा भू-गर्भ विभाग, पर्यटन विभाग, वन तथा भू-संरक्षण विभाग, विद्युत विकास विभाग, राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा वन्यजन्तु संरक्षण विभाग, सडक विभाग, स्थानीय पूर्वाधार विभाग, वन अनुसन्धान तथा प्रशिक्षण केन्द्र लगायतका निकायहरूबाट प्रकाशित तथा अप्रकाशित स्रोतबाट तथ्याङ्क सङ्कलन गरिएको थियो। यसको अतिरिक्त प्रदेश र स्थानीय सरकारबाट आर्थिक वर्ष २०७८/७९ को बजेट तथा कार्यक्रमहरूको विवरण र अन्य सान्दर्भिक तथ्याङ्कहरू समेत सङ्कलन गरिएको थियो।

- सङ्घीय संसदका समितिहरू तथा सङ्घीय सरकारका विभिन्न मन्त्रालय, निकाय, अन्तर-सरकारी वित्त परिषद्, प्रदेश समन्वय परिषद्, प्रदेश सरकार र स्थानीय सरकार लगायतले आयोजना गरेका अन्तर्क्रिया कार्यक्रमहरूमा आयोगका तर्फबाट सहभागिता जनाइएको थियो।

आयोगको कार्यालय सञ्चालन, अध्ययन तथा अनुसन्धान लगायतका विषयलाई आवश्यक पर्ने बजेट नेपाल सरकारले आयोगलाई उपलब्ध गराउदै आएको छ। यस आर्थिक वर्षमा आर्थिक वर्षको बीचमा अर्थ मन्त्रालयबाट विनियोजित बजेट रकम समेत रोक्का हुँदा स्वीकृत कार्यक्रम तथा कार्यान्वयन हुँदै गरेका अध्ययन कार्यक्रमहरू समेत प्रभावित हुन पुगे। प्राकृतिक स्रोत बहुनिकायगत विषयक्षेत्रसँग जोडिएको हुँदा सो सम्बन्धी एकिकृत कानून तर्जुमा हालसम्म हुन नसकेको र आयोगले आवश्यक तथ्याङ्कको प्राप्ति र प्रयोगमा कठिनाई महसुस गरेको छ। तथापि, आयोगमा उपलब्ध जनशक्ति र सरोकारवाला निकायको सहयोग र परामर्शमा आयोगले आफूलाई प्राप्त संवैधानिक जिम्मेवारी उच्च लगन र इमान्दारीताका साथ सम्पादन गर्दै वित्तीय हस्तान्तरण लगायतका कार्यद्वारा सङ्घीयता सुदृढ बनाउने अहम् भूमिका निभाएको छ।

परिच्छेद - तीन: आयोगले गरेका सिफारिस तथा सुझावहरू

३.१ सङ्घीय विभाज्य कोषबाट प्रदेश र स्थानीय सरकारमा हुने राजस्व बाँडफाँटसम्बन्धी सिफारिस

आर्थिक वर्ष २०७७/७८ देखि लागू हुने गरी पाँच वर्ष (आर्थिक वर्ष २०८१/८२) सम्मका लागि संविधान र कानूनबमोजिम सङ्घीय सञ्चित कोषबाट सङ्घ, प्रदेश तथा स्थानीय सरकार बीच राजस्वको बाँडफाँट गर्ने विस्तृत आधार र ढाँचा निर्धारण एवम् निर्धारित ढाँचाबमोजिमको राजस्व बाँडफाँटको हिस्सा सम्बन्धमा नेपाल सरकारलाई गरिएको सिफारिस

सिफारिस गरिएको मिति: २०७६/११/२९

३.१.१ पृष्ठभूमि

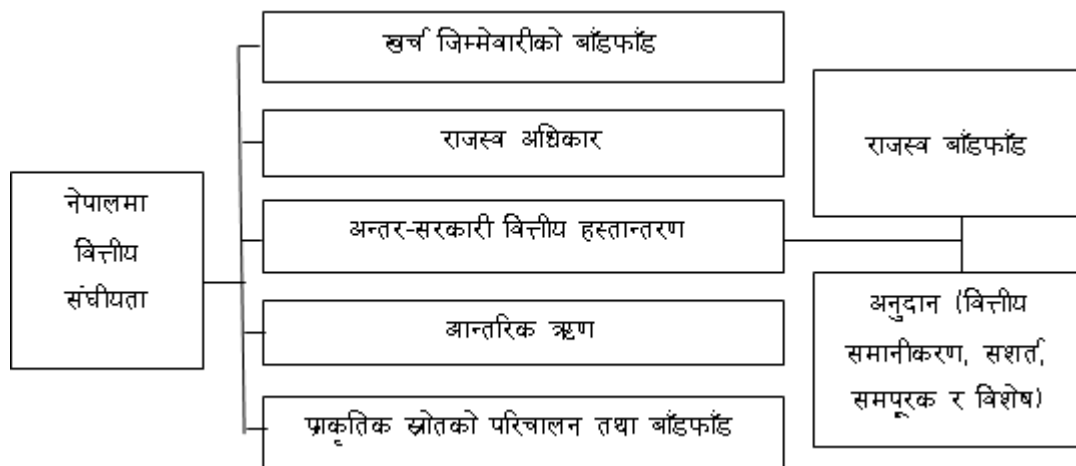
नेपाल सङ्घीय लोकतान्त्रिक गणतन्त्रात्मक राज्य संरचनामा रूपान्तरित भएको सन्दर्भमा नेपालको संविधानले राष्ट्रिय प्राकृतिक स्रोत तथा वित्त आयोगको व्यवस्था गरेको र यस आयोगलाई वित्तीय सङ्घीयताको कार्यान्वयनमा सघाउ पुऱ्याउने उद्देश्यले संवैधानिक जिम्मेवारी सुम्पिएको देखिन्छ। आफूलाई सुम्पिएको संवैधानिक जिम्मेवारीअनुरूप आयोगले राज्यमा उपलब्ध वित्तीय एवम् प्राकृतिक स्रोत साधनको समन्यायिक एवम् समतामूलक ढंगले बाँडफाँट र वितरण गर्नका लागि विभिन्न आधार र ढाँचा निर्धारण गरी तीनै तहका सरकारलाई सिफारिस गर्नुपर्ने हुन्छ।

संविधानको भाग २६ मा संवैधानिक निकायका रूपमा व्यवस्था गरिएको राष्ट्रिय प्राकृतिक स्रोत तथा वित्त आयोगले वित्तीय सङ्घीयताका अवयवहरू (Dimensions of Fiscal Federalism) लाई मध्यनजर गर्दै आफूलाई प्रदान गरिएको संवैधानिक जिम्मेवारी र दायरा भित्र रही कार्य सम्पादन गर्दै आएको छ। संविधानले यस आयोगलाई राज्यमा उपलब्ध वित्तीय स्रोत र साधनको तीन तहका सरकारबीच समतामूलक वितरणको आधार तयार गर्ने कार्यदिश दिएको छ।

सङ्घीयता अन्तर्गत सार्वजनिक वित्तको महत्त्वपूर्ण अङ्गको रूपमा रहेको वित्तीय सङ्घीयताले सङ्घ, प्रदेश तथा स्थानीय तहबीच राज्यका आर्थिक स्रोत र साधनको न्यायोचित वितरणको आधार, ढाँचा र मार्गदर्शन प्रदान गर्ने गर्दछ।

सन् १९५९ मा प्रसिद्ध अमेरिकी अर्थशास्त्री रिचार्ड मुस्प्रेभले वित्तीय सङ्घीयताको बारेमा बहस र पैरवी गर्दै तहगत सरकारहरू बीचको काम तथा वित्तीय स्रोतको सम्बन्ध नै वित्तीय सङ्घीयता हो भनी परिभाषित गरेका थिए। नेपालको परिवेशमा वित्तीय सङ्घीयताका अवयवहरूमा खर्च जिम्मेवारीको बाँडफाँट (Expenditure Assignment), राजस्व अधिकार (Revenue Authority), अन्तर-सरकारी वित्तीय हस्तान्तरण (Inter-Governmental Fiscal Transfer), आन्तरिक ऋण (Internal Borrowing) र प्राकृतिक स्रोतको परिचालन तथा बाँडफाँटलाई लिइन्छ। वित्तीय सङ्घीयताका अवयवहरूलाई देहायबमोजिम देखाइएको छ:

वित्तीय सङ्घीयताका अवयवहरू

सामान्यतया सङ्घीयता लागू भएका देशहरूमा माथिल्लो तहका सरकारमा राजस्व सङ्कलन गर्ने अधिकार र दायरा स्वभावतः बढी रहेको हुन्छ। अर्थात्, राजस्व सङ्कलनको क्षमता एवम् दायराका दृष्टिकोणले नेपाल सरकारको तुलनामा प्रादेशिक र स्थानीय सरकारहरूको सक्षमता न्यून हुने गर्दछ। अतः सङ्घीयता लागू भएका मुलुकमा जस्तै गरी त्यसरी सङ्कलित राजस्व रकम सैद्धान्तिक एवम् व्यवहारिक रूपमा नेपाल सरकारले तल्ला तहका सरकारहरूलाई निश्चित आधार, विधि र ढाँचाअनुरूप बाँडफाँट गर्नुपर्ने हुन्छ।

संवैधानिक तथा कानुनी व्यवस्थाअनुरूप आयोगले तीनै तहका सरकारलाई विभिन्न सिफारिसहरू गर्नुपर्ने हुन्छ जसमध्ये नेपाल सरकारबाट प्रदेश तथा स्थानीय तहलाई हस्तान्तरण हुने राजस्व बाँडफाँटका आधार र ढाँचासम्बन्धी सिफारिस मुख्य रूपमा रहेको छ। यसैअनुरूप नेपालको संविधान, राष्ट्रिय प्राकृतिक स्रोत तथा वित्त आयोग ऐन, २०७४ र अन्तर-सरकारी वित्त व्यवस्थापन ऐन, २०७४ समेतका आधारमा आर्थिक वर्ष २०७७/७८ का लागि सङ्घीय सञ्चित कोषबाट सङ्घ, प्रदेश तथा स्थानीय सरकार बीच राजस्वको बाँडफाँट गर्ने विस्तृत आधार र ढाँचा एवम् सोबमोजिम राजस्व बाँडफाँटको हिस्सा सम्बन्धमा नेपाल सरकारलाई सिफारिस गरिएको छ।

३.१.२ संवैधानिक व्यवस्था

नेपालको संविधानको प्रस्तावनाले बहुजातीय, बहुभाषिक, बहुधार्मिक, बहुसाँस्कृतिक तथा भौगोलिक विविधतायुक्त विशेषतालाई आत्मसात गरी विविधता बीचको एकता, सामाजिक साँस्कृतिक ऐक्यवद्धता, सहिष्णुता र सद्भावलाई संरक्षण एवम् प्रवर्धन गर्दै; वर्गीय, जातीय, क्षेत्रीय, भाषिक, धार्मिक, लैङ्गिक विभेद र सबै प्रकारका जातीय छुवाछुतको अन्त्य गरी आर्थिक समानता, समृद्धि र सामाजिक न्याय सुनिश्चित गर्न समानुपातिक समावेशी र सहभागितामूलक सिद्धान्तका आधारमा समतामूलक समाजको निर्माण गर्ने सङ्कल्प गरेको छ। तसर्थ, वर्तमान नेपालको सङ्घीय संरचनाबमोजिमको आर्थिक विकास र समुन्नतिको लागि समानुपातिक समावेशी र सहभागितामूलक सिद्धान्तका आधारमा जनतालाई सामाजिक न्याय प्रदान गर्नका लागि पनि सङ्घमा सङ्कलित राजस्व प्रदेश र स्थानीय तहमा समेत हस्तान्तरण गर्नुपर्ने हुन्छ।

नेपालको संविधानको भाग ५ मा राज्यको संरचना र राज्य शक्तिको बाँडफाँटका सम्बन्धमा व्यवस्था गर्दै धारा ५६ को उपधारा (१) मा सङ्घीय लोकतान्त्रिक गणतन्त्र नेपालको मूल संरचना सङ्घ, प्रदेश तथा स्थानीय तह गरी तीन तहको हुने स्पष्ट व्यवस्था गरेको छ भने सोही धाराको उपधारा (२) मा नेपालको राज्यशक्तिको प्रयोग सङ्घ, प्रदेश तथा स्थानीय तहले यस संविधान तथा कानूनबमोजिम गर्नेछन् भन्ने उल्लेख गरेको छ।

यसै सन्दर्भमा संविधानको धारा २३२ को उपधारा (१) ले नेपालमा लागू भएको सङ्घीय संरचनाका सम्बन्धमा उल्लेख गर्दै

सङ्घ, प्रदेश तथा स्थानीय तह बीचको सम्बन्ध सहकारिता, सहअस्तित्व र समन्वयको सिद्धान्तमा आधारित हुनेछ भनी स्पष्ट मार्गदर्शन गरेको छ। सोही सिद्धान्तका आधारमा सङ्घ, प्रदेश (७ वटा) र स्थानीय सरकार (७५३ वटा) हरूले संविधानको मर्म र भावनाअनुसार एकआपसी सहयोग र समन्वयका आधारमा आ-आफ्ना क्षेत्रमा क्रियाशील भई एकले अर्कोलाई सघाउ पुऱ्याउनुपर्दछ।

त्यसैगरी संविधानको धारा ५९ को उपधारा (१) ले सङ्घ, प्रदेश तथा स्थानीय तहले आफ्नो क्षेत्राधिकार भित्रको आर्थिक अधिकारसम्बन्धी विषयमा कानून बनाउने, वार्षिक बजेट बनाउने, निर्णय गर्ने, नीति तथा योजना तयार गर्ने र त्यसको कार्यान्वयन गर्ने भनी स्पष्ट मार्गदर्शन गरेबमोजिम तीनै तहका सरकारहरूबाट उक्त कार्यहरू सम्पादन हुनुपर्ने हुन्छ।

साथै, संविधानको धारा ६० ले राजस्व स्रोतको बाँडफाँट सम्बन्धमा विशेष व्यवस्था गरेको छ जसअनुसार धारा ६० को उपधारा (१) ले सङ्घ, प्रदेश तथा स्थानीय तहले आफ्नो आर्थिक अधिकारक्षेत्र भित्रको विषयमा कर लगाउन र ती स्रोतहरूबाट राजस्व उठाउन सक्ने, तर साझासूची भित्रको विषयमा र कुनै पनि तहको सूचीमा नपरेका विषयमा कर लगाउने र राजस्व उठाउने व्यवस्था नेपाल सरकारले निर्धारण गरे बमोजिम हुने व्यवस्था गरेको छ। त्यसैगरी सोही धाराको उपधारा (२) मा नेपाल सरकारले सङ्कलन गरेको राजस्व सङ्घ, प्रदेश तथा स्थानीय तहलाई न्यायोचित वितरण गर्ने व्यवस्था मिलाउने छ भनी उल्लेख गरेको र उपधारा (३) मा प्रदेश तथा स्थानीय तहले प्राप्त गर्ने वित्तीय हस्तान्तरणको परिमाण राष्ट्रिय प्राकृतिक स्रोत तथा वित्त आयोगको सिफारिसबमोजिम हुनेछ भनी व्यवस्था गरेबाट नेपालमा अन्तर-सरकारी वित्तीय हस्तान्तरण र व्यवस्थापनमा यस आयोगको भूमिका र सिफारिस उल्लेखनीय र बाध्यकारी हुने देखिएको छ। साथै, उपधारा (७) ले सङ्घ, प्रदेश तथा स्थानीय तह बीच राजस्वको बाँडफाँट गर्दा सन्तुलित र पारदर्शी रूपमा गर्नुपर्ने भनी गरेको व्यवस्थालाई आयोग र नेपाल सरकारले उच्च प्राथमिकतामा राख्नुपर्ने हुन्छ।

यसका अलावा संविधानको धारा ६० को उपधारा (८) ले राजस्व बाँडफाँटसम्बन्धी सङ्घीय ऐन बनाउँदा राष्ट्रिय नीति, राष्ट्रिय आवश्यकता, प्रदेश तथा स्थानीय तहको स्वायत्तता, प्रदेश तथा स्थानीय तहले जनतालाई पुऱ्याउनुपर्ने सेवा र उनीहरूलाई प्रदान गरिएको आर्थिक अधिकार, राजस्व उठाउन सक्ने क्षमता, राजस्वको सम्भाव्यता र उपयोग, विकास निर्माणमा गर्नुपर्ने योगदान, क्षेत्रीय असन्तुलन गरिबी र असमानताको न्यूनीकरण, बञ्चितताको अन्त्य, आकस्मिक कार्य र अस्थायी आवश्यकता पूरा गर्न सहयोग गर्नुपर्ने विषयहरूमा ध्यान दिनुपर्ने कुरा उल्लेख गरेको देखिन्छ। यस सन्दर्भमा वित्तीय सङ्घीयताको कार्यान्वयनको क्रममा सङ्घीय सञ्चित कोषबाट सङ्कलित राजस्वको बाँडफाँट गर्ने विषयमा उल्लिखित विषय वस्तुहरूलाई नेपाल सरकार लगायत सम्बद्ध सरोकारवाला सबैले विशेष प्राथमिकता दिनुपर्ने र उच्च मूल्याङ्कन गर्नुपर्ने आयोगको धारणा रहेको छ।

त्यसैगरी संविधानको धारा ११६ मा सङ्घीय सञ्चित कोषको बारेमा व्यवस्था गर्दै गुठी रकम बाहेक नेपाल सरकारलाई प्राप्त हुने सबै प्रकारका राजस्व, राजस्वको धितोमा लिइएका सबै कर्जा, ऐनको अधिकार अन्तर्गत दिइएको जुनसुकै ऋण असुल हुँदा प्राप्त भएको सबै धन र नेपाल सरकारलाई प्राप्त हुने अन्य जुनसुकै रकम सङ्घीय ऐनद्वारा अर्को व्यवस्था नगरिएमा एक सरकारी कोषमा आम्दानी बाँधिने छ जसलाई सङ्घीय सञ्चित कोष भनिनेछ भनी व्यवस्था गरेको छ। त्यसरी नै संविधानको धारा २०४ मा प्रदेश सञ्चित कोषको व्यवस्था गर्दै गुठी रकम बाहेक प्रदेश सरकारलाई प्राप्त हुने सबै प्रकारका राजस्व, राजस्वको धितोमा लिइएका सबै कर्जा, प्रदेश ऐनको अधिकार अन्तर्गत दिइएको जुनसुकै ऋण असुल हुँदा प्राप्त भएको सबै धन र नेपाल सरकारबाट प्राप्त हुने अनुदान एवम् ऋण रकम प्रदेश ऐन द्वारा अर्को कुनै व्यवस्था नगरिएमा एक प्रदेश सरकारी कोषमा आम्दानी बाँधिने छ जसलाई प्रदेश सञ्चित कोष भनिनेछ भनी व्यवस्था गरेको छ। साथै, संविधानको धारा २२९ ले स्थानीय सञ्चित कोषको बारेमा व्यवस्था गरेको छ जसअनुसार स्थानीय तह अन्तर्गतका प्रत्येक गाउँपालिका र नगरपालिकामा एक स्थानीय सञ्चित कोष रहनेछ। त्यस्तो कोषमा गाउँपालिका वा नगरपालिकालाई प्राप्त हुने सबै प्रकारको राजस्व, नेपाल सरकार र प्रदेश सरकारबाट प्राप्त हुने अनुदान तथा गाउँपालिका वा नगरपालिकाले

लिएको ऋण रकम र अन्य स्रोतबाट प्राप्त हुने रकम जम्मा हुनेछ भन्ने व्यवस्था गरेको छ। यसरी तीनै तहका सरकारले आ-आफ्ना अलग अलग सञ्चित कोष खडा गरी प्राप्त रकम कोषमा जम्मा गर्नुपर्ने व्यवस्थालाई तीनै तहका सरकारले अनुसरण गरिरहेका छन् भन्ने आयोगको विश्वास रहेको छ।

यी सबै पक्षहरूलाई ख्याल राखी नेपालमा अन्तर-सरकारी वित्तीय सम्बन्धलाई परिभाषित गर्दै नेपालको संविधानको धारा २३२ को उपधारा (१) ले परिकल्पना गरेको तीन तहका सरकार बीचको सम्बन्धलाई एकआपसी समन्वय र सहकार्यको सिद्धान्तअनुकूल बनाउँदै लैजाने उद्देश्यका साथ संविधानको धारा २५० ले यस आयोगको परिकल्पना गरेको देखिन्छ। संविधानको धारा २५१ ले यस आयोगको काम कर्तव्य र अधिकारको बारेमा स्पष्ट व्यवस्था गरेको छ। उक्त धारा २५१ को उपधारा (१) (क) ले संविधान र कानूनबमोजिम सङ्घीय सञ्चित कोषबाट सङ्घ, प्रदेश तथा स्थानीय सरकार बीच राजस्वको बाँडफाँट गर्ने विस्तृत आधार र ढाँचा निर्धारण गर्ने अधिकार तथा जिम्मेवारी आयोगलाई प्रदान गरेबाट आयोगले माथि उल्लिखित समग्र विषय वस्तुलाई ख्याल राख्दै राजस्व बाँडफाँटसम्बन्धी सिफारिस गर्नुपर्ने अवस्था रहेको देखिन्छ।

३.१.३ कानुनी व्यवस्था

क. राष्ट्रिय प्राकृतिक स्रोत तथा वित्त आयोग ऐन, २०७४

१. राष्ट्रिय प्राकृतिक स्रोत तथा वित्त आयोग ऐन, २०७४ को दफा १५ ले राजस्वको बाँडफाँट गर्दा लिइने आधार तोकेको छ, जसअनुसार आयोगले नेपाल सरकार, प्रदेश तथा स्थानीय तहबीच राजस्वको बाँडफाँट गर्ने विस्तृत आधार र ढाँचा देहायका आधारमा निर्धारण गरी नेपाल सरकारमा सिफारिस गर्नुपर्नेछ:

क. जनसङ्ख्या र जनसाङ्ख्यिक विवरण

ख. क्षेत्रफल

ग. मानव विकास सूचकाङ्क

घ. खर्चको आवश्यकता

ङ. राजस्व सङ्कलनमा गरेको प्रयास

च. पूर्वाधार विकास र

छ. विशेष अवस्था।

२. आयोगले राजस्व बाँडफाँट सम्बन्धमा निर्धारण गरेको विस्तृत आधार र ढाँचा पाँच (५) वर्षको लागि मान्य हुने र आयोगले प्रत्येक पाँच वर्षमा पुनरावलोकन गरी नेपाल सरकार समक्ष सिफारिस गर्ने व्यवस्था उक्त ऐनको दफा १५ को उपदफा (२) मा गरेअनुसार आगामी आर्थिक वर्ष २०७७/७८ का लागि सिफारिस गरिएको राजस्व बाँडफाँटसम्बन्धी आधार र ढाँचा आगामी पाँच वर्षका लागि लागू हुनेछ।

३. तर सोही ऐनको दफा १५ को उपदफा (३) र (४) ले यस आयोगले निर्धारण गरेको विस्तृत आधार र ढाँचा विशेष कारणवस पाँच वर्ष आगावै पुनरावलोकन गर्न आवश्यक देखेमा नेपाल सरकारले आयोगलाई अनुरोध गर्न सक्ने र नेपाल सरकारले गरेको अनुरोध आयोगलाई मनासिव लागेमा उल्लिखित आधार र ढाँचामा पुनरावलोकन गरी नेपाल सरकारमा सिफारिस गर्न सक्नेछ। तर यसरी आयोगबाट पहिलो पटक निर्धारण भएको विस्तृत आधार र ढाँचा पाँच वर्षमा एक पटक भन्दा बढी पटक पुनरावलोकन हुनसक्ने देखिँदैन।

ख. अन्तर-सरकारी वित्त व्यवस्थापन ऐन, २०७४

१. अन्तर-सरकारी वित्त व्यवस्थापन ऐन, २०७४ को दफा (३) बमोजिम नेपाल सरकार, प्रदेश सरकार र स्थानीय तहले कर, गैरकर तथा रोयल्टी लगाउन सक्ने कानुनी व्यवस्था गरेको छ जसअनुसार ऐनको अनुसूची-१ बमोजिम नेपाल सरकारले सङ्घीय कानूनबमोजिम करतर्फ भन्सार महशुल, अन्तःशुल्क, मूल्य अभिवृद्धि कर, संस्थागत आयकर, व्यक्तिगत आयकर, पारिश्रमिक कर र गैरकरतर्फ राहदानी शुल्क, भिसा शुल्क, पर्यटन दस्तुर, सेवा शुल्क दस्तुर, जूवा/चिष्टा क्यासिनो, दण्ड-जरिवाना लगाउन र उठाउन सक्ने व्यवस्था गरेको छ।
२. त्यसैगरी सोही दफाको उपदफा (२) ले प्रदेश सरकारले प्रदेश कानूनबमोजिम करतर्फ घरजग्गा रजिष्ट्रेशन शुल्क, सवारीसाधन कर, मनोरञ्जन कर, विज्ञापन कर, कृषि आयमा कर र गैरकरतर्फ सेवाशुल्क दस्तुर, पर्यटन शुल्क, दण्ड-जरिवाना लगाउन र उठाउन सक्ने व्यवस्था गरेको छ।
३. त्यसैगरी सोही दफाको उपदफा (३) ले स्थानीय तहले स्थानीय कानूनबमोजिम करतर्फ सम्पत्ति कर, घरबहाल कर, घरजग्गा रजिष्ट्रेशन शुल्क, सवारीसाधन कर, भूमिकर (मालपोत), मनोरञ्जन कर, विज्ञापन कर, व्यवसाय कर र गैरकरतर्फ सेवाशुल्क दस्तुर, पर्यटन शुल्क, दण्ड-जरिवाना लगाउन र उठाउन सक्ने व्यवस्था गरेको छ।
४. प्रदेश तथा स्थानीय तहले कर लगाउँदा राष्ट्रिय आर्थिक नीति, वस्तु तथा सेवाको ओसारपसार, पूँजी तथा श्रम बजार, छिमेकी प्रदेश तथा स्थानीय तहलाई प्रतिकूल नहुने गरी लगाउनु पर्नेछ भने प्राकृतिक स्रोतमा रोयल्टी लगाउने सम्बन्धमा भने सङ्घीय कानूनबमोजिम मात्रै कर लगाउन र उठाउन सक्ने व्यवस्था रहेको छ।
५. राजस्व बाँडफाँटको सम्बन्धमा अन्तर-सरकारी वित्त व्यवस्थापन ऐन, २०७४ को दफा ६ ले मूल्य अभिवृद्धि कर तथा अन्तःशुल्कको बाँडफाँट सम्बन्धमा निम्नानुसार व्यवस्था गरेको छ-
 - दफा ६ (१) बमोजिम नेपाल सरकार, प्रदेश तथा स्थानीय तहबीच मूल्य अभिवृद्धि कर र आन्तरिक उत्पादनबाट उठेको अन्तःशुल्क रकम बाँडफाँट गर्न नेपाल सरकारले एक सङ्घीय विभाज्य कोष खडा गरी त्यस्तो रकम सो कोषमा जम्मा गर्नुपर्नेछ।
 - दफा ६ (२) बमोजिम सङ्घीय विभाज्य कोषमा जम्मा भएको रकम मध्ये ७० प्रतिशत नेपाल सरकारलाई, १५ प्रतिशत प्रदेशलाई र १५ प्रतिशत स्थानीय तहलाई बाँडफाँट गर्नुपर्ने हुन्छ।
 - दफा ६(३) बमोजिम नेपाल सरकार, प्रदेश सरकार र स्थानीय तह बीच बाँडफाँट गरिने रकम मध्ये नेपाल सरकारले प्राप्त गर्ने रकम सङ्घीय सञ्चित कोषमा दाखिला गर्ने र प्रदेशहरू तथा स्थानीय तहहरूलाई प्राप्त हुने रकम नेपाल सरकारले देहायको विभाज्य कोष खडा गरी त्यस्तो कोषमा जम्मा गर्नुपर्नेछ।
 - प्रदेशहरूले प्राप्त गर्ने रकम प्रदेश विभाज्य कोषमा जम्मा गर्नुपर्ने।
 - स्थानीय तहहरूले प्राप्त गर्ने रकम स्थानीय विभाज्य कोषमा जम्मा गर्नुपर्ने।
 - दफा ६(४) बमोजिम प्रदेश विभाज्य कोष र स्थानीय विभाज्य कोषमा जम्मा भएको रकम संविधान र यस ऐनको अधीनमा रही आयोगले निर्धारण गरेको आधार र ढाँचाबमोजिम प्रत्येक प्रदेश तथा स्थानीय तहलाई बाँडफाँट गर्नुपर्दछ।
 - दफा ६(५) बमोजिमको बाँडफाँटबाट प्रत्येक प्रदेशले प्राप्त गर्ने रकम सम्बन्धित प्रदेश सञ्चित कोषमा र प्रत्येक स्थानीय तहले प्राप्त गर्ने रकम सम्बन्धित स्थानीय सञ्चित कोषमा जम्मा हुने गरी मासिक रूपमा उपलब्ध गराउनुपर्दछ।

- यसैगरी दफा ६(६) बमोजिम बाँडफाँट हुने रकम आर्थिक वर्षको अन्तिम महिनामा हिसाव मिलान गर्नुपर्दछ।
६. उक्त ऐनको दफा १८ को उपदफा (२) बमोजिम नेपाल सरकारले आयोगसँग परामर्श गरी चालु आर्थिक वर्षको फागुन मसान्तभित्र राजस्व बाँडफाँट र वित्तीय समानीकरण अनुदान वापत् आगामी आर्थिक वर्षमा नेपाल सरकारले प्रदेश तथा स्थानीय तहलाई उपलब्ध गराउने अनुमानित स्रोतको विवरण प्रदेश तथा स्थानीय तहलाई उपलब्ध गराउनु पर्नेछ भन्ने उल्लेख गरेबमोजिम आयोगले तोकिएको समयावधि भित्रै राजस्व बाँडफाँटको विस्तृत आधार र ढाँचा एवम् सो ढाँचाबमोजिमको राजस्व बाँडफाँटको हिस्सा नेपाल सरकारलाई सिफारिस गरेको छ।
 ७. त्यसैगरी ऐनको दफा २१ को उपदफा (४) ले प्रदेश तथा स्थानीय तहले आफूले उठाएको राजस्व र यस ऐन बमोजिम राजस्व बाँडफाँटबाट प्राप्त हुने रकमबाट प्रशासनिक खर्च पुग्ने गरी राजस्व र व्ययको अनुमान पेश गर्नुपर्नेछ भन्ने स्पष्ट व्यवस्था गरेको देखिन्छ। प्रदेश तथा स्थानीय तहले राजस्व सङ्कलनमा विशेष प्रयास गर्नुपर्ने, आ-आफ्नो आन्तरिक राजस्व परिचालनमा बढी भन्दा बढी प्राथमिकता दिनुपर्ने र आफू अन्तर्गतको प्रशासनिक खर्च आफ्नै आन्तरिक स्रोतबाट आपूर्ति गर्न प्रयत्न गर्नुपर्ने हुन्छ। यदि प्रदेश तथा स्थानीय तहले सङ्कलन गरेको आन्तरिक राजस्व रकमबाट प्रशासनिक खर्च धान्न नसक्ने अवस्था भएमा राजस्व बाँडफाँटबाट प्राप्त हुने रकमबाट प्रशासनिक खर्च गरी बाँकी रकम विकास निर्माण र सेवा प्रवाहका कार्यमा खर्च गर्नुपर्नेतर्फ ऐनले निर्देशित गरेको देखिन्छ। ऐनको उल्लिखित व्यवस्था र मनसायलाई अवलम्बन गर्दै प्रदेश सरकार र स्थानीय सरकारबाट प्रशासनिक खर्चको किफायती व्यवस्थापन हुनेछ भन्ने आयोगको अपेक्षा र विश्वास रहेको छ।
 ८. तर प्रदेश तथा स्थानीय तहले आफ्नो आन्तरिक राजस्व र सङ्घबाट प्राप्त राजस्वको कुल योगबाट प्रशासनिक खर्च गर्नुपर्ने अवस्थामा यदि कुनै प्रदेश तथा स्थानीय तहको प्रशासनिक खर्च उसको आन्तरिक राजस्व र केन्द्रबाट प्राप्त राजस्वको कुल रकमबाट समेत पूरा नहुने स्थिति देखा पर्न गएमा त्यस्ता प्रदेश तथा स्थानीय तहको संस्थागत क्षमता लगायत आवश्यक अन्य पक्षमा सुधार एवम् विशेष व्यवस्था गर्नुपर्ने तर्फ आवश्यक बन्दोबस्त गर्नुपर्ने एवम् सोका लागि सम्बद्ध सरोकारवालाहरूबाट विशेष ध्यान दिनुपर्ने आयोगको सुझाव रहेको छ।
 ९. उक्त ऐनको दफा ३६ ले तीनै तहका सरकार बीच राजस्वका दर तथा राजस्व सङ्कलन सम्बन्धमा एक आपसी समन्वय र सहयोग हुनुपर्ने व्यवस्था गरेको छ जसअनुसार नेपाल सरकार, प्रदेश वा स्थानीय तहले आपसमा समन्वय गरी आफ्नो जिम्मेवारी भित्रको राजस्व एक अर्का मार्फत उठाउन वा कुनै खास प्रकारका राजस्व एकद्वार प्रणालीबाट उठाउने व्यवस्था गर्न सक्ने तथा राजस्वका दर यथासम्भव समान रूपमा कायम गर्ने वा तत्सम्बन्धी अन्य विषयमा आवश्यक समन्वय गर्न सक्नेछन् भन्ने व्यवस्था उल्लेख रहेको छ। उल्लिखित प्रावधानहरूलाई नेपाल सरकार, प्रदेश सरकार तथा स्थानीय सरकारहरूले अवलम्बन गर्नेछन् भन्ने आयोगको अपेक्षा रहेको छ।

३.१.४ राजस्व बाँडफाँटका सैद्धान्तिक आधार

वित्तीय सङ्घीयताको कार्यान्वयनको महत्त्वपूर्ण पक्ष भनेको कुनै एक तहको सरकारले उठाएको राजस्व अन्य तहहरूमा समेत बाँडफाँट गर्नु हो। माथिल्ला तहका सरकारबाट तल्लो तहमा बाँडफाँट हुने राजस्व (Vertical Revenue Sharing) र तल्ला तहका सरकारबाट माथि प्रवाह हुने राजस्व (Upward Transfer of Revenue) प्रणाली गरी दुई प्रकारको राजस्व बाँडफाँट पद्धति रहेकोमा नेपालमा भने माथिल्ला तहका सरकारबाट तल्लो तहमा बाँडफाँट हुने पद्धति अपनाइएको छ। अन्तर-सरकारी वित्त व्यवस्थापन ऐन, २०७४ ले मूल्य अभिवृद्धि कर तथा आन्तरिक अन्तःशुल्कबाट उठेको रकममध्ये ७० प्रतिशत सङ्घलाई र १५/१५ प्रतिशत प्रदेश तथा स्थानीय तहलाई बाँडफाँट हुने व्यवस्था गरेको छ। नेपालको संविधानको धारा २५१ को उपधारा (१) को खण्ड (क) मा संविधान र कानूनबमोजिम सङ्घीय सञ्चित कोषबाट सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय सरकारबीच राजस्वको बाँडफाँट गर्ने विस्तृत आधार र ढाँचा निर्धारण गर्ने काम, कर्तव्य र अधिकार राष्ट्रिय

प्राकृतिक स्रोत तथा वित्त आयोगको हुने व्यवस्था रहेकोमा आयोगले सोही व्यवस्थाका आधारमा राजस्व बाँडफाँटको आधार र ढाँचा निर्धारण गरी सिफारिस गरेको छ। यसै सन्दर्भमा राजस्व बाँडफाँट सम्बन्धमा अवलम्बन गरिएका सैद्धान्तिक आधार निम्नानुसार रहेका छन्:

१. सङ्घीयता लागू भएका मुलुकहरूको वित्तीय सङ्घीयतासम्बन्धी पक्ष विश्लेषण गर्दा सङ्घीय इकाईहरू मध्ये नेपाल सरकारसँग राजस्व सङ्कलन गर्ने दायरा बढी हुने हुँदा स्वभाविक रूपमा सङ्कलित राजस्व समेत बढी हुने गर्दछ। तल्ला तहका सङ्घीय इकाईहरूसँग राजस्व सङ्कलनका स्रोतहरू न्यून हुने हुँदा सामाजिक न्यायको दृष्टिकोणले नेपाल सरकारले आफूले सङ्कलन गरेको राजस्व निश्चित आधार र ढाँचामा तल्ला तहका सरकारलाई बाँडफाँट गर्नुपर्ने हुन्छ। साथै, नेपालको परिवेशमा समेत संविधान र कानूनले प्रदेश सरकार र स्थानीय सरकारको तुलनामा नेपाल सरकारलाई बढी राजस्व उठाउन सक्ने अधिकार प्रत्याभूत गरेको छ। यसै सिद्धान्तको मर्मअनुसार आयोगबाट राजस्व बाँडफाँटसम्बन्धी विस्तृत आधार र ढाँचा सिफारिस गरिएको छ।
२. नेपालको संविधानको अनुसूचीमा व्यवस्था गरिएका अधिकारको सूचीअनुसारको कार्य गर्न सम्बन्धित प्रदेश तथा स्थानीय तहले कर्मचारी व्यवस्थापनको कार्य, प्रशासनिक कार्य एवम् अनिवार्य दायित्व पूरा गर्नुपर्ने हुन्छ। जसका लागि प्रदेश तथा स्थानीय तहले आफ्नो आन्तरिक स्रोतबाट उठेको राजस्वबाट मात्र संविधानको अनुसूचीमा उल्लिखित कार्यहरूलाई प्रभावकारी रूपमा कार्यान्वयन गर्दै मूर्त रूप दिन नसक्ने अवस्था रहन सक्छ। अतः संवैधानिक भावनालाई मूर्त रूप दिँदै प्रदेश तथा स्थानीय तहको प्रशासनिक व्यवस्थालाई सहजीकरण गर्न पनि तहहरूबीच राजस्व बाँडफाँट गर्नुपर्ने हुन्छ।
३. यसैगरी राष्ट्रिय नीतिको कार्यान्वयन गर्न, राष्ट्रिय आवश्यकता पूरा गर्न, प्रदेश तथा स्थानीय तहको स्वायत्ततालाई ध्यान दिन, प्रदेश तथा स्थानीय तहले जनतालाई पुऱ्याउनुपर्ने सेवा र उनीहरूलाई प्रदान गरिएको आर्थिक अधिकार सुनिश्चित गर्न, राजस्व उठाउन सक्ने क्षमतालाई ख्याल गर्न, विकास निर्माणमा सहयोग पुऱ्याउन, क्षेत्रीय असन्तुलन, गरीबी र असमानताको न्यूनीकरण गर्न, बञ्चितकरणको अन्त्य गर्न तथा आकस्मिक कार्य र अस्थायी आवश्यकता पूरा गर्न समेत राजस्व बाँडफाँटबाट प्राप्त रकम उपयोग गर्नुपर्ने हुन्छ।
४. यसका अलावा नेपालको सन्दर्भमा स्थानीय निकायहरू लामो समयदेखि निर्वाचित जनप्रतिनिधीविहिन रहेको अवस्था, नेपाल र नेपालीका लागि नेपालले अपनाएको सङ्घीयता नौलो अनुभव भएको अवस्था, प्रदेश तथा स्थानीय तहको आ-आफ्नै भौगोलिक अवस्थिति पहिचान र विषमता रहेको अवस्था, प्रदेश तथा स्थानीय तहको राजस्व सङ्कलनको क्षमता र व्यवस्थापनको पक्ष कमजोर रहेको अवस्था जस्ता पक्षहरूलाई मध्यनजर गर्दै राजस्व सङ्कलनबाट प्राप्त रकम वस्तुपरक, यथार्थपरक, समन्यायिक र पारदर्शी ढंगले बाँडफाँट तथा उपयोग गर्नुपर्ने हुन्छ।
५. यसप्रकार संविधानको धारा ६० र राष्ट्रिय प्राकृतिक स्रोत तथा वित्त आयोग ऐन, २०७४ को दफा १५ समेतका आधारमा आयोगले तीनै तहका सरकार बीच राजस्वको बाँडफाँट गर्दा लिनुपर्ने विस्तृत आधार र ढाँचा निर्धारण गरी सो बमोजिमको राजस्व बाँडफाँटको हिस्सा सिफारिस गरेको छ।

३.१.५ राजस्व बाँडफाँटका लागि प्रक्षेपण गरिएको रकम

आगामी आर्थिक वर्ष २०७७/७८ का लागि नेपाल सरकारबाट प्रदेश तथा स्थानीय तहलाई हस्तान्तरण हुने राजस्व बाँडफाँटको प्रयोजनार्थ आर्थिक वर्ष २०७७/७८ का लागि मूल्य अभिवृद्धि कर तथा आन्तरिक उत्पादनबाट सङ्कलन हुने अन्तःशुल्क रकमको अनुमानित रकम खुलाई पठाई दिनहुन भनी नेपाल सरकार अर्थ मन्त्रालयलाई यस आयोगको च.नं. ४८० को मिति २०७६/११/०५ गतेको पत्रानुसार लेखी पठाइएकोमा नेपाल सरकार अर्थ मन्त्रालय, राजस्व व्यवस्थापन महाशाखाको मिति २०७६/११/२९ गतेको च.नं. ७९३ को पत्रानुसार मूल्य अभिवृद्धि कर तर्फ कुल अनुमानित रु. ३

खर्च १५ अर्ब १३ करोडको ३० प्रतिशतले हुन आउने रु. ९४ अर्ब ५४ करोड र आन्तरिक उत्पादनतर्फको अन्तःशुल्क तर्फ कुल अनुमानित रकम रु. ८१ अर्ब ७६ करोडको ३० प्रतिशतले हुने रु. २४ अर्ब ५३ करोड गरी रु. १ खर्ब १९ अर्ब ७ करोड राजस्व बाँडफाँट प्रयोजनको लागि सङ्कलन हुने प्रक्षेपण गरिएको छ। उक्त रकम मध्ये अन्तर-सरकारी वित्त व्यवस्थापन ऐन, २०७४ को दफा ६ को उपदफा (२) बमोजिम प्रदेशलाई रु. ५९ अर्ब ५३ करोड ५० लाख र स्थानीय तहलाई रु. ५९ अर्ब ५३ करोड ५० लाख बाँडफाँट गरिएको छ।

३.१.६ राजस्व बाँडफाँटका आधार एवम् ढाँचाको तथ्याङ्कको स्रोत

आयोगले राजस्व बाँडफाँटको आधार र ढाँचा तयार गर्नुपर्ने भएको हुँदा बाँडफाँटलाई वस्तुगत, न्यायोचित, निष्पक्ष र पारदर्शी तुल्याउन तथ्याङ्कको आवश्यकता पर्दछ। आगामी आर्थिक वर्ष २०७७/७८ का लागि राजस्व बाँडफाँट गर्दा निर्धारण गर्नुपर्ने विस्तृत आधार र ढाँचाका लागि विभिन्न निकाय तथा स्रोतहरूबाट तथ्याङ्क सङ्कलन गरिएको छ जसको विवरण यसप्रकार रहेको छ:

क्र. सं.	आधार (सूचक)	स्रोत	प्रयोग
१.	जनसङ्ख्या र जनसाङ्ख्यिक विवरण क. कुल जनसङ्ख्या, ख. आश्रित जनसङ्ख्या (१५ वर्ष भन्दा कम र ६४ वर्ष भन्दा बढी उमेर)।	• राष्ट्रिय जनगणना, २०६८, केन्द्रीय तथ्याङ्क विभाग।	प्रदेश तथा स्थानीय तह।
२.	क्षेत्रफल (भूगोल)	• नापी विभाग।	
३.	मानव विकास सूचकाङ्क	• नेपाल मानव विकास प्रतिवेदन २०१४, राष्ट्रिय योजना आयोग, • राष्ट्रिय जनगणना, २०६८, केन्द्रीय तथ्याङ्क विभाग।	
४.	खर्चको आवश्यकता	• महालेखा नियन्त्रक कार्यालय, • सङ्घीय मामिला तथा सामान्य प्रशासन मन्त्रालय, • प्रदेश तथा स्थानीय तह, • राष्ट्रिय प्राकृतिक स्रोत तथा वित्त आयोगको अध्ययन।	
५.	राजस्व सङ्कलनमा गरेको प्रयास	• महालेखा नियन्त्रकको कार्यालय, • सङ्घीय मामिला तथा सामान्य प्रशासन मन्त्रालय, • प्रदेश तथा स्थानीय तह, • राष्ट्रिय प्राकृतिक स्रोत तथा वित्त आयोगको अध्ययन।	
६.	पूर्वाधार विकास क. सडकको घनत्व (सडकमा पहुँच), ख. विद्युतको सुविधा (विद्युतमा पहुँच), ग. सूचना प्रविधिको सुविधा (सूचना प्रविधिमा पहुँच), घ. खानेपानीको सुविधा (खानेपानीमा पहुँच), ङ. सरसफाइ (शौचालयको उपलब्धता)।	• राष्ट्रिय जनगणना, २०६८, केन्द्रीय तथ्याङ्क विभाग, • सडक विभाग, शहरी विकास तथा भवन निर्माण विभाग र स्थानीय पूर्वाधार विभाग, • नेपाल विद्युत प्राधिकरण, • नेपाल दूरसञ्चार कम्पनी लिमिटेड, • खानेपानी मन्त्रालय।	
७.	विशेष अवस्था क. अपाङ्गता भएको जनसङ्ख्या, ख. आर्थिक सामाजिक असमानता।	• राष्ट्रिय जनगणना, २०६८, केन्द्रीय तथ्याङ्क विभाग, • राष्ट्रिय प्राकृतिक स्रोत तथा वित्त आयोगले गरेको अध्ययन।	

३.१.७ राजस्व बाँडफाँट गर्न लिइएका आधार र ढाँचा

यस आयोगले आगामी आर्थिक वर्ष २०७७/७८ का लागि नेपाल सरकारबाट प्रदेश तथा स्थानीय तहलाई उपलब्ध गराउनुपर्ने राजस्व बाँडफाँटको रकम देहायका विस्तृत आधार र ढाँचामा निर्धारण गरी सो बमोजिमको राजस्व बाँडफाँटको हिस्सा नेपाल सरकारलाई सिफारिस गरिएको छः

क्र.सं.	आधार (सूचक)	आन्तरिक ढाँचा (उपसूचकको भार प्रतिशतमा)	ढाँचा (भार प्रतिशतमा)
१.	जनसङ्ख्या र जनसाङ्ख्यिक विवरण कुल जनसङ्ख्या, आश्रित जनसङ्ख्या।	७० % ३० %	६० %
२.	क्षेत्रफल (भुगोल)		१५ %
३.	मानव विकास सूचकाङ्क		५ %
४.	खर्चको आवश्यकता		५ %
५.	राजस्व सङ्कलनमा गरेको प्रयास		३ %
६.	पूर्वाधार विकास सडकको घनत्व (सडकमा पहुँच), विद्युतको सुविधा (विद्युतमा पहुँच), सूचना प्रविधिको सुविधा (सूचना प्रविधिमा पहुँच), खानेपानीको सुविधा (खानेपानीमा पहुँच), सरसफाइ (शौचालयको उपलब्धता)।	६० % १० % १० % १० % १० %	१० %
७.	विशेष अवस्था अपाङ्गता भएको जनसङ्ख्या, आर्थिक सामाजिक असमानता।	२० % ८० %	२ %
जम्मा			१०० %

३.१.८ राजस्व बाँडफाँटका आधार एवम् ढाँचाको व्याख्या तथा विश्लेषण

आगामी आर्थिक वर्ष २०७७/७८ का लागि निम्नानुसारका आधार, ढाँचा, सूचक एवम् उपसूचकका आधारमा राजस्व बाँडफाँटका विस्तृत आधार तथा ढाँचा निर्धारण गरी सो बमोजिमको राजस्व बाँडफाँटको हिस्सा सिफारिस गरिएको छ।

क. जनसङ्ख्या र जनसाङ्ख्यिक विवरण

प्रत्येक प्रदेश र स्थानीय तहको जनसङ्ख्याको विवरण राष्ट्रिय जनगणना, २०६८ बाट लिइएको छ। आश्रित जनसङ्ख्याको अनुपातका लागि सोही जनगणनावमोजिम आर्थिक रूपले सक्रिय (१५-६४ वर्ष) उमेर समूहको जनसङ्ख्यासँग सो उमेर समूह बाहिरको जनसङ्ख्याको अनुपात निकालिएको छ। आगामी आर्थिक वर्ष २०७७/८८ का लागि राजस्व बाँडफाँट गर्दा लिइएका आधारहरू मध्ये प्रमुख आधारका रूपमा जनसङ्ख्या र जनसाङ्ख्यिक विवरणलाई ६० प्रतिशत भार दिइएको छ। यस आधारलाई प्रदेश तथा स्थानीय तहको कुल जनसङ्ख्या तथा आश्रित जनसङ्ख्या भनी दुई भागमा विभाजित गरिएको छ।

जनसङ्ख्या र जनसाङ्ख्यिक विवरणलाई प्रदान गरिएको ६० प्रतिशत भारलाई शत प्रतिशत मानी यसमध्ये कुल जनसङ्ख्यालाई ७० प्रतिशत भार दिइएको छ। नेपालको संविधानले प्रदेश तथा स्थानीय तहका सम्बन्धमा अनुसूचीमा व्यवस्था गरिएको कार्य जिम्मेवारीअनुसार प्रदेश तथा स्थानीय तहले आ-आफ्नो जनसङ्ख्यालाई विभिन्न सेवा प्रवाह गर्नुपर्ने

हुन्छ। कुल जनसङ्ख्याले प्रदेश तथा स्थानीय तहको सेवा प्रवाहको आकार र लागत निर्धारण गर्दछ। जति बढी जनसङ्ख्या भयो त्यतिनै बढी सेवा सुविधा प्रवाह गर्नुपर्ने, सार्वजनिक सेवा र विकास निर्माणका कार्यमा खर्च गर्नुपर्ने हुन्छ जसका कारणले प्रदेश तथा स्थानीय तहको प्रशासनिक खर्चको आकार समेत बढाउँछ। तसर्थ, राजस्व बाँडफाँट गर्दा प्रदेश तथा स्थानीय तहको जनसङ्ख्याको आकारलाई ७० प्रतिशत भार प्रदान गरी सिफारिस गरिएको छ।

यसैगरी, आश्रित जनसङ्ख्यालाई ३० प्रतिशत भार प्रदान गरिएको छ। आश्रित जनसङ्ख्या अन्तर्गत राष्ट्रिय जनगणना २०६८ अनुसार १५ वर्ष भन्दा मुनिका तथा ६४ वर्ष भन्दा माथिका उमेर भएका जनसङ्ख्यालाई आश्रित जनसङ्ख्याका रूपमा लिइएको छ। आश्रित जनसङ्ख्याले परिभरताको अनुपात बढाउने तथा यस्ता जनसङ्ख्याका लागि सम्बन्धित प्रदेश तथा स्थानीय तहले विशेष सेवा सुविधाको व्यवस्था गर्नुपर्ने हुन्छ जसले प्रदेश तथा स्थानीय तहको थप आर्थिक भार सृजना गर्दै प्रदेश तथा स्थानीय तहको वित्तीय अन्तर (Fiscal Gap) बढाउने गर्दछ।

यस्तो अवस्थामा मूलतः संविधानको धारा ४२ र धारा ६० (८) का प्रावधानहरूलाई मूर्त रूप दिन पनि प्रदेश तथा स्थानीय तहहरूलाई न्यायोचित रूपमा रकम उपलब्ध गराउनु पर्दछ भन्ने मान्यताअनुरूप राजस्व बाँडफाँट गर्दा आश्रित जनसङ्ख्यालाई ३० प्रतिशत भार प्रदान गरिएको छ।

ख. क्षेत्रफल (भूगोल)

देशको कुल क्षेत्रफलमा प्रदेश तथा स्थानीय तहले ओगटेको क्षेत्रफलको अनुपातलाई क्षेत्रफलको सूचकको रूपमा लिइएको छ। प्रदेश तथा स्थानीय तहले ओगटेको क्षेत्रफलले उक्त प्रदेश तथा स्थानीय तहले जनतालाई प्रवाह गर्नुपर्ने सेवाको गुणस्तर, सेवा प्रवाहको सहजता, प्रशासनिक खर्चको अवस्था, प्रशासनिक संरचना आदि पक्षमा प्रत्यक्ष रूपमा असर गर्दछ। यी पक्षहरूले उक्त प्रदेश तथा स्थानीय तहको प्रशासनिक खर्चको आकार बढाउँदछ। जुन प्रदेश तथा स्थानीय तहको क्षेत्रफल बढी हुन्छ, स्वभावतः उक्त प्रदेश तथा स्थानीय तहलाई बढी आर्थिक स्रोतको आवश्यकता पर्दछ। अतः राजस्व बाँडफाँटको सिफारिस गर्दा त्यहाँको भूगोल रहेको कुल क्षेत्रफललाई १५ प्रतिशत भार प्रदान गरिएको छ। यस प्रयोजनका लागि प्रदेश तथा स्थानीय तहको क्षेत्रफल निर्धारण गर्न नापी विभाग, सङ्घीय मामिला तथा सामान्य प्रशासन मन्त्रालय र यस आयोग स्वयंले तयार पारेका तथ्याङ्कलाई स्रोतका रूपमा लिइएको छ।

ग. मानव विकास सूचकाङ्क

सन् २०१४ मा प्रकाशित नेपाल मानव विकास प्रतिवेदनको आधारमा प्रदेश तथा स्थानीय तहको मानव विकास सूचकाङ्क निर्माण गरिएको छ। विश्वव्यापी रूपमा गुणस्तरयुक्त मानव जीवनस्तर (Quality of Human Life) निर्धारणको लागि प्रयोगमा लिइने मानव विकास सूचकाङ्कले शिक्षा (Education), स्वास्थ्य (मूलतः Life Expectancy) तथा प्रति व्यक्ति आय (Per Capita Income) लाई समेट्ने गर्दछ। प्रदेश तथा स्थानीय तहको मानव विकास सूचकाङ्कले उक्त प्रदेश तथा स्थानीय तहको गुणस्तरीय मानवीय जीवन (Quality of Human Life) का बारेमा जानकारी प्रदान गर्दछ। जुन प्रदेश तथा स्थानीय तहको मानव विकास सूचकाङ्क कमजोर छ, त्यस प्रदेश तथा स्थानीय तहले आफ्नो क्षेत्रका जनताको जीवनस्तर उकास्न प्रमुख रूपमा ध्यान दिनुपर्ने हुन्छ। जुन प्रदेश तथा स्थानीय तहमा शिक्षा, स्वास्थ्य तथा जीवनस्तर लगायतको मानव विकास सूचकाङ्क न्यून हुन्छ त्यस्ता प्रदेश तथा स्थानीय तहमा त्यहाँको मानव विकासको स्तर अभिवृद्धिका लागि सार्वजनिक सेवामा बढी खर्च गर्नुपर्ने हुन्छ जसले गर्दा प्रदेश तथा स्थानीय तहको सेवा प्रवाह लागत बढाउने गर्दछ। प्रदेश तथा स्थानीय तहको शिक्षा, स्वास्थ्य लगायतको आवश्यकतालाई सम्बोधन गर्नका लागि मानव विकास सूचकाङ्कलाई समावेश गरिएको हो।

यसप्रकार उल्लिखित पक्षहरूलाई ख्याल राख्दै राजस्व बाँडफाँट गर्दा मानव विकास सूचकाङ्क लाई ५ प्रतिशत भार प्रदान गरिएको छ। मानव विकास सूचकाङ्कसम्बन्धी तथ्याङ्क सन् २०१४ मा राष्ट्रिय योजना आयोगले तयार पारेको मानव विकास

प्रतिवेदन, २०१४ बाट लिइएको छ।

घ. खर्चको आवश्यकता

नेपालको संविधानको धारा ६०(४) ले प्रदेश तथा स्थानीय तहको खर्चको आवश्यकता र राजस्व क्षमताको आधारमा वित्तीय अन्तर (Fiscal Gap) पत्ता लगाई सो का आधारमा सम्बन्धित प्रदेश र स्थानीय तहलाई अन्तर-सरकारी वित्तीय हस्तान्तरण गर्नुपर्नेतर्फ मार्गदर्शन गरेको छ। सो वित्तीय अन्तर निर्धारणसम्बन्धी अध्ययनको कार्य आयोगबाट भइहेको हुँदा यसको पूर्ण प्रतिवेदनसहित प्रदेश तथा स्थानीय तहको खर्चको आवश्यकतासम्बन्धी तथ्याङ्कीय विवरण आउन समय लाग्ने भएको परिप्रेक्ष्यमा अन्तर-सरकारी वित्तीय व्यवस्थापन ऐनको दफा २१(४) मा उल्लिखित कानुनी प्रावधानलाई ख्याल राख्दै आगामी आर्थिक वर्ष २०७७/७८ को लागि राजस्व बाँडफाँटको सिफारिस गर्दा खर्चको आवश्यकता अन्तर्गत आर्थिक वर्ष २०७५/७६ मा प्रदेश तथा स्थानीय तहले गरेको कुल प्रशासनिक खर्चलाई प्रमुख आधारका रूपमा लिएर प्रदेश तथा स्थानीय तहको खर्चको आवश्यकता निर्धारण गरिएको छ। सामान्यतः प्रत्येक प्रदेश तथा स्थानीय तहले आफूले सङ्कलन गरेको आमदानी (राजस्व) बाटै प्रशासनिक खर्च व्यवस्थापन गर्नुपर्ने हुन्छ। तसर्थ, राजस्व बाँडफाँटबाट प्राप्त हुने रकम प्रशासनिक खर्चमा समेत उपयोग गर्नुपर्ने विषयलाई ख्याल राखी खर्चको आवश्यकता निर्धारण गरिएको छ।

उपरोक्त प्रयोजनका लागि जनप्रतिनिधिको सुविधा खर्च, कर्मचारीको तलब भत्ता खर्च, कार्यालय सञ्चालन खर्च, कर्मचारी दरबन्दी संख्याका आधारमा हुने खर्च, पालिका अन्तर्गतका वडाहरूको संख्याका आधारमा लाग्ने लागत लगायतका खर्च शीर्षकहरूका आधारमा प्रशासनिक खर्च निर्धारण गरिएको छ। यसरी खर्चको आवश्यकता सूचकाङ्कलाई ५ प्रतिशत भार प्रदान गरिएको छ। यसका लागि आवश्यक पर्ने तथ्याङ्क स्रोतका रूपमा सङ्घीय मामिला तथा सामान्य प्रशासन मन्त्रालयबाट प्रत्येक प्रदेश तथा स्थानीय तहको तहगत स्वीकृत कर्मचारी दरबन्दीको विवरण लिइएको छ। त्यस्तै, महालेखा नियन्त्रक कार्यालयबाट प्रत्येक प्रदेश तथा स्थानीय तहको कुल प्रशासनिक खर्चको तथ्याङ्क लिइएको छ।

प्रशासनिक खर्च गणना गर्दा निर्वाचित पदाधिकारीहरूका सम्बन्धमा प्रदेश तथा स्थानीय तहले जारी गरेको सेवा सुविधासम्बन्धी आर्थिक ऐनलाई समेत आधार मानिएको छ भने नेपाल सरकारले प्रयोगमा ल्याएको “एकीकृत आर्थिक संकेत तथा वर्गीकरण र व्याख्या, २०७४” अनुसार वर्गीकरण गरेका खर्च शीर्षकलाई समेत आधार लिइएको छ।

ङ. राजस्व सङ्कलनमा गरेको प्रयास

अन्तर-सरकारी वित्त व्यवस्थापन ऐन, २०७४ को दफा २१ को उपदफा (४) मा प्रदेश तथा स्थानीय तहले प्रत्येक वर्ष आफूले उठाएको राजस्व र राजस्व बाँडफाँटबाट प्राप्त हुने रकमबाट प्रशासनिक खर्च पुग्ने गरी राजस्व र व्ययको अनुमान पेश गर्नुपर्ने व्यवस्था गरेको छ जसको मूल ध्येय भनेको प्रदेश तथा स्थानीय तहले बढी भन्दा बढी आन्तरिक स्रोत (राजस्व) परिचालन गरी आफू अन्तर्गतको प्रशासनिक खर्च धान्न सक्नुपर्ने हुन्छ। राजस्व बाँडफाँटबाट प्राप्त रकम प्रशासनिक खर्चमा प्रयोग गर्नुका साथै अन्य विकासात्मक कार्यमा समेत खर्च गर्नुपर्ने हुन्छ।

यसै प्रयोजनका लागि आयोगले राजस्व बाँडफाँटको सिफारिस गर्दा प्रदेश तथा स्थानीय तहले राजस्व सङ्कलनमा गरेको प्रयासलाई ३ प्रतिशत भार दिई सिफारिस गरेको छ। प्रदेश तथा स्थानीय तहले राजस्व सङ्कलनमा गरेको प्रयास अन्तर्गत निम्नानुसारका सूचकहरू निर्धारण गरी तथ्याङ्क सङ्कलन गरेको छ। सङ्कलित तथ्याङ्क अनुसार प्रदेश तथा स्थानीय तहहरू संस्थागत संरचना निर्माणकै चरणमा रहेको अवस्था, जनशक्ति व्यवस्थापन पूर्णतः व्यवस्थित भइनसकेको अवस्था, ऐन नियम कार्यविधिहरू तर्जुमा हुँदै गरेको अवस्था र सबै प्रदेश तथा स्थानीय तहहरूले राजस्व सङ्कलनमा आ-आफ्नो तर्फबाट प्रयास गरेको पाइएको अवस्था समेतलाई ध्यानमा राखी सबै प्रदेश तथा स्थानीय तहलाई समान अङ्कभार प्रदान गरिएको छ।

ड.१ प्रदेशका सन्दर्भमा अवलम्बन गरिएका राजस्व सङ्कलनमा गरेको प्रयासका सूचकहरू

- अ. प्रदेशले अन्तर-सरकारी वित्त व्यवस्थापन ऐन, २०७४ को दफा ५ को उपदफा (१) को खण्ड (क) र ६ (क) बमोजिम सवारी साधन करबाट उठेको रकममध्ये ४०% रकम स्थानीय विभाज्य कोषमा जम्मा गरी आयोगको सिफारिसबमोजिमको हिस्सा आफ्नो प्रदेश भित्रका स्थानीय तहहरूको सञ्चित कोषमा जम्मा गरेको वा नगरेको।
- आ. प्रदेशले अधिल्लो आर्थिक वर्षको तुलनामा पछिल्लो आर्थिक वर्षमा राजस्व वृद्धि गरेको वा नगरेको।
- इ. आफ्नो अधिकार क्षेत्र भित्रको राजस्व (कर तथा गैरकर) सङ्कलन गर्ने सन्दर्भमा प्रदेशले अन्तर-सरकारी वित्त व्यवस्थापन ऐन, २०७४ को अनुसूची २ को खण्ड (ग) बमोजिमको राजस्व (अन्य कर तथा गैरकर) को दायरा विस्तार गरेको वा नगरेको।

ड.२ स्थानीय तहका सन्दर्भमा अवलम्बन गरिएका राजस्व सङ्कलनमा गरेको प्रयासका सूचकहरू

- अ. अन्तर-सरकारी वित्त व्यवस्थापन ऐनको दफा ५ को उपदफा (१) को खण्ड (ख), (ग) र (घ) बमोजिम घर जग्गा रजिष्ट्रेशन शुल्क वा मनोरञ्जन कर वा विज्ञापन करबाट उठेको रकम मध्ये ६०% रकम सम्बन्धित स्थानीय तहले आफ्नो स्थानीय सञ्चित कोषमा जम्मा गरी ४०% रकम सम्बन्धित प्रदेश सञ्चित कोषमा दाखिला गरेको वा नगरेको।
- आ. स्थानीय तहले अधिल्लो आर्थिक वर्षको तुलनामा पछिल्लो आर्थिक वर्षमा राजस्व वृद्धि गरेको वा नगरेको।
- इ. आफ्नो अधिकारक्षेत्र भित्रको राजस्व (कर तथा गैरकर) सङ्कलन गर्ने सन्दर्भमा प्रदेशले अन्तर-सरकारी वित्त व्यवस्थापन ऐन, २०७४ को अनुसूची-३ को खण्ड (ग) बमोजिमको राजस्व (अन्य कर तथा गैरकर) को दायरा विस्तार गरेको वा नगरेको।

यसरी प्रदेश तथा स्थानीय तहले राजस्व सङ्कलनमा गरेको प्रयासका सम्बन्धमा उल्लिखित सूचकहरूका आधारमा भार दिई मूल्याङ्कन गरिएको छ।

च. पूर्वाधार विकास

प्रदेश तथा स्थानीय तहमा उपलब्ध सडक, विद्युत, सूचना प्रविधि, खानेपानी र सरसफाइको पहुँच तथा उपलब्धतालाई आधार मानी पूर्वाधार सूचकाङ्क तयार गरिएको छ। विकासको पूर्वशर्तका रूपमा रहेको प्रदेश तथा स्थानीय तहको पूर्वाधार विकासको अवस्थाले सो प्रदेश तथा स्थानीय तहको विकास खर्चको अवस्था निर्धारण गर्न मार्ग प्रशस्त गर्दछ। पूर्वाधार विकासको अवस्था कमजोर भएका प्रदेश तथा स्थानीय तहले जनतालाई संविधानले मार्गदर्शन गरे अनुसारका सेवा सुविधा प्रदान गर्न खर्च गर्नुपर्ने हुन्छ, जसले गर्दा सेवाको लागत वृद्धि गराउँदछ।

यसै परिप्रेक्ष्यमा राजस्व बाँडफाँटको सिफारिस गर्ने प्रयोजनका लागि पूर्वाधार विकास सूचकलाई १० प्रतिशत भार प्रदान गरिएको छ। पूर्वाधार विकास अन्तर्गत सडक घनत्व, विद्युत सुविधा, सूचना प्रविधि, खानेपानी सुविधा र सरसफाइलाई उपसूचकको रूपमा लिइएको छ। यी उपसूचकहरूले क्रमशः सडकको पहुँच, विद्युतको पहुँच, सूचना प्रविधिको पहुँच, खानेपानीको पहुँच तथा शौचालयको उपलब्धताका बारेमा जानकारी उपलब्ध गराउँदछन्।

सडक घनत्वले प्रदेश तथा स्थानीय तहको सडकको पहुँचका बारेमा चित्रण गर्दछ। भरपर्दो सडक सञ्जालले प्रदेश तथा स्थानीय तहमा आर्थिक क्रियाकलापमा वृद्धि ल्याउन सहयोग गर्दछ। सडक सञ्जालको पहुँचले कुनै पनि प्रदेश वा स्थानीय तहको विकासमा टेवा पुऱ्याउँदछ। प्रदेश तथा स्थानीय तहलाई आवश्यक पर्ने स्रोत सो तहको विकासको अवस्थामा समेत निर्भर हुने भएकोले पूर्वाधार विकास सूचकलाई १० प्रतिशत भार दिइएको छ। यसरी पूर्वाधार विकासलाई दिइएको १०

प्रतिशत भारलाई शत प्रतिशत मानी सो शत प्रतिशतबाट ६० प्रतिशत भार प्रदेश तथा स्थानीय तहको सडक घनत्वलाई दिइएको छ। सार्वजनिक सेवा वितरणलाई प्रभावकारी बनाउन र आम सर्वसाधारण जनतालाई सुगम तथा सहज ढंगले सेवा प्रवाह गर्नका लागि सडकको भूमिका महत्त्वपूर्ण हुने हुँदा सडकको घनत्वलाई बढी भार दिइएको छ। यस प्रयोजनका लागि सडक विभाग र स्थानीय पूर्वाधार विकास विभागले सन् २०१८ सम्ममा सडक घनत्वका सम्बन्धमा अध्यावधिक गरिएको तथ्याङ्क प्रयोग गरिएको छ।

विद्युत सुविधाले प्रदेश तथा स्थानीय तहको विद्युत माथिको पहुँचको अवस्थालाई उजागर गर्दछ। विकासको एउटा आवश्यकताको रूपमा लिइने विद्युतको सुविधाले प्रदेश तथा स्थानीय तहको आर्थिक विकासमा बहु-आयामिक भूमिका खेल्दछ। जुन प्रदेश तथा स्थानीय तहमा विद्युत सुविधाको पहुँच कमजोर रहेको छ, त्यस तहमा सार्वजनिक सेवा प्रवाहको प्रभावकारिता वृद्धिका लागि प्रदेश तथा स्थानीय तहले सोहीबमोजिम बढी खर्च गर्नुपर्ने हुन्छ। यसका लागि थप आर्थिक व्ययभार आवश्यक पर्दछ। यसै परिप्रेक्ष्यमा प्रदेश तथा स्थानीय तहको विद्युत सुविधाको अवस्थालाई राजस्व बाँडफाँट गर्दा उपसूचकका रूपमा लिई पूर्वाधार विकासका लागि तोकिएको भारबाट १० प्रतिशत भार विद्युत सुविधाको पहुँचलाई दिइएको छ जसका लागि आवश्यक पर्ने तथ्याङ्क नेपाल विद्युत प्राधिकरण तथा राष्ट्रिय जनगणना, २०६८ (केन्द्रीय तथ्याङ्क विभाग) बाट लिइएको छ।

सूचना प्रविधिको पहुँचले प्रदेश तथा स्थानीय तहको सामाजिक, साँस्कृतिक तथा आर्थिक विकासमा महत्त्वपूर्ण टेवा पुऱ्याउँदछ। प्रदेश तथा स्थानीय तहले जनतालाई प्रदान गर्ने सार्वजनिक सेवा प्रवाहमा प्रभावकारिता ल्याउन सूचना प्रविधिले प्रमुख भूमिका खेल्दछ। जुन प्रदेश तथा स्थानीय तहको सूचना प्रविधिको अवस्था कमजोर छ, त्यस्ता प्रदेश तथा स्थानीय तहले सूचना प्रविधिको स्तर माथि उकास्न यथोचित लगानी गर्नुपर्ने हुन्छ। यसले एकातर्फ प्रदेश तथा स्थानीय तहको आर्थिक व्ययभार बढाउने गर्दछ भने अर्कोतर्फ प्रशासनिक खर्चमा समेत वृद्धि ल्याउँछ। यी सबै पक्षहरूलाई ख्याल गर्दै पूर्वाधार विकासका लागि तोकिएको भारबाट सूचना प्रविधिको पहुँचलाई १० प्रतिशत भार दिइएको छ जसका लागि आवश्यक पर्ने तथ्याङ्क राष्ट्रिय जनगणना २०६८ (केन्द्रीय तथ्याङ्क विभाग) तथा नेपाल दूरसञ्चार कम्पनी लिमिटेडबाट लिइएको छ।

खानेपानीको सुविधाले प्रदेश तथा स्थानीय तहमा जनताको खानेपानी सुविधा माथिको पहुँचको चित्रण गर्दै उक्त क्षेत्रका जनताको गुणस्तरीय जीवनयापनको अवस्था समेतलाई झल्काउँछ। खानेपानी सुविधाको पहुँच विस्तार गर्दै लैजाने विषय सरकारको अनिवार्य दायित्व अन्तर्गत पर्न आउँदछ। संविधानले परिकल्पना गरे अनुसारको लोककल्याणकारी राज्य व्यवस्थाको स्थापना गर्न अन्य कुराका अलावा प्रत्येक प्रदेश तथा स्थानीय तहले जनताले सजिलै खानेपानी सुविधा प्राप्त गर्ने वातावरणको सृजना गर्नेतर्फ प्रयास गर्नुपर्ने हुन्छ। प्रदेश तथा स्थानीय तहमा खानेपानी सुविधाको पहुँच बढाउन उल्लेख्य आर्थिक स्रोतको आवश्यकता पर्दछ। अतः यी पक्षहरूलाई ख्याल राख्दै पूर्वाधार विकास अन्तर्गतको भार प्रतिशतबाट खानेपानी सुविधा उपसूचकलाई १० प्रतिशत भार प्रदान गरिएको छ। यसका लागि आवश्यक पर्ने तथ्याङ्क राष्ट्रिय जनगणना २०६८ (केन्द्रीय तथ्याङ्क विभाग) र खानेपानी मन्त्रालयबाट लिइएको छ।

सरसफाइ व्यक्तिको गुणस्तरीय जीवनस्तर यापनका लागि आवश्यक पर्ने महत्त्वपूर्ण सूचक हो। शौचालय सहितको सरसफाइको अवस्था हुनुको अर्थ रोगव्याधीबाट सो क्षेत्र तथा स्थान विशेषमा रहने जनताहरू सुरक्षित रहनु हो। सरसफाइको अवस्था कमजोर रहेको प्रदेश तथा स्थानीय तहले सो सुविधा वृद्धि गर्नका लागि थप लगानी गर्नुपर्ने हुन्छ भने पर्याप्त सरसफाइको उपलब्धता भएको स्थानमा थप लगानीको आवश्यकता नपर्न सक्दछ। कमजोर सरसफाइको अवस्थाले गर्दा प्रदेश तथा स्थानीय तहले विभिन्न नकारात्मक असरहरू समेत सामना गर्नुपर्ने हुन्छ। तसर्थ, प्रदेश तथा स्थानीय तहमा हाल रहेका शौचालयहरूको उपलब्धतालाई सरसफाइ सूचक मानी पूर्वाधार विकास अन्तर्गतको भारबाट सरसफाइ (शौचालय) सुविधा उपसूचकलाई १० प्रतिशत भार प्रदान गरिएको छ। यसका लागि आवश्यक पर्ने तथ्याङ्क राष्ट्रिय

जनगणना २०६८ (केन्द्रीय तथ्याङ्क विभाग) बाट लिइएको छ।

यसप्रकार पूर्वाधार विकाससम्बन्धी उल्लिखित सडक, विद्युत, सूचना प्रविधि, खानेपानी र सरसफाइसम्बन्धी सूचक राम्रो भएका स्थानमा कम लगानी गरी त्यस्ता सूचकहरूको उपलब्धता न्यून भएको स्थानमा बढी लगानी गर्ने गरी आयोगले राजस्व बाँडफाँटसम्बन्धी आधार र ढाँचा सिफारिस गरेको छ।

छ. विशेष अवस्था

राजस्व बाँडफाँटको आधार र ढाँचा निर्धारण गर्ने सिलसिलामा माथि उल्लिखित विभिन्न आधारहरूका अलावा राष्ट्रिय प्राकृतिक स्रोत तथा वित्त आयोग ऐनको दफा १५ को उपदफा (१) को खण्ड (छ) मा “विशेष अवस्था” लाई समेत एउटा आधारको रूपमा उल्लेख गरिएकोले उक्त “विशेष अवस्था”लाई समेत मूल्याङ्कन गर्दै आयोगले राजस्वको हिस्सा सिफारिस गर्नुपर्ने मनसाय ऐनबाट देखिन्छ। यसका लागि आयोगले राजस्व बाँडफाँटका सम्बन्धमा संविधान र कानूनमा भएका विभिन्न विषयहरूलाई अध्ययन, मनन र विश्लेषण गर्दै विशेष अवस्थाको व्याख्या गर्नुपर्ने देखियो। यसरी विशेष अवस्थाको व्याख्या र मूल्याङ्कन गर्दा सबै प्रदेश र सबै तहसँग सम्बन्धित तथ्याङ्कको उपलब्धता हुनुपर्ने विषय पनि त्यतिकै महत्त्वपूर्ण हुन आउने देखियो। तसर्थ, आयोगले पहिलो पटक सिफारिस गरिसकेपछि पाँच वर्षसम्मका लागि मान्य हुने राजस्व बाँडफाँटको आधार र ढाँचा अन्तर्गत विशेष अवस्थालाई समेत समेटी राजस्व बाँडफाँटसम्बन्धी सिफारिस गरेको छ। यसका लागि २ प्रतिशत भार दिई विशेष अवस्थाको मूल्याङ्कन गरिएको छ। विशेष अवस्थाको मूल्याङ्कन गर्दा सबै प्रदेश र सबै स्थानीय तहको तथ्याङ्कको उपलब्धता हुनसक्ने सूचकको रूपमा रहेको अपाङ्गता भएको जनसङ्ख्या र आर्थिक सामाजिक असमानता सूचकलाई लिइएको छ। बढी अपाङ्गता हुनुको अवस्थाले प्रदेश तथा स्थानीय तहको सार्वजनिक सेवा प्रवाहमा बढी लगानी गर्नुपर्ने अवस्था सृजना गर्दछ जुन कुरा संविधानको मौलिक हकको कार्यान्वयनका दृष्टिकोणले समेत महत्त्वपूर्ण छ। आर्थिक सामाजिक असमानताको अवस्था उच्च रहेका प्रदेश तथा स्थानीय तहले जनतालाई सार्वजनिक सेवा प्रवाह गर्ने कार्यमा प्रभावकारिता ल्याउन थप खर्च गर्नुपर्ने हुन्छ। तसर्थ, सबै प्रदेश र स्थानीय तहमा रहेका अपाङ्गता भएका व्यक्ति र आर्थिक सामाजिक रूपमा विभेदमा परेका व्यक्तिहरूको जीवनस्तर उकास्नका लागि सघाउ पुऱ्याउने उद्देश्यले विशेष अवस्थालाई प्रदान गरिएको २ प्रतिशत भारलाई शत प्रतिशत मानी अपाङ्गतासम्बन्धी उपसूचकलाई २० प्रतिशत र आर्थिक सामाजिक असमानता उपसूचकलाई ८० प्रतिशत भार प्रदान गरिएको छ। यसका लागि आवश्यक पर्ने तथ्याङ्कको स्रोत क्रमशः राष्ट्रिय जनगणना, २०६८, (केन्द्रीय तथ्याङ्क विभाग) र आयोगले गरेको अध्ययनबाट लिइएको छ।

उल्लिखित आर्थिक सामाजिक सूचकका सम्बन्धमा प्रदेश र स्थानीय तहमा रहेको आर्थिक, सामाजिक असमानता मापन गर्नका लागि आर्थिक सामाजिक र जलवायु परिवर्तन जोखिम तथा विपद् क्षेत्रका ६ वटा आयामहरूका २९ वटा उप-सूचकहरूका आधारमा आर्थिक, सामाजिक असमानता सूचक निर्माण गरिएको छ। यस प्रयोजनका लागि लिइएका आयाम र उप-सूचकहरू देहायबमोजिम छन्:

सामाजिक आर्थिक असमानता सूचकका आयाम र सूचकहरू

आयाम	उप-सूचकहरू
१. आर्थिक आयाम	(१) यातायातको पहुँच, (२) जिल्ला सदरमुकामदेखि स्थानीय तहको केन्द्रसम्मको दूरी, (३) सूचना प्रविधिको पहुँच, (४) विद्युतको उपलब्धता, (५) भौगोलिक क्षेत्र, (६) वनको घनत्व, (७) सम्पत्तिमाथि महिलाको स्वामित्व, (८) आर्थिक क्रियाकलापमा संलग्नता र (९) आर्थिक प्रतिष्ठानहरूमा महिला सहभागिता।
२. शैक्षिक आयाम	(१) विद्यालय वा उच्च शिक्षाको उपलब्धता, (२) कक्षा १ देखि ५ सम्मको विद्यालय छाड्ने दर, (३) प्रति विद्यालय विद्यार्थी सङ्ख्या, (४) कुल भर्नादर, (५) विद्यार्थी-शिक्षक अनुपात र (६) साक्षरता दर।
३. स्वास्थ्य आयाम	(१) स्वास्थ्य सेवाको उपलब्धता र (२) जन्ममा औसत आयु।

आयाम	उप-सूचकहरू
४. जनसाङ्ख्यिक आयाम	(१) महिला र पुरुषको जनसङ्ख्या अनुपात, (२) घरपरिवार सङ्ख्या, (३) जनघनत्व, (४) आश्रित जनसङ्ख्या र (५) विशेष क्षमता भएका जनसङ्ख्या।
५. गुणस्तरीय जीवन यापनको आयाम	(१) विद्युत सेवा प्राप्त गर्ने घरपरिवारको सङ्ख्या, (२) धाराबाट खानेपानी प्राप्त गर्ने घरपरिवारको सङ्ख्या, (३) आफ्नै घर भएका घरपरिवारको सङ्ख्या र (४) कुनै प्रकारको सवारी साधन भएको घरपरिवारको सङ्ख्या।
६. जलवायु परिवर्तनको जोखिमको आयाम	(१) विगत दुई वर्षमा विपद्बाट प्रभावित घरपरिवारको सङ्ख्या, (२) वार्षिक वर्षा र (३) जलवायु परिवर्तनको जोखिम सूचक।

उल्लिखित आधार र सूचकका आधारमा राजस्व बाँडफाँटको सिफारिस गर्दा प्रत्येक स्थानीय तहले संवैधानिक जिम्मेवारी निर्वाह गर्न, अनिवार्य दायित्व पूरा गर्न तथा दैनिक प्रशासनिक खर्च बहन गर्न सक्ने गरी राजस्व बाँडफाँट समन्यायिक होस् भन्ने मनसायले कुनै पनि पालिकालाई न्यूनतम रु. ३ करोड ५० लाख नघट्ने गरी रकमको व्यवस्था र बाँडफाँट गरी सिफारिस गरिएको छ। अन्तर-सरकारी वित्त व्यवस्थापन ऐनले समेत प्रदेश र स्थानीय तहले आफूले उठाएको राजस्व र राजस्व बाँडफाँटबाट प्राप्त हुने रकमबाट प्रशासनिक खर्च पुग्ने गरी राजस्व र व्ययको अनुमान गर्नुपर्ने उल्लेख गरेबाट पनि प्रत्येक पालिका प्रशासनिक खर्च बहन गर्नका लागि आफैमा आत्मनिर्भर हुनुपर्ने हुन्छ। तथापि, उनीहरूको दैनिक प्रशासनिक खर्च सञ्चालन गर्नका लागि राजस्व रकमबाट नपुग हुने अवस्था समेतलाई ख्याल राख्दै राजस्व बाँडफाँट सम्बन्धमा सिफारिस गरिएको छ। आफ्नो आयस्रोत ज्यादै कम भएका पालिकाहरूलाई कम्तीमा पनि न्यूनतम रकम राजस्व बाँडफाँटको रकमबाट बेहोर्नुपर्ने गरी बाँडफाँट गर्नुपर्ने देखियो। त्यसैले, पालिकाहरूको खर्च रकमको विश्लेषण गर्दा कम्तीमा पनि दश वटा पालिकाहरूले रु. ३ करोड ५० लाख भन्दा कम रकम राजस्व बाँडफाँटबाट प्राप्त गर्ने स्थिति देखिएकोले विशेष अवस्था स्वरूप त्यस्ता पालिकाहरूलाई प्रशासनिक खर्च धान्नका लागि उल्लिखित रु. ३ करोड ५० लाख न्यूनतम रकम प्राप्त हुने गरी प्रस्ताव गरिएको छ। तर प्रदेशको हकमा विशेष व्यवस्था गर्नुपर्ने आवश्यकता नदेखिएकोले त्यस्तो न्यूनतम रकमको प्रस्ताव गरिएको छैन।

३.१.९ राजस्व बाँडफाँटबाट प्राप्त रकमको उपयोग र यससम्बन्धी सुझाव

अन्तर-सरकारी वित्त व्यवस्थापन ऐन, २०७४ को दफा २१ को उपदफा (४) ले “प्रदेश तथा स्थानीय तहले आफूले उठाएको राजस्व र यस ऐन बमोजिम राजस्व बाँडफाँटबाट प्राप्त हुने रकमबाट प्रशासनिक खर्च पुग्ने गरी राजस्व र व्ययको अनुमान पेश गर्नुपर्ने छ” भन्ने व्यवस्था गरेको छ। यसरी ऐनको दफा २१ को उपदफा (४) ले प्रदेश तथा स्थानीय तहले मूलतः आफूले उठाएको आन्तरिक आयबाट नै प्रशासनिक खर्चको व्यवस्थापन गर्नुपर्नेछ भन्ने सन्देश स्पष्ट दिएको देखिन्छ।

यति हुँदा हुँदै पनि अत्यावश्यक प्रशासनिक र सञ्चालन खर्च आफ्नो आन्तरिक आयबाट अपुग भएमा मात्र मितव्ययी हिसावले राजस्व बाँडफाँटबाट प्राप्त रकम प्रशासनिक खर्चमा प्रयोग गर्नुपर्ने हुन्छ। यसरी उपयोग भएको रकम बाहेक बचत रकम प्रदेश तथा स्थानीय तहले आ-आफ्नो क्षेत्र अन्तर्गतका विकास निर्माणका क्रियाकलापमा उपयोग गर्नुपर्दछ। प्रदेश तथा स्थानीय तहले नेपाल सरकारबाट राजस्व बाँडफाँट मार्फत प्राप्त हुने रकम उद्देश्यपरक ढंगले मितव्ययीरूपमा खर्च गर्नु गराउनुपर्ने आयोगको स्पष्ट धारणा रहेको छ। तसर्थ, प्रदेश तथा स्थानीय तहले राजस्व बाँडफाँटबाट प्राप्त हुने रकमको उपयोग निम्नानुसार हुने गरी गर्न राष्ट्रिय प्राकृतिक स्रोत तथा वित्त आयोगले सुझाव प्रदान गरेको छः

१. राजस्व बाँडफाँटबाट प्राप्त रकम प्रत्येक प्रदेश तथा स्थानीय तहले उद्देश्यपरक ढंगले तोकिएको कार्यमा खर्च गर्नुपर्ने।

२. राजस्व बाँडफाँटबाट प्राप्त रकम नतिजामूलक एवम् प्रभावकारी ढंगले खर्च गर्नुपर्ने।
३. राजस्व बाँडफाँटबाट प्राप्त हुने रकम संविधानले सम्बन्धित प्रदेश र स्थानीय तहलाई प्रत्याभूत गरेको जिम्मेवारी सम्पादन गर्नका लागि उपयोग गर्नुपर्ने।
४. राजस्व बाँडफाँटबाट प्राप्त रकम सार्वजनिक सेवा र आर्थिक सामाजिक विकासका क्षेत्रमा उपयोग गर्नुपर्ने।
५. अन्तर-सरकारी वित्त व्यवस्थापन ऐनको दफा २१(४) बमोजिम हुने गरी राजस्व बाँडफाँटबाट प्राप्त रकम खर्च गर्नुपर्ने।
६. अत्यावश्यक प्रशासनिक र सञ्चालन खर्च सकभर सम्बन्धित प्रदेश वा स्थानीय तहको आफ्नो आन्तरिक राजस्व सङ्कलनको रकम (आन्तरिक आय)बाट नै मितव्ययी रूपमा व्यवस्थापन गर्नुपर्ने, सोले नपुगेमा मात्रै सङ्घबाट प्राप्त राजस्व बाँडफाँटको रकमबाट व्यहोरी बाँकी रकम सार्वजनिक सेवा र विकास निर्माणका कार्यमा खर्च गर्नुपर्ने।
७. राजस्व बाँडफाँटबाट प्राप्त रकम सम्बन्धित प्रदेश तथा स्थानीय तहभित्र न्यायोचित, सन्तुलित र पारदर्शी रूपमा खर्च गर्नुपर्ने।
८. राजस्व बाँडफाँटबाट प्राप्त रकम प्रदेश र स्थानीय तहले जनतालाई पुऱ्याउनुपर्ने सेवा, विकास निर्माणका कार्य, प्रादेशिक क्षेत्रीय असन्तुलन, गरिबी एवम् आर्थिक सामाजिक असमानताको न्यूनीकरण, बञ्चितिकरणको अन्त्य, अपाङ्गता भएकाहरूको संरक्षण, मानवीय जीवनस्तरको अभिवृद्धि, आकस्मिक कार्य र कुनै अस्थायी आवश्यकता पूरा गर्न समेत उपयोग गर्नुपर्ने।
९. समष्टिगत रूपमा राजस्व बाँडफाँटबाट प्राप्त रकमको उपयोग प्रशासनिक खर्च, सार्वजनिक सेवा प्रवाह, पूर्वाधार विकास लगायतका प्रदेश तथा स्थानीय तहको सन्तुलित र समतामूलक विकास गर्ने उद्देश्यले उनीहरूको आवश्यकताका क्षेत्रमा खर्च गर्न उपयुक्त हुने।
१०. संविधानले प्रदेश तथा स्थानीय तहलाई प्रत्याभूत गरेको क्षेत्राधिकार भित्रको स्वायत्तता र उनीहरूको प्राथमिकतालाई समेत ध्यानमा राखी राजस्व बाँडफाँटबाट प्राप्त रकम खर्च गर्नुपर्ने।
११. प्रत्येक प्रदेश तथा स्थानीय तहले अन्तर-सरकारी वित्त व्यवस्थापन ऐनको प्रावधानबमोजिम आ-आफ्नो तर्फबाट जम्मा गर्नुपर्ने कर प्रदेश विभाज्य कोष वा स्थानीय विभाज्य कोषमा जम्मा गरी एक अर्कोलाई प्रदान गर्नुपर्ने हिस्सा उपलब्ध गराउनुपर्ने।
१२. प्रत्येक प्रदेश तथा स्थानीय तहले संविधान र ऐनले तोकेको परिधिभित्र रही कर तथा गैरकर राजस्व सङ्कलन गर्नुका साथै उपयुक्त क्षेत्रमा राजस्वको दायरा विस्तार गर्नुपर्ने। यसरी दायरा विस्तार गर्दा तहहरूबीच करमा दोहोरोपना नहुनेतर्फ ध्यान दिनुपर्ने।
१३. प्रत्येक प्रदेश तथा स्थानीय तहले अन्तर-सरकारी वित्त व्यवस्थापन ऐन र स्थानीय सरकार सञ्चालनसम्बन्धी ऐनको कानुनी प्रावधानबमोजिम तोकिएको समयवधि भित्रै राजस्व लगायतको विवरण राष्ट्रिय प्राकृतिक स्रोत तथा वित्त आयोग लगायत तोकिएका निकाय समक्ष पेश गर्नुपर्ने।
१४. प्रत्येक प्रदेश तथा स्थानीय तहले राजस्व र खर्चको अभिलेख व्यवस्थित रूपमा राख्नुपर्ने।
१५. प्रदेश तथा स्थानीय तहका जनप्रतिनिधि एवम् संबद्ध कर्मचारीले आफूले गरेको खर्चको पारदर्शिता एवम् जवाफदेहिता निर्वाह हुने व्यवस्था मिलाउनुपर्ने।
१६. राजस्व बाँडफाँटबाट प्राप्त रकमको प्रयोग यसको उद्देश्य मुताविक हुनुपर्नेमा एउटै प्रकृतिको काममा तीन तहका

सरकार र विभिन्न खर्च शीर्षकबाट रकम विनियोजन गरी खर्च गरेको देखिएको अवस्थामा तीनै तहका सरकारहरूले यस पक्षमा गम्भीरतापूर्वक ध्यान दिई आवश्यक सुधार गर्नुपर्ने।

१७. प्रदेश तथा स्थानीय तहका दोहोरो राजस्व अधिकार क्षेत्रभित्र पर्ने घरजग्गा रजिष्ट्रेशन शुल्क, सवारी साधन कर, मनोरञ्जन कर र विज्ञापन गरेको सहज कार्यान्वयनका लागि नेपाल सरकारबाट प्रदेश र स्थानीय सरकारलाई आवश्यक सहजीकरण गर्नुपर्ने।
१८. प्रदेश तथा स्थानीय तहले संवैधानिक जिम्मेवारी निर्वाह गर्न आफूले परिचालन गर्ने राजस्व र प्राप्त गर्ने राजस्व पूर्वानुमानयोग्य बनाउनुपर्ने।
१९. प्रत्येक प्रदेश तथा स्थानीय तहले आफूलाई संविधान र कानूनले दिएको परिधिभित्र रही आ-आफ्नो क्षेत्रभित्र राजस्व उठाउन सक्ने कुल सम्भाव्यता पहिचान गर्दै राजस्व सङ्कलनको प्रयास गर्नुपर्ने।
२०. संविधानको धारा ६० को आशय र भावनाबमोजिम नेपाल सरकार, प्रदेश सरकार, स्थानीय तह र राष्ट्रिय प्राकृतिक स्रोत तथा वित्त आयोगको संयुक्त प्रयासबाट प्रत्येक प्रदेश तथा स्थानीय तहको संविधानको अनुसूचीमा दिइएको जिम्मेवारीअनुसारको खर्चको आवश्यकता र राजस्वको क्षमता निर्धारण गर्नुपर्ने।

द्रष्टव्य:

संविधानको धारा २५१ को उपधारा (१) को खण्ड (क) र राष्ट्रिय प्राकृतिक स्रोत तथा वित्त आयोग ऐन, २०७४ को दफा १५ को उपदफा (१) बमोजिमको राजस्व बाँडफाँटका सम्बन्धमा आर्थिक वर्ष २०७७/७८ का लागि सिफारिस गरिएको माथि उल्लिखित विस्तृत आधार र ढाँचा एवम् सो बमोजिम निर्धारण गरिएको राजस्व बाँडफाँटको हिस्सा राष्ट्रिय प्राकृतिक स्रोत तथा वित्त आयोग ऐनको दफा १५ को उपदफा (३) र (४) बमोजिम अर्को व्यवस्था नभएसम्म सोही ऐनको दफा १५ को उपदफा (१) बमोजिम निर्धारण गरी आयोगबाट नेपाल सरकारमा सिफारिस गरिएको उल्लिखित राजस्व बाँडफाँटको विस्तृत आधार र ढाँचा (भार) एवम् सो बमोजिम निर्धारण गरिएको राजस्व बाँडफाँटको हिस्सा सोही ऐनको दफा १५ को उपदफा (२) बमोजिम आगामी पाँच वर्षको लागि मान्य हुनेगरी सिफारिस गरिएको छ। जसअनुसार प्रदेश सरकारमा हस्तान्तरण हुने जम्मा रकमको ०.१२११००१ हिस्सा कर्णाली प्रदेश सरकारले प्राप्त गर्नेगरी सिफारिस गरिएको छ। आर्थिक वर्ष २०७७/७८ का लागि संविधान र प्रचलित कानूनबमोजिम आयोगबाट तयार गरिएको राजस्व बाँडफाँटको विस्तृत आधार र ढाँचाबमोजिम नेपाल सरकारबाट कर्णाली प्रदेशभित्रका स्थानीय सरकारलाई उपलब्ध गराउने राजस्वको बाँडफाँटको हिस्साको सिफारिस तालिका ३.१ मा समावेश गरिएको छ।

तालिका ३.१ - आर्थिक वर्ष २०७७/७८ का लागि नेपाल सरकारबाट कर्णाली प्रदेशभित्रका स्थानीय सरकारलाई हस्तान्तरण हुने स्थानीय तहगत राजस्व बाँडफाँटको हिस्सा

क्र. सं.	स्थानीय तहको कोड	जिल्ला	स्थानीय तहको नाम	राजस्व बाँडफाँटको हिस्सा
१	६०१०१	डोल्पा	डोल्पो बुद्ध गाउँपालिका	०.०००६०४७
२	६०१०२	डोल्पा	शे फोक्सुण्डो गाउँपालिका	०.०००७६९९
३	६०१०३	डोल्पा	जगदुल्ला गाउँपालिका	०.०००५९६३
४	६०१०४	डोल्पा	मुङ्केचुला गाउँपालिका	०.०००७३४०
५	६०१०५	डोल्पा	त्रिपुरासुन्दरी नगरपालिका	०.००१०४९८
६	६०१०६	डोल्पा	ठूलीभेरी नगरपालिका	०.०००९५४१
७	६०१०७	डोल्पा	काइके गाउँपालिका	०.०००६५६८
८	६०१०८	डोल्पा	छार्का ताडसोड गाउँपालिका	०.०००५८७९

क्र. सं.	स्थानीय तहको कोड	जिल्ला	स्थानीय तहको नाम	राजस्व बाँडफाँटको हिस्सा
९	६०२०१	मुगु	मुगुमकामारोग गाउँपालिका	०.००१००२८
१०	६०२०२	मुगु	छायौनाथ रारा नगरपालिका	०.००१४४९६
११	६०२०३	मुगु	सोरु गाउँपालिका	०.००११३०४
१२	६०२०४	मुगु	खत्याड गाउँपालिका	०.००१२५८१
१३	६०३०१	हुम्ला	चंखेली गाउँपालिका	०.०००९६५८
१४	६०३०२	हुम्ला	खार्पुनाथ गाउँपालिका	०.०००९२३८
१५	६०३०३	हुम्ला	सिमकोट गाउँपालिका	०.००११९२६
१६	६०३०४	हुम्ला	नाम्खा गाउँपालिका	०.०००८६३४
१७	६०३०५	हुम्ला	सर्केगाड गाउँपालिका	०.०००९८७७
१८	६०३०६	हुम्ला	अदानचुली गाउँपालिका	०.०००७८६१
१९	६०३०७	हुम्ला	ताँजाकोट गाउँपालिका	०.०००७२३९
२०	६०४०१	जुम्ला	पातारासी गाउँपालिका	०.००१३३५३
२१	६०४०२	जुम्ला	कनका सुन्दरी गाउँपालिका	०.००१०४८१
२२	६०४०३	जुम्ला	सिंजा गाउँपालिका	०.०००९५९१
२३	६०४०४	जुम्ला	चन्दननाथ नगरपालिका	०.००१०७५०
२४	६०४०५	जुम्ला	गुठिचौर गाउँपालिका	०.००१०१७९
२५	६०४०६	जुम्ला	तातोपानी गाउँपालिका	०.००१२६१४
२६	६०४०७	जुम्ला	तिला गाउँपालिका	०.००१०५८२
२७	६०४०८	जुम्ला	हिमा गाउँपालिका	०.०००९०५३
२८	६०५०१	कालिकोट	पलाता गाउँपालिका	०.००१२३१२
२९	६०५०२	कालिकोट	पचाल झरना गाउँपालिका	०.००१००९५
३०	६०५०३	कालिकोट	रास्कोट नगरपालिका	०.०००९८०९
३१	६०५०४	कालिकोट	सान्नी त्रिवेणी गाउँपालिका	०.०००९९९४
३२	६०५०५	कालिकोट	नरहरिनाथ गाउँपालिका	०.००१२६९८
३३	६०५०६	कालिकोट	खाँडाचक्र नगरपालिका	०.००१२०४३
३४	६०५०७	कालिकोट	तिलागुफा नगरपालिका	०.००१२०२७
३५	६०५०८	कालिकोट	महावै गाउँपालिका	०.०००९३८९
३६	६०५०९	कालिकोट	शुभ कालीका गाउँपालिका	०.०००९९४४
३७	६०६०१	दैलेख	नौमुले गाउँपालिका	०.००१२९००
३८	६०६०२	दैलेख	महाबु गाउँपालिका	०.००११३०४
३९	६०६०३	दैलेख	भैरवी गाउँपालिका	०.००११६९१
४०	६०६०४	दैलेख	ठाँटीकाँध गाउँपालिका	०.००१०९८५
४१	६०६०५	दैलेख	आठवीस नगरपालिका	०.००१४६१३
४२	६०६०६	दैलेख	चामुण्डा बिन्द्रासैनी नगरपालिका	०.००१२६६५
४३	६०६०७	दैलेख	दुल्लु नगरपालिका	०.००१६५९५
४४	६०६०८	दैलेख	नारायण नगरपालिका	०.००१२७४९
४५	६०६०९	दैलेख	भगवतीमाई गाउँपालिका	०.००११७७५
४६	६०६१०	दैलेख	डुङ्गेश्वर गाउँपालिका	०.०००९९९४
४७	६०६११	दैलेख	गुराँस गाउँपालिका	०.००१२३९६
४८	६०७०१	जाजरकोट	बारेकोट गाउँपालिका	०.००१४०७६
४९	६०७०२	जाजरकोट	कुसे गाउँपालिका	०.००१३५०५
५०	६०७०३	जाजरकोट	जुनीचाँदे गाउँपालिका	०.००१४५६३
५१	६०७०४	जाजरकोट	छेडागाड नगरपालिका	०.००१७४०२
५२	६०७०५	जाजरकोट	शिवालय गाउँपालिका	०.००१०६६६

क्र. सं.	स्थानीय तहको कोड	जिल्ला	स्थानीय तहको नाम	राजस्व बाँडफाँटको हिस्सा
५३	६०७०६	जाजरकोट	भेरीमालिका नगरपालिका	०.००१५६७१
५४	६०७०७	जाजरकोट	नलगाड नगरपालिका	०.००१५७२२
५५	६०८०१	रुकुम (पश्चिम भाग)	आठबिसकोट नगरपालिका	०.००१८३२५
५६	६०८०२	रुकुम (पश्चिम भाग)	सानीभेरी गाउँपालिका	०.००१२३९६
५७	६०८०३	रुकुम (पश्चिम भाग)	बाँफीकोट गाउँपालिका	०.००१२०१०
५८	६०८०४	रुकुम (पश्चिम भाग)	मुसिकोट नगरपालिका	०.००१४३९५
५९	६०८०५	रुकुम (पश्चिम भाग)	त्रिवेणी गाउँपालिका	०.००१०८१७
६०	६०८०६	रुकुम (पश्चिम भाग)	चौरजहारी नगरपालिका	०.००१२९६७
६१	६०९०१	सल्यान	दार्मा गाउँपालिका	०.००१०८८४
६२	६०९०२	सल्यान	कुमाख गाउँपालिका	०.००१३३३७
६३	६०९०३	सल्यान	बनगाड कुपिण्डे नगरपालिका	०.००१७३५१
६४	६०९०४	सल्यान	सिद्धकुमाख गाउँपालिका	०.०००९१३७
६५	६०९०५	सल्यान	बागचौर नगरपालिका	०.००१५०८४
६६	६०९०६	सल्यान	छत्रेश्वरी गाउँपालिका	०.००१९९४३
६७	६०९०७	सल्यान	शारदा नगरपालिका	०.००१५२०१
६८	६०९०८	सल्यान	कालिमाटी गाउँपालिका	०.००१४८८२
६९	६०९०९	सल्यान	त्रिवेणी गाउँपालिका	०.००१०२६३
७०	६०९१०	सल्यान	कपुरकोट गाउँपालिका	०.००१०७३३
७१	६१००१	सुर्खेत	सिम्ता गाउँपालिका	०.००१४२७७
७२	६१००२	सुर्खेत	चिङ्गगाड गाउँपालिका	०.००११३८८
७३	६१००३	सुर्खेत	लेकवेशी नगरपालिका	०.००१४३६१
७४	६१००४	सुर्खेत	गुर्भाकोट नगरपालिका	०.००१७६०३
७५	६१००५	सुर्खेत	भेरीगंगा नगरपालिका	०.००१७५८६
७६	६१००६	सुर्खेत	वीरेन्द्रनगर नगरपालिका	०.००२४६०७
७७	६१००७	सुर्खेत	बराहताल गाउँपालिका	०.००१५५७१
७८	६१००८	सुर्खेत	पञ्चपुरी नगरपालिका	०.००१६६४६
७९	६१००९	सुर्खेत	चौकुने गाउँपालिका	०.००१५३६९

३.२ वित्तीय समानीकरण अनुदान सम्बन्धी सिफारिस

३.२.१ सङ्घीय सञ्चित कोषबाट प्रदेश र स्थानीय सरकारलाई प्रदान गरिने वित्तीय समानीकरण अनुदान सम्बन्धमा नेपाल सरकारलाई गरिएको सिफारिस

सिफारिस मिति: २०७९/११/२९

क. पृष्ठभूमि

सङ्घीय लोकतान्त्रिक गणतन्त्र नेपालको मूल संरचना सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय तह गरी तीन तहको हुने संवैधानिक व्यवस्था रहेको छ। तीन तहका सङ्घीय इकाइहरू बीचको सम्बन्ध सहकारिता, सहअस्तित्व र समन्वयको सिद्धान्तमा आधारित रहेको छ। नेपालको संविधानमा तीनै तहका सरकारका कार्य जिम्मेवारी र राजस्व अधिकारसहित राज्यशक्तिको बाँडफाँट गरिएको छ।

नेपालको संविधानको अनुसूचिमा उल्लिखित तहगत सरकारको अधिकारको विश्लेषण गर्दा प्रदेश तथा स्थानीय तहमा खर्च जिम्मेवारीको अनुपातमा राजस्व परिचालन गर्ने अधिकार न्यून रहेको छ भने नेपाल सरकारमा राजस्व परिचालनको अधिकार अधिक रहेको देखिन्छ। यसले खर्च र राजस्वका अधिकार हस्तान्तरण बीचमा बेमेल रहेको देखाउँछ। यस्तो परिस्थितिमा प्रदेश तथा स्थानीय सरकारहरूको खर्च आवश्यकता र राजस्व क्षमता बीचको वित्तीय अन्तरलाई न्यूनीकरण गर्न नेपाल सरकारले प्रदेश तथा स्थानीय तहलाई अनुदान दिने अभ्यास रहेको हुन्छ। त्यसैगरी समान तहका सरकारहरू बीचमा रहने भौगोलिक तथा जनसाङ्ख्यिक विविधता र आर्थिक, सामाजिक तथा भौतिक विकासको असमान अवस्थाले पनि उनीहरूको खर्चको आवश्यकता र राजस्व परिचालन क्षमता बीचमा असमानता रहन्छ। त्यस्तो असमानतालाई न्यूनीकरण गर्दै उपलब्ध स्रोत र साधनको समन्यायिक वितरणलाई सुनिश्चित गर्न स्वतन्त्र संवैधानिक निकायको सिफारिसमा नेपाल सरकारले प्रदेश तथा स्थानीय तहलाई अनुदान उपलब्ध गराउने व्यवस्था संविधान तथा कानूनद्वारा सुनिश्चित गरिएको हुन्छ।

नेपालको सन्दर्भमा पनि सङ्घीय सञ्चित कोषबाट नेपाल सरकारले प्रदेश र स्थानीय तहलाई खर्चको आवश्यकता र राजस्व क्षमताको आधारमा वित्तीय समानीकरण अनुदान वितरण गर्नुपर्ने संवैधानिक व्यवस्था रहेको छ। साथै, त्यस्तो अनुदान तय गरी सिफारिस गर्ने काम, कर्तव्य र अधिकार राष्ट्रिय प्राकृतिक स्रोत तथा वित्त आयोगको हुने व्यवस्था नेपालको संविधान र अन्य प्रचलित ऐनहरू समेतमा गरिएको छ। यसै व्यवस्थालाई कार्यान्वयन गर्ने क्रममा विगतका वर्षहरूमा जस्तै आगामी आ.व. २०८०/८१ का लागि पनि नेपाल सरकारले प्रदेश तथा स्थानीय सरकारलाई प्रदान गर्ने वित्तीय समानीकरण अनुदानको परिमाण (रकम) यस आयोगबाट निर्धारण गरी नेपाल सरकारसमक्ष सिफारिस गरिएको छ।

ख. कानुनी व्यवस्था

ख.१ नेपालको संविधान

नेपाल सरकारले प्रदेश र स्थानीय तहलाई हस्तान्तरण गर्ने वित्तीय समानीकरण अनुदान सम्बन्धमा नेपालको संविधानमा देहायका व्यवस्थाहरू रहेका छन्:

- संविधानको धारा ६० को उपधारा (३) - प्रदेश र स्थानीय तहले प्राप्त गर्ने वित्तीय हस्तान्तरणको परिमाण राष्ट्रिय प्राकृतिक स्रोत तथा वित्त आयोगको सिफारिस बमोजिम हुनेछ।
- संविधानको धारा ६० को उपधारा (४) - नेपाल सरकारले प्रदेश र स्थानीय तहलाई खर्चको आवश्यकता र राजस्व क्षमताको आधारमा वित्तीय समानीकरण अनुदान वितरण गर्नेछ।
- संविधानको धारा २५१ को उपधारा (१) को खण्ड (ख) - सङ्घीय सञ्चित कोषबाट प्रदेश र स्थानीय सरकारलाई

प्रदान गरिने समानीकरण अनुदान सम्बन्धमा नेपाल सरकारलाई सिफारिस गर्ने काम, कर्तव्य र अधिकार राष्ट्रिय प्राकृतिक स्रोत तथा वित्त आयोगको हुनेछ।

ख.२ राष्ट्रिय प्राकृतिक स्रोत तथा वित्त आयोग ऐन, २०७४

राष्ट्रिय प्राकृतिक स्रोत तथा वित्त आयोग ऐन, २०७४ को दफा १६ को उपदफा (१) मा नेपाल सरकारले प्रदेश तथा स्थानीय तहलाई प्रचलित कानून बमोजिम उपलब्ध गराउने वित्तीय समानीकरण अनुदानका सम्बन्धमा नेपाल सरकारलाई सिफारिस गर्दा आयोगले देहायका आधार लिई सिफारिस गर्नुपर्ने व्यवस्था रहेको छः

- (क) प्रदेश तथा स्थानीय तहमा रहेको शिक्षा, स्वास्थ्य, खानेपानी जस्ता मानव विकास सूचकाङ्क,
- (ख) अन्य प्रदेश वा स्थानीय तहको सन्तुलित विकासको अवस्था,
- (ग) प्रदेश तथा स्थानीय तहमा रहेको आर्थिक, सामाजिक वा अन्य कुनै प्रकारको विभेदको अवस्था,
- (घ) प्रदेश तथा स्थानीय तहको पूर्वाधार विकासको अवस्था र आवश्यकता,
- (ङ) प्रदेश तथा स्थानीय तहले जनतालाई पुन्याउनु पर्ने सेवा,
- (च) प्रदेश तथा स्थानीय तहको राजस्वको अवस्था र उठाउन सक्ने क्षमता,
- (छ) प्रदेश तथा स्थानीय तहको खर्चको आवश्यकता।

सोही ऐनको दफा १६ को उपदफा (३) मा आयोगले उपदफा (१) बमोजिम वित्तीय समानीकरण अनुदान सिफारिस गर्दा प्रत्येक प्रदेश र स्थानीय तहले प्राप्त गर्ने न्यूनतम अनुदान र उपदफा (१) बमोजिमका आधारहरू बमोजिम प्रत्येक प्रदेश र स्थानीय तहले प्राप्त गर्ने वित्तीय समानीकरण अनुदान सिफारिस गर्ने व्यवस्था रहेको छ।

सोही ऐनको दफा ३ को उपदफा (२) मा आयोगले संविधान तथा यस ऐन बमोजिम सुझाव वा सिफारिस दिँदा वा ढाँचा तयार गर्दा प्रदेश तथा स्थानीय तहको कार्य सम्पादनलाई समेत आधार लिने व्यवस्था रहेको छ।

ख.३ अन्तर-सरकारी वित्त व्यवस्थापन ऐन, २०७४

अन्तर-सरकारी वित्त व्यवस्थापन ऐन, २०७४ को दफा ८ को उपदफा (१) मा नेपाल सरकारले प्रदेश तथा स्थानीय तहको खर्चको आवश्यकता र राजस्वको क्षमताको आधारमा आयोगको सिफारिसमा प्रदेश र स्थानीय तहलाई वित्तीय समानीकरण अनुदान वितरण गर्ने व्यवस्था रहेको छ।

सोही ऐनको दफा १८ को उपदफा (२) मा नेपाल सरकारले आयोगसँग परामर्श गरी चालु आर्थिक वर्षको फागुन मसान्तभित्र दफा ६ बमोजिमको राजस्व बाँडफाँट र दफा ८ बमोजिमको वित्तीय समानीकरण अनुदान बापत आगामी आर्थिक वर्षमा नेपाल सरकारले प्रदेश तथा स्थानीय तहलाई उपलब्ध गराउने अनुमानित स्रोतको विवरण प्रदेश तथा स्थानीय तहलाई उपलब्ध गराउनुपर्ने व्यवस्था रहेको छ।

सोही ऐनको दफा २८ मा यस ऐन वा प्रचलित कानूनबमोजिम प्राप्त भएको अनुदानको रकम जुन प्रयोजनको लागि प्राप्त भएको हो, सोही प्रयोजनको लागि प्रयोग गर्नुपर्ने व्यवस्था रहेको छ।

ख.४ सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय तह (समन्वय तथा अन्तरसम्बन्ध) ऐन, २०७७

सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय तह (समन्वय तथा अन्तरसम्बन्ध) ऐन, २०७७ को दफा १३ मा प्रदेशभित्र पर्ने र प्रदेशबाट कार्यान्वयन हुने प्रदेशस्तरीय आयोजनाको तर्जुमा प्रदेश सरकारले गर्नेछ। स्थानीय तहभित्र पर्ने र स्थानीय तहबाट कार्यान्वयन हुने स्थानीय स्तरीय आयोजनाको तर्जुमा स्थानीय सरकारले गर्नेछ।

ख.५ राष्ट्रिय सभा सङ्घीयता कार्यान्वयन अध्ययन तथा अनुगमन संसदीय विशेष समिति, २०७९

- नेपाल सरकारबाट प्रदेश र स्थानीय तह र प्रदेशबाट स्थानीय तहको वित्तीय हस्तान्तरणमा वित्तीय समानीकरण अनुदानको अंश बजेटको अनुपातमा बढाउँदै लैजाने विधिको परिपालना गर्ने।
- वित्तीय समानीकरण अनुदान वितरणमा प्रयोग गरिएका तथ्यांकीय विवरण र बाँडफाँटलाई पारदर्शी र विश्वासयोग्य बनाउने।

ख.६ नेपाल सरकारको सङ्घीयता कार्यान्वयनसम्बन्धी कार्ययोजना, २०७९

- प्रदेश र स्थानीय तहले प्राप्त गर्ने वित्तीय हस्तान्तरणको परिमाण राष्ट्रिय प्राकृतिक स्रोत तथा वित्त आयोगको सिफारिसबमोजिम हुने संविधानको व्यवस्थाको कार्यान्वयन गर्ने/गराउने।

ग. वित्तीय समानीकरण अनुदान सिफारिसमा तथ्याङ्कको स्रोत

आगामी आर्थिक वर्ष २०८०/८१ का लागि वित्तीय समानीकरण अनुदान सिफारिस गर्दा विभिन्न स्रोतहरूबाट तथ्याङ्क सङ्कलन गरिएको छ, जसको विवरण यसप्रकार रहेको छ:

क्र.सं.	सूचक	स्रोत
१.	जनसङ्ख्या	• राष्ट्रिय जनगणना २०६८, केन्द्रीय तथ्याङ्क विभाग
२.	क्षेत्रफल (भूगोल)	• नापी विभाग
३.	मानव विकास सूचकाङ्क	• नेपाल मानव विकास प्रतिवेदन २०२०, राष्ट्रिय योजना आयोग
४.	प्रदेश तथा स्थानीय तहमा रहेको आर्थिक, सामाजिक असमानता सूचकाङ्क	• राष्ट्रिय प्राकृतिक स्रोत तथा वित्त आयोगबाट गरिएको अध्ययन (२०७६)
५.	पूर्वाधार विकास सडकको घनत्व (सडकमा पहुँच), विद्युतको सुविधा (विद्युतमा पहुँच), सूचना प्रविधिको सुविधा (सूचना प्रविधिमा पहुँच), खानेपानीको सुविधा (खानेपानीमा पहुँच), सरसफाइ (शौचालयको उपलब्धता)	• राष्ट्रिय जनगणना २०६८, केन्द्रीय तथ्याङ्क विभाग, • सडक विभाग, शहरी विकास तथा भवन निर्माण विभाग र स्थानीय पूर्वाधार विभाग, • नेपाल विद्युत प्राधिकरण, • खानेपानी मन्त्रालय
६.	राजस्वको अवस्था	• राष्ट्रिय प्राकृतिक स्रोत तथा वित्त आयोगबाट गरिएको अध्ययन, • महालेखा नियन्त्रक कार्यालय, • प्रदेश तथा स्थानीय तह
७.	खर्चको आवश्यकता र राजस्व उठाउन सक्ने क्षमता	• राष्ट्रिय प्राकृतिक स्रोत तथा वित्त आयोगबाट गरिएको अध्ययन (२०७५)

क्र.सं.	सूचक	स्रोत
८.	कार्यसम्पादन मूल्याङ्कन सूचक	<ul style="list-style-type: none"> महालेखा परीक्षकको कार्यालय, अर्थ मन्त्रालय, सङ्घीय मामिला तथा सामान्य प्रशासन मन्त्रालय, वन तथा वातावरण मन्त्रालय, शिक्षा, विज्ञान तथा प्रविधि मन्त्रालय, स्वास्थ्य तथा जनसंख्या मन्त्रालय, महालेखा नियन्त्रक कार्यालय, राष्ट्रिय परीक्षा बोर्ड, प्रदेश तथा स्थानीय तह।

घ. वित्तीय समानीकरण अनुदान सिफारिस गर्न लिइएका आधार र ढाँचा तथा सोको व्याख्या एवम् विश्लेषण

घ.१ न्यूनतम वित्तीय समानीकरण अनुदान

आर्थिक वर्ष २०८०/८१ का लागि प्रदेश तथा स्थानीय तहले प्राप्त गर्ने न्यूनतम वित्तीय समानीकरण अनुदान कुल वित्तीय समानीकरण अनुदानको क्रमशः २५ प्रतिशत र ३०.२८ प्रतिशत हुने गरी सिफारिस गरिएको छ। यसरी न्यूनतम वित्तीय समानीकरण अनुदान सिफारिस गर्दा प्रदेशका हकमा जनसङ्ख्या र क्षेत्रफललाई ५०/५० प्रतिशत भार दिई प्रत्येक प्रदेशले प्राप्त गर्ने न्यूनतम अनुदानको हिस्सा निर्धारण गरिएको छ। त्यसैगरी स्थानीय तहको हकमा न्यूनतम अनुदान सिफारिस गर्दा जनसङ्ख्यालाई मुख्य आधार लिइएको छ। प्रत्येक स्थानीय तहलाई न्यूनतम अनुदान सिफारिस गर्दा १० हजारभन्दा कम जनसङ्ख्या भएका स्थानीय तहलाई कम्तीमा रु. २ करोड ७५ लाखमा नघट्ने गरी सो रकमको सीमालाई न्यूनतम आधार मानी तत्पश्चात् जनसङ्ख्यालाई मुख्य आधार लिई स्थानीय तहको वर्गीकरण समेतका आधारमा सिफारिस गरिएको छ। यसरी प्रदेश तथा स्थानीय तहले प्राप्त गर्ने न्यूनतम वित्तीय समानीकरण अनुदान क्रमशः रु. १४ अर्ब ६६ करोड ६९ लाख र रु. २६ अर्ब ४५ करोड २५ लाख समेत जम्मा रु. ४१ अर्ब ११ करोड ९४ लाख न्यूनतम वित्तीय समानीकरण अनुदान सिफारिस गरिएकोमा कर्णाली प्रदेश सरकारले रु. १ अर्ब ७१ करोड ८० लाख र कर्णाली प्रदेश भित्रका स्थानीय सरकारले देहाय बमोजिम रु. २ अर्ब ४७ करोड २५ लाख प्राप्त गर्नेगरी न्यूनतम वित्तीय समानीकरण अनुदान सिफारिस गरिएको छ।

अ. न्यूनतम वित्तीय समानीकरण अनुदान (स्थानीय तहतर्फ)

क्र. सं.	सम्बद्ध स्थानीय सरकारको जनसङ्ख्या	जम्मा स्थानीय सरकारको सङ्ख्या	कर्णाली प्रदेश भित्रका स्थानीय सरकारको सङ्ख्या	न्यूनतम अनुदान (रु. लाखमा)	जम्मा (रु. लाखमा)
१	१०,००० भन्दा कम	४६	१६	२७५	४४००
२	१०,००० देखि २०,००० सम्म	१९१	२९	३००	८७००
३	२०,००० देखि ३०,००० सम्म	२०६	२१	३२५	६८२५
४	३०,००० देखि ४०,००० सम्म	१२०	९	३५०	३१५०
५	४०,००० देखि ५०,००० सम्म	७३	३	३७५	११२५
६	५०,००० देखि ६०,००० सम्म	४३	०	४००	०
७	६०,००० देखि ७०,००० सम्म	२६	०	४२५	०
८	७०,००० देखि ८०,००० सम्म	१४	०	४५०	०

क्र. सं.	सम्बद्ध स्थानीय सरकारको जनसङ्ख्या	जम्मा स्थानीय सरकारको सङ्ख्या	कर्णाली प्रदेश भित्रका स्थानीय सरकारको सङ्ख्या	न्यूनतम अनुदान (रु. लाखमा)	जम्मा (रु. लाखमा)
९	८०,००० देखि ९०,००० सम्म	९	०	४७५	०
१०	९०,००० देखि १,००,००० सम्म	१	०	५००	०
११	१,००,००० देखि १,१५,००० सम्म	७	१	५२५	५२५
१२	१,१५,००० देखि १,४०,००० सम्म	२	०	७७५	०
१३	१,४०,००० देखि १,५०,००० सम्म	६	०	८२५	०
१४	१,५०,००० देखि २,००,००० सम्म	३	०	८७५	०
१५	२,००,००० देखि ३,००,००० सम्म	४	०	१०००	०
१६	३,००,००० देखि ५,००,००० सम्म	१	०	१०२५	०
१७	५,००,००० भन्दा बढी	१	०	११२५	०
	जम्मा न्यूनतम अनुदान	७५३	७९		२४७२५

घ.२ सूत्रमा आधारित वित्तीय समानीकरण अनुदान

राष्ट्रिय प्राकृतिक स्रोत तथा वित्त आयोग ऐन, २०७४ को दफा १६ को उपदफा (१) मा वित्तीय समानीकरण अनुदानको सिफारिसका लागि उल्लेख गरिएका आधारहरूलाई मानव विकास सूचकाङ्क, आर्थिक सामाजिक असमानता, पूर्वाधारको अवस्था, राजस्वको अवस्था र खर्चको आवश्यकता तथा राजस्व उठाउन सक्ने क्षमता गरी ५ वटा शीर्षकमा समेटी मूल्याङ्कन गरिएको छ। यसरी प्रदेश तथा स्थानीय तहले प्राप्त गर्ने सूत्रमा आधारित वित्तीय समानीकरण अनुदानको रकम क्रमशः रु. ४१ अर्ब ६५ करोड ३९ लाख र रु. ५७ अर्ब ४० करोड ६३ लाख गरी कुल रु. ९९ अर्ब ६ करोड २ लाख रहेको छ।

आगामी आर्थिक वर्ष २०८०/८१ का लागि नेपाल सरकारबाट प्रदेश तथा स्थानीय तहलाई उपलब्ध गराउनुपर्ने वित्तीय समानीकरण अनुदान रकम यस आयोगबाट देहायका विस्तृत आधार र ढाँचामा निर्धारण गरी नेपाल सरकारलाई सिफारिस गरिएको छ।

क्र.सं.	सूचक/उपसूचक	उपसूचकको भार	सूचकको भार
१.	मानव विकास सूचकाङ्क		१० %
२.	आर्थिक सामाजिक असमानता		५ %
३.	पूर्वाधार विकासको अवस्था		१० %
	• सडकको घनत्व (सडकमा पहुँच),	६० %	
	• विद्युतको सुविधा (विद्युतमा पहुँच),	१० %	
	• सूचना प्रविधिको सुविधा (सूचना प्रविधिमा पहुँच),	१० %	
	• खानेपानीको सुविधा (खानेपानीमा पहुँच),	१० %	
	• सरसफाइ (शौचालयको उपलब्धता)	१० %	
४.	राजस्वको अवस्था		५ %
५.	खर्चको आवश्यकता र राजस्व उठाउन सक्ने क्षमता		७० %
	जम्मा		१०० %

अ. मानव विकास सूचकाङ्क

राष्ट्रिय प्राकृतिक स्रोत तथा वित्त आयोग ऐन, २०७४ को दफा १६ को उपदफा (१) मा वित्तीय समानीकरण अनुदानको एउटा आधारको रूपमा प्रदेश तथा स्थानीय तहमा रहेको शिक्षा, स्वास्थ्य जस्ता मानव विकास सूचकाङ्कलाई लिनुपर्ने उल्लेख छ। यस प्रयोजनका लागि सन् २०२० मा प्रकाशित नेपाल मानव विकास प्रतिवेदनको तथ्याङ्कलाई यस सूचकमा प्रयोग गरिएको छ। सो प्रतिवेदनले राष्ट्रिय तहको अतिरिक्त प्रदेश तहसम्मको मानव विकास सूचकाङ्क प्रकाशन गरेको भए तापनि स्थानीय तहगत रूपमा त्यस्तो सूचकाङ्क उल्लेख गरिएको छैन। ऐनको व्यवस्था कार्यान्वयन गर्ने क्रममा स्थानीय तहगत रूपमा नै मानव विकास सूचकाङ्क आवश्यक पर्ने हुँदा सो प्रतिवेदनमा उपलब्ध प्रादेशिक, भौगोलिक तथा शहरी र ग्रामीण सूचकाङ्क समेतलाई आधार बनाएर आयोगले सबै स्थानीय तहको मानव विकासको प्रतिविम्बित (Indicative) सूचकाङ्क विकास गरी अनुदान सिफारिसको प्रयोजनार्थ प्रयोगमा ल्याइएको छ। मानव विकास सूचकाङ्कले प्रदेश तथा स्थानीय तहमा बसोबास गर्ने मानिसको शिक्षा, स्वास्थ्य र आयको मापन गर्दछ। जुन प्रदेश तथा स्थानीय तहको मानव विकास सूचकाङ्क कम छ, त्यस प्रदेश तथा स्थानीय तहले आफ्नो क्षेत्रका जनताको जीवनस्तर उकास्नका लागि अतिरिक्त प्रयास गर्नुपर्ने हुन्छ, सोका लागि स्वभाविक रूपमा अतिरिक्त खर्चको आवश्यकता हुन्छ। यसै प्रयोजनका लागि कुल भार मध्ये मानव विकास सूचकाङ्कलाई १० प्रतिशत भार दिइएको छ।

आ. आर्थिक सामाजिक असमानता

आर्थिक सामाजिक असमानता सूचकाङ्क सम्बन्धमा प्रदेश र स्थानीय तहमा रहेको आर्थिक, सामाजिक असमानता मापन गर्नका लागि आर्थिक, सामाजिक र जलवायु परिवर्तन जोखिम तथा विपद् क्षेत्रका ६ वटा आयामहरूका २९ वटा उप-सूचकहरूका आधारमा आर्थिक, सामाजिक असमानता सूचकाङ्क निर्माण गरिएको छ। आर्थिक सामाजिक असमानताको अवस्था उच्च रहेका प्रदेश तथा स्थानीय तहले विकास निर्माण तथा सार्वजनिक सेवा प्रवाह गर्ने कार्यमा प्रभावकारिता ल्याउन थप खर्च गर्नुपर्ने हुन्छ। यसै प्रयोजनका लागि आर्थिक सामाजिक असमानता सूचकाङ्कलाई ५ प्रतिशत भार दिइएको छ।

इ. पूर्वाधार विकास

राष्ट्रिय प्राकृतिक स्रोत तथा वित्त आयोग ऐन, २०७४ को दफा १६ को उपदफा (१) को देहाय (घ) अनुसार वित्तीय समानीकरण अनुदान सिफारिस गर्दा प्रदेश तथा स्थानीय तहको पूर्वाधार विकासको अवस्था र आवश्यकतालाई आधार लिनुपर्ने व्यवस्था रहेको छ। प्रदेश तथा स्थानीय तहको पूर्वाधार विकासको अवस्थाले सो प्रदेश तथा स्थानीय तहको विकासको अवस्था निर्धारण गर्ने आधार दिन्छ। पूर्वाधार विकासको अवस्था कमजोर भएका प्रदेश तथा स्थानीय तहले जनतालाई संविधानले मार्गदर्शन गरे अनुसारका सेवा सुविधा प्रदान गर्न अतिरिक्त खर्च गर्नुपर्ने हुन्छ, जसले गर्दा सेवाको लागत वृद्धि गराउँदछ। आयोगले प्रदेश तथा स्थानीय तहमा उपलब्ध सडक, विद्युत, सूचना प्रविधि, खानेपानी र सरसफाइको पहुँच तथा उपलब्धतालाई आधार मानी पूर्वाधार सूचकाङ्क तयार गरेको छ र यसलाई १० प्रतिशत भार प्रदान गरेको छ। पूर्वाधार विकास अन्तर्गत सडक घनत्व, विद्युत सुविधा, सूचना प्रविधि सुविधा, खानेपानी सुविधा र सरसफाइलाई उपसूचकको रूपमा लिइएको छ।

- सडकको घनत्व (सडकमा पहुँच): सडक सञ्जालको पहुँचले प्रदेश वा स्थानीय तहको विकासलाई प्रभावित गर्नुका साथै उनीहरूले प्रवाह गर्नुपर्ने सेवा प्रवाहको लागतमा असर पार्दछ। सार्वजनिक सेवा वितरणलाई प्रभावकारी बनाउन र आम सर्वसाधारण जनतालाई सुगम तथा सहज ढङ्गले सेवा प्रवाह गर्नका लागि पनि सडकको भूमिका महत्वपूर्ण हुन्छ। अतः पूर्वाधार विकासलाई दिइएको १० प्रतिशत भारलाई शत प्रतिशत मानी सो शत प्रतिशतबाट ६० प्रतिशत भार प्रदेश तथा स्थानीय तहको सडक घनत्वलाई दिइएको छ।

- विद्युतको सुविधा (विद्युतमा पहुँच): विकासको एउटा आवश्यकताको रूपमा लिइने विद्युतको सुविधाले प्रदेश तथा स्थानीय तहको आर्थिक विकासमा बहु-आयामिक भूमिका खेल्दछ। जुन प्रदेश तथा स्थानीय तहमा विद्युत सुविधाको पहुँच कमजोर रहेको छ, उसका लागि थप आर्थिक व्ययभार आवश्यक पर्दछ। यसै परिप्रेक्ष्यमा प्रदेश तथा स्थानीय तहको विद्युत सुविधाको अवस्थालाई उपसूचकका रूपमा लिई पूर्वाधार विकासलाई दिइएको १० प्रतिशत भारलाई शत प्रतिशत मानी सो शत प्रतिशतबाट १० प्रतिशत भार विद्युत सुविधाको पहुँचलाई दिइएको छ।
- सूचना प्रविधिको सुविधा (सूचना प्रविधिमा पहुँच): जुन प्रदेश तथा स्थानीय तहको सूचना प्रविधिको पहुँचको अवस्था कमजोर छ, त्यस्ता प्रदेश तथा स्थानीय तहले सूचना प्रविधिको पहुँच स्तर माथि उकास्न यथोचित लगानी गर्नुपर्ने हुन्छ। यसले प्रदेश तथा स्थानीय तहको आर्थिक व्ययभार बढाउने गर्दछ। यसै पक्षलाई ख्याल गर्दै पूर्वाधार विकासका लागि तोकिएको १० प्रतिशत भारलाई शत प्रतिशत मानी सो शत प्रतिशतबाट १० प्रतिशत भार सूचना प्रविधिको पहुँचलाई दिइएको छ।
- खानेपानीको सुविधा (खानेपानीमा पहुँच): संविधानले परिकल्पना गरे अनुसारको लोक कल्याणकारी राज्य व्यवस्थाको स्थापना गर्न अन्य कुराका अतिरिक्त प्रत्येक नागरिकलाई स्वच्छ खानेपानी सुविधा उपलब्ध गराउनुपर्ने हुन्छ। प्रदेश तथा स्थानीय तहमा खानेपानी सुविधाको पहुँच बढाउन थप आर्थिक स्रोतको आवश्यकता पर्दछ। अतः यसै पक्षलाई ख्याल राख्दै पूर्वाधार विकास अन्तर्गतको १० प्रतिशत भारलाई शत प्रतिशत मानी सो शत प्रतिशतबाट १० प्रतिशत भार खानेपानी सुविधा उपसूचकलाई प्रदान गरिएको छ।
- सरसफाइ (शौचालयको उपलब्धता): नेपालको संविधानले नै प्रत्येक नागरिकलाई स्वच्छ र स्वस्थ वातावरणमा बाँच्न पाउने हकलाई मौलिक हकको रूपमा स्थापित गरेको छ। सरसफाइको अवस्था कमजोर रहेको प्रदेश तथा स्थानीय तहले सो सुविधा वृद्धि गर्नका लागि थप लगानी गर्नुपर्ने हुन्छ। प्रदेश तथा स्थानीय तहमा हाल रहेका शौचालयहरूको उपलब्धतालाई सरसफाइ सूचक मानी पूर्वाधार विकास अन्तर्गतको १० प्रतिशत भारलाई शत प्रतिशत मानी सो शत प्रतिशतबाट १० प्रतिशत भार सरसफाइ (शौचालयको उपलब्धता) उपसूचकलाई प्रदान गरिएको छ।

यस प्रकार पूर्वाधार विकास सम्बन्धी उल्लिखित सडक, विद्युत, सूचना प्रविधि, खानेपानी र सरसफाइ सम्बन्धी सूचक राम्रो भएका स्थानमा कम लगानी र त्यस्ता सूचकहरूको उपलब्धता न्यून भएको स्थानमा बढी लगानी गर्ने गरी आयोगले वित्तीय समानीकरण अनुदान सिफारिस गरेको छ।

ई. राजस्वको अवस्था

राष्ट्रिय प्राकृतिक स्रोत तथा वित्त आयोग ऐन, २०७४ को दफा १६ को उपदफा (१) को देहाय (च) अनुसार वित्तीय समानीकरण अनुदान सिफारिस गर्दा प्रदेश तथा स्थानीय तहको राजस्वको अवस्था र उठाउन सक्ने क्षमतालाई आधार लिनुपर्ने व्यवस्था रहेको छ। यस सूचकका लागि सबै प्रदेश तथा स्थानीय तहलाई वित्तीय समानीकरण अनुदान सिफारिस गर्ने प्रयोजनार्थ राजस्वको अवस्था सूचकका लागि समान अङ्कभार प्रदान गरिएको छ।

उ. खर्चको आवश्यकता र राजस्व उठाउन सक्ने क्षमता

नेपालको संविधानको धारा ६० को उपधारा (४) ले नेपाल सरकारले प्रदेश र स्थानीय तहलाई खर्चको आवश्यकता र राजस्व क्षमताको आधारमा वित्तीय समानीकरण अनुदान वितरण गर्नेछ भन्ने व्यवस्था गरेको छ। त्यसैगरी राष्ट्रिय प्राकृतिक स्रोत तथा वित्त आयोग ऐन, २०७४ को दफा १६ को उपदफा (१) को देहाय (च) र (छ) अनुसार वित्तीय समानीकरण अनुदान सिफारिस गर्दा प्रदेश तथा स्थानीय तहको राजस्व उठाउन सक्ने क्षमता र खर्चको आवश्यकतालाई आधार लिनुपर्ने

व्यवस्था रहेको छ। संवैधानिक तथा कानूनी व्यवस्थाअनुसार आयोगले वित्तीय समानीकरण अनुदानको सिफारिस गर्दा प्रत्येक प्रदेश तथा प्रत्येक स्थानीय तहको खर्चको आवश्यकताका अतिरिक्त राजस्वको क्षमता निर्धारण गरी वित्तीय अन्तर (Fiscal Gap) पत्ता लगाउनुपर्ने हुन्छ। खर्चको आवश्यकता आँकलन गर्नका निमित्त संविधानको अनुसूचीमा उल्लिखित सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय तहका एकल र साझा अधिकार बमोजिमका कार्य जिम्मेवारीको थप स्पष्टता हुनुपर्ने, कार्यजिम्मेवारी अनुरूपको कार्यसम्पादनका लागि प्रत्येक तहले सम्पादन गर्नुपर्ने अलग-अलग कार्यको स्पष्ट किटानी हुनुपर्ने, साथै प्रत्येक कामको न्यूनतम राष्ट्रिय मापदण्ड र सङ्घीय, प्रादेशिक र स्थानीय लक्ष्य तय हुनुपर्ने हुन्छ। तोकिएको मापदण्ड र लक्ष्य बमोजिमको कार्य सम्पादन गर्नका लागि उक्त कामको प्रति इकाइ लागत निकाली कुल लागत निर्धारण गर्नुपर्ने हुन्छ। हाल प्रदेश तथा स्थानीय तहले सम्पादन गर्नुपर्ने कतिपय कार्यको आधारभूत मापदण्ड तथा तहगत लक्ष्य निर्धारण भई नसकेको अवस्थामा खर्चको आवश्यकताको यथार्थ आँकलन गर्ने कार्य कठिन देखिन्छ। त्यसैगरी राजस्व उठाउन सक्ने क्षमताको आँकलन गर्दा प्रत्येक प्रदेश र प्रत्येक स्थानीय तहको राजस्व अधिकार, राजस्वको सम्भाव्य दायरा र दर तथा राजस्व उठाउँदा हुने लाभ-लागत अनुपात र भैरहेको राजस्व सङ्कलनको कुल आकार समेतको विश्लेषण गर्नुपर्ने हुन्छ। तर सङ्घीयता कार्यान्वयनको छोटो अवधिमा यस सम्बन्धी विस्तृत तथ्याङ्कहरू उपलब्ध भई नसकेको अवस्थामा यथार्थ राजस्व असुलीको सम्भाव्यता यकिन गर्नु पनि उत्तिकै चुनौतीपूर्ण रहेको छ। यी सबै सीमाहरूका बीचबाट आयोगले निश्चित सूचक र विश्लेषणका आधारमा प्रदेश तथा स्थानीय तहको खर्चको आवश्यकता र राजस्व क्षमताको आँकलन सम्बन्धी अध्ययन कार्य गरेको छ र आगामी दिनमा उक्त अध्ययनलाई अद्यावधिक गर्दै लगिने छ। आगामी आर्थिक वर्ष २०८०/८१ को लागि वित्तीय समानीकरण अनुदान सिफारिस गर्दा आयोगले गरेको अध्ययनबाट देखिएको प्रदेश तथा स्थानीय तहको खर्चको आवश्यकता र राजस्व क्षमता बीचको वित्तीय अन्तरको सूचकलाई ७० प्रतिशत भार दिइएको छ।

घ.३ कार्यसम्पादन मूल्याङ्कनका आधारमा वित्तीय समानीकरण अनुदान

राष्ट्रिय प्राकृतिक स्रोत तथा वित्त आयोग ऐन, २०७४ को दफा ३ को उपदफा (२) को व्यवस्थाबमोजिम आर्थिक वर्ष २०८०/८१ को लागि सङ्घ सरकारबाट प्रदेश तथा स्थानीय तहमा हस्तान्तरण हुने वित्तीय समानीकरण अनुदान सिफारिस गर्दा ती तहको कार्य सम्पादनको स्तरलाई पनि आधार लिइएको छ। प्रदेश तथा स्थानीय तहले राष्ट्रिय प्राकृतिक स्रोत तथा वित्त आयोग ऐन, २०७४, अन्तर-सरकारी वित्त व्यवस्थापन ऐन, २०७४ र स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐन, २०७४ बमोजिम गर्नुपर्ने न्यूनतम प्रक्रियागत कार्यसम्पादन गरे/नगरेको, तोकिएबमोजिम लक्ष्य हासिल गरे/नगरेको, आर्थिक अनुशासन पालना गरे/नगरेको तथा बजेट विनियोजनबमोजिम खर्च गरे/नगरेको लगायतका विषयहरू समावेश गरी आयोगको मिति २०७८/०२/१३ को बैठकबाट प्रदेश सरकारको कार्यसम्पादन मापनको लागि ११ वटा र स्थानीय तहको कार्यसम्पादन मापनको लागि १७ वटा सूचक तय गरी अंकभार समेत निर्धारण गरिएको थियो। यी सूचकहरूबमोजिम प्रदेश तथा स्थानीय तहको कार्यसम्पादन मूल्याङ्कन गर्ने विधि तथा प्रक्रियालाई मार्गदर्शन गर्न "प्रदेश तथा स्थानीय तहको कार्यसम्पादन मूल्याङ्कन कार्यविधि, २०७८" तर्जुमा गरिएको थियो। यसरी तयार गरिएका सूचकहरू र कार्यविधिलाई प्रदेश तथा स्थानीय तहको जानकारीको लागि आयोगको वेबसाइटमा प्रकाशन गरिनुका साथै सूचकहरू र प्रत्येक सूचकको अंकभारसम्बन्धी विवरण प्रदेश तथा स्थानीय तहलाई विद्युतीय माध्यमबाट प्रेषित गरिएको थियो।

उल्लिखित सूचक बमोजिमको कार्यसम्पादन विवरण उपलब्ध गराइदिन सबै प्रदेश सरकारका सम्बन्धित मन्त्रालय र स्थानीय तहलाई विद्युतीय माध्यमबाट पत्राचार गरी अनुरोध गरिनुका साथै आयोगका कर्मचारीबाट टेलिफोनमार्फत् सम्पर्क गरी सूचकसँग सम्बन्धित कार्यसम्पादन विवरण सङ्कलन गरिएको थियो। यसै गरी प्राप्त हुन आएका विवरणअनुसार आयोगले तर्जुमा गरेको प्रदेश तथा स्थानीय तहको कार्य सम्पादन मूल्याङ्कन कार्यविधि, २०७८ बमोजिम प्रदेश सरकार र स्थानीय तहको प्रारम्भिक कार्यसम्पादन मूल्याङ्कन गरी सम्बन्धित प्रदेश तथा स्थानीय तहलाई पुनरावलोकन गर्न ७ दिनको समय उपलब्ध गराई आयोगको वेबसाइटमा सार्वजनिक गरिनुका साथै प्रदेश तथा स्थानीय तहलाई सोको जानकारी विद्युतीय

माध्यमबाट गराइएको थियो। पुनरावलोकनको लागि दिइएको समयसीमाभित्र १६ स्थानीय तहले आवश्यक प्रमाणसहित पुनरावलोकनको लागि पेश गरेको निवेदनसमेतको आधारमा प्रदेश तथा स्थानीय तहको अन्तिम कार्यसम्पादन मूल्याङ्कन गरिएको छ। यसै मूल्याङ्कनबाट कायम भएको अंकको आधारमा प्रदेश तथा स्थानीय तहले प्राप्त गर्ने वित्तीय समानीकरण अनुदानको कुल रकमको ४ प्रतिशत (न्यूनतम पश्चात कायम रहने रकमको ५ दशमलव ५७ प्रतिशत) ले हुन आउने रकम रु. २ अर्ब ३४ करोड ६७ लाख (प्रदेशमा) र रु. ३ अर्ब ४९ करोड ४९ लाख (स्थानीय तहमा) गरी जम्मा रु. ५ अर्ब ८४ करोड ८ लाख कार्यसम्पादनमा आधारित वित्तीय समानीकरण अनुदान सिफारिस गरिएको छ।

अ. प्रदेशका सन्दर्भमा अवलम्बन गरिएका कार्यसम्पादन सूचकहरू

क्र.सं.	सूचक	अंकभार
१.	गत आर्थिक वर्षभन्दा अघिल्लो आर्थिक वर्षको अन्तिम लेखापरीक्षणबाट औल्याएको बेरुजुको अवस्था।	१५
२.	प्रदेशले स्थानीय तहलाई प्रदेश कानून बमोजिम आयोगले तोकेको आधार लागू गरी सशर्त अनुदान प्रदान गरे/नगरेको।	१०
३.	सवारी साधन कर बापत बाँडफाँट गरिने ४० प्रतिशत रकम प्रदेश सरकारले मासिक रूपमा सम्बन्धित स्थानीय संचित कोषमा जम्मा गरे/नगरेको।	५
४.	प्रदेशको गत आर्थिक वर्षको विनियोजित रकम अनुसार खर्चको अवस्था। (क) कुल विनियोजित रकममा कुल खर्चको प्रतिशत: (ख) कुल विनियोजित पूँजीगत रकममा कुल पूँजीगत रकमको खर्चको प्रतिशत:	१५
५.	प्रदेशले आफ्नो अधिकार क्षेत्र भित्रको राजस्व परिचालन गरेको अवस्था। (क) अनुमानित राजस्व प्रक्षेपणको तुलनामा राजस्व सङ्कलनको अवस्था: (ख) गत आर्थिक वर्षभन्दा अघिल्लो आर्थिक वर्षको राजस्व सङ्कलनको तुलनामा गत आर्थिक वर्षको राजस्व सङ्कलनको अवस्था:	२०
६.	प्रदेश सरकारले स्थानीय तहलाई उपलब्ध गराउने वित्तीय समानीकरण अनुदानको अनुमानित विवरण स्थानीय तहलाई चैत्र मसान्तभित्र उपलब्ध गराएको/नगराएको।	५
७.	प्रदेशले आगामी आर्थिक वर्षको लागि आय व्ययको प्रक्षेपण गरिएको तथ्याङ्कसहितको विवरण चालु आर्थिक वर्षको पुस मसान्तभित्र सङ्घीय अर्थ मन्त्रालयमा पेस गरे/नगरेको।	५
८.	प्रदेशले आफ्नो बजेट कार्यान्वयनको वार्षिक समिक्षा गरी तत्सम्बन्धी विवरण प्रत्येक वर्षको कार्तिक मसान्तभित्र सार्वजनिक गरे/नगरेको।	५
९.	प्रदेश तहको वायु गुणस्तर सुचकाङ्क (Air Quality Index)।	५
१०.	प्रदेश तहमा व्यवस्थित वनले ढाकेको क्षेत्रफलमा भएको वृद्धि प्रतिशत।	५
११.	आयोगले कार्य सम्पादन सूचकका सम्बन्धमा तयार गरी प्रयोगमा ल्याएको विद्युतीय अनलाइन पोर्टल (Online Portal) मा कार्य सम्पादन सूचक सम्बन्धी विवरण तोकिएको अवधिमा प्रविष्टि (Upload) गरे/नगरेको।	१०
जम्मा		१००

उल्लिखित सूचकहरूको आधारमा प्रदेश सरकारको कार्यसम्पादन मूल्याङ्कन गरिएको छ:

- गत आर्थिक वर्षभन्दा अघिल्लो आर्थिक वर्षको अन्तिम लेखापरीक्षणबाट औल्याइएको बेरुजुको अवस्था: महालेखा परीक्षकको कार्यालयको ५९औं वार्षिक प्रतिवेदनमा उल्लेख भए अनुसार आर्थिक वर्ष २०७७/७८ को लेखा परीक्षण गरिएको अंकमा कायम भएको बेरुजुको आधारमा यस सूचकको मूल्याङ्कन गरिएको छ। प्रदेश सरकारको औषत बेरुजुको प्रतिशतको गणना गरी औषत बेरुजु प्रतिशतभन्दा कम बेरुजु प्रतिशत कायम भएका ४ प्रदेश सरकारलाई प्रदेश सरकारको न्यून बेरुजु प्रतिशतको आधारमा समानुपातिक रूपमा अंक प्रदान गरिएको छ भने

औषत बेरुजु प्रतिशतभन्दा बढी बेरुजु कायम भएका ३ प्रदेश सरकारलाई यस सूचक बापतको अंक प्रदान गरिएको छैन।

- प्रदेशले स्थानीय तहलाई प्रदेश कानूनबमोजिम आयोगले तोकेको आधार लागू गरी स-शर्त अनुदान प्रदान गरे/नगरेको: यस आयोगले आर्थिक वर्ष २०७९/८० मा प्रदेश सरकारबाट स्थानीय तहलाई प्रदान गरिने सशर्त अनुदान सिफारिस गर्दा तोकिएका ४ वटा आधार पालना गरी सशर्त अनुदान उपलब्ध गराएको वा नगराएको सन्दर्भमा अद्यावधिक विवरण प्राप्त हुन सकेन। अतः सबै प्रदेशलाई यस सूचक बापत कुनै अंक प्रदान गरिएको छैन।
- सवारी साधन कर बापत बाँडफाँट गरिने चालीस प्रतिशत रकम प्रदेश सरकारले मासिक रूपमा सम्बन्धित स्थानीय सञ्चित कोषमा जम्मा गरे/नगरेको: प्रदेश सरकारका आर्थिक विषय हेर्ने मन्त्रालयबाट प्राप्त तथ्याङ्कको आधारमा यस सूचकको मूल्याङ्कन गरिएको छ। आर्थिक वर्ष २०७८/७९ को अवधिमा कुनै पनि प्रदेश सरकारले सङ्कलन गरेको सवारी साधन कर बापतको रकम बाँडफाँट गरी मासिक रूपमा स्थानीय तहलाई उपलब्ध गराएको नदेखिँदा यस सूचक बापत कुनै पनि प्रदेशलाई अंक प्रदान गरिएको छैन।
- प्रदेशको गत आर्थिक वर्षको विनियोजन र खर्चको अवस्था:
 - कुल विनियोजित रकममा कुल खर्चको प्रतिशत: आर्थिक वर्ष २०७८/७९ मा सबै प्रदेश सरकारबाट विनियोजन भएको कुल बजेटमा प्रदेश सरकारको कुल खर्चको प्रतिशत गणना गर्दा प्रदेश सरकारको औषत खर्च प्रतिशतभन्दा बढी प्रतिशत खर्च गर्ने ३ प्रदेश सरकारलाई खर्च प्रगति प्रतिशतको आधारमा समानुपातिक रूपमा अंक प्रदान गरिएको छ भने औषत खर्च प्रतिशत भन्दा घटी प्रतिशत खर्च गर्ने ४ प्रदेशलाई अंक प्रदान गरिएको छैन।
 - कुल विनियोजित पूँजीगत रकममा कुल पूँजीगत खर्चको प्रतिशत: आर्थिक वर्ष २०७८/७९ मा सबै प्रदेश सरकारबाट कुल विनियोजित पूँजीगत बजेटमा प्रदेश सरकारको कुल पूँजीगत खर्चको प्रतिशत गणना गर्दा प्रदेश सरकारको औषत पूँजीगत खर्च प्रतिशतभन्दा बढी प्रतिशत पूँजीगत खर्च गर्ने ३ प्रदेश सरकारलाई पूँजीगत खर्च प्रगति प्रतिशतको आधारमा समानुपातिक रूपमा अंक प्रदान गरिएको छ भने औषत पूँजीगत खर्च प्रतिशत भन्दा घटी प्रतिशत खर्च गर्ने ४ प्रदेश सरकारलाई अंक प्रदान गरिएको छैन।
- प्रदेशले आफ्नो अधिकार क्षेत्र भित्रको राजस्व परिचालन गरेको अवस्था:
 - अनुमानित राजस्व प्रक्षेपणको तुलनामा राजस्व सङ्कलनको अवस्था: प्रदेश सरकारबाट आर्थिक वर्ष २०७८/७९ मा राजस्व सङ्कलनको लागि प्रक्षेपण गरिएको अंकमा सबै प्रदेशले सङ्कलन गरेको राजस्वको औषत प्रतिशत भन्दा बढी प्रतिशत राजस्व सङ्कलन गर्ने ५ प्रदेशलाई यस सूचक बापतको अंक समानुपातिक रूपमा प्रदान गरिएको छ भने औषत प्रतिशतभन्दा कम राजस्व संकलन गर्ने २ प्रदेशलाई यस सूचक बापतको अंक प्रदान गरिएको छैन।
 - गत आर्थिक वर्षभन्दा अघिल्लो आर्थिक वर्षको राजस्व सङ्कलनको तुलनामा गत आर्थिक वर्षको राजस्व सङ्कलनको अवस्था: आर्थिक वर्ष २०७७/७८ मा सङ्कलन भएको राजस्वको तुलनामा आर्थिक वर्ष २०७८/७९ मा भएको राजस्व सङ्कलनको वृद्धि प्रतिशत गणना गर्दा सबै प्रदेश सरकारको औषत राजस्व वृद्धिदर भन्दा बढी प्रतिशत राजस्व संकलन गर्ने ५ प्रदेश सरकारलाई राजस्व सङ्कलन प्रगति प्रतिशतको आधारमा समानुपातिक रूपमा अंक प्रदान गरिएको छ भने औषत राजस्व सङ्कलन प्रगति प्रतिशत भन्दा कम प्रतिशत राजस्व सङ्कलन गर्ने २ प्रदेशलाई यस सूचक बापतको अंक प्रदान गरिएको छैन।

- प्रदेश सरकारले स्थानीय तहलाई उपलब्ध गराउने वित्तीय समानीकरण अनुदानको अनुमानित विवरण स्थानीय तहलाई चैत्र मसान्तभित्र उपलब्ध गराएको/नगराएको: आर्थिक वर्ष २०७८/७९ को चैत्र मसान्तभित्र प्रदेश सरकारले स्थानीय तहलाई आर्थिक वर्ष २०७९/८० का लागि हस्तान्तरण गर्ने वित्तीय समानीकरण अनुदानको अनुमानित विवरण उपलब्ध गराएका ६ प्रदेश सरकारलाई यस सूचक बापतको अंक प्रदान गरिएको छ भने बाँकी १ प्रदेश सरकारलाई अंक प्रदान गरिएको छैन।
- प्रदेशले आगामी आर्थिक वर्षको लागि आय-व्ययको प्रक्षेपण गरिएको तथ्याङ्कसहितको विवरण चालु आर्थिक वर्षभित्रको पुस मसान्तभित्र सङ्घीय अर्थ मन्त्रालयमा पेश गरे/नगरेको: आर्थिक वर्ष २०८०/८१ को लागि आय व्ययको प्रक्षेपण गरिएको तथ्याङ्कसहितको विवरण २०७९ पौष मसान्तभित्र सङ्घीय अर्थ मन्त्रालयमा पेश गरेका ६ प्रदेश सरकारलाई यस सूचक बापतको अंक प्रदान गरिएको छ भने सो समयभित्र विवरण पेश नगरेका १ प्रदेश सरकारलाई अंक प्रदान गरिएको छैन।
- प्रदेश सरकारले आफ्नो बजेट कार्यान्वयनको वार्षिक समीक्षा गरी तत्सम्बन्धी विवरण प्रत्येक वर्षको कार्तिक मसान्त भित्र सार्वजनिक गरे/नगरेको: आर्थिक वर्ष २०७८/७९ को बजेट कार्यान्वयनको वार्षिक समीक्षा गरी तत्सम्बन्धी विवरण २०७९ कार्तिक मसान्तभित्र सार्वजनिक गरेका ५ प्रदेश सरकारलाई यस सूचक बापतको अंक प्रदान गरिएको छ भने नगरेका बाँकी २ प्रदेशलाई यस सूचक बापतको अंक प्रदान गरिएको छैन।
- प्रदेश तहको वायु गुणस्तर सूचकाङ्क (Air Quality Index): यस सूचकको मूल्याङ्कनका लागि वातावरण विभागबाट प्राप्त सन् २०२० र २०२१ को तथ्याङ्कको आधारमा प्रदेशको वायु गुणस्तर सूचकाङ्कमा सुधार भएको १ प्रदेशलाई यस सूचक बापतको अंक प्रदान गरिएको छ भने सूचकाङ्कमा सुधार नभएका ६ प्रदेशलाई यस सूचक बापतको अंक प्रदान गरिएको छैन।
- प्रदेश तहमा व्यवस्थित वनले ढाकेको क्षेत्रफलमा भएको वृद्धि प्रतिशत: सामुदायिक, साझेदारी, कबुलियतीलगायत समुदायमा आधारित माध्यमबाट वन व्यवस्थापन गर्न आ.व. २०७८/७९ मा राखिएको लक्ष्यको तुलनामा उक्त आ.व. मा असी प्रतिशतभन्दा बढी प्रगति हासिल गर्ने २ प्रदेशलाई यस सूचक बापतको अंक प्रदान गरिएको छ भने तोकिएको लक्ष्य प्राप्त नगरेका वा यस सम्बन्धी तथ्याङ्क उपलब्ध नगराएका ५ प्रदेशलाई यस सूचक बापतको अंक प्रदान गरिएको छैन।
- आयोगले कार्य सम्पादन सूचकका सम्बन्धमा तयार गरी प्रयोगमा ल्याएको विद्युतीय अनलाइन पोर्टल (Online Portal) मा कार्य सम्पादन सूचक सम्बन्धी विवरण तोकिएको अवधिमा प्रविष्टि (Upload) गरे/नगरेको: आर्थिक वर्ष २०७९/८० मा विद्युतीय अनलाइन पोर्टल तयार भए तापनि पूर्ण रूपमा सञ्चालनमा आई नसकेकोले सबै प्रदेशलाई यस सूचक बापतको अंक प्रदान गरिएको छ।

आ. स्थानीय तहका सन्दर्भमा अवलम्बन गरिएका कार्यसम्पादन सूचकहरू

क्र.सं.	सूचक	अङ्कभर
१.	गाउँ कार्यपालिका र नगर कार्यपालिकाले प्रत्येक वर्षको असार १० गतेभित्र आगामी आर्थिक वर्षको राजस्व र व्ययको अनुमान सम्बन्धित गाउँसभा र नगरसभामा पेश गरे/नगरेको।	५
२.	गाउँ कार्यपालिका र नगर कार्यपालिकाले प्रत्येक वर्षको असार १० गतेभित्र आगामी आर्थिक वर्षको राजस्व र व्ययको अनुमान सम्बन्धित गाउँसभा र नगरसभामा पेश गरी असार मसान्तभित्र पारित गरे/नगरेको।	५
३.	स्थानीय तहले घर जग्गा रजिस्ट्रेशन शुल्क, मनोरञ्जन कर तथा विज्ञापन कर बापत उठेको रकममध्ये प्रदेश सरकारलाई दिनुपर्ने ४० प्रतिशत रकम मासिक रूपमा प्रदेश सञ्चित कोषमा जम्मा गरे/नगरेको।	५

क्र.सं.	सूचक	अङ्कभर
४.	स्थानीय तहले आगामी आर्थिक वर्षको लागि आय व्ययको प्रक्षेपण गरिएको तथ्याङ्क सहितको विवरण चालु आर्थिक वर्षको पुस मसान्तभित्र सङ्घीय अर्थ मन्त्रालयमा पेश गरे/नगरेको।	५
५.	स्थानीय तहले बजेट कार्यान्वयनको वार्षिक समिक्षा गरी तत्सम्बन्धी विवरण प्रत्येक वर्षको कार्तिक मसान्तभित्र सार्वजनिक गरे/नगरेको।	५
६.	स्थानीय तहले आफ्नो अधिकार क्षेत्रभित्रको राजस्व परिचालन गरेको अवस्था। अनुमानित राजस्व प्रक्षेपण अनुसार राजस्व सङ्कलनको अवस्था: अघिल्लो आर्थिक वर्षको तुलनामा राजस्व सङ्कलनको अवस्था:	१३
७.	स्थानीय तहको गत आर्थिक वर्षको विनियोजित रकम अनुसार खर्चको अवस्था। कुल विनियोजित रकममा कुल खर्चको प्रतिशत: कुल विनियोजित पूँजीगत रकममा कुल पूँजीगत रकमको खर्चको प्रतिशत:	१५
८.	गत आर्थिक वर्ष भन्दा अघिल्लो आर्थिक वर्षको अन्तिम लेखापरिक्षणबाट औल्याएको बेरुजुको अवस्था।	१५
९.	महालेखा नियन्त्रक कार्यालयले प्रयोगमा ल्याएको स्थानीय सञ्चित कोष व्यवस्थापन प्रणाली (Subnational Treasury Regulating Application, SUTRA) को प्रयोग स्थानीय तहले पूर्ण रूपमा गरी आवश्यक विवरण प्रविष्ट गरे/नगरेको।	५
१०.	स्थानीय तहले आफ्नो अधिकार क्षेत्रभित्रका विषयमा स्थानीय स्तरको विकासका लागि आवधिक योजना तर्जुमा गरे/नगरेको।	३
११.	कक्षा १ देखि ८ सम्मको खुद विद्यार्थी भर्ना दर।	३
१२.	कक्षा ८ को तुलनामा कक्षा ९ मा विद्यार्थी टिकाउ दर।	३
१३.	सामुदायिक विद्यालयबाट कक्षा १० को परीक्षामा सहभागी कुल विद्यार्थी संख्याको तुलनामा कम्तीमा स्तरीकृत अंक (GPA) १.६ वा सो भन्दा उच्च GPA मूल प्रमाणपत्र प्राप्त गरेका विद्यार्थी प्रतिशत	३
१४.	चार (४) पटक गर्भ जाँच गर्ने महिलाको अनुपात।	३
१५.	कुल गर्भवती महिलाको संख्यामध्ये स्वास्थ्य संस्थामा सुत्केरी हुने महिलाको अनुपात।	३
१६.	पूर्ण खोप (विसिजी, पोलियो, डिपिटि-हेपाटाइटिस बी-हिब (पेन्टाभ्यालेन्ट), पी.सी.भी., दादुरा-रुवेला, जापनिज इन्सेफिलाइटिस, कोलेरा) सेवा लिएका जन्मेदेखि २४ महिनासम्म उमेर समूहका बालबालिकाको अनुपात।	३
१७.	आयोगले कार्य सम्पादन सूचकका सम्बन्धमा तयार गरी प्रयोगमा ल्याएको विद्युतीय अनलाइन पोर्टल (Online Portal) मा कार्य सम्पादन सूचक सम्बन्धी विवरण तोकिएको अवधिमा प्रविष्टि (Upload) गरे/नगरेको।	६
जम्मा		१००

उल्लिखित सूचकहरूको आधारमा स्थानीय तहको कार्यसम्पादन मूल्याङ्कन गरिएको छः

- गाउँ कार्यपालिका वा नगर कार्यपालिकाले प्रत्येक वर्षको असार १० गतेभित्र आगामी आर्थिक वर्षको राजस्व र व्ययको अनुमान सम्बन्धित गाउँसभा वा नगरसभामा पेश गरे/नगरेको: गाउँ कार्यपालिका वा नगर कार्यपालिकाले २०७९ असार १० गतेभित्र आर्थिक वर्ष २०७९/८० को राजस्व र व्ययको अनुमान सम्बन्धित गाउँसभा वा नगरसभामा पेश गरेका ७१२ स्थानीय तहलाई यस सूचक बापतको अंक प्रदान गरिएको छ भने समयमा बजेट पेश नगरेका बाँकी ४१ स्थानीय तहलाई यस सूचकबापत अंक प्रदान गरिएको छैन।
- गाउँ कार्यपालिका वा नगर कार्यपालिकाले आगामी आर्थिक वर्षको राजस्व र व्ययको अनुमान सम्बन्धित गाउँसभा

वा नगरसभामा पेश गरी असार मसान्तभिन्न पारित गरे/नगरेको: गाउँ कार्यपालिका वा नगर कार्यपालिकाले आर्थिक वर्ष २०७९/८० को राजस्व र व्ययको अनुमान सम्बन्धित सभामा पेश गरी असार मसान्तभिन्न पारित गरेका ७१२ स्थानीय तहलाई यस सूचक बापतको अंक प्रदान गरिएको छ भने बाँकी ४१ स्थानीय तहलाई यस सूचक बापतको अंक प्रदान गरिएको छैन।

- स्थानीय तहले घरजग्गा रजिष्ट्रेशन शुल्क, मनोरञ्जन कर तथा विज्ञापन करबापत उठेको रकममध्ये प्रदेश सरकारलाई दिनुपर्ने ४० प्रतिशत रकम मासिक रूपमा प्रदेश सञ्चित कोषमा जम्मा गरे/नगरेको: घरजग्गा रजिष्ट्रेशन शुल्क सङ्कलनको अधिकार स्थानीय तहको भए पनि हालसम्म सो शुल्कको प्रशासन गर्ने कार्य नेपाल सरकार, मालपोत कार्यालयहरूबाट भई रहेको हुँदा यस्तो सङ्कलन भएको शुल्कको रकम बाँडफाँट गरी प्रदेश सरकारलाई हस्तान्तरण गर्ने अवस्थामा नभएको हुँदा सबै स्थानीय तहलाई यस सूचक बापतको अंक प्रदान गरिएको छ।
- स्थानीय तहले आगामी आर्थिक वर्षको लागि आय-व्ययको प्रक्षेपण गरिएको तथ्याङ्क सहितको विवरण चालु आर्थिक वर्षको पुस मसान्तभिन्न अर्थ मन्त्रालयमा पेश गरेको वा नगरेको: आर्थिक वर्ष २०८०/८१ को लागि आय व्ययको प्रक्षेपण गरिएको तथ्याङ्कसहितको विवरण २०७९ पौष मसान्तभिन्न नेपाल सरकार अर्थ मन्त्रालयमा पेश गरेका २६८ स्थानीय तहलाई यस सूचक बापतको अंक प्रदान गरिएको छ भने सो समयभिन्न विवरण पेश नगरेका वा विवरण प्राप्त नभएका ४८५ स्थानीय तहलाई अंक प्रदान गरिएको छैन।
- स्थानीय तहले बजेट कार्यान्वयनको वार्षिक समीक्षा गरी तत्सम्बन्धी विवरण प्रत्येक वर्षको कार्तिक मसान्तभिन्न सार्वजनिक गरे/नगरेको: आर्थिक वर्ष २०७८/७९ को बजेट कार्यान्वयनको वार्षिक समीक्षा गरी तत्सम्बन्धी विवरण २०७९ कार्तिक मसान्तभिन्न सार्वजनिक गरेका २३६ स्थानीय तहलाई यस सूचक बापतको अङ्क प्रदान गरिएको छ भने वार्षिक समीक्षा नगरेका बाँकी वा विवरण प्राप्त नभएका ५१७ स्थानीय तहलाई यस सूचक बापतको अंक प्रदान गरिएको छैन।
- स्थानीय तहले आफ्नो अधिकार क्षेत्रभिन्नको राजस्व परिचालन गरेको अवस्था:
 - अनुमानित राजस्व प्रक्षेपणको तुलनामा राजस्व सङ्कलनको अवस्था: आर्थिक वर्ष २०७८/७९ मा राजस्व सङ्कलनको लागि प्रक्षेपण गरिएको लक्ष्य तथा राजस्व सङ्कलनसम्बन्धी तथ्याङ्क सबै स्थानीय तहबाट उपलब्ध हुन नसकेको साथै प्राप्त भएको तथ्याङ्क महालेखा नियन्त्रक कार्यालयको आर्थिक वर्ष २०७८/७९ को वार्षिक प्रतिवेदनमा उल्लेख भएको तथ्याङ्कसँग भिडान नभएको कारणले प्रक्षेपित लक्ष्यको तुलनामा राजस्व सङ्कलनको अवस्था यकिन गर्न सकिएन। अतः यस सूचक बापतको अंक सबै स्थानीय तहलाई प्रदान गरिएको छ।
 - गत आर्थिक वर्षभन्दा अघिल्लो आर्थिक वर्षको राजस्व सङ्कलनको तुलनामा गत आर्थिक वर्षको राजस्व सङ्कलनको अवस्था: आर्थिक वर्ष २०७७/७८ र २०७८/७९ को राजस्व सङ्कलनको विवरण सबै स्थानीय तहबाट उपलब्ध हुन नसकेको साथै प्राप्त भएको तथ्याङ्क महालेखा नियन्त्रक कार्यालयको उल्लिखित आर्थिक वर्षका वार्षिक प्रतिवेदनमा उल्लेख भएको तथ्याङ्कसँग भिडान नभएको कारणले यस सूचक बापतको अंकभार सबै स्थानीय तहलाई प्रदान गरिएको छ।
- स्थानीय तहको गत आर्थिक वर्षको विनियोजित रकम अनुसार खर्चको अवस्था:
 - कुल विनियोजित रकममा कुल खर्चको प्रतिशत: आर्थिक वर्ष २०७८/७९ मा सबै स्थानीय तहबाट विनियोजन भएको कुल बजेटमा स्थानीय तहको कुल खर्चको प्रतिशत गणना गर्दा स्थानीय तहको औषत खर्च

प्रतिशतभन्दा बढी प्रतिशत खर्च गर्ने ५१० स्थानीय तहलाई खर्च प्रगति प्रतिशतको आधारमा समानुपातिक रूपमा अंक प्रदान गरिएको छ भने औषत खर्च प्रतिशत भन्दा घटी प्रतिशत खर्च गर्ने २४३ स्थानीय तहलाई अंक प्रदान गरिएको छैन।

- कुल विनियोजित पूँजीगत रकममा कुल पूँजीगत खर्चको प्रतिशत: आर्थिक वर्ष २०७८/७९ मा सबै स्थानीय तहबाट कुल विनियोजित पूँजीगत बजेटमा स्थानीय तहको कुल पूँजीगत खर्चको प्रतिशत गणना गर्दा स्थानीय तहको औषत पूँजीगत खर्च प्रतिशतभन्दा बढी प्रतिशत पूँजीगत खर्च गर्ने ५२८ स्थानीय तहलाई पूँजीगत खर्च प्रगति प्रतिशतको आधारमा समानुपातिक रूपमा अंक प्रदान गरिएको छ भने औषत पूँजीगत खर्च प्रतिशत भन्दा घटी प्रतिशत खर्च गर्ने २२५ स्थानीय तहलाई अंक प्रदान गरिएको छैन।
- गत आर्थिक वर्ष भन्दा अघिल्लो आर्थिक वर्षको अन्तिम लेखापरीक्षणबाट औँल्याइएको बेरुजुको अवस्था: महालेखा परीक्षकको कार्यालयको ५९औँ वार्षिक प्रतिवेदनमा उल्लेख भए अनुसार आर्थिक वर्ष २०७७/७८ को लेखा परीक्षण गरिएको अंकमा कायम भएको बेरुजुको आधारमा यस सूचकको मूल्याङ्कन गरिएको छ। स्थानीय तहको औषत बेरुजुको प्रतिशतको गणना गरी औषत बेरुजु प्रतिशतभन्दा कम बेरुजु प्रतिशत कायम भएका ४७८ स्थानीय तहलाई स्थानीय तहको न्यून बेरुजु प्रतिशतको आधारमा समानुपातिक रूपमा अंक प्रदान गरिएको छ भने औषत बेरुजु प्रतिशतभन्दा बढी बेरुजु कायम भएका २७५ स्थानीय तहलाई यस सूचक बापतको अंक प्रदान गरिएको छैन।
- महालेखा नियन्त्रक कार्यालयले प्रयोगमा ल्याएको स्थानीय सञ्चित कोष व्यवस्थापन प्रणाली (SUTRA) को प्रयोग स्थानीय तहले पूर्ण रूपमा गरी आवश्यक विवरण प्रविष्ट गरे/नगरेको: आर्थिक वर्ष २०७८/७९ को अवधिमा सबै स्थानीय तहले स्थानीय सञ्चित कोष व्यवस्थापन प्रणाली (SUTRA) को प्रयोग पूर्ण रूपमा गरेको देखिएकोले यस सूचक बापत सबै स्थानीय तहलाई अंक प्रदान गरिएको छ।
- स्थानीय तहले आफ्नो अधिकार क्षेत्र भित्रका विषयमा स्थानीयस्तरमा विकासका लागि आवधिक योजना तर्जुमा गरे/नगरेको: आफ्नो अधिकार क्षेत्र भित्रका विषयमा स्थानीयस्तरमा विकासका लागि आवधिक योजना तर्जुमा गरेका ३२२ स्थानीय तहलाई यस सूचक बापतको अंक प्रदान गरिएको छ भने हालसम्म आवधिक योजना तर्जुमा नगरेका वा आवधिक योजना तर्जुमाको विवरण प्राप्त नभएका ४३१ स्थानीय तहलाई यस सूचक बापतको अंक प्रदान गरिएको छैन।
- कक्षा १ देखि ८ सम्मको खुद भर्ना दर: शैक्षिक सत्र २०७८ को तथ्याङ्कको आधारमा विश्लेषण गर्दा कक्षा १ देखि ८ सम्मको खुद विद्यार्थी भर्ना दर राष्ट्रिय औषत खुद भर्ना दर भन्दा बढी भर्ना दर भएका ४७८ स्थानीय तहलाई यस सूचक बापत तोकिएको अंक खुद भर्ना दरको समानुपातिक आधारमा प्रदान गरिएको छ। त्यसै गरी राष्ट्रिय औषत खुद भर्ना दर भन्दा कम खुद भर्ना दर भएका २७५ स्थानीय तहलाई यस सूचक बापत कुनै अंक प्रदान गरिएको छैन।
- कक्षा ८ को तुलनामा कक्षा ९ मा विद्यार्थी टिकाउ दर: शैक्षिक सत्र २०७८ र २०७९ को तथ्याङ्कको आधारमा विश्लेषण गर्दा कक्षा ८ को तुलनामा कक्षा ९ मा भएको विद्यार्थीको टिकाउ दर राष्ट्रिय औषत टिकाउ दर भन्दा बढी टिकाउ दर भएका ४३४ स्थानीय तहलाई समानुपातिक आधारमा यस सूचक बापतको अंक प्रदान गरिएको छ। त्यसै गरी राष्ट्रिय औषत टिकाउ दर भन्दा कम टिकाउ दर भएका ३१९ स्थानीय तहलाई यस सूचक बापतको कुनै अंक प्रदान गरिएको छैन।
- सामुदायिक विद्यालयबाट कक्षा १० को परीक्षामा सहभागी कुल विद्यार्थी संख्याको तुलनामा कम्तीमा स्तरीकृत अंक

(GPA) १.६ वा सो भन्दा उच्च जि.पि.ए. मूल प्रमाण पत्र प्राप्त गरेका विद्यार्थीको प्रतिशत: २०७८ सालमा एसईई परीक्षामा सहभागी भएका विद्यार्थी र १.६ जि.पि.ए. वा सो भन्दा उच्च अंक ल्याई उत्तीर्ण भएका विद्यार्थीको अनुपातको आधारमा राष्ट्रिय औषत अनुपात भन्दा बढी प्रतिशतमा १.६ जि.पि.ए. वा सो भन्दा उच्च अंक ल्याई उत्तीर्ण हुने ४६७ स्थानीय तहलाई समानुपातिक आधारमा यस सूचक बापतको अंक प्रदान गरिएको छ भने २८६ स्थानीय तहलाई यस सूचक बापतको कुनै अंक प्रदान गरिएको छैन।

- चार पटक गर्भ जाँच गर्ने महिलाको अनुपात: आर्थिक वर्ष २०७८/७९ मा स्थानीय तहभित्र रहेका कुल गर्भवती महिलामध्ये ४ पटक गर्भ जाँच गराउने महिलाको प्रतिशतमा राष्ट्रिय औषत प्रतिशत भन्दा बढी प्रतिशतमा गर्भ जाँच गराउने २८९ स्थानीय तहलाई औषत गर्भ जाँच प्रतिशतको समानुपातिक आधारमा अंक प्रदान गरिएको छ। त्यसै गरी राष्ट्रिय औषत प्रतिशत भन्दा कम प्रतिशत गर्भ जाँच गराउने ४६४ स्थानीय तहलाई यस सूचक बापत कुनै अंक प्रदान गरिएको छैन।
- कुल गर्भवती महिलाको संख्यामध्ये स्वास्थ्य संस्थामा सुत्केरी हुने महिलाको अनुपात: आर्थिक वर्ष २०७८/७९ मा स्थानीय तहभित्र रहेका कुल गर्भवती महिलामध्ये स्वास्थ्य संस्थामा सुत्केरी हुने महिलाको प्रतिशतमा राष्ट्रिय औषत प्रतिशत भन्दा बढी प्रतिशतमा स्वास्थ्य संस्थामा सुत्केरी गराउने २३५ स्थानीय तहलाई औषत स्वास्थ्य संस्थामा सुत्केरी हुने प्रतिशतको समानुपातिक आधारमा अंक प्रदान गरिएको छ। त्यसै गरी स्वास्थ्य संस्थामा सुत्केरी हुने राष्ट्रिय औषत प्रतिशत भन्दा कम प्रतिशत स्वास्थ्य संस्थामा सुत्केरी गराउने ५१८ स्थानीय तहलाई यस सूचक बापत कुनै अंक प्रदान गरिएको छैन।
- पूर्ण खोप (विसीजी, पोलियो, डिपिटि, हेपाटाईटिस बी, पेण्टाभ्यालेन्ट पी.सी.भी. दादुरा-रुबेला, जापानिज इन्सेफलाईटिस, कलेरा) सुविधा लिएका जन्मेदेखि २४ महिनाभित्र उमेर समूहका बालबालिकाको अनुपात: आर्थिक वर्ष २०७८/७९ मा स्थानीय तहभित्र रहेका जन्मेदेखि २४ महिनाभित्रका उमेर समूहका सबै बालबालिकालाई राष्ट्रिय औषत पूर्ण खोप प्रतिशत भन्दा बढी प्रतिशतमा पूर्ण खोप उपलब्ध गराउने ३४८ स्थानीय तहलाई औषत पूर्ण खोप प्रतिशतको समानुपातिक आधारमा अंक प्रदान गरिएको छ। त्यसै गरी पूर्ण खोप राष्ट्रिय औषत प्रतिशत भन्दा कम प्रतिशत पूर्ण खोप उपलब्ध गराउने ४०५ स्थानीय तहलाई यस सूचक बापत कुनै अंक प्रदान गरिएको छैन।
- आयोगले कार्य सम्पादन सूचकका सम्बन्धमा तयार गरी प्रयोगमा ल्याएको विद्युतीय अनलाइन पोर्टल (Online Portal) मा कार्य सम्पादन सूचक सम्बन्धी विवरण तोकिएको अवधिमा प्रविष्टि (Upload) गरे/नगरेको: आर्थिक वर्ष २०७९/८० मा विद्युतीय अनलाइन पोर्टल तयार भई प्राविधिक रूपमा सञ्चालनमा आउने प्रक्रियामा रहेकोले सबै स्थानीय तहलाई यस सूचक बापतको अंक प्रदान गरिएको छ।

ड. वित्तीय समानीकरण अनुदानसम्बन्धी सिफारिस

नेपाल सरकारबाट प्रत्येक प्रदेश तथा स्थानीय सरकारलाई हस्तान्तरण हुने वित्तीय समानीकरण अनुदान निर्धारण गर्दा राष्ट्रिय प्राकृतिक स्रोत तथा वित्त आयोग ऐन, २०७४ को दफा १६ को उपदफा (३) को व्यवस्थाबमोजिम प्रत्येक प्रदेश तथा स्थानीय तहले प्राप्त गर्ने न्यूनतम अनुदान, सोही ऐनको दफा १६ को उपदफा (१) मा तोकिएका आधारहरू बमोजिम प्राप्त गर्ने सूत्रमा आधारित अनुदान र सोही ऐनको दफा ३ को उपदफा (२) मा भएको व्यवस्थाबमोजिम कार्य सम्पादन मूल्याङ्कनका आधारमा प्राप्त गर्ने अनुदान छुट्टाछुट्टै गणना गरी कुल वित्तीय समानीकरण अनुदान सिफारिस गरिएको छ। यसरी प्राप्त हुने अनुदान रकम गणना गर्दा ३४ स्थानीय तहले न्यूनतम अनुदान र सूत्रमा आधारित अनुदानबाट ६ करोड ५० लाख भन्दा कम पाउने देखिएकोले त्यस्तो रकमले न्यूनतम रूपमा स्थानीय तहलाई संविधान प्रदत्त कार्यजिम्मेवारी पूरा

गर्न पर्याप्त नहुने आयोगले महशुस गरी प्रत्येक स्थानीय तहलाई न्यूनतम अनुदान र सूत्रमा आधारित अनुदान गरी कम्तीमा रु. ६ करोड ५० लाख प्राप्त होस् भन्ने हेतुले स्थानीय तहको आन्तरिक राजस्वको अवस्था समेतको आधारमा महानगरपालिकाहरूको सूत्र बापतको रकममा करिब १३ प्रतिशतले कट्टा गरी त्यस्तो रकम ६ करोड ५० लाख भन्दा कम हुने ३४ वटा स्थानीय तहमा थप गरी वित्तीय समानीकरण अनुदान रकम सिफारिस गरिएको छ। आर्थिक वर्ष २०८०/८१ का लागि नेपाल सरकारले उपलब्ध गराउनुपर्ने वित्तीय समानीकरण अनुदानको रकम सात वटा प्रदेशहरूको हकमा जम्मा रु. ५८ अर्ब ६६ करोड ७५ लाख र ७५३ स्थानीय तहहरूको हकमा जम्मा रु. ८७ अर्ब ३५ करोड २९ लाख सहित कुल जम्मा रु. १ खर्ब ४६ अर्ब २ करोड ४ लाख रहेको छ।

च. वित्तीय समानीकरण अनुदानसम्बन्धी सुझाव

राष्ट्रिय प्राकृतिक स्रोत तथा वित्त आयोग ऐन, २०७४ को दफा ३ को उपदफा (१) खण्ड (घ) मा नेपाल सरकारले प्रदेश तथा स्थानीय तहलाई दिने अनुदान सम्बन्धमा नेपाल सरकारलाई सुझाव दिने काम, कर्तव्य र अधिकार यस आयोगको हुने व्यवस्था रहेको छ। अन्तर-सरकारी वित्त व्यवस्थापन ऐन, २०७४ को दफा २८ मा उक्त ऐन वा प्रचलित कानूनबमोजिम प्राप्त भएको अनुदानको रकम जुन प्रयोजनको लागि प्राप्त भएको हो सोही प्रयोजनको लागि प्रयोग गर्नुपर्ने व्यवस्था गरिएको छ। वित्तीय समानीकरण अनुदानको मूल उद्देश्य प्रदेश तथा स्थानीय तहको खर्चको आवश्यकता र राजस्वको क्षमताको फरकबाट सिर्जना हुने वित्तीय अन्तर घटाई सन्तुलन कायम गर्नु हो। नेपालको संविधानबमोजिम प्रदेश तथा स्थानीय तहलाई प्रदान गरिएको जिम्मेवारी पूरा गर्न आवश्यक पर्ने स्रोत अभावको समस्या घटाउन यो अनुदान हस्तान्तरण गरिन्छ। अतः प्रदेश तथा स्थानीय तहले वित्तीय समानीकरण अनुदानको प्रयोग गर्दा नेपालको संविधान अनुसार आफूलाई प्राप्त कार्य जिम्मेवारी पूरा गर्न यस अनुदानको प्रयोग गर्नुपर्दछ। त्यसरी अनुदानको प्रयोग गर्दा कुनै विषयगत क्षेत्रका कार्यहरूमा मात्र बढी रकम विनियोजन गर्ने र अन्य विषयगत क्षेत्रका कार्यहरूका लागि आवश्यक रकम विनियोजन नै नहुने अवस्था आउन दिनु हुँदैन। त्यसैगरी आफ्ना अधिकारक्षेत्र भित्रका विषयहरूको सन्तुलित एवम् नतिजामुखी कार्यान्वयनमा जोड दिनु पर्दछ। साथै, अनुदान सिफारिसका लागि लिइएका आधार तथा सूचकहरूले समावेश गरेका विषय तथा क्षेत्रहरूमा अपेक्षित विकास, सुधार तथा गुणस्तर कायम गर्ने गरी यस अनुदानको प्रयोग गरिनु पर्दछ।

उल्लिखित व्यवस्थाबमोजिम नेपाल सरकारले प्रदेश र स्थानीय तहलाई प्रदान गर्ने वित्तीय समानीकरण अनुदानको सम्बन्धमा देहायबमोजिम सुझाव प्रदान गरिएको छ:

- (१) सशर्त अनुदान, समपूरक अनुदान र विशेष अनुदानलाई संविधानको मर्म र भावनाबमोजिम वितरण गर्ने गरी व्यवस्थित गर्दै यस्ता अनुदानको परिमाणलाई न्यूनीकरण गर्दै त्यसबाट प्राप्त रकम समेतबाट परिपूर्ति हुन नसकेको प्रदेश तथा स्थानीय तहको वित्तीय अन्तर (Fiscal Gap) परिपूर्ति गर्न वित्तीय समानीकरण अनुदान रकम प्रयोग गर्नुपर्ने।
- (२) नेपालको संविधानले सुरक्षित गरेका नागरिकका मौलिक हक कार्यान्वयनको सुनिश्चितता गर्न तथा राज्यका निर्देशक सिद्धान्त अनुरूपको दिशामा अगाडि बढ्ने गरी प्रदेश तथा स्थानीय तहको आर्थिक विकासमा योगदान पुऱ्याउन वित्तीय समानीकरण अनुदानको प्रयोग गर्नुपर्ने।
- (३) राष्ट्रिय रूपमा पछाडि परेका प्रदेश तथा स्थानीय तहलाई राष्ट्रिय औषत स्तरको नजिक ल्याउन वित्तीय समानीकरण अनुदानको प्रयोग गर्नुपर्ने।
- (४) समाजका सबै वर्ग, क्षेत्र, समुदाय, जातजाति, अल्पसङ्ख्यक, सीमान्तकृत, अशक्त र असहायहरूको सशक्तीकरण गर्न र प्रदेश तथा स्थानीय तहलाई विकासको मूल प्रवाहमा ल्याउन समानीकरण अनुदानको प्रयोग गर्नुपर्ने।
- (५) प्रदेश र स्थानीय तहले राष्ट्रिय मानदण्ड र राष्ट्रिय लक्ष्य हासिल गर्ने दिशामा योगदान पुऱ्ने गरी वित्तीय

समानीकरण अनुदानको रकम प्रयोग गर्नुपर्ने।

- (६) सम्बन्धित प्रदेश र स्थानीय तहको शिक्षा, स्वास्थ्य, खानेपानी जस्ता अत्यावश्यक सेवा उपलब्ध गराउन, अन्य प्रदेश र अन्य स्थानीय तहसँग प्रतिस्पर्धा गर्दै सन्तुलित विकास गर्न गराउन, प्रदेश तथा स्थानीय तहमा रहेको आर्थिक सामाजिक असमानता न्यूनीकरण गर्न, सडक, सिँचाइ, विद्युत, सञ्चार लगायतका पूर्वाधार विकास गर्न तथा संविधानले प्रत्याभूत गरेको खर्चको जिम्मेवारी पूरा गर्न वित्तीय समानीकरण अनुदान रकमको प्रयोग गर्नुपर्ने।
- (७) प्रदेश तथा स्थानीय तहहरूलाई सरकारी सेवाहरू न्यूनतम र समतामूलक रूपमा नागरिकहरूलाई बासस्थानको आधारमा भेदभाव नहुने गरी प्रदान गर्न उपयुक्त मात्रामा स्रोत साधनहरू उपलब्ध गराउन वित्तीय समानीकरण अनुदानको रकम प्रयोग गर्नुपर्ने।
- (८) संविधान तथा सम्बन्धित कानूनले प्रदेश तथा स्थानीय तहलाई दिएको जिम्मेवारी अनुरूप सेवा प्रवाह र विकास निर्माण गर्नका लागि वित्तीय समानीकरण अनुदान प्रयोग गर्नुपर्ने।
- (९) नेपालको संविधानको धारा ६० को उपधारा (४) बमोजिम नेपाल सरकारले प्रदेश र स्थानीय तहलाई खर्चको आवश्यकता र राजस्वको क्षमताको आधारमा वित्तीय समानीकरण अनुदान वितरण गर्नुपर्ने व्यवस्था रहेको छ। खर्चको आवश्यकता निर्धारणका लागि संविधान बमोजिम तहगत सरकारको कार्यजिम्मेवारीको अतिरिक्त तत् सम्बन्धी न्यूनतम मानदण्ड र आवधिक लक्ष्य तथा प्रति इकाइ लागत आवश्यक पर्दछ। आयोगले प्रदेश तथा स्थानीय तहको खर्चको आवश्यकता र राजस्व क्षमतालाई थप वस्तुपरक ढङ्गबाट आँकलन गर्ने गरी विगतको अध्ययनलाई अद्यावधिक गर्ने कार्य गरिरहेको छ। तर, कतिपय कार्य जिम्मेवारीहरूको सम्बन्धमा न्यूनतम मानदण्ड तथा राष्ट्रिय, प्रादेशिक र स्थानीय तहगत लक्ष्य निर्धारण भई नसकेको अवस्थामा खर्चको यथार्थ आवश्यकता आँकलन गर्न कठिनाई भएको स्थिति छ। अतः तहगत सरकारको कार्य जिम्मेवारीहरूका विषय भित्रका सेवाको न्यूनतम मानदण्ड, लक्ष्य र लागत लगायतका विषयहरू मूलतः सङ्घ सरकारबाट निर्धारण गर्नुपर्ने।
- (१०) प्रदेश तथा स्थानीय तहलाई संविधानको अनुसूचीले प्रत्याभूत गरेको एकल अधिकार अन्तर्गतका मुख्य कार्य जिम्मेवारीहरू सम्पादन गर्नका लागि उपलब्ध गराइने वित्तीय समानीकरण अनुदान रकम आयोगबाट निर्धारण गरी सिफारिस गर्ने अवस्थामा नेपाल सरकारले प्रदेश र स्थानीय तहलाई उपलब्ध गराउने अन्य अनुदान (सशर्त, समपूरक र विशेष) को रकमले के कति हृदसम्म समानीकरण अनुदानको मूल उद्देश्य (समानीकरण गर्ने कार्य) मा सघाउ एवम् योगदान पुऱ्याउँछ भन्ने विषय आयोगलाई जानकारी नभईकन समानीकरण अनुदानको रकम निर्धारण हुने विद्यमान पद्धतिमा सुधार ल्याउनुपर्ने।
- (११) नेपाल सरकारबाट प्रदेश र स्थानीय तहमा हस्तान्तरण गरिने सशर्त, समपूरक र विशेष अनुदानहरूबाट समानीकरण अनुदानको उद्देश्यमा पर्ने प्रभाव र असरका बारेमा सङ्घ सरकारका विषयगत मन्त्रालय तथा अन्य निकायहरूले पर्याप्त ध्यान दिनुपर्ने। साथै, यसरी अन्य अनुदान (सशर्त, समपूरक र विशेष) मार्फत् समानीकरणको मूल उद्देश्यमा सघाउ पुऱ्याउने गरी हाल नेपाल सरकारबाट हस्तान्तरण गरिएका योजना, कार्यक्रम र बजेट आगामी दिनमा क्रमशः समानीकरण अनुदानमार्फत् कार्यान्वयन गर्ने गरी बाँडफाँट, वितरण र हस्तान्तरण गर्दै जाने नीति अवलम्बन गर्नुपर्ने।
- (१२) अन्तर सरकारी वित्त व्यवस्थापन ऐन, २०७४ को दफा २१ को उपदफा (४) मा प्रदेश तथा स्थानीय तहले आफूले उठाएको राजस्व र उक्त ऐन बमोजिम राजस्व बाँडफाँटबाट प्राप्त हुने रकमबाट प्रशासनिक खर्च पुऱ्याउने गरी राजस्व र व्ययको अनुमान पेश गर्नुपर्ने व्यवस्था रहेको हुँदा प्रदेश तथा स्थानीय तहले प्रशासनिक खर्च

[पारिश्रमिक/सुविधा, मालसामान तथा सेवाको उपयोग (कार्यक्रम सम्बन्धी खर्चहरू बाहेक), अनुगमन तथा मूल्याङ्कन खर्च, भ्रमण खर्च, विशिष्ट व्यक्ति तथा प्रतिनिधिमण्डलको अध्ययन तथा भ्रमण खर्च, विविध खर्च, सभा सञ्चालन खर्च, निवृत्तिभरण तथा अशक्तवृत्ति, उपदान, सेवा निवृत्तको सञ्चित विदा, सेवा निवृत्तको औषधि उपचार, जग्गा/घर/सवारी साधन/मेशिनरी औजारको भाडा, राजस्व, न्यायिक तथा अन्य फिर्ता, भैपरी आउने चालु खर्च] जस्ता शीर्षक वा विषयमा वित्तीय समानीकरणको अनुदानबाट प्राप्त रकमको प्रयोग गर्न नहुने।

(१३) सङ्घीय ईकाइ बाहेकका ईकाइहरूमा विकास योजना नबन्ने हुँदा सङ्घीय ईकाइमा मात्र बजेट विनियोजन गर्ने।

(१४) आर्थिक वर्षको अन्त्यमा फ्रिज भएको वित्तीय समानीकरण अनुदानको रकम अर्को आर्थिक वर्षमा खर्च गर्दा वित्तीय समानीकरण अनुदान जुन प्रयोजनका लागि विनियोजन गरिएको हो सोही प्रयोजनमा मात्र खर्च गर्नुपर्ने। यस्तो रकम आन्तरिक आयको रूपमा गणना गरी चालु प्रकृतिका शीर्षकमा खर्च गर्न पाइने छैन।

द्रष्टव्यः स्थानीय तहमा कार्यरत स्वास्थ्यकर्मी तथा शिक्षकको पारिश्रमिक तथा सेवा सुविधा बापतको रकम वित्तीय समानीकरण अनुदानमा कायम गर्न यस आयोगको च. नं. ३३३, मिति २०७९/११/२६ को पत्रबाट अर्थ मन्त्रालयलाई पत्राचार गरिएकोमा सोको जानकारी अर्थ मन्त्रालयले हालसम्म उपलब्ध नगराएको हुँदा विवरण उपलब्ध भए पश्चात स्वास्थ्यकर्मी तथा शिक्षकको पारिश्रमिक तथा सेवा सुविधा तर्फको वित्तीय समानीकरणको पूरक सिफारिस गर्ने गरी आर्थिक वर्ष २०८०/८१ का लागि नेपाल सरकारले प्रदेश सरकारलाई हस्तान्तरण गर्ने वित्तीय समानीकरण अनुदानसम्बन्धी सिफारिस गरिएको छ। जसअनुसार कर्णाली प्रदेश सरकारले प्राप्त गर्नेगरी रु. १ अर्ब ७१ करोड ८० लाख न्यूनतम, रु. ८ अर्ब १४ करोड ४८ लाख सूत्रमा आधारित र रु. ३० करोड १३ लाख कार्य सम्पादनमा आधारित गरी जम्मा रु. १० अर्ब १६ करोड ४१ लाख वित्तीय समानीकरण अनुदान सिफारिस गरिएको छ। साथै, नेपाल सरकारले प्रदेश भित्रका स्थानीय सरकारलाई हस्तान्तरण गर्ने वित्तीय समानीकरण अनुदानसम्बन्धी सिफारिस तालिका ३.२ मा समावेश गरिएको छ।

तालिका ३.२ - आर्थिक वर्ष २०८०/८१ का लागि नेपाल सरकारबाट कर्णाली प्रदेशभित्रका स्थानीय सरकारलाई हस्तान्तरण हुने वित्तीय समानीकरण अनुदान सिफारिस

क्र.सं.	जिल्ला	सङ्केत नं.	स्थानीय तहको नाम	वित्तीय समानीकरण अनुदान (रु.लाखमा)			
				न्यूनतम	सूत्रमा आधारित	कार्य सम्पादनमा आधारित	जम्मा
१	डोल्पा	६०१०१	डोल्पो बुद्ध गाउँपालिका	२७५	३७५	४१	६९१
२	डोल्पा	६०१०२	शे फोकसुण्डो गाउँपालिका	२७५	३७५	५८	७०८
३	डोल्पा	६०१०३	जगदुल्ला गाउँपालिका	२७५	३७५	६२	७१२
४	डोल्पा	६०१०४	मुङ्केचुला गाउँपालिका	२७५	३७५	४४	६९४
५	डोल्पा	६०१०५	त्रिपुरासुन्दरी नगरपालिका	३००	५०३	४१	८४४
६	डोल्पा	६०१०६	ठुलीभेरी नगरपालिका	२७५	४६८	३८	७८१
७	डोल्पा	६०१०७	काइके गाउँपालिका	२७५	३७५	५४	७०४
८	डोल्पा	६०१०८	छार्का ताडसोड गाउँपालिका	२७५	३७५	४२	६९२
९	मुगु	६०२०१	मुगुमकामरोग गाउँपालिका	२७५	३७५	४१	६९१
१०	मुगु	६०२०२	झ्याँनाथ रारा नगरपालिका	३२५	८०८	३९	११७२
११	मुगु	६०२०३	सोरु गाउँपालिका	३००	५५०	३८	८८८
१२	मुगु	६०२०४	खत्याड गाउँपालिका	३००	६९८	३५	१०३३
१३	हुम्ला	६०३०१	चंखेली गाउँपालिका	२७५	३७५	५०	७००
१४	हुम्ला	६०३०२	खार्पुनाथ गाउँपालिका	२७५	३७५	६०	७१०
१५	हुम्ला	६०३०३	सिमकोट गाउँपालिका	३००	५७२	५५	९२७
१६	हुम्ला	६०३०४	नाम्खा गाउँपालिका	२७५	३७५	४९	६९९
१७	हुम्ला	६०३०५	सर्केगाड गाउँपालिका	२७५	४५६	४४	७७५

क्र.सं.	जिल्ला	सङ्केत नं.	स्थानीय तहको नाम	वित्तीय समानीकरण अनुदान (रु.लाखमा)			
				न्यूनतम	सुत्रमा आधारित	कार्य सम्पादनमा आधारित	जम्मा
१८	हुम्ला	६०३०६	अदानचुली गाउँपालिका	२७५	३७५	४३	६९३
१९	हुम्ला	६०३०७	ताँजाकोट गाउँपालिका	२७५	३७५	४२	६९२
२०	जुम्ला	६०४०१	पातारासी गाउँपालिका	३००	६०१	३८	९३९
२१	जुम्ला	६०४०२	कनका सुन्दरी गाउँपालिका	३००	५८२	३६	९१८
२२	जुम्ला	६०४०३	सिंजा गाउँपालिका	३००	५५२	४४	८९६
२३	जुम्ला	६०४०४	चन्दननाथ नगरपालिका	३२५	८६५	४३	१२३३
२४	जुम्ला	६०४०५	गुठिचौर गाउँपालिका	२७५	४८९	४६	८१०
२५	जुम्ला	६०४०६	तातोपानी गाउँपालिका	३००	६२६	३८	९६४
२६	जुम्ला	६०४०७	तिला गाउँपालिका	३००	५८७	४०	९२७
२७	जुम्ला	६०४०८	हिमा गाउँपालिका	३००	४९३	४२	८३५
२८	कालिकोट	६०५०१	पलाता गाउँपालिका	३००	५८२	४३	९२५
२९	कालिकोट	६०५०२	पचाल झरना गाउँपालिका	३००	५२७	४७	८७४
३०	कालिकोट	६०५०३	रास्कोट नगरपालिका	३००	६३५	४७	९८२
३१	कालिकोट	६०५०४	सान्नी त्रिवेणी गाउँपालिका	३००	५४५	४३	८८८
३२	कालिकोट	६०५०५	नरहरिनाथ गाउँपालिका	३२५	७७६	४९	११५०
३३	कालिकोट	६०५०६	खाँडाचक्र नगरपालिका	३२५	७८९	५८	११७२
३४	कालिकोट	६०५०७	तिलागुफा नगरपालिका	३००	६३६	४९	९८५
३५	कालिकोट	६०५०८	महावै गाउँपालिका	२७५	४९८	३४	७७७
३६	कालिकोट	६०५०९	शुभ कालीका गाउँपालिका	३००	५८१	६२	९४३
३७	दैलेख	६०६०१	नौमुले गाउँपालिका	३२५	५०७	४१	८७३
३८	दैलेख	६०६०२	महाबु गाउँपालिका	३००	४८६	४१	८२७
३९	दैलेख	६०६०३	भैरवी गाउँपालिका	३२५	५२२	३३	८८०
४०	दैलेख	६०६०४	ठाँटीकाँध गाउँपालिका	३००	४५४	३६	७९०
४१	दैलेख	६०६०५	आठवीस नगरपालिका	३२५	६०५	४०	९७०
४२	दैलेख	६०६०६	चामुण्डा बिन्द्रासैनी नगरपालिका	३२५	५७७	४३	९४५
४३	दैलेख	६०६०७	दुल्लु नगरपालिका	३७५	८१६	४८	१२३९
४४	दैलेख	६०६०८	नारायण नगरपालिका	३२५	६५५	५४	१०३४
४५	दैलेख	६०६०९	भगवतीमाई गाउँपालिका	३००	४७१	६१	८३२
४६	दैलेख	६०६१०	डुङ्गेधर गाउँपालिका	३००	४४१	४६	७८७
४७	दैलेख	६०६११	गुराँस गाउँपालिका	३२५	५५१	३८	९१४
४८	जाजरकोट	६०७०१	बारेकोट गाउँपालिका	३००	४३३	५८	७९१
४९	जाजरकोट	६०७०२	कुसे गाउँपालिका	३२५	४९६	४८	८६९
५०	जाजरकोट	६०७०३	जुनीचाँद गाउँपालिका	३२५	४९०	३७	८५२
५१	जाजरकोट	६०७०४	छेडागाड नगरपालिका	३५०	६९६	५९	११०५
५२	जाजरकोट	६०७०५	शिवालय गाउँपालिका	३००	४०३	३७	७४०
५३	जाजरकोट	६०७०६	भेरीमालिका नगरपालिका	३५०	७१३	५५	१११८
५४	जाजरकोट	६०७०७	नलगाड नगरपालिका	३२५	५४९	५२	९२६
५५	रुकुम (पश्चिम भाग)	६०८०१	आठबिसकोट नगरपालिका	३५०	६७०	६०	१०८०
५६	रुकुम (पश्चिम भाग)	६०८०२	सान्नीभेरी गाउँपालिका	३२५	५२५	५९	९०९
५७	रुकुम (पश्चिम भाग)	६०८०३	बाँफिकोट गाउँपालिका	३००	४७०	५८	८२८
५८	रुकुम (पश्चिम भाग)	६०८०४	मुसिकोट नगरपालिका	३५०	७४५	५६	११५१
५९	रुकुम (पश्चिम भाग)	६०८०५	त्रिवेणी गाउँपालिका	३००	४९८	६१	८५९
६०	रुकुम (पश्चिम भाग)	६०८०६	चौरजहारी नगरपालिका	३२५	६२४	६०	१००९
६१	सल्यान	६०९०१	दार्मा गाउँपालिका	३००	४९९	४३	८४२
६२	सल्यान	६०९०२	कुमाख गाउँपालिका	३२५	५८८	४१	९५४
६३	सल्यान	६०९०३	बनगाड कुपिण्डे नगरपालिका	३५०	७१८	३८	११०६
६४	सल्यान	६०९०४	सिद्धकुमाख गाउँपालिका	३००	३७४	३९	७१३
६५	सल्यान	६०९०५	बागचौर नगरपालिका	३५०	७३५	३३	१११८
६६	सल्यान	६०९०६	छत्रेश्वरी गाउँपालिका	३२५	५४३	४१	९०९

क्र.सं.	जिल्ला	सङ्केत नं.	स्थानीय तहको नाम	वित्तीय समानीकरण अनुदान (रु.लाखमा)			
				न्यूनतम	सुत्रमा आधारित	कार्य सम्पादनमा आधारित	जम्मा
६७	सल्यान	६०९०७	शारदा नगरपालिका	३५०	७४७	५३	११५०
६८	सल्यान	६०९०८	कालिमाटी गाउँपालिका	३२५	५५७	४४	९२६
६९	सल्यान	६०९०९	त्रिवेणी गाउँपालिका	३००	४४५	४३	७८८
७०	सल्यान	६०९१०	कपुरकोट गाउँपालिका	३००	४७४	३९	८१३
७१	सुर्खेत	६१००१	सिम्ता गाउँपालिका	३२५	६२७	५२	१००४
७२	सुर्खेत	६१००२	चिङ्गाड गाउँपालिका	३००	४५५	४५	८००
७३	सुर्खेत	६१००३	लेकवेशी नगरपालिका	३५०	७१५	४३	११०८
७४	सुर्खेत	६१००४	गुर्भाकोट नगरपालिका	३७५	८८७	४६	१३०८
७५	सुर्खेत	६१००५	भेरीगंगा नगरपालिका	३७५	८४७	४७	१२६९
७६	सुर्खेत	६१००६	वीरेन्द्रनगर नगरपालिका	५२५	१७०७	५७	२२८९
७७	सुर्खेत	६१००७	बराहताल गाउँपालिका	३२५	६२६	४४	९९५
७८	सुर्खेत	६१००८	पञ्चपुरी नगरपालिका	३५०	७०२	४९	११०१
७९	सुर्खेत	६१००९	चौकुने गाउँपालिका	३२५	५९६	४६	९६७
जम्मा				२४७२५	४५०७८	३६५९	७३४६२

३.२.२ आर्थिक वर्ष २०८०/८१ का लागि प्रदेश कानूनबमोजिम प्रदेशबाट स्थानीय सरकारलाई हस्तान्तरण गरिने वित्तीय समानीकरण अनुदान सम्बन्धमा प्रदेश सरकार, कर्णाली प्रदेशलाई गरिएको सिफारिस

सिफारिस मिति: २०७९/१२/२९

क. पृष्ठभूमि

सङ्घीय लोकतान्त्रिक गणतन्त्र नेपालको मूल संरचना सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय तह गरी तीन तहको रहेको छ। नेपालको संविधानमा तीनै तहका सरकारका बीचमा राज्यशक्तिको बाँडफाँट गरिएको छ। तहगत सरकार बीचको सम्बन्ध सहकारिता, सहअस्तित्व र समन्वयको सिद्धान्तमा आधारित हुने व्यवस्था संविधानले नै सुनिश्चित गरेको छ। तीन तह बीचको सहकारिताको एउटा महत्वपूर्ण अवयवको रूपमा अन्तर-सरकारी वित्तीय हस्तान्तरण रहेको छ।

स्थानीय तहहरू बीचमा रहने भौगोलिक तथा जनसाङ्ख्यिक विविधता र आर्थिक सामाजिक तथा भौतिक विकासको असमान अवस्थाले उनीहरूको खर्चको आवश्यकता र राजस्व परिचालन क्षमता बीचमा असमानता रहन्छ। त्यस्तो असमानतालाई न्यूनीकरण गर्दै उपलब्ध स्रोत र साधनको समन्यायिक वितरणलाई सुनिश्चित गर्न संविधान तथा कानूनद्वारा नै स्वतन्त्र संवैधानिक निकायको सिफारिसमा प्रदेश सरकारले स्थानीय तहलाई अनुदान उपलब्ध गराउने व्यवस्था गरिएको हुन्छ।

नेपालको सन्दर्भमा पनि प्रदेशले नेपाल सरकारबाट प्राप्त अनुदान र आफ्नो स्रोतबाट उठ्ने राजस्वलाई मातहतको स्थानीय तहको खर्चको आवश्यकता र राजस्व क्षमताको आधारमा प्रदेश कानूनबमोजिम वित्तीय समानीकरण अनुदान वितरण गर्नुपर्ने संवैधानिक व्यवस्था रहेको छ। साथै, त्यस्तो अनुदानका सम्बन्धमा सिफारिस गर्ने काम, कर्तव्य र अधिकार राष्ट्रिय प्राकृतिक स्रोत तथा वित्त आयोगको हुने व्यवस्था नेपालको संविधान र अन्य प्रचलित ऐनहरू समेतमा गरिएको छ। यसै व्यवस्थालाई कार्यान्वयन गर्ने क्रममा विगतका वर्षहरूमा जस्तै आगामी आ.व. २०८०/८१ का लागि पनि प्रदेश कानूनबमोजिम प्रदेशले स्थानीय तहलाई दिने वित्तीय समानीकरण अनुदानको कुल परिमाणलाई यस आयोगबाट स्थानीय तहगत रूपमा बाँडफाँट गरी प्रदेश सरकार समक्ष सिफारिस गरिएको छ।

ख. कानुनी व्यवस्था

ख.१ नेपालको संविधान

प्रदेश कानूनबमोजिम प्रदेशले स्थानीय तहलाई दिने वित्तीय समानीकरण अनुदान सम्बन्धमा नेपालको संविधानमा देहायका व्यवस्थाहरू रहेका छन्:

- संविधानको धारा ६० को उपधारा (३) - प्रदेश र स्थानीय तहले प्राप्त गर्ने वित्तीय हस्तान्तरणको परिमाण राष्ट्रिय प्राकृतिक स्रोत तथा वित्त आयोगको सिफारिस बमोजिम हुनेछ।
- संविधानको धारा ६० को उपधारा (५) - प्रदेशले नेपाल सरकारबाट प्राप्त अनुदान र आफ्नो स्रोतबाट उठ्ने राजस्वलाई मातहतको स्थानीय तहको खर्चको आवश्यकता र राजस्व क्षमताको आधारमा प्रदेश कानूनबमोजिम वित्तीय समानीकरण अनुदान वितरण गर्नेछन्।

ख.२ राष्ट्रिय प्राकृतिक स्रोत तथा वित्त आयोग ऐन, २०७४

राष्ट्रिय प्राकृतिक स्रोत तथा वित्त आयोग ऐन, २०७४ को दफा ३ को उपदफा (१) को खण्ड (क) मा प्रदेश कानूनबमोजिम प्रदेशले स्थानीय तहलाई दिने वित्तीय समानीकरण अनुदान सम्बन्धमा प्रदेशलाई सिफारिस गर्ने काम, कर्तव्य र अधिकार राष्ट्रिय प्राकृतिक स्रोत तथा वित्त आयोगको हुने व्यवस्था रहेको छ।

सोही ऐनको दफा ३ को उपदफा (२) मा आयोगले संविधान तथा यस ऐन बमोजिम सुझाव वा सिफारिस दिँदा वा ढाँचा तयार गर्दा प्रदेश तथा स्थानीय तहको कार्य सम्पादनलाई समेत आधार लिने व्यवस्था रहेको छ।

सोही ऐनको दफा १६ को उपदफा (१) मा प्रदेशले स्थानीय तहलाई प्रचलित कानूनबमोजिम उपलब्ध गराउने वित्तीय समानीकरण अनुदानका सम्बन्धमा प्रदेशलाई सिफारिस गर्दा आयोगले देहायका आधार लिई सिफारिस गर्नुपर्ने व्यवस्था रहेको छः

- (क) प्रदेश तथा स्थानीय तहमा रहेको शिक्षा, स्वास्थ्य, खानेपानी जस्ता मानव विकास सूचकाङ्क,
- (ख) अन्य प्रदेश वा स्थानीय तहको सन्तुलित विकासको अवस्था,
- (ग) प्रदेश तथा स्थानीय तहमा रहेको आर्थिक, सामाजिक वा अन्य कुनै प्रकारको विभेदको अवस्था,
- (घ) प्रदेश तथा स्थानीय तहको पूर्वाधार विकासको अवस्था र आवश्यकता,
- (ङ) प्रदेश तथा स्थानीय तहले जनतालाई पुन्याउनुपर्ने सेवा,
- (च) प्रदेश तथा स्थानीय तहको राजस्वको अवस्था र उठाउन सक्ने क्षमता,
- (छ) प्रदेश तथा स्थानीय तहको खर्चको आवश्यकता।

सोही ऐनको दफा १६ को उपदफा (३) मा आयोगले उपदफा (१) बमोजिम वित्तीय समानीकरण अनुदान सिफारिस गर्दा प्रत्येक प्रदेश र स्थानीय तहले प्राप्त गर्ने न्यूनतम अनुदान र उपदफा (१) बमोजिमका आधारहरू बमोजिम प्रत्येक प्रदेश र स्थानीय तहले प्राप्त गर्ने वित्तीय समानीकरण अनुदान सिफारिस गर्ने व्यवस्था रहेको छ।

ख.३ अन्तर-सरकारी वित्त व्यवस्थापन ऐन, २०७४

अन्तर-सरकारी वित्त व्यवस्थापन ऐन, २०७४ को दफा ८ को उपदफा (२) मा नेपाल सरकारबाट प्राप्त अनुदान र आफ्नो स्रोतबाट उठेको राजस्वलाई प्रदेशले प्रदेशभित्रका स्थानीय तहको खर्चको आवश्यकता र राजस्वको क्षमताको आधारमा प्रदेश कानूनबमोजिम आयोगको सिफारिसमा वित्तीय समानीकरण अनुदान वितरण गर्ने व्यवस्था रहेको छ।

सोही ऐनको दफा १८ को उपदफा (३) मा प्रदेश सरकारले आयोगसँग परामर्श गरी चालु आर्थिक वर्षको चैत मसान्तभित्र संविधानको धारा ६० को उपधारा (५) बमोजिम स्थानीय तहलाई उपलब्ध गराउने वित्तीय समानीकरण अनुदानको अनुमानित विवरण स्थानीय तहलाई उपलब्ध गराउनुपर्ने व्यवस्था रहेको छ।

सोही ऐनको दफा २८ मा यस ऐन वा प्रचलित कानूनबमोजिम प्राप्त भएको अनुदानको रकम जुन प्रयोजनको लागि प्राप्त भएको हो सोही प्रयोजनको लागि प्रयोग गर्नुपर्ने व्यवस्था रहेको छ।

ख.४ कर्णाली प्रदेश वित्तीय हस्तान्तरण (व्यवस्थापन) ऐन, २०७५

कर्णाली प्रदेश वित्तीय हस्तान्तरण (व्यवस्थापन) ऐन, २०७५ को दफा ४ को उपदफा (१) मा प्रदेश सरकारले स्थानीय तहको खर्चको आवश्यकता र राजस्वको क्षमताको आधारमा आयोगको सिफारिसमा स्थानीय तहलाई वित्तीय समानीकरण अनुदान वितरण गर्ने व्यवस्था रहेको छ।

सोही ऐनको दफा ४ को उपदफा (२) मा प्रदेश सरकारले नेपाल सरकारबाट प्राप्त अनुदान र आफ्नो स्रोतबाट उठ्ने राजस्व समेतका आधारमा उपदफा (१) बमोजिम स्थानीय तहलाई बाँडफाँट हुने समानीकरण अनुदान रकम निर्धारण गर्ने व्यवस्था रहेको छ।

ग. वित्तीय समानीकरण अनुदान सिफारिसमा तथ्याङ्कको स्रोत

आगामी आर्थिक वर्ष २०८०/८१ का लागि वित्तीय समानीकरण अनुदान सिफारिस गर्दा विभिन्न स्रोतहरूबाट तथ्याङ्क सङ्कलन गरिएको छ, जसको विवरण यसप्रकार रहेको छ:

क्र.सं.	सूचक	स्रोत
१.	जनसङ्ख्या	• राष्ट्रिय जनगणना २०६८, केन्द्रीय तथ्याङ्क विभाग
२.	क्षेत्रफल (भूगोल)	• नापी विभाग
३.	मानव विकास सूचकाङ्क	• नेपाल मानव विकास प्रतिवेदन २०२०, राष्ट्रिय योजना आयोग
४.	प्रदेश तथा स्थानीय तहमा रहेको आर्थिक, सामाजिक असमानता सूचकाङ्क	• राष्ट्रिय प्राकृतिक स्रोत तथा वित्त आयोगबाट गरिएको अध्ययन (२०७६)
५.	पूर्वाधार विकास सडकको घनत्व (सडकमा पहुँच), विद्युतको सुविधा (विद्युतमा पहुँच), सूचना प्रविधिको सुविधा (सूचना प्रविधिमा पहुँच), खानेपानीको सुविधा (खानेपानीमा पहुँच), सरसफाइ (शौचालयको उपलब्धता)	• राष्ट्रिय जनगणना २०६८, केन्द्रीय तथ्याङ्क विभाग, • सडक विभाग, शहरी विकास तथा भवन निर्माण विभाग र स्थानीय पूर्वाधार विभाग, • नेपाल विद्युत प्राधिकरण, • खानेपानी मन्त्रालय
६.	राजस्वको अवस्था	• राष्ट्रिय प्राकृतिक स्रोत तथा वित्त आयोगबाट गरिएको अध्ययन, • महालेखा नियन्त्रक कार्यालय, • प्रदेश तथा स्थानीय तह
७.	खर्चको आवश्यकता र राजस्व उठाउन सक्ने क्षमता	• राष्ट्रिय प्राकृतिक स्रोत तथा वित्त आयोगबाट गरिएको अध्ययन (२०७५)

घ. वित्तीय समानीकरण अनुदान सिफारिस गर्न लिइएका आधार र ढाँचा तथा सोको व्याख्या एवम् विश्लेषण

घ.१ न्यूनतम वित्तीय समानीकरण अनुदान

कर्णाली प्रदेशले प्रदेशभित्रका स्थानीय तहलाई उपलब्ध गराउने न्यूनतम वित्तीय समानीकरण अनुदान सम्बन्धमा राष्ट्रिय प्राकृतिक स्रोत तथा वित्त आयोग ऐन, २०७४ को दफा १६ को उपदफा (३) बमोजिम प्रत्येक स्थानीय तहका लागि न्यूनतम अनुदान सिफारिस गरिएको छ। आर्थिक वर्ष २०८०/८१ को लागि प्रत्येक स्थानीय तहलाई न्यूनतम अनुदान सिफारिस गर्दा १० हजार सम्म जनसंख्या हुने स्थानीय तहलाई रु. १२,५०,०००/- प्रत्येक १० हजार जनसंख्या वृद्धि हुँदा थप रु. १,२५,०००/- हुने गरी स्थानीय तहको जनसङ्ख्यालाई आधार लिई देहायबमोजिम सिफारिस गरिएको छ।

क्र.सं.	सम्बद्ध स्थानीय तहको जनसङ्ख्या	स्थानीय तहको संख्या	न्यूनतम अनुदान (रु. हजारमा)	जम्मा (रु. हजारमा)
१	१० हजार भन्दा कम	१६	१२५०	२००००
२	१०,००० देखि १९,९९९ सम्म	२९	१३७५	३९८७५
३	२०,००० देखि २९,९९९ सम्म	२१	१५००	३१५००
४	३०,००० देखि ३९,९९९ सम्म	९	१६२५	१४६२५
५	४०,००० देखि ४९,९९९ सम्म	३	१७५०	५२५०
६	५०,००० देखि ५९,९९९ सम्म	०	१८७५	०
७	६०,००० देखि ६९,९९९ सम्म	०	२०००	०

क्र.सं.	सम्बद्ध स्थानीय तहको जनसङ्ख्या	स्थानीय तहको संख्या	न्यूनतम अनुदान (रु. हजारमा)	जम्मा (रु. हजारमा)
८	७०,००० देखि ७९,९९९ सम्म	०	२१२५	०
९	८०,००० देखि ८९,९९९ सम्म	०	२२५०	०
१०	९०,००० देखि ९९,९९९ सम्म	०	२३७५	०
११	१,००,००० देखि १,१४,९९९ सम्म	१	२५००	२५००
१२	१,१५,००० देखि १,३९,९९९ सम्म	०	३८७५	०
१३	१,४०,००० देखि १,४९,९९९ सम्म	०	४१२५	०
१४	१,५०,००० देखि १,९९,९९९ सम्म	०	४३७५	०
१५	२,००,००० देखि २,९९,९९९ सम्म	०	५०००	०
१६	३,००,००० देखि ४,९९,९९९ सम्म	०	५१२५	०
१७	५,००,००० भन्दा बढी	०	५६२५	०
	जम्मा	७९		११३७५०

घ.२ सुत्रमा आधारित वित्तीय समानीकरण अनुदान

कर्णाली प्रदेशले प्रदेश भित्रका स्थानीय तहलाई उपलब्ध गराउने कुल वित्तीय समानीकरण अनुदान रकममध्ये न्यूनतम अनुदान रकम छुट्याइसकेपछि बाँकी हुन आउने रकमलाई राष्ट्रिय प्राकृतिक स्रोत तथा वित्त आयोग ऐन, २०७४ को दफा १६ को उपदफा (१) मा वित्तीय समानीकरण अनुदानको सिफारिसका लागि उल्लेख गरिएका आधारहरूलाई मानव विकास सूचकाङ्क, आर्थिक सामाजिक असमानता, पूर्वाधारको अवस्था, राजस्वको अवस्था र खर्चको आवश्यकता तथा राजस्व उठाउन सक्ने क्षमता गरी ५ वटा शीर्षकमा समेटि मूल्याङ्कन गरिएको छ। आगामी आर्थिक वर्ष २०८०/८१ को लागि प्रदेश सरकारबाट प्रदेशभित्रका स्थानीय तहहरूलाई उपलब्ध गराउनुपर्ने वित्तीय समानीकरण अनुदान रकम यस आयोगबाट देहायका विस्तृत आधार र ढाँचामा निर्धारण गरी प्रदेश सरकारलाई सिफारिस गरिएको छ।

क्र.सं.	सूचक/उपसूचक	उपसूचकको भार	सूचकको भार
१.	मानव विकास सूचकाङ्क		१० %
२.	आर्थिक सामाजिक असमानता		५ %
३.	पूर्वाधार विकासको अवस्था		१० %
	• सडकको घनत्व (सडकमा पहुँच),	६० %	
	• विद्युतको सुविधा (विद्युतमा पहुँच),	१० %	
	• सूचना प्रविधिको सुविधा (सूचना प्रविधिमा पहुँच),	१० %	
	• खानेपानीको सुविधा (खानेपानीमा पहुँच),	१० %	
	• सरसफाइ (शौचालयको उपलब्धता)	१० %	
४.	राजस्वको अवस्था		५ %
५.	खर्चको आवश्यकता र राजस्व उठाउन सक्ने क्षमता		७० %
	जम्मा		१०० %

अ. मानव विकास सूचकाङ्क

राष्ट्रिय प्राकृतिक स्रोत तथा वित्त आयोग ऐन, २०७४ को दफा १६ को उपदफा (१) मा वित्तीय समानीकरण अनुदानको एउटा आधारको रूपमा प्रदेश तथा स्थानीय तहमा रहेको शिक्षा, स्वास्थ्य जस्ता मानव विकास सूचकाङ्कलाई लिनुपर्ने उल्लेख छ। यस प्रयोजनका लागि सन् २०२० मा प्रकाशित नेपाल मानव विकास प्रतिवेदनको तथ्याङ्कलाई यस सूचकमा प्रयोग गरिएको छ। सो प्रतिवेदनले राष्ट्रिय तहको अलावा प्रदेश तहसम्मको मानव विकास सूचकाङ्क प्रकाशन गरेको भए

तापनि स्थानीय तहगत रूपमा त्यस्तो सूचकाङ्क उल्लेख गरिएको छैन। ऐनको व्यवस्था कार्यान्वयन गर्ने क्रममा स्थानीय तहगत रूपमा नै मानव विकास सूचकाङ्क आवश्यक पर्ने हुँदा सो प्रतिवेदनमा उपलब्ध प्रादेशिक, भौगोलिक तथा शहरी र ग्रामिण सूचकाङ्क समेतलाई आधार बनाएर आयोगले सबै स्थानीय तहको मानव विकासको प्रतिविम्बित (Indicative) सूचकाङ्क विकास गरी अनुदान सिफारिसको प्रयोजनार्थ प्रयोगमा ल्याइएको छ। मानव विकास सूचकाङ्कले स्थानीय तहमा बसोबास गर्ने मानिसको शिक्षा, स्वास्थ्य र आयको मापन गर्दछ। जुन स्थानीय तहको मानव विकास सूचकाङ्क कम छ, त्यस स्थानीय तहले आफ्नो क्षेत्रका जनताको जीवनस्तर उकास्नका लागि अतिरिक्त प्रयास गर्नुपर्ने हुन्छ, सोका लागि स्वभाविक रूपमा अतिरिक्त खर्चको आवश्यकता हुन्छ। यसै प्रयोजनका लागि मानव विकास सूचकाङ्कलाई १० प्रतिशत भार दिइएको छ।

आ. आर्थिक सामाजिक असमानता

आर्थिक सामाजिक असमानता सूचकाङ्क सम्बन्धमा स्थानीय तहमा रहेको आर्थिक, सामाजिक असमानता मापन गर्नका लागि आर्थिक, सामाजिक र जलवायु परिवर्तन जोखिम तथा विपद् क्षेत्रका ६ वटा आयामहरूका २९ वटा उप-सूचकहरूका आधारमा आर्थिक, सामाजिक असमानता सूचकाङ्क निर्माण गरिएको छ। आर्थिक सामाजिक असमानताको अवस्था उच्च रहेका स्थानीय तहले विकास निर्माण तथा सार्वजनिक सेवा प्रवाह गर्ने कार्यमा प्रभावकारिता ल्याउन थप खर्च गर्नुपर्ने हुन्छ। यसै प्रयोजनका लागि आर्थिक सामाजिक असमानता सूचकाङ्कलाई ५ प्रतिशत भार दिइएको छ।

इ. पूर्वाधार विकासको अवस्था

राष्ट्रिय प्राकृतिक स्रोत तथा वित्त आयोग ऐन, २०७४ को दफा १६ को उपदफा (१) अनुसार वित्तीय समानीकरण अनुदान सिफारिस गर्दा प्रदेश तथा स्थानीय तहको पूर्वाधार विकासको अवस्था र आवश्यकतालाई आधार लिनुपर्ने व्यवस्था रहेको छ। स्थानीय तहको पूर्वाधार विकासको अवस्थाले सो स्थानीय तहको विकासको अवस्था निर्धारण गर्ने आधार दिन्छ। पूर्वाधार विकासको अवस्था कमजोर भएका स्थानीय तहले जनतालाई संविधानले मार्गदर्शन गरे अनुसारका सेवा सुविधा प्रदान गर्न अतिरिक्त खर्च गर्नुपर्ने हुन्छ, जसले गर्दा सेवाको लागत वृद्धि गराउँदछ। आयोगले स्थानीय तहमा उपलब्ध सडक, विद्युत, सूचना प्रविधि, खानेपानी र सरसफाइको पहुँच तथा उपलब्धतालाई आधार मानी पूर्वाधार सूचकाङ्क तयार गरेको छ र यसलाई १० प्रतिशत भार प्रदान गरेको छ। पूर्वाधार विकास अन्तर्गत सडक घनत्व, विद्युत सुविधा, सूचना प्रविधि सुविधा, खानेपानी सुविधा र सरसफाइलाई उपसूचकको रूपमा लिइएको छ।

- सडकको घनत्व (सडकमा पहुँच): सडक सञ्जालको पहुँचले स्थानीय तहको विकासलाई प्रभावित गर्दछ, उनीहरूले प्रवाह गर्नुपर्ने सेवा प्रवाहको लागतमा असर पार्दछ। सार्वजनिक सेवा वितरणलाई प्रभावकारी बनाउन र आम सर्वसाधारण जनतालाई सुगम तथा सहज ढङ्गले सेवा प्रवाह गर्नका लागि पनि सडकको भूमिका महत्वपूर्ण हुन्छ। अतः पूर्वाधार विकासलाई दिइएको १० प्रतिशत भारलाई शत प्रतिशत मानी सो शत प्रतिशतबाट ६० प्रतिशत भार स्थानीय तहको सडक घनत्वलाई दिइएको छ।
- विद्युतको सुविधा (विद्युतमा पहुँच): विकासको एउटा आवश्यकताको रूपमा लिइने विद्युतको सुविधाले स्थानीय तहको आर्थिक विकासमा बहु-आयामिक भूमिका खेल्दछ। जुन स्थानीय तहमा विद्युत सुविधाको पहुँच कमजोर रहेको छ, उसका लागि थप आर्थिक व्ययभार आवश्यक पर्दछ। यसै परिप्रेक्ष्यमा स्थानीय तहको विद्युत सुविधाको अवस्थालाई उपसूचकका रूपमा लिई पूर्वाधार विकासलाई दिइएको १० प्रतिशत भारलाई शत प्रतिशत मानी सो शत प्रतिशतबाट १० प्रतिशत भार विद्युत सुविधाको पहुँचलाई दिइएको छ।
- सूचना प्रविधिको सुविधा (सूचना प्रविधिमा पहुँच): जुन स्थानीय तहको सूचना प्रविधिको पहुँचको अवस्था कमजोर छ, त्यस्ता स्थानीय तहले सूचना प्रविधिको पहुँच स्तर माथि उकास्न यथोचित लगानी गर्नुपर्ने हुन्छ। यसले स्थानीय

तहको आर्थिक व्ययभार बढाउने गर्दछ। यसै पक्षलाई ख्याल गर्दै पूर्वाधार विकासका लागि तोकिएको १० प्रतिशत भारलाई शत प्रतिशत मानी सो शत प्रतिशतबाट १० प्रतिशत भार सूचना प्रविधिको पहुँचलाई दिइएको छ।

- खानेपानीको सुविधा (खानेपानीमा पहुँच): संविधानले परिकल्पना गरे अनुसारको लोक कल्याणकारी राज्य व्यवस्थाको स्थापना गर्न अन्य कुराका अलावा प्रत्येक नागरिकलाई स्वच्छ खानेपानी सुविधा उपलब्ध गराउनुपर्ने हुन्छ। स्थानीय तहमा खानेपानी सुविधाको पहुँच बढाउन थप आर्थिक स्रोतको आवश्यकता पर्दछ। अतः यसै पक्षलाई ख्याल राख्दै पूर्वाधार विकास अन्तर्गतको १० प्रतिशत भारलाई शत प्रतिशत मानी सो शत प्रतिशतबाट १० प्रतिशत भार खानेपानी सुविधा उपसूचकलाई प्रदान गरिएको छ।
- सरसफाइ (शौचालयको उपलब्धता): नेपालको संविधानले नै प्रत्येक नागरिकलाई स्वच्छ र स्वस्थ वातावरणमा बाँच्न पाउने हकलाई मौलिक हकको रूपमा स्थापित गरेको छ। सरसफाइको अवस्था कमजोर रहेको स्थानीय तहले सो सुविधा वृद्धि गर्नका लागि थप लगानी गर्नुपर्ने हुन्छ। स्थानीय तहमा हाल रहेका शौचालयहरूको उपलब्धतालाई सरसफाइ सूचक मानी पूर्वाधार विकास अन्तर्गतको १० प्रतिशत भारलाई शत प्रतिशत मानी सो शत प्रतिशतबाट १० प्रतिशत भार सरसफाइ (शौचालयको उपलब्धता) उपसूचकलाई प्रदान गरिएको छ।

यसप्रकार पूर्वाधार विकास सम्बन्धी उल्लिखित सडक, विद्युत, सूचना प्रविधि, खानेपानी र सरसफाइसम्बन्धी सूचक उच्च भएका स्थानमा कम लगानी र त्यस्ता सूचकहरूको उपलब्धता न्यून भएको स्थानमा बढी लगानी गर्ने गरी आयोगले वित्तीय समानीकरण अनुदान सिफारिस गरेको छ।

ई. राजस्वको अवस्था

राष्ट्रिय प्राकृतिक स्रोत तथा वित्त आयोग ऐन, २०७४ को दफा १६ को उपदफा (१) ले वित्तीय समानीकरण अनुदान सिफारिस गर्दा प्रदेश तथा स्थानीय तहको राजस्वको अवस्था र उठाउन सक्ने क्षमतालाई आधार लिनुपर्ने व्यवस्था गरेको छ। यस सूचकका लागि आयोगले प्रत्येक स्थानीय तहले राजस्व सङ्कलनमा गरेका प्रयासहरू र उनीहरूले उठाएको राजस्वको अवस्थाको तथ्याङ्क सङ्कलन गरी विश्लेषण गर्दा प्रायः सबै स्थानीय तहहरूले राजस्व सङ्कलन गरेको र राजस्व सङ्कलन गर्ने थप प्रयास समेत गरेको देखिएकोले सबै स्थानीय तहलाई वित्तीय समानीकरण अनुदान सिफारिस गर्ने प्रयोजनार्थ राजस्वको अवस्था सूचकका लागि समान अङ्कभार प्रदान गरिएको छ।

उ. खर्चको आवश्यकता र राजस्व उठाउन सक्ने क्षमता

नेपालको संविधानको धारा ६० को उपधारा (५) ले प्रदेशले नेपाल सरकारबाट प्राप्त अनुदान र आफ्नो स्रोतबाट उठ्ने राजस्वलाई मातहतको स्थानीय तहको खर्चको आवश्यकता र राजस्व क्षमताको आधारमा प्रदेश कानूनबमोजिम वित्तीय समानीकरण अनुदान वितरण गर्नुपर्ने व्यवस्था गरेको छ। त्यसैगरी राष्ट्रिय प्राकृतिक स्रोत तथा वित्त आयोग ऐन, २०७४ को दफा १६ को उपदफा (१) ले वित्तीय समानीकरण अनुदान सिफारिस गर्दा प्रदेश तथा स्थानीय तहको राजस्वको अवस्था र उठाउन सक्ने क्षमता र प्रदेश तथा स्थानीय तहको खर्चको आवश्यकतालाई आधार लिनुपर्ने व्यवस्था गरेको छ। त्यसै गरी प्रदेश ऐनले पनि प्रदेश सरकारले स्थानीय तहको खर्चको आवश्यकता र राजस्वको क्षमताको आधारमा आयोगको सिफारिसमा स्थानीय तहलाई वित्तीय समानीकरण अनुदान वितरण गर्ने व्यवस्था गरेको छ। उल्लिखित संवैधानिक तथा कानूनी व्यवस्थाअनुसार आयोगले वित्तीय समानीकरण अनुदानको सिफारिस गर्दा प्रत्येक स्थानीय तहको खर्चको आवश्यकताका अलावा राजस्वको क्षमता निर्धारण गरी वित्तीय अन्तर (Fiscal Gap) पत्ता लगाउनुपर्ने हुन्छ। खर्चको आवश्यकता आंकलन गर्नका निमित्त संविधानको अनुसूचीमा उल्लिखित सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय तहका एकल र साझा अधिकार बमोजिमका कार्य जिम्मेवारीको थप प्रष्टता हुनुपर्ने, कार्य जिम्मेवारी अनुरूपको कार्यसम्पादनका लागि प्रत्येक तहले

सम्पादन गर्नुपर्ने अलग अलग कार्यको स्पष्ट किटानी हुनुपर्ने, साथै प्रत्येक कामको न्यूनतम राष्ट्रिय तथा प्रादेशिक मानदण्ड र राष्ट्रिय तथा तहगत लक्ष्य तय हुनुपर्ने हुन्छ। तोकिएको मानदण्ड र लक्ष्य बमोजिमको कार्य सम्पादन गर्नका लागि उक्त कामको प्रति इकाई लागत निकाली कुल लागत निर्धारण गर्नुपर्ने हुन्छ। हाल स्थानीय तहले सम्पादन गर्नुपर्ने कतिपय कार्यको आधारभूत मानदण्ड तथा तहगत लक्ष्य निर्धारण भैनसकेको अवस्थामा खर्चको आवश्यकताको यथार्थ आंकलन गर्ने कार्य कठिन हुने देखिन्छ। त्यसैगरी राजस्व उठाउन सक्ने क्षमताको आंकलन गर्दा प्रत्येक स्थानीय तहको राजस्व अधिकार, राजस्वको सम्भाव्य दायरा र दर तथा राजस्व उठाउँदा हुने लाभ-लागत अनुपात र भैरहेको राजस्व सङ्कलनको कुल आकार समेतको विश्लेषण गर्नुपर्ने हुन्छ। तर सङ्घीयता कार्यान्वयनको छोटो अवधीमा यस सम्बन्धी विस्तृत तथ्याङ्कहरू उपलब्ध भइनसकेको अवस्थामा यथार्थ राजस्व असुलीको सम्भाव्यता यकिन गर्नु पनि उत्तिकै चुनौतीपूर्ण रहेको छ। यी सबै सीमाहरूका बीचबाट आयोगले निश्चित सूचक र विश्लेषणका आधारमा स्थानीय तहको खर्चको आवश्यकता र राजस्व क्षमताको आंकलन सम्बन्धी अध्ययन कार्य गरेको छ र आगामी दिनमा उक्त अध्ययनलाई अद्यावधिक गर्दै लगिने छ। आगामी आर्थिक वर्ष २०८०/८१ को लागि वित्तीय समानीकरण अनुदान सिफारिस गर्दा आयोगले गरेको अध्ययनबाट देखिएको स्थानीय तहको खर्चको आवश्यकता र राजस्व क्षमता बीचको वित्तीय अन्तरको सूचकलाई ७० प्रतिशत भार दिईएको छ।

यसरी आर्थिक वर्ष २०८०/८१ को लागि कर्णाली प्रदेशले प्रदेशभित्रका स्थानीय सरकारलाई प्रदान गर्ने सूत्रमा आधारित वित्तीय समानीकरण अनुदान रु. ६८ करोड ६२ लाख ५० हजार हुने गरी सिफारिस गरिएको छ।

ड. वित्तीय समानीकरण अनुदानसम्बन्धी सिफारिस

संविधान तथा कानूनतः प्रदेश सरकारबाट स्थानीय तहमा वित्तीय समानीकरण अनुदान उपलब्ध गराउँदा प्रदेश कानूनबमोजिम सिफारिस गर्नुपर्ने भनी उल्लेख गरिएको भएतापनि सो सम्बन्धमा प्रदेशका कानूनहरू अध्ययन गर्दा ती कानूनहरूमा पनि संविधान र सङ्घीय ऐनमा भएको व्यवस्थाभन्दा सो अनुदान सिफारिस गर्ने फरक र छुट्टै आधारहरू उल्लेख गरेको नपाईएकोले सङ्घीय ऐनकै आधार (सूचक) लाई अनुदान सिफारिसको आधारको रूपमा लिईएको छ। तसर्थ, नेपालको संविधान, राष्ट्रिय प्राकृतिक स्रोत तथा वित्त आयोग ऐन, २०७४, अन्तर-सरकारी वित्त व्यवस्थापन ऐन, २०७४ र कर्णाली प्रदेश वित्तीय हस्तान्तरण (व्यवस्थापन) ऐन, २०७५ मा वित्तीय समानीकरण अनुदानका सम्बन्धमा भएका व्यवस्था अनुसार प्रदेश सरकारबाट स्थानीय तहलाई हस्तान्तरण हुने वित्तीय समानीकरण अनुदान सम्बन्धमा सिफारिस गरिएको छ।

प्रदेश सरकारबाट प्रदेशभित्रका प्रत्येक स्थानीय तहहरूमा हस्तान्तरण हुने वित्तीय समानीकरण अनुदान निर्धारण गर्दा राष्ट्रिय प्राकृतिक स्रोत तथा वित्त आयोग ऐन, २०७४ को दफा १६ को उपदफा (३) को व्यवस्थाबमोजिम प्रत्येक स्थानीय तहले प्राप्त गर्ने न्यूनतम अनुदान र सोही ऐनको दफा १६ को उपदफा (१) मा तोकिएका आधारहरू बमोजिम प्राप्त गर्ने सूत्रमा आधारित अनुदान छुट्टाछुट्टै गणना गरी कुल वित्तीय समानीकरण अनुदान सिफारिस गरिएको छ।

यसरी आर्थिक वर्ष २०८०/८१ को लागि कर्णाली प्रदेशले प्रदेशभित्रका स्थानीय सरकारलाई प्रदान गर्ने न्यूनतम अनुदान रु. ११ करोड ३७ लाख ५० हजार र सूत्रमा आधारित अनुदान रु. ६८ करोड ६२ लाख ५० हजार समेत कुल वित्तीय समानीकरण अनुदान रु. ८० करोड हुने गरी सिफारिस गरिएको छ।

च. वित्तीय समानीकरण अनुदानसम्बन्धी सुझाव

अन्तर-सरकारी वित्त व्यवस्थापन ऐन, २०७४ को दफा २८ मा उक्त ऐन वा प्रचलित कानूनबमोजिम प्राप्त भएको अनुदानको रकम जुन प्रयोजनको लागि प्राप्त भएको हो सोही प्रयोजनको लागि प्रयोग गर्नुपर्ने व्यवस्था गरिएको छ। वित्तीय समानीकरण अनुदानको मूल उद्देश्य स्थानीय तहको खर्चको आवश्यकता र राजस्वको क्षमताको फरकबाट सिर्जना हुने

वित्तीय अन्तर घटाई सन्तुलन कायम गर्नु हो। नेपालको संविधान बमोजिम स्थानीय तहलाई प्रदान गरिएको जिम्मेवारी पुरा गर्न आवश्यक पर्ने स्रोत अभावको समस्या घटाउन यो अनुदान हस्तान्तरण गरिन्छ। अतः स्थानीय तहले वित्तीय समानीकरण अनुदानको प्रयोग गर्दा नेपालको संविधान अनुसार आफूलाई प्राप्त कार्य जिम्मेवारी पुरा गर्न यस अनुदानको प्रयोग गर्नु पर्दछ। त्यसरी अनुदानको प्रयोग गर्दा कुनै विषयगत क्षेत्रका कार्यहरूमा मात्र बढी रकम विनियोजन गर्ने र अन्य विषयगत क्षेत्रका कार्यहरूका लागि आवश्यक रकम विनियोजन नै नहुने अवस्था आउन दिनु हुँदैन। त्यसैगरी आफ्ना अधिकारक्षेत्र भित्रका विषयहरूको सन्तुलित एवम् नतिजामुखी कार्यान्वयनमा जोड दिनुपर्दछ। साथै, अनुदान सिफारिसका लागि लिइएका आधार तथा सूचकहरूले समावेश गरेका विषय तथा क्षेत्रहरूमा अपेक्षित विकास, सुधार तथा गुणस्तर कायम गर्ने गरी यस अनुदानको प्रयोग गरिनु पर्दछ।

उल्लिखित संवैधानिक व्यवस्था र कानूनमा तोकिएका आधारहरू बमोजिम प्रदेश सरकारले स्थानीय तहलाई प्रदान गर्ने वित्तीय समानीकरण अनुदान सम्बन्धमा देहाय बमोजिमका सुझावहरू उपलब्ध गराईएको छः

- (१) सशर्त अनुदान, समपुरक अनुदान र विशेष अनुदानलाई संविधानको मर्म र भावनावमोजिम वितरण गर्ने गरी व्यवस्थित गर्दै यस्ता अनुदानको परिमाणलाई न्यूनीकरण गर्ने र स्थानीय तहको वित्तीय अन्तर (Fiscal Gap) परिपूर्ति गर्न वित्तीय समानीकरण अनुदानलाई क्रमशः बढाउँदै लाने नीति लिनुपर्ने।
- (२) नेपालको संविधानले सुरक्षित गरेका नागरिकका मौलिक हक कार्यान्वयनको सुनिश्चितता गर्न तथा राज्यका निर्देशक सिद्धान्त अनुरूपको दिशामा अगाडि बढ्ने गरी स्थानीय तहको आर्थिक विकासमा योगदान पुऱ्याउन वित्तीय समानीकरण अनुदानको प्रयोग गर्नुपर्ने।
- (३) प्रादेशिक रूपमा पछाडि परेका स्थानीय तहलाई प्रादेशिक औसत स्तरको नजिक ल्याउन वित्तीय समानीकरण अनुदानको प्रयोग गर्नुपर्ने।
- (४) समाजका सबै वर्ग, क्षेत्र, समुदाय, जातजाति, अल्पसङ्ख्यक, सीमान्तकृत, अशक्त र असहायहरूको सशक्तिकरण गर्न र स्थानीय तहलाई विकासको मूलप्रवाहमा ल्याउन समानीकरण अनुदानको प्रयोग गर्नुपर्ने।
- (५) स्थानीय तहले राष्ट्रिय तथा प्रादेशिक मानदण्ड र राष्ट्रिय तथा प्रादेशिक लक्ष्य हासिल गर्ने दिशामा योगदान पुग्ने गरी वित्तीय समानीकरण अनुदानको रकम प्रयोग गर्नुपर्ने।
- (६) सम्बन्धित स्थानीय तहको शिक्षा, स्वास्थ्य, खानेपानी जस्ता अत्यावश्यक सेवा उपलब्ध गराउन, अन्य स्थानीय तहसँग प्रतिस्पर्धा गर्दै सन्तुलित विकास गर्न गराउन, स्थानीय तहमा रहेको आर्थिक सामाजिक असमानता न्यूनीकरण गर्न, सडक, सिँचाइ, विद्युत, सञ्चार लगायतका पूर्वाधार विकास गर्न तथा संविधानले प्रत्याभूत गरेको खर्चको जिम्मेवारी पूरा गर्न वित्तीय समानीकरण अनुदान रकमको प्रयोग गर्नुपर्ने।
- (७) नागरिकहरूलाई बासस्थानको आधारमा भेदभाव नहुने गरी सरकारी सेवाहरू न्यूनतम र समतामूलक (Minimum and Equitable) रूपमा प्रदान गर्न उपयुक्त मात्रामा स्रोत साधनहरू उपलब्ध गराउन वित्तीय समानीकरण अनुदानको रकम प्रयोग गर्नुपर्ने।
- (८) संविधानले स्थानीय तहलाई दिएको संवैधानिक जिम्मेवारी अनुरूप सेवा प्रवाह र विकास निर्माण गर्नका लागि वित्तीय समानीकरण अनुदान प्रयोग गर्नुपर्ने।
- (९) अन्तर सरकारी वित्त व्यवस्थापन ऐन, २०७४ को दफा २१ को उपदफा (४) मा प्रदेश तथा स्थानीय तहले आफूले उठाएको राजस्व र उक्त ऐन बमोजिम राजस्व बाँडफाँटबाट प्राप्त हुने रकमबाट प्रशासनिक खर्च पुग्ने गरी राजस्व र व्ययको अनुमान पेस गर्नुपर्ने व्यवस्था रहेको हुँदा स्थानीय तहले अध्ययन भ्रमण, वैदेशिक भ्रमण,

प्रशासनिक एवम् कार्यालय सञ्चालन जस्ता शीर्षक वा विषयमा वित्तीय समानीकरण अनुदानबाट प्राप्त रकमको प्रयोग गर्न नहुने।

- (१०) प्रदेशले नेपाल सरकारबाट प्राप्त अनुदान र आफ्नो स्रोतबाट उठ्ने राजस्वलाई मातहतको स्थानीय तहको खर्चको आवश्यकता र राजस्व क्षमताको आधारमा प्रदेश कानूनबमोजिम वित्तीय समानीकरण अनुदान वितरण गर्ने संवैधानिक व्यवस्था रहेको छ। आगामी दिनमा प्रदेशले स्थानीय तहलाई हस्तान्तरण गर्ने वित्तीय समानीकरण अनुदानको परिमाण तय गर्दा संविधानको मर्म अनुरूप थप वस्तुनिष्ठ बनाउनुपर्नेतर्फ ध्यान दिनुपर्ने।
- (११) सङ्घीय ईकाइ बाहेकका ईकाइहरूमा विकास योजना नबन्ने हुँदा सङ्घीय ईकाइमा मात्र बजेट विनियोजन गर्ने।
- (१२) आर्थिक वर्षको अन्त्यमा फ्रिज भएको वित्तीय समानीकरण अनुदानको रकम अर्को आर्थिक वर्षमा खर्च गर्दा वित्तीय समानीकरण अनुदान जुन प्रयोजनका लागि विनियोजन गरिएको हो सोही प्रयोजनमा मात्र खर्च गर्नुपर्ने। यस्तो रकम आन्तरिक आयको रूपमा गणना गरी चालु प्रकृतिका शीर्षकमा खर्च गर्न पाइने छैन।

दृष्टव्यः आर्थिक वर्ष २०८०/८१ का लागि प्रदेश सरकारले स्थानीय सरकारलाई प्रदान गरिने वित्तीय समानीकरण अनुदानसम्बन्धी सिफारिस तालिका ३.३ मा समावेश गरिएको छ।

तालिका ३.३ - आर्थिक वर्ष २०८०/८१ का लागि प्रदेश कानूनबमोजिम प्रदेशले स्थानीय सरकारलाई दिने वित्तीय समानीकरण अनुदान सम्बन्धमा प्रदेश सरकार, कर्णाली प्रदेशलाई गरिएको सिफारिस

रकम रु. हजारमा

क्र.सं.	जिल्ला	सङ्केत नं.	स्थानीय सरकारको नाम	न्यूनतम	सुत्रमा आधारित	जम्मा
१	डोल्पा	६०१०१	डोल्पो बुद्ध गाउँपालिका	१२५०	२०२३	३२७३
२	डोल्पा	६०१०२	शे फोकसुण्डो गाउँपालिका	१२५०	२९५३	४२०३
३	डोल्पा	६०१०३	जगदुल्ला गाउँपालिका	१२५०	२९२८	४१७८
४	डोल्पा	६०१०४	मुङ्केचुला गाउँपालिका	१२५०	५०१९	६२६९
५	डोल्पा	६०१०५	त्रिपुरासुन्दरी नगरपालिका	१३७५	७९२३	९२९८
६	डोल्पा	६०१०६	ठुलीभेरी नगरपालिका	१२५०	७३७५	८६२५
७	डोल्पा	६०१०७	काङ्के गाउँपालिका	१२५०	३६३३	४८८३
८	डोल्पा	६०१०८	छार्का ताडसोड गाउँपालिका	१२५०	१७६२	३०१२
९	मुगु	६०२०१	मुगुमकामरोग गाउँपालिका	१२५०	४५९३	५८४३
१०	मुगु	६०२०२	छार्थानाथ रारा नगरपालिका	१५००	१२७१५	१४२१५
११	मुगु	६०२०३	सोरु गाउँपालिका	१३७५	८६६४	१००३९
१२	मुगु	६०२०४	खत्याड गाउँपालिका	१३७५	१०९९१	१२३६६
१३	हुम्ला	६०३०१	चंखेली गाउँपालिका	१२५०	४९०८	६१५८
१४	हुम्ला	६०३०२	खार्पुनाथ गाउँपालिका	१२५०	५१६३	६४१३
१५	हुम्ला	६०३०३	सिमकोट गाउँपालिका	१३७५	९०१३	१०३८८
१६	हुम्ला	६०३०४	नाम्खा गाउँपालिका	१२५०	३७१६	४९६६
१७	हुम्ला	६०३०५	सर्केगाड गाउँपालिका	१२५०	७१८७	८४३७
१८	हुम्ला	६०३०६	अदानचुली गाउँपालिका	१२५०	५६०३	६८५३
१९	हुम्ला	६०३०७	ताँजाकोट गाउँपालिका	१२५०	४९९१	६२४१
२०	जुम्ला	६०४०१	पातारासी गाउँपालिका	१३७५	९४७८	१०८५३
२१	जुम्ला	६०४०२	कनका सुन्दरी गाउँपालिका	१३७५	९१७२	१०५४७
२२	जुम्ला	६०४०३	सिंजा गाउँपालिका	१३७५	८६९४	१००६९
२३	जुम्ला	६०४०४	चन्दननाथ नगरपालिका	१५००	१३६०७	१५१०७
२४	जुम्ला	६०४०५	गुठिचौर गाउँपालिका	१२५०	७७११	८९६१
२५	जुम्ला	६०४०६	तातोपानी गाउँपालिका	१३७५	९८७१	११२४६

क्र.सं.	जिल्ला	सङ्केत नं.	स्थानीय सरकारको नाम	न्यूनतम	सुत्रमा आधारित	जम्मा
२६	जुम्ला	६०४०७	तिला गाउँपालिका	१३७५	९२५६	१०६३१
२७	जुम्ला	६०४०८	हिमा गाउँपालिका	१३७५	७७७१	९१४६
२८	कालिकोट	६०५०१	पलाता गाउँपालिका	१३७५	९१८१	१०५५६
२९	कालिकोट	६०५०२	पचाल झरना गाउँपालिका	१३७५	८३०९	९६८४
३०	कालिकोट	६०५०३	रास्कोट नगरपालिका	१३७५	१००१२	११३८७
३१	कालिकोट	६०५०४	सान्नी त्रिवेणी गाउँपालिका	१३७५	८५९१	९९६६
३२	कालिकोट	६०५०५	नरहरिनाथ गाउँपालिका	१५००	१२२३६	१३७३६
३३	कालिकोट	६०५०६	खाँडाचक्र नगरपालिका	१५००	१२४०६	१३९०६
३४	कालिकोट	६०५०७	तिलागुफा नगरपालिका	१३७५	१००२१	११३९६
३५	कालिकोट	६०५०८	महावै गाउँपालिका	१२५०	६५९२	७८४२
३६	कालिकोट	६०५०९	शुभ कालीका गाउँपालिका	१३७५	९१५३	१०५२८
३७	दैलेख	६०६०१	नौमुले गाउँपालिका	१५००	७९८४	९४८४
३८	दैलेख	६०६०२	महाबु गाउँपालिका	१३७५	७६५८	९०३३
३९	दैलेख	६०६०३	भैरवी गाउँपालिका	१५००	८२१३	९७१३
४०	दैलेख	६०६०४	ठाँटीकाँध गाउँपालिका	१३७५	७१६०	८५३५
४१	दैलेख	६०६०५	आठवीस नगरपालिका	१५००	९५३३	११०३३
४२	दैलेख	६०६०६	चामुण्डा बिन्द्रासैनी नगरपालिका	१५००	९०७१	१०५७१
४३	दैलेख	६०६०७	दुल्लु नगरपालिका	१७५०	१२८३२	१४५८२
४४	दैलेख	६०६०८	नारायण नगरपालिका	१५००	१०२८०	११७८०
४५	दैलेख	६०६०९	भगवतीमाई गाउँपालिका	१३७५	७४२१	८७९६
४६	दैलेख	६०६१०	डुङ्गेचौर गाउँपालिका	१३७५	६९३५	८३१०
४७	दैलेख	६०६११	गुराँस गाउँपालिका	१५००	८६७१	१०१७१
४८	जाजरकोट	६०७०१	बारेकोट गाउँपालिका	१३७५	६८३३	८२०८
४९	जाजरकोट	६०७०२	कुसे गाउँपालिका	१५००	७८१७	९३१७
५०	जाजरकोट	६०७०३	जुनीचाँदे गाउँपालिका	१५००	७७२६	९२२६
५१	जाजरकोट	६०७०४	छेडागाड नगरपालिका	१६२५	१०९६३	१२५८८
५२	जाजरकोट	६०७०५	शिवालय गाउँपालिका	१३७५	६३५१	७७२६
५३	जाजरकोट	६०७०६	भेरीमालिका नगरपालिका	१६२५	११२२१	१२८४६
५४	जाजरकोट	६०७०७	नलगाड नगरपालिका	१५००	८६५६	१०१५६
५५	रुकुम (पश्चिम भाग)	६०८०१	आठबिसकोट नगरपालिका	१६२५	१०५५२	१२१७७
५६	रुकुम (पश्चिम भाग)	६०८०२	सान्नीभेरी गाउँपालिका	१५००	८२६७	९७६७
५७	रुकुम (पश्चिम भाग)	६०८०३	बाँफिकोट गाउँपालिका	१३७५	७३९८	८७७३
५८	रुकुम (पश्चिम भाग)	६०८०४	मुसिकोट नगरपालिका	१६२५	११७२२	१३३४७
५९	रुकुम (पश्चिम भाग)	६०८०५	त्रिवेणी गाउँपालिका	१३७५	७८४६	९२२१
६०	रुकुम (पश्चिम भाग)	६०८०६	चौरजहारी नगरपालिका	१५००	९८२९	११३२९
६१	सल्यान	६०९०१	दार्मा गाउँपालिका	१३७५	७८५६	९२३१
६२	सल्यान	६०९०२	कुमाख गाउँपालिका	१५००	९२७०	१०७७०
६३	सल्यान	६०९०३	बनगाड कुपिण्डे नगरपालिका	१६२५	११२९७	१२९२२
६४	सल्यान	६०९०४	सिद्धकुमाख गाउँपालिका	१३७५	५८८७	७२६२
६५	सल्यान	६०९०५	बागचौर नगरपालिका	१६२५	११५६९	१३१९४
६६	सल्यान	६०९०६	छत्रेश्वरी गाउँपालिका	१५००	८५४२	१००४२
६७	सल्यान	६०९०७	शारदा नगरपालिका	१६२५	११७२३	१३३४८
६८	सल्यान	६०९०८	कालिमाटी गाउँपालिका	१५००	८७८५	१०२८५
६९	सल्यान	६०९०९	त्रिवेणी गाउँपालिका	१३७५	७००२	८३७७
७०	सल्यान	६०९१०	कपुरकोट गाउँपालिका	१३७५	७४६०	८८३५

क्र.सं.	जिल्ला	सङ्केत नं.	स्थानीय सरकारको नाम	न्यूनतम	सुत्रमा आधारित	जम्मा
७१	सुर्खेत	६१००१	सिम्ता गाउँपालिका	१५००	९८६६	११३६६
७२	सुर्खेत	६१००२	चिङ्गाड गाउँपालिका	१३७५	७१६८	८५४३
७३	सुर्खेत	६१००३	लेकवेशी नगरपालिका	१६२५	११२३८	१२८६३
७४	सुर्खेत	६१००४	गुर्भाकोट नगरपालिका	१७५०	१३९४१	१५६९१
७५	सुर्खेत	६१००५	भेरीगंगा नगरपालिका	१७५०	१३३३७	१५०८७
७६	सुर्खेत	६१००६	बीरेन्द्रनगर नगरपालिका	२५००	२६८२६	२९३२६
७७	सुर्खेत	६१००७	बराहताल गाउँपालिका	१५००	९८६२	११३६२
७८	सुर्खेत	६१००८	पञ्चपुरी नगरपालिका	१६२५	११०६६	१२६९१
७९	सुर्खेत	६१००९	चौकुने गाउँपालिका	१५००	९३९५	१०८९५
जम्मा				११३७५०	६८६२५०	८०००००

३.३ सशर्त अनुदानको आधार सम्बन्धी सिफारिस

३.३.१ आर्थिक वर्ष २०८०/८१ का लागि नेपाल सरकारबाट प्रदेश र स्थानीय सरकारलाई प्रदान गरिने सशर्त अनुदानका आधार सम्बन्धमा नेपाल सरकारलाई गरिएको सिफारिस

सिफारिस मिति: २०७९/११/०४

क. पृष्ठभूमि

सङ्घीय लोकतान्त्रिक गणतन्त्र नेपालको मूल संरचना सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय तह गरी तीन तहको रहेको छ। नेपालको संविधानमा तीनै तहका सरकारका बीचमा राज्यशक्तिको बाँडफाँट गरिएको छ। तहगत सरकार बीचको सम्बन्ध सहकारिता, सहअस्तित्व र समन्वयको सिद्धान्तमा आधारित हुने व्यवस्था संविधानले नै सुनिश्चित गरेको छ। तीन तह बीचको सहकारिताको एउटा महत्वपूर्ण अवयवको रूपमा अन्तर-सरकारी वित्तीय हस्तान्तरण रहेको छ। सङ्घीय प्रणालीलाई गतिशील बनाउने कार्य वित्तीय सङ्घीयताले गर्दछ र यसको सबैभन्दा महत्वपूर्ण कडीको रूपमा अन्तर-सरकारी वित्तीय हस्तान्तरण रहेको हुन्छ। अन्तर-सरकारी वित्तीय हस्तान्तरणअन्तर्गत सङ्घीय संरचना भएका मुलुकहरूमा विशिष्ट राष्ट्रिय उद्देश्य प्राप्तिका साथै बहुतहगत सरकारहरू बीचमा नीतिगत समन्वय कायम गर्न र सार्वजनिक सेवाको मानक तथा गुणस्तर हासिल गर्न सङ्घ सरकारले प्रदेश तथा स्थानीय तहलाई शर्त सहितको वित्तीय अनुदान उपलब्ध गराउने अभ्यास रहेको पाइन्छ।

प्रदेश तथा स्थानीय तहमा रहेको पूर्वाधारको न्यूनतालाई पूर्ति गर्ने एवम् राष्ट्रिय नीति र कार्यक्रम तथा मानकको प्रदेश तथा स्थानीय तहमा कार्यान्वयन गर्ने र प्रदेश तथा स्थानीय तहको वित्तीय स्वायत्तता कायम गरी यी दुई पक्ष बीचमा सन्तुलन कायम गर्ने विषय आफैमा अत्यन्त महत्वपूर्ण रहेको छ। अतः वित्तीय समानीकरण अनुदान र सशर्त अनुदान बीच सन्तुलन कायम गरी प्रदेश वा स्थानीय तहको कार्यगत स्वायत्ततालाई अक्षुण्ण राख्ने चुनौती पनि रहेकै हुन्छ। सङ्घीय शासन प्रणालीको लामो अनुभव भएका मुलुकहरू समेत अन्तर-सरकारी वित्त व्यवस्थापनका यस्ता समस्याबाट पूर्ण रूपमा मुक्त भएको पाइँदैन। नेपालको सन्दर्भमा पनि सङ्घीय सञ्चित कोषबाट प्रदेश तथा स्थानीय तहलाई सशर्त अनुदान प्रदान गर्ने संवैधानिक र कानुनी व्यवस्था रहेको छ। त्यसरी सशर्त अनुदान प्रदान गर्दा एकातर्फ अनुदान वितरणमा समन्यायिकता होस् र अर्कोतर्फ प्रदेश तथा स्थानीय तहको स्वायत्ततालाई पनि अक्षुण्ण राख्न सकियोस् भन्ने हेतुले नै सशर्त अनुदानको सम्बन्धमा अध्ययन अनुसन्धान गरी आधार तयार गर्ने र ती आधारहरू कार्यान्वयनका लागि नेपाल सरकारलाई सिफारिस गर्ने काम, कर्तव्य र अधिकार राष्ट्रिय प्राकृतिक स्रोत तथा वित्त आयोगको हुने व्यवस्था नेपालको संविधान र अन्य प्रचलित ऐनहरू समेतमा गरिएको छ। सोही व्यवस्थाबमोजिम आर्थिक वर्ष २०८०/८१ को लागि नेपाल सरकारबाट प्रदेश र स्थानीय सरकारलाई प्रदान गरिने सशर्त अनुदानको आधार यस आयोगबाट तयार गरी नेपाल सरकारसमक्ष सिफारिस गरिएको छ।

ख. कानुनी व्यवस्था

ख.१ नेपालको संविधान

नेपाल सरकारले प्रदेश र स्थानीय तहलाई प्रदान गर्ने सशर्त अनुदान सम्बन्धमा नेपालको संविधानमा देहायका व्यवस्थाहरू रहेका छन्:

- धारा ६० को उपधारा (३) - प्रदेश र स्थानीय तहले प्राप्त गर्ने वित्तीय हस्तान्तरणको परिमाण राष्ट्रिय प्राकृतिक स्रोत तथा वित्त आयोगको सिफारिस बमोजिम हुनेछ।

- धारा ६० को उपधारा (६) - नेपाल सरकारले सङ्घीय सञ्चित कोषबाट प्रदान गर्ने सशर्त अनुदान, समपूरक अनुदान वा अन्य प्रयोजनका लागि दिने विशेष अनुदान वितरण सम्बन्धी व्यवस्था सङ्घीय कानून बमोजिम हुनेछ।
- धारा २५१ को उपधारा (१) देहाय (ग) - राष्ट्रिय नीति तथा कार्यक्रम, मानक, पूर्वाधारको अवस्था अनुसार प्रदेश र स्थानीय सरकारलाई प्रदान गरिने सशर्त अनुदानको सम्बन्धमा अध्ययन अनुसन्धान गरी आधार तयार गर्ने काम, कर्तव्य र अधिकार राष्ट्रिय प्राकृतिक स्रोत तथा वित्त आयोगको हुनेछ।

ख.२ राष्ट्रिय प्राकृतिक स्रोत तथा वित्त आयोग ऐन, २०७४

राष्ट्रिय प्राकृतिक स्रोत तथा वित्त आयोग ऐन, २०७४ को दफा ३ को उपदफा (१) देहाय (घ) मा नेपाल सरकारले प्रदेश तथा स्थानीय तहलाई दिने अनुदान सम्बन्धमा नेपाल सरकारलाई सुझाव दिने काम, कर्तव्य र अधिकार यस आयोगको हुने व्यवस्था रहेको छ।

सोही ऐनको दफा १६ को उपदफा (२) मा नेपाल सरकारले प्रदेश तथा स्थानीय तहलाई र प्रदेशले स्थानीय तहलाई प्रचलित कानून बमोजिम उपलब्ध गराउने सशर्त अनुदानका सम्बन्धमा नेपाल सरकार तथा प्रदेशलाई सिफारिस गर्दा आयोगले संविधानको धारा २५१ को उपधारा (१) देहाय (ग) र सोही ऐनको दफा १६ को उपदफा (१) मा उल्लिखित विषयहरूलाई आधार लिई गर्नुपर्ने व्यवस्था रहेको छ। उक्त उपदफा (१) मा नेपाल सरकारले प्रदेश तथा स्थानीय तहलाई र प्रदेशले स्थानीय तहलाई प्रचलित कानून बमोजिम उपलब्ध गराउने वित्तीय समानीकरण अनुदानका सम्बन्धमा नेपाल सरकार तथा प्रदेशलाई सिफारिस गर्दा आयोगले देहायका आधार लिई सिफारिस गर्नुपर्ने व्यवस्था रहेको छः

- (क) प्रदेश तथा स्थानीय तहमा रहेको शिक्षा, स्वास्थ्य, खानेपानी जस्ता मानव विकास सूचकाङ्क,
- (ख) अन्य प्रदेश वा स्थानीय तहको सन्तुलित विकासको अवस्था,
- (ग) प्रदेश तथा स्थानीय तहमा रहेको आर्थिक, सामाजिक वा अन्य कुनै प्रकारको विभेदको अवस्था,
- (घ) प्रदेश तथा स्थानीय तहको पूर्वाधार विकासको अवस्था र आवश्यकता,
- (ङ) प्रदेश तथा स्थानीय तहले जनतालाई पुन्याउनु पर्ने सेवा,
- (च) प्रदेश तथा स्थानीय तहको राजस्वको अवस्था र उठाउन सक्ने क्षमता,
- (छ) प्रदेश तथा स्थानीय तहको खर्चको आवश्यकता।

ख.३ अन्तर-सरकारी वित्त व्यवस्थापन ऐन, २०७४

अन्तर-सरकारी वित्त व्यवस्थापन ऐन, २०७४ को दफा ९ को उपदफा (१) मा नेपाल सरकारले प्रदेश वा स्थानीय तह वा नेपाल सरकारको कुनै योजना कार्यान्वयन गर्न संविधानको धारा २५१ को उपधारा (१) देहाय (ग) अनुसार आयोगले तोकेको आधार बमोजिम प्रदेश तथा स्थानीय तहलाई सशर्त अनुदान प्रदान गर्नेछ भन्ने व्यवस्था रहेको छ। साथै, सोही दफाको उपदफा (२) मा उपदफा (१) बमोजिम सशर्त अनुदान प्रदान गर्दा नेपाल सरकारले योजना कार्यान्वयन गर्ने सम्बन्धमा आवश्यक शर्त तोक्नेछ र सम्बन्धित प्रदेश तथा स्थानीय तहले त्यस्तो शर्तको पालना गर्नुपर्नेछ भन्ने व्यवस्था रहेको छ।

ख.४ आर्थिक कार्यविधि तथा वित्तीय उत्तरदायित्व ऐन, २०७६

आर्थिक कार्यविधि तथा वित्तीय उत्तरदायित्व ऐन, २०७६ को दफा २२ बमोजिम सङ्घीय सञ्चित कोषबाट प्रदेश र स्थानीय तहलाई प्रदान गरिने राजस्व बाँडफाँट र अनुदान रकमको हस्तान्तरण प्रचलित कानूनबमोजिम अर्थ मन्त्रालयबाट हुनेछ।

ख.५ सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय तह (समन्वय तथा अन्तरसम्बन्ध) ऐन, २०७७

सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय तह (समन्वय तथा अन्तरसम्बन्ध) ऐन, २०७७ को दफा १३ मा प्रदेश भित्र पर्ने र प्रदेशबाट कार्यान्वयन हुने प्रदेशस्तरीय आयोजनाको तर्जुमा प्रदेश सरकारले गर्नेछ। स्थानीय तह भित्र पर्ने र स्थानीय तहबाट कार्यान्वयन हुने स्थानीयस्तरीय आयोजनाको तर्जुमा स्थानीय सरकारले गर्नेछ।

ख.६ राष्ट्रिय सभा सङ्घीयता कार्यान्वयन अध्ययन तथा अनुगमन संसदीय विशेष समिति, २०७९

- नेपाल सरकारबाट प्रदेश र स्थानीय तह र प्रदेशबाट स्थानीय तहको वित्तीय हस्तान्तरणमा वित्तीय समानीकरण अनुदानको अंश बजेटको अनुपातमा बढाउँदै लैजाने विधिको परिपालना गर्ने।
- सङ्घले प्रदेश र स्थानीय तह तथा प्रदेशले स्थानीय तहलाई सशर्त अनुदान पठाउँदा क्रियाकलापगत रूपमा नपठाई विषयगत रूपमा क्षेत्रगत शर्त, लक्ष्य र अपेक्षित उपलब्धी तोकेर एकमुष्ट पठाउने व्यवस्था गर्ने।

ख.७ नेपाल सरकारको सङ्घीयता कार्यान्वयनसम्बन्धी कार्ययोजना, २०७९

- सशर्त अनुदानका नाममा स-साना योजना तथा कार्यक्रम बाँडफाँट गर्ने प्रवृत्ति अन्त्य गराउने।

ग. सशर्त अनुदान सम्बन्धमा आयोगले गरेको अध्ययन, अनुसन्धान तथा विश्लेषण

सशर्त अनुदानको आधार तयार गर्ने क्रममा संविधानको धारा २५१ को उपधारा (१) देहाय (ग) ले मार्गदर्शन गरेबमोजिम आयोगले आवश्यक अध्ययन अनुसन्धानको कार्य सम्पादन गरेको छ। यस क्रममा सशर्त अनुदानको सैद्धान्तिक आधार एवम् नीतिगत व्यवस्थाको सूक्ष्म विश्लेषण गर्नुका साथै हालसम्मको कार्यान्वयनको अवस्था र अन्तर्राष्ट्रिय अभ्यासलाई समेतसँगै राखेर विश्लेषण गरिएको छ। सशर्त अनुदान प्रदान गर्ने पक्ष अर्थात् नेपाल सरकारका विभिन्न मन्त्रालयका उच्च पदस्थ कर्मचारीहरू तथा त्यस्तो अनुदान प्राप्त गरी कार्यान्वयन गर्ने पक्ष अर्थात् प्रदेश र स्थानीय तहका पदाधिकारी तथा अधिकृत कर्मचारीहरूसँग छलफल अन्तर्क्रिया सम्पन्न गरी सशर्त अनुदान कार्यान्वयनको अवस्था सम्बन्धमा जानकारी लिने र सुधारका उपायहरूको खोजी गर्ने कार्य भएको छ। सशर्त अनुदानको सम्बन्धमा आयोगले गरेको सिफारिस कार्यान्वयनको अवस्था अध्ययन गर्न सशर्त अनुदानको कार्यक्रमको मन्त्रालयगत बजेट विनियोजन र आयोगको सिफारिस अनुसारका ७ वटा आधारमध्ये कुन आधारलाई लिइएको हो। सो व्यहोरा खुल्ने गरी विनियोजन विवरण माग गरेकोमा नेपाल सरकार अर्थ मन्त्रालयले उक्त विवरण उपलब्ध नगराएको हुँदा आयोगको सिफारिस अनुसार सशर्त अनुदानमा बजेटको व्यवस्था गरे वा नगरेको एकीन गर्न सकिएन।

राष्ट्रिय प्राकृतिक स्रोत तथा वित्त आयोगले वित्तीय सङ्घीयतासम्बन्धी विषय विज्ञहरूसँग अन्तरक्रियाको माध्यमबाट राय परामर्श, सशर्त अनुदान वितरण सम्बन्धमा आयोगले विगतमा सिफारिस गरेका आधारहरू र सोको कार्यान्वयन अवस्था अवलोकन तथा सरोकारवालाहरूसँगको अन्तरक्रियाबाट सशर्त अनुदानको औचित्य र प्रभावकारिता परीक्षण गरिएको छ। साथै, यस सम्बन्धमा बाह्य विज्ञमार्फत स्वतन्त्र अध्ययन, अनुसन्धान गराएर समेत आयोगले पृष्ठपोषण प्राप्त गरेको छ।

सशर्त अनुदान सम्बन्धमा आयोगले गरेको अध्ययन, अनुसन्धान तथा सरोकारवाला निकायहरूसँग गरेको अन्तरक्रियाको क्रममा सहभागीहरूबाट औँल्याईएको विद्यमान अवस्था र सुधारका लागि प्राप्त सुझावको संक्षिप्त विवरण देहायबमोजिम रहेको छः

ग.१ सशर्त अनुदानको तथ्याङ्कीय प्रवृत्ति विश्लेषण

सङ्घीय सञ्चित कोषबाट प्रदेश तथा स्थानीय तहका लागि हस्तान्तरण गर्न विनियोजन गरिएको वित्तीय समानीकरण तथा सशर्त अनुदानको प्रवृत्तिको विश्लेषण देहायबमोजिम रहेको छः

अ. प्रदेशमा हस्तान्तरणको लागि विनियोजन गरिएको सशर्त अनुदानको विश्लेषण

रकम रु. करोडमा

आर्थिक वर्ष	सङ्घीय सरकारको कुल बजेट रकम रु.	प्रदेशमा हस्तान्तरणको लागि विनियोजन गरिएको कुल अनुदान		प्रदेशमा हस्तान्तरणको लागि विनियोजन गरिएको सशर्त अनुदान		प्रदेशमा हस्तान्तरणको लागि विनियोजन गरिएको वित्तीय समानीकरण अनुदान	
		रकम रु.	कुल बजेटमा प्रतिशत	रकम रु.	कुल अनुदानमा प्रतिशत	रकम रु.	कुल अनुदानमा प्रतिशत
२०७५/७६	१३१५१६	११३४३	८.६२	६३१३	५५.६६	५०३०	४४.३४
२०७६/७७	१५३२९६	९९८४	६.५१	४४५४	४४.६१	५५३०	५५.३९
२०७७/७८	१४७४६४	९९८७	६.७७	३६३५	३६.४०	५५१९	५५.२६
२०७८/७९	१६३२८३	१०३७०	६.३५	३५८७	३४.५९	५७९५	५५.८८
२०७९/८०*	१७९३८३	१२९४६	७.२१	५७१६	४४.१५	६१४३	४७.४५

(स्रोत: बजेट वक्तव्य/अन्तर-सरकारी वित्त हस्तान्तरण पुस्तिका, अर्थ मन्त्रालय)

* प्रदेश सरकारको लागि विनियोजन भएको बजेटबाट सङ्घ सरकारले फिर्ता गरेको रकम घटाउँदा यस आर्थिक वर्षको उक्त रकममा केही घटी हुने

सङ्घीय सरकारको कुल बजेटमा प्रदेशमा हस्तान्तरणको लागि विनियोजन गरिएको कुल अनुदानको हिस्सा आर्थिक वर्ष २०७५/७६ देखि २०७८/७९ सम्म घट्दो क्रममा रहेकोमा आर्थिक वर्ष २०७९/८० मा अघिल्ला वर्षको तुलनामा सामान्य रूपमा वृद्धि भएको छ। प्रदेशमा हस्तान्तरणको लागि विनियोजन गरिएको सशर्त अनुदान रकम आर्थिक वर्ष २०७५/७६, २०७६/७७, २०७७/७८, २०७८/७९ र २०७९/८० मा क्रमशः रु. ६३१३, ४४५४, ३६३५, ३५८७ र ५७१६ करोड रहेको देखिन्छ। सो अनुसार गत वर्षमा सशर्त अनुदानको अनुपात बढेको र वित्तीय समानीकरण अनुदानको हिस्सा घटेको देखिन्छ। सरकारले आर्थिक वर्ष २०७९/८० को बजेट वक्तव्यको बुँदा नं. ३४८ मा उल्लिखित नीतिको प्रतिकूल हुने देखियो।

आ. प्रदेशमा हस्तान्तरणको लागि विनियोजन गरिएको सशर्त अनुदानको विश्लेषण

रकम रु. करोडमा

आर्थिक वर्ष	सङ्घीय सरकारको कुल बजेट रकम रु.	स्थानीय तहमा हस्तान्तरणको लागि विनियोजन गरिएको कुल अनुदान		स्थानीय तहमा हस्तान्तरणको लागि विनियोजन गरिएको सशर्त अनुदान		स्थानीय तहमा हस्तान्तरणको लागि विनियोजन गरिएको वित्तीय समानीकरण अनुदान	
		रकम रु.	कुल बजेटमा प्रतिशत	रकम रु.	कुल अनुदानमा प्रतिशत	रकम रु.	कुल अनुदानमा प्रतिशत
२०७५/७६	१३१५१६	१९५०५	१४.८३	१०९८४	५६.३१	८५२०	४३.६८
२०७६/७७	१५३२९६	२१३८२	१३.९५	१२३८७	५७.९३	८९९४	४२.०६
२०७७/७८	१४७४६४	२६२७५	१७.८२	१६१०८	६१.३१	९००५	३४.२७
२०७८/७९	१६३२८३	२८३०१	१७.३३	१७३४९	६१.३०	९४५५	३३.४१
२०७९/८०**	१७९३८३	३००३७	१६.७५	१८३७२	६१.१६	१००२३	३३.३६

(स्रोत: बजेट वक्तव्य/अन्तर-सरकारी वित्त हस्तान्तरण पुस्तिका, अर्थ मन्त्रालय)

** स्थानीय सरकारको लागि विनियोजन भएको बजेटबाट सङ्घ सरकारले फिर्ता गरेको रकम घटाउँदा यस आर्थिक वर्षको उक्त रकममा केही घटी हुने

सङ्घीय सरकारको कुल बजेटमा स्थानीय तहमा हस्तान्तरणको लागि विनियोजन गरिएको कुल अनुदानको परिमाण

आर्थिक वर्ष २०७७/७८ र २०७८/७९ को तुलनामा २०७९/८० मा घटेको छ। स्थानीय तहमा हस्तान्तरणको लागि विनियोजन गरिएको कुल वित्तीय हस्तान्तरणमा सशर्त अनुदानको हिस्सा आर्थिक वर्ष २०७५/७६ मा ५६.३१ प्रतिशत रहेकोमा आर्थिक वर्ष २०७८/७९ मा ६१.३० प्रतिशत र २०७९/८० मा ६१.१६ प्रतिशत पुगेको छ। यसै गरी स्थानीय तहमा हस्तान्तरणको लागि विनियोजन गरिएको कुल वित्तीय हस्तान्तरणमा वित्तीय समानीकरण अनुदानको हिस्सा आर्थिक वर्ष २०७५/७६ मा ४३.६८ प्रतिशत रहेकोमा आर्थिक वर्ष २०७८/७९ मा ३३.४१ प्रतिशत र आर्थिक वर्ष २०७९/८० मा ३३.३६ प्रतिशतमा सीमित हुन पुगेको छ। एकातर्फ खर्चको आवश्यकता र राजस्व क्षमताको वित्तीय अन्तर कम भएको आधार विना नै स्थानीय तहमा हस्तान्तरणको लागि विनियोजन गरिएको वित्तीय हस्तान्तरणको रकम घटाउँदा स्थानीय सरकारमा योजना र कार्यक्रम सञ्चालनको लागि रकम अपर्याप्त हुने देखिन्छ भने अर्कोतर्फ कुल वित्तीय हस्तान्तरणमा वित्तीय समानीकरण अनुदानको हिस्सा घट्नु तथा सशर्त अनुदानको हिस्सा बढ्नुले स्थानीय तहको वित्तीय स्वायत्तता, विनियोजन कुशलता र नतिजामा नकारात्मक असर पर्न सक्ने हुँदा आगामी दिनमा वित्तीय समानीकरण अनुदानको हिस्सा वृद्धि गर्न पर्ने आवश्यकता देखिएको छ।

इ. प्रदेशमा हस्तान्तरणको लागि विनियोजन गरिएको वित्तीय समानीकरण अनुदान र सशर्त अनुदानको अनुपात

रकम रु. करोडमा

प्रदेशको नाम	आर्थिक वर्ष २०७७/७८				आर्थिक वर्ष २०७८/७९				आर्थिक वर्ष २०७९/८०			
	वित्तीय समानीकरण अनुदान		सशर्त अनुदान		वित्तीय समानीकरण अनुदान		सशर्त अनुदान		वित्तीय समानीकरण अनुदान		सशर्त अनुदान	
	रकम	प्रतिशत	रकम	प्रतिशत	रकम	प्रतिशत	रकम	प्रतिशत	रकम	प्रतिशत	रकम	प्रतिशत
कोशी	७९९	१४.४९	५७३	१५.७८	८५६	१४.७८	५९६	१६.६३	९००	१४.६६	८६९	१५.२१
मधेश	७०२	१२.७३	५९४	१६.३५	७३९	१२.७६	५५७	१५.५४	७८१	१२.७२	१००६	१७.६१
बागमती	७७१	१३.९८	५८४	१६.०८	७८५	१३.५५	५७३	१५.९९	८४०	१३.६८	१००९	१७.६६
गण्डकी	७११	१२.८९	४२०	११.५६	७४२	१२.८१	४१८	११.६६	७९२	१२.९०	६९१	१२.१०
लुम्बिनी	७६३	१३.८३	५७३	१५.७८	८०२	१३.८५	६२३	१७.३८	८५४	१३.९१	८७१	१५.२५
कर्णाली	९६३	१७.४६	४४९	१२.३६	१०१४	१७.५१	३९८	११.११	१०७२	१७.४६	५६९	९.९६
सुदूरपश्चिम	८०७	१४.६३	४३९	१२.०९	८५४	१४.७४	४१९	११.६९	९००	१४.६६	६९८	१२.२२

(स्रोत: बजेट वक्तव्य/अन्तर-सरकारी वित्त हस्तान्तरण पुस्तिका, अर्थ मन्त्रालय)

नोट: प्रदेशलाई हस्तान्तरणको लागि विनियोजन गरिएको कुल सशर्त/वित्तीय समानीकरण अनुदानको आधारमा प्रदेशगत प्रतिशतलाई तालिकामा देखाइएको छ।

प्रदेश तथा स्थानीय तहलाई यस आयोगले संविधान तथा कानूनबमोजिम उनीहरूको खर्चको आवश्यकता र राजस्व क्षमता समेतको विश्लेषणका आधारमा वित्तीय समानीकरण अनुदान रकम उपलब्ध गराउन सिफारिस गर्दै आएको छ। त्यस्तो अनुदान रकमलाई प्रदेश – प्रदेश बीच तथा स्थानीय तहहरू बीचको क्षितीजीय वित्तीय अन्तर (Horizontal Fiscal Gap) सम्बोधनका लागि आदर्श अनुपातमा अनुदान वितरणको रूपमा लिँदा ती प्रदेश तथा स्थानीय तहले प्राप्त गर्ने सशर्त अनुदानको अनुपातमा ठूलो उतार – चढाव देखिन्छ। आर्थिक वर्ष २०७७/७८, २०७८/७९ र २०७९/८० मा कोशी प्रदेश, मधेश प्रदेश, बागमती प्रदेश र लुम्बिनी प्रदेशले कुल वित्तीय समानीकरण अनुदान हस्तान्तरणमा प्राप्त गरेको प्रादेशिक हिस्साको तुलनामा कुल सशर्त अनुदान वितरणमा प्राप्त गरेको प्रादेशिक हिस्सा अधिक रहेको छ भने गण्डकी, कर्णाली र सुदूरपश्चिम प्रदेशले प्राप्त गर्ने सशर्त अनुदानको प्रादेशिक हिस्सा वित्तीय समानीकरण अनुदानको तुलनामा घटी देखिन्छ। यसबाट सशर्त अनुदानको परिमाण के कस्ता वस्तुगत तथ्यबाट तय गरिएको हो भन्ने एकिन गर्न सकिएन।

ई. स्थानीय तहमा हस्तान्तरणको लागि विनियोजन गरिएको वित्तीय समानीकरण अनुदान र सशर्त अनुदानको रकम र अनुपात

रकम रु. करोडमा

आर्थिक वर्ष	वित्तीय समानीकरण अनुदान रकम	सशर्त अनुदान रकम	वित्तीय समानीकरण र सशर्त अनुदानको अनुपात
२०७७/७८	९००५	९६९०८	१:१.७९
२०७८/७९	९४५५	९७३४९	१:१.८३
२०७९/८०	९००२३	९८३७२	१:१.८३

(स्रोत: बजेट वक्तव्य/अन्तर-सरकारी वित्त हस्तान्तरण पुस्तिका, अर्थ मन्त्रालय)

स्थानीय तहहरूलाई प्रदान गरिएको कुल वित्तीय समानीकरण अनुदान र कुल सशर्त अनुदानको अनुपात आर्थिक वर्ष २०७७/७८ मा १:१.७९ रहेकोमा त्यस्तो अनुपात वृद्धि भई आर्थिक वर्ष २०७८/७९ र २०७९/८० मा १:१.८३ हुन पुगेको छ।

यसले गर्दा स्थानीय तहहरू बीचमा रहेको क्षितीजीय वित्तीय अन्तर (Horizontal Fiscal Gap) लाई वित्तीय समानीकरण अनुदानमार्फत समानुपातिक रूपमा सम्बोधन गर्न गरिएको प्रयासलाई सशर्त अनुदानको कारण असर परेको अनुमान गर्न सकिन्छ। अतः आगामी दिनमा सशर्त अनुदान वितरण गर्दा यसलाई वित्तीय समानीकरण अनुदानसँग प्रतिस्पर्धी (Competitive) नभई परिपूरक (Complementary) को रूपमा निश्चित आधारहरूमा आधारित रहेर वितरण गर्नु आवश्यक देखिएको छ।

उ. आर्थिक वर्ष २०७९/८० मा जिल्ला भित्रका स्थानीय तहमा हस्तान्तरणको लागि विनियोजन गरिएको वित्तीय समानीकरण अनुदान र सशर्त अनुदानको अवस्था विश्लेषण

रकम रु. करोडमा

न्यून हिस्सामा सशर्त अनुदान पाउने				अधिक हिस्सामा सशर्त अनुदान पाउने			
जिल्लाको नाम	वित्तीय समानीकरण अनुदान	सशर्त अनुदान	प्रतिशत (सशर्त / समानीकरण)	जिल्लाको नाम	वित्तीय समानीकरण अनुदान	सशर्त अनुदान	प्रतिशत (सशर्त / समानीकरण)
मनाङ	२८.८१	३१.८०	११०.४	पर्वत	७२.७४	२०६.५८	२८४
मुस्ताङ	३६.२८	४७.६६	१३१.४	कास्की	१०६.२५	२८८.५९	२७१.६१
धादिङ	१९४.८८	२६२.२६	१३४.६	जाजरकोट	७२.०३	१९५.३५	२७१.२१
काठमाडौं	२९५.२३	४०४.८६	१३७.१	अर्घाखाँची	७७.९१	२१०.०९	२६९.६६
धनुषा	२५३.४९	३६०.२४	१४२.१	रुकुम पश्चिम	६५.७५	१७१.९९	२६१.५८

(स्रोत: बजेट वक्तव्य/अन्तर-सरकारी वित्त हस्तान्तरण पुस्तिका, २०७९/८० अर्थ मन्त्रालय)

नेपाल सरकारले आर्थिक वर्ष २०७९/८० को लागि विनियोजन गरेको जिल्लागत सशर्त अनुदान बापतको रकम उक्त जिल्ला भित्रको स्थानीय तहहरूले प्राप्त गरेको कुल वित्तीय समानीकरण अनुदानसँग तुलना गर्दा माथि देखाइए अनुसारको अवस्था रहेको देखिन्छ। जसअनुसार पर्वत जिल्लाका स्थानीय तहहरूले आ.व. २०७९/८० को लागि वित्तीय समानीकरण अनुदान बापत रु. ७२ करोड ७४ लाख पाउँदा सशर्त अनुदान रु. २ अर्ब ६ करोड ५८ लाख पाएको अवस्था छ, जुन जिल्लागत वित्तीय समानीकरण अनुदानको तुलनामा तुलनामा २८४ प्रतिशत हुन्छ। तर, मनाङ जिल्ला भित्रका स्थानीय तहहरूले आ.व.२०७९/८० को लागि वित्तीय समानीकरण अनुदान रु. २८ करोड ८१ लाख पाउँदा सशर्त अनुदान रु. ३१ करोड ८० लाख मात्र पाएको अवस्था छ। यो सशर्त अनुदानको रकम मनाङ जिल्ला भित्रका सबै स्थानीय तहहरूले प्राप्त गरेको वित्तीय समानीकरण अनुदानको तुलनामा ११०.४ प्रतिशत हुन्छ। यस प्रकार स्रोत साधनमा असमानता कायम हुँदा सङ्घीयताको मर्म अनुसार बजेट विनियोजन भएको देखिएन।

ऊ. आर्थिक वर्ष २०७९/८० मा स्थानीय तहमा हस्तान्तरणको लागि विनियोजन गरिएको वित्तीय समानीकरण अनुदान र सशर्त अनुदानको रकम र अनुपातको पालिकागत अवस्था विश्लेषण

रकम रु. करोडमा

न्यून हिस्सामा सशर्त अनुदान पाउने				अधिक हिस्सामा सशर्त अनुदान पाउने			
स्थानीय तहको नाम	वित्तीय समानीकरण अनुदान	सशर्त अनुदान	प्रतिशत (सशर्त / समानीकरण)	स्थानीय तहको नाम	वित्तीय समानीकरण अनुदान	सशर्त अनुदान	प्रतिशत (सशर्त / समानीकरण)
नार्पा भूमि गाउँपालिका, मनाङ	७.१७	४.२२	५९	फलेवास नगरपालिका, पर्वत	११.३७	४९.८७	४३८
टोखा नगरपालिका, काठमाडौं	२७.४५	१८.८१	६८.५	मुसिकोट नगरपालिका, रुकुम (पश्चिम)	१३.०८	४९.३१	३७७
साईपाल गाउँपालिका, बझाङ	७.३२	५.१४	७०.२१	अमरगढी नगरपालिका, डडेल्धुरा	१०.८०	३८.१४	३५३

(स्रोत: बजेट वक्तव्य/अन्तर-सरकारी वित्त हस्तान्तरण पुस्तिका, २०७९/८० अर्थ मन्त्रालय)

सरकारले आर्थिक वर्ष २०७९/८० को लागि विनियोजन गरेको सशर्त अनुदान र वित्तीय समानीकरण अनुदानको पालिकागत विवरण तुलना गर्दा फलेवास नगरपालिका पर्वतले वित्तीय समानीकरण अनुदान रु. ११ करोड ३७ लाख पाउँदा सशर्त अनुदान रु. ४९ करोड ८७ लाख पाएको छ, जुन वित्तीय समानीकरणतर्फ विनियोजित अनुदानको तुलनामा सशर्त अनुदानको अंश ४३८% रहेको देखिन्छ। त्यसै गरी मुसिकोट नगरपालिकाले वित्तीय समानीकरण अनुदानको तुलनामा ३७७% सशर्त अनुदान प्राप्त गरेको छ भने अमरगढी नगरपालिकाले वित्तीय समानीकरण अनुदानको तुलनामा ३५३% सशर्त अनुदान प्राप्त गरेको छ। तर, सोही आर्थिक वर्षमा नार्पाभूमि गाउँपालिकाले वित्तीय समानीकरण अनुदानको तुलनामा ५९% रकम मात्र सशर्त अनुदानको रूपमा प्राप्त गरेहको छ। सङ्घीय व्यवस्थाको सफलता भनेको स्रोत र साधनमा समान अवसर पनि हो। यसरी सशर्त अनुदान असमान तरिकाले वितरण गर्ने प्रवृत्तिमा सुधार गरिनु पर्दछ।

ए. आर्थिक वर्ष २०७९/८० मा स्थानीय तहमा हस्तान्तरणको लागि विनियोजन गरिएको वित्तीय समानीकरण अनुदान र सशर्त अनुदानको रकम र अनुपातको पालिकागत अवस्था विश्लेषण

- सङ्घीय संञ्चित कोषबाट प्रदेश र स्थानीय तहमा हस्तान्तरण गर्ने गरी सङ्घीय संसदबाट पारित भएको बजेट प्रदेश सरकार र स्थानीय सरकारले आ-आफ्नो बजेटमा समावेश गरी क्रमशः प्रदेशसभा र गाउँ/नगरसभाबाट पारित गरी कार्यान्वयनको चरणमा रहेको अवस्थामा आर्थिक वर्षको बीचमा सङ्घले प्रदेश र स्थानीय सरकारबाट फिर्ता गरी आफैले कार्यान्वयन गर्ने अभ्यास गरेको छ। यस्तो प्रवृत्ति एकातर्फ तीनै तहका सरकारका विनियोजन ऐनको प्रतिकूल हुने र अर्कोतर्फ सम्बन्धित प्रदेश तथा स्थानीय विधायिकाले आफ्नो बजेटमा समावेश गरी पारित गरेको बजेट केन्द्रबाट हेरफेर गर्ने प्रवृत्तिले प्रदेश र स्थानीय सरकारको वित्तीय स्वायत्ततामा समेत प्रहार गरेको छ। यस्तो कदम आगामी दिनमा नहुने व्यवस्थाको सुनिश्चितता सङ्घले मिलाउनु पर्दछ।
- चालु आ. व. २०७९/८० को बजेट वक्तव्यको बुँदा नं. ३४८ मा "... वित्तीय सङ्घीयतालाई सुदृढ बनाउन प्रदेश र स्थानीय सरकारलाई प्रदान गरिने वित्तीय समानीकरण अनुदानको अंश क्रमशः वृद्धि गर्दै सशर्त अनुदानलाई राष्ट्रिय नीति र महत्वका कार्यक्रम सञ्चालन गर्न एकमुष्ट हस्तान्तरण गर्ने व्यवस्था मिलाएको" उल्लेख छ, तर प्रदेश र स्थानीय सरकारलाई सशर्त अनुदानको रूपमा बजेट विनियोजन गर्दा एकमुष्ट बजेटको व्यवस्था नगरी रकमगत (Line item) रूपमा स-साना क्रियाकलाप नै सङ्घबाट समावेश गरी पठाएको पाइएकोले बजेट वक्तव्यमा उल्लेखित नीतिको विपरित भएको देखिन्छ। संसदमा प्रस्तुत बजेट वक्तव्यमा

उल्लिखित सशर्त अनुदान एकमुष्ट हस्तान्तरण गर्ने व्यवस्था आगामी आर्थिक वर्षमा कार्यान्वयन गरिनु पर्दछ।

- सङ्घीय सञ्चित कोषबाट प्रदेश र स्थानीय तहमा आर्थिक वर्षको बीच-बीचमा पनि कार्यक्रमहरूमा सशर्त अनुदान जाने गरेको देखिन्छ। यसरी आर्थिक वर्षका बीच-बीचमा रकम बाँड्ने प्रवृत्तिले प्रदेश र स्थानीय सरकारको बजेटमा समावेश नगरी खर्च हुने अवस्था सृजना भएको देखिन्छ। यस्तो प्रवृत्तिले वित्तीय उत्तरदायित्व कमजोर हुने र वित्तीय सङ्घीयताको प्रतिकूल हुने देखिन्छ।

ग.२ नेपाल सरकारका मन्त्रालयहरूसँगको छलफल एवम् अन्तरक्रियाबाट प्राप्त राय/सुझाव

- सशर्त अनुदानको रकम क्षेत्रगत उपलब्धीहरू तोकिएको एकमुष्ट अनुदान उपलब्ध गराउने,
- सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय तहबाट एउटै वा उस्तै प्रकृतिका कार्यक्रम तथा आयोजनाहरू सँगसँगै सञ्चालन गर्ने अवस्थाको अन्त्य गर्नुपर्ने,
- मन्त्रालयगत बजेट सूचना प्रणाली (LMBIS) मा बजेट प्रविष्टि गर्दा आयोगले सिफारिस गरेका सशर्त अनुदानको आधारहरू खुलाउनुपर्ने,
- प्रदेश तथा स्थानीय तहमा समायोजन भई गएका कर्मचारीहरूको तलबभत्ता लगायतका सुविधाहरू वित्तीय समानीकरण अनुदानबाट पठाउने,
- सशर्त अनुदान प्रदान गर्दा आयोजना नतोकी एकमुष्ट अनुदानको व्यवस्था गरी नतिजासँग आबद्ध गर्नुपर्ने।

ग.३ प्रदेश सरकारका मन्त्रालयसँगको छलफल एवम् अन्तरक्रियाबाट प्राप्त राय/सुझाव

- सशर्त अनुदानमा सञ्चालन हुने आयोजना प्रदेश तथा स्थानीय तहको प्राथमिकतामा आधारित हुनुपर्ने,
- सबै किसिमका अनुदानहरूको बजेट सीमा निर्धारित समयभित्र प्रदेश तथा स्थानीय तहले पाउनुपर्ने,
- आयोजना बैंकमा समावेश भएका आयोजनाहरूबाट सम्भाव्य आयोजना छनौट गरी सशर्त अनुदान परिचालन गर्नुपर्ने,
- सरकारका तहहरू बीचको अन्तर सरकारी वित्त हस्तान्तरणलाई पारदर्शी र उत्तरदायी बनाउनुपर्ने,
- टुक्रे बजेट र योजना नियन्त्रण गरी नतिजामुखी योजना कार्यान्वयन गर्नुपर्ने,
- सशर्त अनुदानको न्यूनतम र अधिकतम सीमा तोकिनुपर्ने, साथै निश्चित सूचकको प्रगतिको आधारमा सशर्त अनुदान प्रदान गर्नुपर्ने,
- प्रदेश तथा स्थानीय तहको विकासको आवश्यकता, पूर्वाधारको अवस्था, आन्तरिक स्रोतको उपलब्धता तथा कार्यान्वयन क्षमताको आधारमा सशर्त अनुदान प्रदान गर्नुपर्ने,
- नेपाल सरकारले प्रदेश तथा स्थानीय तहलाई सशर्त अनुदान प्रदान गर्दा राष्ट्रिय प्राकृतिक स्रोत तथा वित्त आयोगले निर्धारण गरी सिफारिस गरेका सशर्त अनुदानका आधार र सुझावहरू पूर्ण रूपमा पालना गर्नुपर्ने,
- प्रदेशसभाबाट पारित बजेटमा समावेश भएका कार्यक्रमहरू नेपाल सरकारले आर्थिक वर्षको मध्यावधिमा समेत फिर्ता लिने प्रवृत्ति प्रदेश सरकारको स्वयत्तताको प्रतिकूल हुने हुँदा यस्तो प्रवृत्ति आगामी दिनमा नदोहोरिने व्यवस्था मिलाउनु पर्ने।

ग.४ स्थानीय तहसँगको छलफल एवम् अन्तरक्रियाबाट प्राप्त राय/सुझाव

- नेपाल सरकारले प्रदान गर्ने सशर्त अनुदानका आयोजना तथा कार्यक्रम स्थानीय तहको आवश्यकता र प्राथमिकता

अनुकूलको हुनुपर्ने,

- सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय तहका आयोजनाहरूको श्रेयसहोल्ड निर्धारण हुनुपर्ने,
- समग्र अनुदानमा वित्तीय समानीकरणको हिस्सा बढी र सशर्तको हिस्सा कम हुनुपर्ने,
- संविधानतः स्थानीय तहको एकल अधिकार भित्रको विषय र आफ्नै स्रोत विनियोजनमार्फत् आयोजना वा कार्यक्रम कार्यान्वयन गरिरहेको क्षेत्रमा पनि सशर्त अनुदान प्राप्त हुँदा आयोजना वा कार्यक्रममा दोहोरोपना हुन गई उपलब्ध स्रोतसाधनको सन्तुलित वितरण र मितव्ययीपूर्ण उपयोगमा चुनौती सिर्जना भएको हुँदा सशर्त अनुदान प्रदान गर्ने क्षेत्र, आधार र मानदण्ड स्पष्ट हुनुपर्ने,
- स्थानीय तहमा उपलब्ध जनशक्ति तथा प्राविधिक क्षमताभन्दा बाहिरका कार्यक्रममा समेत सशर्त अनुदान प्राप्त हुने गरेबाट त्यस्ता कार्यक्रम कार्यान्वयन हुन नसकी स्थानीय तहको कार्य प्रगतिको अवस्था कमजोर देखिन गएको हुँदा क्षमता विकासमा जोड दिनुपर्ने,
- सशर्त अनुदानको रकमलाई क्रमशः कम गर्दै त्यस्तो रकमलाई वित्तीय समानीकरण अनुदानमा थप गर्नुपर्ने जसले गर्दा स्थानीय तहले आफ्नो आवश्यकता र प्राथमिकताका आयोजनामा कुशलतापूर्वक रकम विनियोजन र कार्यान्वयन गर्नसक्ने।

घ. आर्थिक वर्ष २०८०/८१ का लागि नेपाल सरकारबाट प्रदेश र स्थानीय सरकारलाई प्रदान गरिने सशर्त अनुदानको आधारहरू

संवैधानिक व्यवस्था, कानूनमा तोकिएका आधारहरू र राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय प्रतिवद्धताहरूलाई दृष्टिगत गर्दै मुख्यतया: देशव्यापी रूपमा राष्ट्रिय नीति तथा कार्यक्रमहरू कार्यान्वयन गर्ने, राष्ट्रिय मानक स्थापित गर्ने वा सोको सुनिश्चितता गर्ने र प्रदेश तथा स्थानीय तहमा रहेको पूर्वाधारको न्यूनतालाई पूर्ति गर्ने विषयहरूलाई मार्गदर्शनका रूपमा लिई आयोगद्वारा गरिएका अध्ययन अनुसन्धान समेतका आधारमा नेपालको संविधानको धारा २५१ को उपधारा (१) देहाय (ग) बमोजिम सङ्घीय सञ्चित कोषबाट प्रदेश तथा स्थानीय सरकारलाई प्रदान गर्ने सशर्त अनुदानका सम्बन्धमा देहायका आधारहरू तयार गरी नेपाल सरकारसमक्ष सिफारिस गरिएको छः

- (१) नेपाल सरकारको अधिकारको सूची भित्रका कुनै विषय वा कार्यक्रम र आयोजना प्रदेश वा स्थानीय तहबाट कार्यान्वयन गर्नुपर्ने अवस्था: नेपालको संविधानको अनुसूची-५ बमोजिम नेपाल सरकारको अधिकार क्षेत्रभित्र रहेका कुनै विषय सम्बन्धी आयोजना वा कार्यक्रम कुनै प्रदेश वा स्थानीय तहबाट कार्यान्वयन गराउँदा लागतका दृष्टिले मितव्ययी, सेवा प्रवाहका दृष्टिले प्रभावकारी एवम् दिगोपना हुने देखिएमा त्यस्तो आयोजना तथा कार्यक्रमका लागि आवश्यक सशर्त अनुदान उपलब्ध गराउन सक्ने।
- (२) राष्ट्रिय नीति तथा कार्यक्रमलाई प्रदेश तथा स्थानीय तहमार्फत् कार्यान्वयन गर्नुपर्ने अवस्था: नेपाल सरकारले जारी गरेको राष्ट्रिय नीति तथा कार्यक्रमको प्रभावकारी कार्यान्वयन गर्ने क्रममा मूलतः नेपाल सरकारको कार्य जिम्मेवारीमा रहेको कुनै आयोजना वा कार्यक्रमलाई प्रदेश वा स्थानीय तहबाट कार्यान्वयन गर्नुपर्ने अवस्था भएमा नेपाल सरकारले सम्बन्धित प्रदेश वा स्थानीय तहलाई सशर्त अनुदान उपलब्ध गराउन सक्ने।
- (३) प्रदेश तथा स्थानीय तहमा राष्ट्रिय मानक स्थापना वा कार्यान्वयन गर्नुपर्ने अवस्था: नागरिकका मौलिक हकको कार्यान्वयन तथा राज्यको तर्फबाट आम नागरिकलाई उपलब्ध गराउनुपर्ने आधारभूत सेवा सुविधाको सम्बन्धमा नेपाल सरकारबाट तय भएका न्यूनतम राष्ट्रिय मानकलाई प्रदेश वा स्थानीय तहमा उपलब्ध अन्य वित्तीय स्रोतबाट कार्यान्वयन वा स्थापित गराउन नसकिने अवस्थामा त्यस्ता राष्ट्रिय मानकको कार्यान्वयन गराउन आवश्यक रकम

सम्बन्धित प्रदेश वा स्थानीय तहलाई सशर्त अनुदानको रूपमा उपलब्ध गराउन सक्ने।

- (४) अन्तर्राष्ट्रिय आर्थिक सहायता परिचालन भएका कार्यक्रम वा आयोजना प्रदेश वा स्थानीय तहबाट कार्यान्वयन गर्नुपर्ने अवस्था: नेपाल सरकार र अन्तर्राष्ट्रिय दातृ निकाय वा मुलुकसँग भएको सम्झौताबमोजिम प्राप्त हुने वैदेशिक सहायताबाट सञ्चालन हुने कुनै आयोजना वा कार्यक्रम प्रदेश वा स्थानीय तहबाट कार्यान्वयन गराउँदा लागतका दृष्टिले मितव्ययी एवम् सेवा प्रवाहका दृष्टिले प्रभावकारी हुने देखिएमा त्यस्तो आयोजना वा कार्यक्रमका लागि उपलब्ध वित्तीय स्रोत सशर्त अनुदानको रूपमा उपलब्ध गराउन सक्ने।
- (५) सन्तुलित विकासका निमित्त आवश्यक रणनीतिक महत्वका परियोजनाहरू: आर्थिक, सामाजिक तथा पूर्वाधार विकासको राष्ट्रिय औषत स्तरभन्दा सारभूत रूपमा पछाडि रहेका प्रदेश वा स्थानीय तहमा विकासको त्यस्तो निश्चित विषय क्षेत्रलाई सम्बोधन गर्ने रणनीतिक महत्वका आयोजना वा कार्यक्रम सञ्चालन गर्न नतिजा सूचकमा आधारित रहेर सशर्त अनुदान उपलब्ध गराउन सक्ने।

ड. सशर्त अनुदान सम्बन्धी सुझावहरू

नेपाल सरकारले प्रदेश तथा स्थानीय तहलाई प्रदान गर्ने सशर्त अनुदान सम्बन्धमा राष्ट्रिय प्राकृतिक स्रोत तथा वित्त आयोग ऐन, २०७४ को दफा ३ को उपदफा (१) देहाय (घ) ले गरेको व्यवस्था बमोजिम आयोगको तर्फबाट नेपाल सरकारलाई निम्न बमोजिमका सुझावहरू उपलब्ध गराइएको छः

- (१) नेपालको संविधानको धारा ६० को उपधारा (३) मा “प्रदेश र स्थानीय तहले प्राप्त गर्ने वित्तीय हस्तान्तरणको परिमाण राष्ट्रिय प्राकृतिक स्रोत तथा वित्त आयोगको सिफारिस बमोजिम हुनेछ” भन्ने उल्लेख भए अनुसार राष्ट्रिय प्राकृतिक स्रोत तथा वित्त आयोगको भूमिका सुनिश्चित हुने गरी विद्यमान ऐन, कानून र कार्यप्रणालीमा आवश्यक संशोधन गरिनुपर्ने।
- (२) नेपाल सरकारले प्रदेश तथा स्थानीय तहलाई प्रदान गर्ने सशर्त अनुदानको सम्बन्धमा यस आयोगले तयार गरी कार्यान्वयनका लागि सिफारिस गरेका आधारहरूको पूर्ण पालनाको सुनिश्चितता हुनुपर्ने। यसका निमित्त सिफारिस भएका आधारहरू नेपाल सरकार, मन्त्रपरिषद्को निर्णयबाट सबै सरोकारवाला निकायहरूलाई सञ्चार हुनुपर्ने, साथै बजेट तथा कार्यक्रम तयारीको चरणदेखि नै सशर्त अनुदान अन्तर्गत प्रस्तावित कुनै पनि आयोजना वा कार्यक्रम आयोगले सिफारिस गरेको कुन आधार अनुरूपको हो भनी प्रविष्टि, अभिलेख र प्रतिवेदन गर्ने प्रणालीको स्थापना हुनुपर्ने। नेपाल सरकारले सशर्त अनुदानबाट कार्यान्वयन गरिने आयोजना तथा कार्यक्रमहरूको लागि शर्तहरू तय गर्दा आयोगले तोकेका आधारहरूको प्रतिकुल नहुने गरी तोक्ने।
- (३) सशर्त अनुदानलाई समेत मुलुकको सन्तुलित विकासको लक्ष्यसँग आवद्ध गरी निश्चित नीति, सूचक र मानदण्डमा आधारित रहेर पारदर्शी रूपमा प्रदान गर्नुपर्ने।
- (४) नेपाल सरकारले प्रदेश तथा स्थानीय तहलाई सशर्त अनुदान प्रदान गर्दा राष्ट्रिय नीति, प्राथमिकता, दीर्घकालीन लाभ र फराकिलो तथा समतामूलक आर्थिक वृद्धिलाई प्रत्यक्ष टेवा दिने प्रकृतिका ठूला तथा मझौला र रणनीतिक महत्वका आयोजनाको कार्यान्वयनमा जोड दिनुपर्ने; तर प्रदेश तथा स्थानीय तहको एकल अधिकार र जिम्मेवारी भित्रका विषयमा वा स-साना आयोजना र कार्यक्रममा यस्तो अनुदान उपलब्ध नगराउने।
- (५) प्रदेश तथा स्थानीय तहको वित्तीय स्वायत्तता र व्यवस्थापकीय क्षमतालाई बलियो बनाउँदै लैजाने उद्देश्यसहित कुल अनुदानमा सशर्त अनुदानको हिस्सा क्रमशः कम गर्दै लैजाने र त्यसको परिपूर्ति वित्तीय समानीकरण अनुदानमार्फत् गर्दै जाने।
- (६) सशर्त अनुदानबाट सञ्चालन हुने आयोजनाप्रति सम्बन्धित तहको अधिकतम स्वामित्व कायम गर्न र कार्यान्वयन प्रक्रियामा व्यवस्थापकीय कुशलता र खर्च दक्षता समेत सुनिश्चित गर्नका लागि नेपाल सरकारले सशर्त अनुदान उपलब्ध गराउँदा आयोजना भित्रका खर्च शीर्षक वा उपशीर्षक नै नतोकी त्यस किसिमको स्वायत्तता सम्बन्धित प्रदेश वा स्थानीय तहलाई नै हुने गरी क्षेत्रगत आयोजना वा कार्यक्रम र लक्ष्य तथा अपेक्षित उपलब्धी जस्ता विषयहरू मात्र तोकेर एकमुष्ट अनुदान हस्तान्तरण गर्ने।

- (७) नेपालको संविधानको अनुसूची-६ (प्रदेशको अधिकारको सूची) र अनुसूची - ८ (स्थानीय तहको अधिकारको सूची) का विषयहरू कुनै निश्चित राष्ट्रिय नीति तथा कार्यक्रम र मानदण्डभित्र रही कार्यान्वयन गर्नुपर्ने अवस्थामा मात्र निश्चित अवधि वा सीमाभित्र रहेर सशर्त अनुदान प्रदान गर्ने, सो बाहेकका निरन्तर रूपमा कार्यान्वयन गर्नुपर्ने विषयलाई वित्तीय समानीकरण अनुदानबाट सम्बोधन गर्ने।
- (८) प्रदेश वा स्थानीय तहको अधिकारका विषयसम्बन्धी साविकमा सङ्घबाट बहुवर्षीय ठेक्का स्वीकृत भई कार्यान्वयन भइरहेका क्रमागत अधुरा कार्यक्रम वा आयोजनालाई पूर्णता दिनको लागि आर्थिक वर्ष २०८०/८१ देखि त्यस्ता आयोजनाहरूका लागि वित्तीय समानीकरण अनुदानमा एकमुष्ट अनुदानको रूपमा बजेट हस्तान्तरण गर्ने। तर, प्रदेश वा स्थानीय तहले सालबसाली रूपमा खर्च गर्नुपर्ने, चालु प्रकृतिका वा विद्यमान पूर्वाधारको मर्मत सम्भार र सञ्चालनसँग सम्बन्धित तथा उपभोक्ता समितिको सहभागिता वा लागत साझेदारीमा निरन्तर रूपमा सञ्चालन हुने परियोजना वा कार्यक्रमको हकमा सशर्त अनुदान विनियोजन नगरी सम्बन्धित प्रदेश वा स्थानीय तहको आन्तरिक स्रोत विनियोजनलाई प्रश्रय दिने।
- (९) समान प्रकृतिका उद्देश्य प्राप्तिका लागि विभिन्न विषयगत मन्त्रालयहरूबाट तर्जुमा गरिएका कार्यक्रम वा आयोजना कार्यान्वयनका लागि सशर्त अनुदान प्रदान गर्दा त्यस्ता कार्यक्रम वा आयोजनामा दोहोरोपना नपर्ने गरी एकीकृत रूपमा सशर्त अनुदान प्रदान गर्ने।
- (१०) सशर्त अनुदानान्तर्गत हस्तान्तरण हुने कार्यक्रम कार्यान्वयनका शर्तहरू स्पष्ट, मापनयोग्य र कार्यान्वयनयोग्य हुनुपर्ने।
- (११) प्रदेश र स्थानीय सरकारलाई आयोजना प्राथमिकीकरण गर्न र बजेट विनियोजनलाई यथार्थपरक बनाउन एकमुष्ट सशर्त अनुदानको रूपमा बजेट विनियोजन भई सञ्चालन हुने कार्यक्रमहरू तर्जुमा गर्दा नेपाल सरकारका विषयगत मन्त्रालय र सम्बन्धित प्रदेश तथा स्थानीय सरकारको संलग्नता र समन्वयमा मात्र गर्ने।
- (१२) सशर्त अनुदानबाट सञ्चालन भएका योजना, कार्यक्रम तथा आयोजनाको प्रगति विवरण नेपाल सरकारका सम्बन्धित विषयगत मन्त्रालयमा नियमित रूपमा प्रतिवेदन हुने सुनिश्चितता गर्नुपर्ने।
- (१३) - नेपाल सरकारले बजेट तर्जुमा गर्दा मन्त्रालयगत रूपमा अबण्डा राखी आर्थिक वर्षको बीच बीचमा रकम बाँड्ने प्रवृत्तिले प्रदेश र स्थानीय सरकारको बजेटमा समावेश नगरी खर्च हुने अवस्था सृजना भएको हुँदा आर्थिक वर्षको बीच बीचमा रकम बाँड्ने प्रवृत्तिको अन्त्य गरी सशर्त अनुदानको सबै रकम बजेट तर्जुमाकै बखत विनियोजन गर्नुपर्ने।
- विपद्जन्य अवस्था, महामारी वा अन्य आकस्मिक परिस्थितिको रोकथाम, नियन्त्रण तथा प्रतिकार्य र पुनर्स्थापना गर्नुपरेको अवस्थामा बाहेक आर्थिक वर्षको बीचमा कुनै पनि नयाँ कार्यक्रम वा आयोजनाहरू कार्यान्वयन गर्न थप सशर्त अनुदान हस्तान्तरण नगर्ने।
- (१४) आगामी आर्थिक वर्षको सशर्त अनुदान बजेट कार्यान्वयन गर्न छुट्टै कार्यविधि आवश्यक पर्ने अवस्थामा त्यस्तो कार्यविधि स्वीकृत गरी चालु आर्थिक वर्षको असार मसान्तभित्र प्रदेश तथा स्थानीय तहमा उपलब्ध गराउनुपर्ने।
- (१५) नेपाल सरकारको अनिवार्य दायित्व रहने खर्च भुक्तानी गर्नुपर्ने अवस्था: साविकमा नेपाल सरकारबाट नियुक्ति पाई हाल प्रदेश वा स्थानीय तहको कार्यक्षेत्र भित्रको सेवामा संलग्न रहेका शिक्षक, स्वास्थ्यकर्मी तथा अन्य राष्ट्रसेवक कर्मचारीहरूको पारिश्रमिक र सेवा सुविधाबापतको रकम सम्बन्धित प्रदेश वा स्थानीय तहलाई आर्थिक वर्ष २०८०/८१ देखि वित्तीय समानीकरण अनुदानमा उपलब्ध गराउने।
- (१६) पूर्वाधारसम्बन्धी क्रमागत वा अधुरा आयोजनालाई पूर्णता दिन आवश्यक अवस्था: साविकमा नेपाल सरकारबाट निर्माण कार्य आरम्भ भएका र सङ्घीयता कार्यान्वयनसँगै प्रदेश वा स्थानीय तहको अधिकार क्षेत्रमा परेका पूर्वाधार निर्माणसम्बन्धी क्रमागत वा अधुरा आयोजनालाई पूर्णता दिन आवश्यक रकम आर्थिक वर्ष २०८०/८१ देखि त्यस्ता आयोजनाहरूका लागि वित्तीय समानीकरण अनुदानमा एकमुष्ट अनुदानको रूपमा बजेट हस्तान्तरण गर्ने।
- (१७) वैदेशिक सहयोगबाट सञ्चालित आयोजना तथा कार्यक्रमहरू सङ्घीयताको अवधारणा र तहगत सरकारको कार्यजिम्मेवारी अनुसार परिचालन गर्ने परिपाटी अबलम्बन गर्नेतर्फ ध्यान दिने।

३.३.२ आर्थिक वर्ष २०८०/८१ का लागि प्रदेश सरकारबाट स्थानीय सरकारलाई प्रदान गरिने सशर्त अनुदानका आधार सम्बन्धमा प्रदेश सरकारलाई गरिएको सिफारिस

सिफारिस मिति: २०७९/१२/१५

क. पृष्ठभूमि

सङ्घीय लोकतान्त्रिक गणतन्त्र नेपालको मूल संरचना सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय तह गरी तीन तहको रहेको छ। नेपालको संविधानमा तीनै तहका सरकारका बीचमा राज्यशक्तिको बाँडफाँट गरिएको छ। तहगत सरकार बीचको सम्बन्ध सहकारिता, सहअस्तित्व र समन्वयको सिद्धान्तमा आधारित हुने व्यवस्था संविधानले नै सुनिश्चित गरेको छ। तीन तह बीचको सहकारिताको एउटा महत्वपूर्ण अवयवको रूपमा अन्तर-सरकारी वित्तीय हस्तान्तरण रहेको छ। सङ्घीय प्रणालीलाई गतिशील बनाउने कार्य वित्तीय सङ्घीयताले गर्दछ र यसको सबैभन्दा महत्वपूर्ण कडीको रूपमा अन्तर-सरकारी वित्तीय हस्तान्तरण रहेको हुन्छ। अन्तर-सरकारी वित्तीय हस्तान्तरण अन्तर्गत सङ्घीय संरचना भएका मुलुकहरूमा विशिष्ट राष्ट्रिय उद्देश्य प्राप्तिका साथै बहुतहगत सरकारहरू बीचमा नीतिगत समन्वय कायम गर्न र सार्वजनिक सेवाको मानक तथा गुणस्तर हासिल गर्न सङ्घ सरकारले प्रदेश तथा स्थानीय तहलाई शर्त सहितको वित्तीय अनुदान उपलब्ध गराउने अभ्यास रहेको पाईन्छ।

स्थानीय तहमा रहेको पूर्वाधारको न्यूनतालाई पूर्ति गर्ने एवम् प्रादेशिक नीति र कार्यक्रम तथा मानकको स्थानीय तहमा कार्यान्वयन गर्ने र स्थानीय तहको वित्तीय स्वायत्तता कायम गरी यी दुई पक्ष बीचमा सन्तुलन कायम गर्ने विषय आफैमा अत्यन्त महत्वपूर्ण रहेको छ। अतः वित्तीय समानीकरण अनुदान र सशर्त अनुदान बीच सन्तुलन कायम गरी प्रदेश वा स्थानीय तहको कार्यगत स्वायत्ततालाई अक्षुण्ण राख्ने चुनौती पनि रहेकै हुन्छ। सङ्घीय शासन प्रणालीको लामो अनुभव भएका मुलुकहरू समेत अन्तर-सरकारी वित्त व्यवस्थापनका यस्ता समस्याबाट पूर्ण रूपमा मुक्त भएको पाईँदैन। नेपालको सन्दर्भमा पनि प्रादेशिक सञ्चित कोषबाट सम्बन्धित प्रदेशले स्थानीय तहलाई सशर्त अनुदान प्रदान गर्ने संवैधानिक र कानुनी व्यवस्था रहेको छ। त्यसरी सशर्त अनुदान प्रदान गर्दा एकातर्फ अनुदान वितरणमा समन्यायिकता होस् र अर्कोतर्फ स्थानीय तहको स्वायत्ततालाई पनि अक्षुण्ण राख्न सकियोस् भन्ने हेतुले नै सशर्त अनुदानको सम्बन्धमा अध्ययन अनुसन्धान गरी आधार तयार गर्ने र ती आधारहरू कार्यान्वयनका लागि नेपाल सरकार र प्रदेश सरकारलाई सिफारिस गर्ने काम, कर्तव्य र अधिकार राष्ट्रिय प्राकृतिक स्रोत तथा वित्त आयोगको हुने व्यवस्था नेपालको संविधान र अन्य प्रचलित ऐनहरू समेतमा गरिएको छ। सोही व्यवस्थाबमोजिम आर्थिक वर्ष २०८०/८१ को लागि प्रदेश सरकारबाट स्थानीय तहलाई प्रदान गरिने सशर्त अनुदानको आधार यस आयोगबाट तयार गरी प्रदेश सरकारसमक्ष सिफारिस गरिएको छ।

ख. कानुनी व्यवस्था

ख.१ नेपालको संविधान

प्रदेश सरकारले स्थानीय तहलाई प्रदान गर्ने सशर्त अनुदान सम्बन्धमा नेपालको संविधानमा देहायका व्यवस्थाहरू रहेका छन्:

- धारा ६० को उपधारा (३) - प्रदेश र स्थानीय तहले प्राप्त गर्ने वित्तीय हस्तान्तरणको परिमाण राष्ट्रिय प्राकृतिक स्रोत तथा वित्त आयोगको सिफारिस बमोजिम हुनेछ।
- धारा २५१ को उपधारा (१) देहाय (ग) - राष्ट्रिय नीति तथा कार्यक्रम, मानक, पूर्वाधारको अवस्था अनुसार प्रदेश र स्थानीय सरकारलाई प्रदान गरिने सशर्त अनुदानको सम्बन्धमा अध्ययन अनुसन्धान गरी आधार तयार गर्ने काम, कर्तव्य र अधिकार राष्ट्रिय प्राकृतिक स्रोत तथा वित्त आयोगको हुनेछ।

ख.२ राष्ट्रिय प्राकृतिक स्रोत तथा वित्त आयोग ऐन, २०७४

राष्ट्रिय प्राकृतिक स्रोत तथा वित्त आयोग ऐन, २०७४ को दफा ३ को उपदफा (१) को देहाय (ख) मा प्रदेश कानून बमोजिम प्रदेशले स्थानीय तहलाई प्रदान गर्ने सशर्त अनुदानको आधार तयार गरी प्रदेशलाई सिफारिस गर्ने काम, कर्तव्य र अधिकार यस आयोगको हुने व्यवस्था रहेको छ।

सोही ऐनको दफा १६ को उपदफा (२) मा नेपाल सरकारले प्रदेश तथा स्थानीय तहलाई र प्रदेशले स्थानीय तहलाई प्रचलित कानूनबमोजिम उपलब्ध गराउने सशर्त अनुदानका सम्बन्धमा नेपाल सरकार तथा प्रदेशलाई सिफारिस गर्दा आयोगले संविधानको धारा २५१ को उपधारा (१) देहाय (ग) र सोही ऐनको दफा १६ को उपदफा (१) मा उल्लिखित विषयहरूलाई आधार लिई गर्नुपर्ने व्यवस्था रहेको छ। उक्त उपदफा (१) मा नेपाल सरकारले प्रदेश तथा स्थानीय तहलाई र प्रदेशले स्थानीय तहलाई प्रचलित कानून बमोजिम उपलब्ध गराउने वित्तीय समानीकरण अनुदानका सम्बन्धमा नेपाल सरकार तथा प्रदेशलाई सिफारिस गर्दा आयोगले देहायका आधार लिई सिफारिस गर्नुपर्ने व्यवस्था रहेको छः

- (क) प्रदेश तथा स्थानीय तहमा रहेको शिक्षा, स्वास्थ्य, खानेपानी जस्ता मानव विकास सूचकाङ्क,
- (ख) अन्य प्रदेश वा स्थानीय तहको सन्तुलित विकासको अवस्था,
- (ग) प्रदेश तथा स्थानीय तहमा रहेको आर्थिक, सामाजिक वा अन्य कुनै प्रकारको विभेदको अवस्था,
- (घ) प्रदेश तथा स्थानीय तहको पूर्वाधार विकासको अवस्था र आवश्यकता,
- (ङ) प्रदेश तथा स्थानीय तहले जनतालाई पुऱ्याउनु पर्ने सेवा,
- (च) प्रदेश तथा स्थानीय तहको राजस्वको अवस्था र उठाउन सक्ने क्षमता,
- (छ) प्रदेश तथा स्थानीय तहको खर्चको आवश्यकता।

ख.३ अन्तर-सरकारी वित्त व्यवस्थापन ऐन, २०७४

अन्तर-सरकारी वित्त व्यवस्थापन ऐन, २०७४ को दफा ९ को उपदफा (३) मा प्रदेशले स्थानीय तहलाई प्रदेश कानूनबमोजिम आयोगले तोकेको आधारबमोजिम सशर्त अनुदान प्रदान गर्ने व्यवस्था रहेको छ।

ख.४ सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय तह (समन्वय तथा अन्तरसम्बन्ध) ऐन, २०७७

सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय तह (समन्वय तथा अन्तरसम्बन्ध) ऐन, २०७७ को दफा १३ मा देहायको व्यवस्था गरिएको छः

- प्रदेश भित्र पर्ने र प्रदेशबाट कार्यान्वयन हुने प्रदेशस्तरीय आयोजनाको तर्जुमा प्रदेश सरकारले गर्नेछ।
- स्थानीय तह भित्र पर्ने र स्थानीय तहबाट कार्यान्वयन हुने स्थानीयस्तरीय आयोजनाको तर्जुमा स्थानीय सरकारले गर्नेछ।

ख.५ राष्ट्रिय सभा सङ्घीयता कार्यान्वयन अध्ययन तथा अनुगमन संसदीय विशेष समिति, २०७९

राष्ट्रिय सभा सङ्घीयता कार्यान्वयन अध्ययन तथा अनुगमन संसदीय विशेष समिति, २०७९ ले नेपाल सरकार र सरोकारवाला निकायलाई कार्यान्वयनको लागि गरेको सिफारिसमा वित्तीय सङ्घीयता सम्बन्धमा देहायका सिफारिसहरू समेत गरिएको छः

- नेपाल सरकारबाट प्रदेश र स्थानीय तह र प्रदेशबाट स्थानीय तहको वित्तीय हस्तान्तरणमा वित्तीय समानीकरण अनुदानको अंश बजेटको अनुपातमा बढाउँदै लैजाने विधिको परिपालना गर्ने।
- सङ्घले प्रदेश र स्थानीय तह तथा प्रदेशले स्थानीय तहलाई सशर्त अनुदान पठाउँदा क्रियाकलापगत रूपमा नपठाई

विषयगत रूपमा क्षेत्रगत शर्त, लक्ष्य र अपेक्षित उपलब्धी तोकेर एकमुष्ट पठाउने व्यवस्था गर्ने।

ख.६ कर्णाली प्रदेश वित्तीय हस्तान्तरण (व्यवस्थापन) ऐन, २०७५

- दफा ५: सशर्त अनुदान प्रदेश सरकारले स्थानीय तह वा प्रदेश सरकारको कुनै योजना कार्यान्वयन गर्न संविधानको धारा २५१ को उपधारा १ को खण्ड (ग) बमोजिम आयोगले तोकेको आधार बमोजिम स्थानीय तहलाई सशर्त अनुदान प्रदान गर्नेछ।

ग. सशर्त अनुदानको तथ्याङ्कीय प्रवृत्ति विश्लेषण

प्रदेश सञ्चित कोषबाट स्थानीय तहका लागि हस्तान्तरण गर्न विनियोजन गरिएको पछिल्ला ४ आर्थिक वर्षको वित्तीय समानीकरण तथा सशर्त अनुदानको प्रवृत्ति विश्लेषण देहायबमोजिम रहेको छः

ग.१ स्थानीय तहमा हस्तान्तरणको लागि विनियोजन गरिएको अन्तर सरकारी बजेटको प्रदेशगत विश्लेषण

रकम रु. लाखमा

प्रदेश	आर्थिक वर्ष २०७६/७७			आर्थिक वर्ष २०७७/७८			आर्थिक वर्ष २०७८/७९			आर्थिक वर्ष २०७९/८०		
	कुल बजेट	अन्तर सरकारी वित्त	प्रतिशत (अन्तर सरकारी वित्त/ बजेट)	कुल बजेट	अन्तर सरकारी वित्त	प्रतिशत (अन्तर सरकारी वित्त/ बजेट)	कुल बजेट	अन्तर सरकारी वित्त	प्रतिशत (अन्तर सरकारी वित्त/ बजेट)	कुल बजेट	अन्तर सरकारी वित्त	प्रतिशत (अन्तर सरकारी वित्त/ बजेट)
कोशी	४२२००४	६८१८५	१६.१६	४०८९९९	२८७४२	७.०३	३२४६९२	३२२४२	९.९३	३९७३८३	३१५१५	७.९३
मधेश	३८७२५७	२९७७०	७.६९	३३५६१०	२८३६०	८.४५	३३७९१४	३१६५०	९.३७	४६८८०९	२०६६०	४.४१
बागमती	४७६०७९	१८३८२	३.८६	५१४२७५	७२४३२	१४.०८	५७७२०९	७५०५६	१३.००	७०९३९२	८३५२७	११.७७
गण्डकी	३२१३४८	२४५७८	७.६५	३४८४२२	२१४४०	६.१५	३००३९४	१९५००	६.४९	३५९०९०	२१११०	५.८८
लुम्बिनी	३६४१६८	४३८९८	१२.०५	३६३५२५	५१४०१	१४.१४	४०९५९७	४८४२४	११.८२	४२६३५७	४८३१०	११.३३
कर्णाली	३४३५३४	२६०००	७.५७	३३७४१४	२९९६५	८.८८	३६५४६६	३४०००	९.३०	३२६१६२	४०१५७	१२.३१
सुदूरपश्चिम	२८१६२०	४५९५०	१६.३२	३३३८१३	२१३५०	६.४०	३०३३९५	१७२४५	५.६८	३६७४६५	१३६४०	३.७१

स्रोत: प्रदेश सरकारका बजेट वक्तव्य र अन्तर सरकारी वित्त हस्तान्तरण पुस्तिका २०७६/७७, २०७७/७८, २०७८/७९, २०७९/८०

तालिकाको विश्लेषण गर्दा कर्णाली प्रदेश बाहेकका प्रदेशहरूले कुल बजेटमा अन्तर-सरकारी वित्त हस्तान्तरणको परिमाण पछिल्ला आर्थिक वर्षहरूमा क्रमशः घटाउँदै लगेका छन् भने कर्णाली प्रदेशले भने अन्तर-सरकारी वित्तीय हस्तान्तरणको हिस्सा वृद्धि गर्दै लगेको देखिन्छ। अतः कर्णाली प्रदेश बाहेकका अन्य ६ प्रदेश सरकारको बजेट विनियोजनको प्रवृत्ति वित्तीय सङ्घीयता अनुकूल भएको मङ्गल सकिँदैन। सङ्घीय व्यवस्थाको सफलताको लागि प्रदेश सरकारहरूले बजेट विनियोजन गर्दा नागरिकको नजिक रहेको स्थानीय सरकारलाई स्रोतसाधन सम्पन्न बनाउने गरी बजेट विनियोजन गरिनुपर्दछ।

ग.२ कर्णाली प्रदेशको स्थानीय तहमा हस्तान्तरणको लागि विनियोजन गरिएको वित्तीय समानीकरण र सशर्त अनुदानको अनुपात विश्लेषण

रकम रु. लाखमा

आर्थिक वर्ष	कुल वित्तीय हस्तान्तरण	वित्तीय समानीकरण अनुदान		सशर्त अनुदान	
		रकम	प्रतिशत	रकम	प्रतिशत
२०७६/७७	२६०००	८०००	३०.७७	५०००	१९.२३
२०७७/७८	२९९६५	८०००	२६.७०	६६००	२२.०३
२०७८/७९	३४०००	८०००	२३.५२	१३०००	३८.२३
२०७९/८०	४०१५७	८०००	१९.९२	२३९८७	५९.७३

स्रोत: कर्णाली प्रदेशको बजेट वक्तव्य २०७६/७७, २०७७/७८, २०७८/७९ र २०७९/८०

तालिकाको विश्लेषण गर्दा कर्णाली प्रदेशले आर्थिक वर्ष २०७६/७७ देखि आर्थिक वर्ष २०७९/८० सम्म वित्तीय समानीकरण अनुदानका लागि रु. ८० करोड रुपैयाँ विनियोजन गर्दै आएको देखिन्छ। तर, सोही अवधिमा सशर्त अनुदानको परिमाण रु. ५० करोड रुपैयाँबाट बढेर २ अर्ब ३९ करोड रुपैयाँ पुगेको छ। यसरी वित्तीय समानीकरण अनुदानतर्फ समान रकम विनियोजन गर्दा सशर्त अनुदानतर्फ भने निकै ठूलो रकम विनियोजन गरेको देखिन्छ। अन्तर सरकारी वित्त हस्तान्तरणमा सशर्त अनुदानको अनुपात कम गरी वित्तीय समानीकरण अनुदानको अनुपात बढाउँदै लैजानुपर्ने देखिन्छ।

घ. चालु आर्थिक वर्षको कार्यक्रमहरूको विश्लेषण

प्रदेश सरकारले विगतका वर्षहरूमा स्थानीय तहलाई उपलब्ध गराएको सशर्त अनुदानका सम्बन्धमा आयोगले गरेको सिफारिस कार्यान्वयनको अवस्था अध्ययन गर्न आ.व. २०७९/८० को लागि प्रदेश सरकारबाट स्थानीय सरकारमा हस्तान्तरण गरिने सशर्त अनुदानको आयोगबाट सिफारिस गरिएको आधार खुल्ने गरी विषयगत मन्त्रालय अनुसारको विनियोजित बजेट एवम् कार्यक्रम/क्रियाकलापको विवरण सबै प्रदेशका आर्थिक मामिला हेर्ने मन्त्रालयहरूसँग माग गरिएकोमा बागमती, लुम्बिनी र सुदूरपश्चिम प्रदेशबाट प्राप्त भएका विवरणहरू अध्ययन गर्दा देहायको अवस्था देखिन्छ:

- बागमती प्रदेशमा सबै भन्दा बढी एक करोड रुपैयाँ प्रदेशको अधिकार सूची भित्रका कार्यक्रमको कार्यान्वयन गर्नुपर्ने आधारअन्तर्गत धार्मिकस्थल परिसरको भौतिक संरचना निर्माण र मोटर बाटो निर्माणका लागि एक महानगर र एक उपमहानगरपालिकालाई दिएको तथा सबै भन्दा घटी पचास हजार रुपैयाँ प्रादेशिक मानक स्थापना वा कार्यान्वयन गर्नुपर्ने आधारअन्तर्गत स्वास्थ्य सेवा मापदण्ड सुधारका लागि दुई गाउँपालिकालाई बजेट विनियोजन गरेको देखिन्छ। स्वास्थ्य क्षेत्रमा पचास हजार रुपैयाँले कस्तो खालको मानक स्थापना गर्न खोजिएको हो, प्राप्त विवरणबाट खुल्न सकेन।
- लुम्बिनी प्रदेशमा सबै भन्दा बढी एक करोड पचास लाख स्थानीय तहमा प्रादेशिक मानक स्थापना वा कार्यान्वयन गर्नुपर्ने आधारअन्तर्गत खाद्य, बीउ भण्डार गृह निर्माण तथा मर्मत संभारका लागि एक गाउँपालिकालाई दिएको एवम् सबै भन्दा घटी पाँच लाख रकम प्रादेशिक नीति तथा कार्यक्रम कार्यान्वयन, सन्तुलित विकासका लागि रणनीतिक महत्त्वका परियोजना कार्यान्वयन लगायतका आधारमा सडक, सिँचाइ, खानेपानी लगायतका भौतिक संरचना निर्माण, स्तरोन्नति तथा मर्मत संभारका लागि विभिन्न स्थानीय तहहरूलाई हस्तान्तरण गरेको भनी लेखी आएको पाइयो। पाँच लाख रुपैयाँको कार्यक्रमले स्थानीय तहमा कस्तो खालको प्रादेशिक मानक स्थापना गर्न खोजिएको हो, खुलेको देखिएन। प्रदेशका कुन मानक कार्यान्वयन गर्न बजेट विनियोजन गरेको भन्ने प्राप्त विवरणबाट खुल्न सकेन।
- सुदूरपश्चिम प्रदेशले स्थानीय तहहरूलाई सशर्त अनुदानमार्फत् सञ्चालन हुने गरी कुनै आयोजना तथा कार्यक्रमहरूमा बजेट विनियोजन नगरेको। यसले सुदूरपश्चिम प्रदेशको वित्तीय हस्तान्तरण व्यवस्थापन ऐन, २०७५ अनुकूल बजेट विनियोजन गरेको देखिएन।
- आयोगले गरेको सिफारिस कार्यान्वयनको अवस्था अध्ययन गर्न विवरण माग गर्दा कोशी प्रदेश, मधेश प्रदेश, गण्डकी प्रदेश र कर्णाली प्रदेशले विवरण उपलब्ध नगराएको हुँदा ती प्रदेशको कार्यक्रमको अवस्था अध्ययन गर्न सकिएन। यसबाट कोशी प्रदेश, मधेश प्रदेश, गण्डकी प्रदेश र कर्णाली प्रदेशले राष्ट्रिय प्राकृतिक स्रोत तथा वित्त आयोग ऐन, २०७४ को दफा ८ मा आयोगले आफ्नो कार्य सम्पादनको सिलसिलामा कुनै निकाय वा पदाधिकारीसँग सूचना वा विवरण वा सहयोग माग गरेमा त्यस्तो सूचना विवरण वा सहयोग उपलब्ध गराउनु सम्बन्धित निकाय वा पदाधिकारीको कर्तव्य हुनेछ भन्ने कानुनी व्यवस्थाको पालना भएको देखिएन।

ङ. सशर्त अनुदान सम्बन्धमा आयोगले गरेको अध्ययन अनुसन्धान तथा विश्लेषण

सशर्त अनुदानको आधार तयार गर्ने क्रममा संविधानको धारा २५१ को उपधारा (१) देहाय (ग) ले मार्गदर्शन गरेबमोजिम

आयोगले आवश्यक अध्ययन अनुसन्धानको कार्य सम्पादन गरेको छ। यस क्रममा सशर्त अनुदानको सैद्धान्तिक आधार एवम् नीतिगत व्यवस्थाको सूक्ष्म विश्लेषण गर्नुका साथै हालसम्मको कार्यान्वयनको अवस्था र अन्तर्राष्ट्रिय अभ्यासलाई समेत सँगै राखेर विश्लेषण तथा अध्ययन अनुसन्धान गरिएको छ। सङ्घीय शासन प्रणालीमा वित्तीय सङ्घीयता र सशर्त अनुदानको भूमिका सम्बन्धमा विषय विज्ञहरूसँग अन्तर्क्रियाको माध्यमबाट राय परामर्श लिईएको छ। सशर्त अनुदान वितरण सम्बन्धमा आयोगले विगतमा सिफारिस गरेका आधारहरू र सोको कार्यान्वयन अवस्था समेतलाई हेरेर तिनको औचित्य र प्रभावकारिता परीक्षण गरिएको छ। साथै, यस सम्बन्धमा बाह्य विज्ञमार्फत् स्वतन्त्र अध्ययन/अनुसन्धान गराएर समेत आयोगले पृष्ठपोषण प्राप्त गरेको छ। सशर्त अनुदान सम्बन्धमा आयोगले गरेको अध्ययन अनुसन्धान तथा सरोकारवाला निकायहरूसँग गरेको अन्तर्क्रियाको क्रममा सहभागीहरूबाट औल्याइएको विद्यमान अवस्था र सुधारका लागि प्राप्त सुझावको संक्षिप्त विवरण देहायबमोजिम रहेको छ:

ड.१ आयोगले गराएको अध्ययन/अनुसन्धानको निष्कर्ष तथा प्राप्त सुझाव

- अन्तर-सरकारी वित्तीय हस्तान्तरण अन्तर्गतको सशर्त अनुदानलाई अधिकतम उपलब्धीमूलक बनाउने अवसर संविधानले प्रदान गरेको छ। संविधानको धारा ६० को उपधारा (३) मा प्रदेश र स्थानीय तहले प्राप्त गर्ने वित्तीय हस्तान्तरणको परिमाण राष्ट्रिय प्राकृतिक स्रोत तथा वित्त आयोगको सिफारिस बमोजिम हुने व्यवस्था छ भने धारा २५१ को उपधारा (१) देहाय (ग) ले राष्ट्रिय नीति तथा कार्यक्रम, मानक, पूर्वाधारको अवस्था अनुसार प्रदेश र स्थानीय सरकारलाई प्रदान गरिने सशर्त अनुदानको सम्बन्धमा अध्ययन अनुसन्धान गरी आधार तयार गर्ने काम, कर्तव्य र अधिकार स्वतन्त्र संवैधानिक निकायको रूपमा रहने राष्ट्रिय प्राकृतिक स्रोत तथा वित्त आयोगको हुने व्यवस्था गरेको छ। समानीकरण र सशर्त अनुदानको आकार वा अनुपात सम्बन्धमा समेत अध्ययन अनुसन्धानमा आधारित भई स्वतन्त्र, निष्पक्ष र वस्तुगत ढङ्गबाट निर्व्योला गर्ने एक मात्र संवैधानिक निकायको रूपमा आयोग रहन सक्ने परिकल्पना गरेको देखिन्छ।
- अन्तर-सरकारी वित्तीय हस्तान्तरणको एक मात्र प्रमुख उद्देश्य भनेको तहगत सरकारहरूबीचको लम्बीय तथा क्षितिजीय वित्तीय अन्तर (Vertical and Horizontal Fiscal Gap) लाई सम्बोधन गर्नु हो। नेपालको वित्तीय सङ्घीयताको हालसम्मको अभ्यासमा वित्तीय समानीकरण अनुदानलाई त्यस्ता दुवै अन्तरहरू न्यूनीकरणसँग प्रत्यक्षरूपमा आबद्ध गरिएको भए तापनि अन्य अनुदानलाई वित्तीय अन्तरसँग आबद्ध गर्न सकिएको छैन। साथै वित्तीय समानीकरण अनुदानको रकम यकिन भइसके पश्चात् मात्र सशर्त लगायत अन्य अनुदानको विनियोजन रकम तय हुने र सो कार्यमा आयोगको प्रत्यक्ष भूमिका समेत नरहने व्यवस्थाले गर्दा वित्तीय समानीकरण अनुदानले कायम गर्न खोजेको समन्यायिकतामा अन्य अनुदानका कारण प्रतिकूल असर पर्न सक्ने जोखिम कायमै रहेको छ। यस्तो जोखिमको अन्त्यका लागि संविधानको धारा ६० को उपधारा (३) अनुरूप स्थानीय तहले प्राप्त गर्ने वित्तीय हस्तान्तरणको परिमाण निर्धारणमा आयोगको भूमिका रहनुपर्ने, साथै अनुदान वितरणको उद्देश्य र वस्तुगत अवस्थालाई दृष्टिगत गर्दै विभिन्न किसिमका अनुदानहरू बीचको अनुपात निर्धारणमा समेत आयोगको भूमिका रहनुपर्ने देखिन्छ। सशर्त रूपमा दिईने अनुदानले समानीकरणको क्षितिजीय समता (Horizontal Equity) मा तात्त्विक परिवर्तन गर्नु हुँदैन।
- प्रदेशले स्थानीय तहलाई उपलब्ध गराउने चार किसिमका अनुदानको कार्यगत उद्देश्यमा स्पष्टता नहुँदा एउटै प्रकृतिको वा एउटै कार्यका लागि पनि एकभन्दा बढी किसिमका अनुदानहरू प्रयोग भइरहेको अवस्था छ, जसले गर्दा उपलब्ध स्रोत साधनको कुशल विनियोजन तथा प्रभावकारी कार्यान्वयनमा चुनौती सिर्जना भएको छ।
- सशर्त अनुदानको कार्यान्वयन गर्दा अनुदान प्रदान गर्ने र प्राप्त गर्ने दुवै पक्षबीचमा दोहोरो कार्यात्मक सम्बन्ध वा सम्झौता हुनु आवश्यक छ। तर हालको सशर्त अनुदान हस्तान्तरणमा न त अनुदान प्रदान गर्ने तहले अनुदान प्राप्त

गर्ने तहसँग आयोजना वा कार्यक्रम कार्यान्वयनका लागि सम्झौता गर्छ, न त अनुदान प्राप्त गरी आयोजना वा कार्यक्रम कार्यान्वयन गर्नुपर्ने पक्षले आफ्नो आवश्यकता, प्राथमिकता र क्षमताभित्रका आयोजना वा कार्यक्रम प्रस्ताव गर्ने अवसर नै प्राप्त गर्दछ। यसले गर्दा एकातर्फ उत्तरदायित्व र जवाफदेहिताको प्रश्न उठ्छ भने अर्कोतर्फ आवश्यकता र आपूर्तिबीच बेमेलको अवस्था रहन्छ। यसलाई सम्बोधन गर्न आवश्यक नीतिगत तथा कार्यप्रणालीगत सुधार गर्नु आवश्यक देखिएको छ।

- प्रदेशले स्थानीय तहलाई प्रदान गर्ने सशर्त अनुदानको निश्चित उद्देश्य निर्धारण गरी उक्त उद्देश्य प्राप्तिका लागि मात्र अनुदान दिने नीति अवलम्बन गर्नुपर्ने देखिन्छ।
- स्थानीय तहको सन्तुलित विकासका लागि आवश्यक पर्ने पूर्वाधार निर्माणका निमित्त नतिजामा आधारित सूचकसहित सशर्त अनुदान उपलब्ध गराउनु उपयुक्त हुनेछ भने निर्माण सम्पन्न भएको आयोजना सञ्चालन तथा मर्मत सम्भारका लागि सम्बन्धित तहको सरकारलाई नै वित्तीय रूपमा जिम्मेवार बनाउनु उपयुक्त हुनेछ।
- सबै स्थानीय तहको आन्तरिक कार्यक्षमता समानरूपमा विकसित भइनसकेको र कतिपय स्थानीय तहहरूको हकमा सेवाप्रवाहका लागि अत्यावश्यक आधारभूत बन्दोबस्ती समेत पूरा नभएको अवस्थामा तत् सम्बन्धी न्यूनतम बन्दोबस्तीका लागि नतिजा सूचकसहित सशर्त अनुदान उपलब्ध गराउनु उपयुक्त हुनेछ।
- राष्ट्रिय तथा प्रदेशस्तरका विषयगत नीति अन्तर्गत स्थानीय तहबाट सञ्चालन हुनुपर्ने कार्यक्रम कार्यान्वयनको लागि राष्ट्रिय तथा प्रादेशिक मानक पूरा गर्न सशर्त अनुदान दिनु उपयुक्त हुनेछ।
- प्रदेश सरकारको अधिकार क्षेत्रभित्र रहेका, तर स्थानीय तहबाट कार्यान्वयन गराउँदा लागतका दृष्टिले मितव्ययी एवम् सेवा प्रवाहका दृष्टिले प्रभावकारी हुने आयोजना तथा कार्यक्रमका लागि सशर्त अनुदान दिनु उपयुक्त हुनेछ।

ड.२ प्रदेश सरकारका मन्त्रालयसँगको छलफल एवम् अन्तरक्रियाबाट प्राप्त राय/सुझाव

- सशर्त अनुदानमा सञ्चालन हुने आयोजना प्रदेश तथा स्थानीय तहको प्राथमिकतामा आधारित हुनुपर्ने,
- सबै किसिमका अनुदानहरूको बजेट सीमा निर्धारित समयभित्र प्रदेश तथा स्थानीय तहले पाउनुपर्ने,
- आयोजना बैंकमा समावेश भएका आयोजनाहरूबाट सम्भाव्य आयोजना छनौट गरी सशर्त अनुदान परिचालन गर्नुपर्ने,
- सरकारका तहहरू बीचको अन्तर सरकारी वित्त हस्तान्तरणलाई पारदर्शी र उत्तरदायी बनाउनुपर्ने,
- टुक्रे बजेट र योजना नियन्त्रण गरी नतिजामूखी योजना कार्यान्वयन गर्नुपर्ने,
- सशर्त अनुदानको न्यूनतम र अधिकतम सीमा तोकिनुपर्ने, साथै निश्चित सूचकको प्रगतिको आधारमा सशर्त अनुदान प्रदान गर्नुपर्ने,
- प्रदेश तथा स्थानीय तहको विकासको आवश्यकता, पूर्वाधारको अवस्था, आन्तरिक स्रोतको उपलब्धता तथा कार्यान्वयन क्षमताको आधारमा सशर्त अनुदान प्रदान गर्नुपर्ने,
- नेपाल सरकारले प्रदेश तथा स्थानीय तहलाई सशर्त अनुदान प्रदान गर्दा राष्ट्रिय प्राकृतिक स्रोत तथा वित्त आयोगले निर्धारण गरी सिफारिस गरेका सशर्त अनुदानका आधार र सुझावहरू पूर्ण रूपमा पालना गर्नुपर्ने।

ड.३ स्थानीय तहसँगको छलफल एवम् अन्तरक्रियाबाट प्राप्त राय सुझाव

- नेपाल सरकारले प्रदान गर्ने सशर्त अनुदानका आयोजना तथा कार्यक्रम स्थानीय तहको आवश्यकता र प्राथमिकता अनुकूलको हुनुपर्ने,

- सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय तहका आयोजनाहरूको थ्रेसहोल्ड निर्धारण हुनुपर्ने,
- समग्र अनुदानमा वित्तीय समानीकरणको हिस्सा बढी र सशर्तको हिस्सा कम हुनुपर्ने,
- संविधानतः स्थानीय तहको एकल अधिकार भित्रको विषय र आफ्नै स्रोत विनियोजनमार्फत् आयोजना वा कार्यक्रम कार्यान्वयन गरिरहेको क्षेत्रमा पनि सशर्त अनुदान प्राप्त हुँदा आयोजना वा कार्यक्रममा दोहोरोपना हुन गई उपलब्ध स्रोतसाधनको सन्तुलित वितरण र मितव्ययीपूर्ण उपयोगमा चुनौती सिर्जना भएको हुँदा सशर्त अनुदान प्रदान गर्ने क्षेत्र, आधार र मानदण्ड स्पष्ट हुनुपर्ने,
- स्थानीय तहमा उपलब्ध जनशक्ति तथा प्राविधिक क्षमताभन्दा बाहिरका कार्यक्रममा समेत सशर्त अनुदान प्राप्त हुने गरेबाट त्यस्ता कार्यक्रम कार्यान्वयन हुन नसकी स्थानीय तहको कार्य प्रगतिको अवस्था कमजोर देखिन गएको हुँदा क्षमता विकासमा जोड दिनुपर्ने,
- सशर्त अनुदानको रकमलाई क्रमशः कम गर्दै त्यस्तो रकमलाई वित्तीय समानीकरण अनुदानमा थप गर्नुपर्ने जसले गर्दा स्थानीय तहले आफ्नो आवश्यकता र प्राथमिकताका आयोजनामा कुशलतापूर्वक रकम विनियोजन र कार्यान्वयन गर्नसक्ने।

च. आर्थिक वर्ष २०८०/८१ का लागि प्रदेश सरकारबाट स्थानीय तहलाई प्रदान गरिने सशर्त अनुदानको आधारहरू

संविधान तथा प्रचलित ऐनमा भएका व्यवस्था र तोकिएका आधारहरूलाई दृष्टिगत गर्दै मुख्यतया देशव्यापी रूपमा राष्ट्रिय तथा प्रादेशिक नीति तथा कार्यक्रमहरू कार्यान्वयन गर्ने, राष्ट्रिय तथा प्रादेशिक मानक स्थापित गर्ने वा सोको सुनिश्चितता गर्ने र स्थानीय तहमा रहेको पूर्वाधारको न्यूनतालाई पूर्ति गर्ने विषयहरूलाई मार्गदर्शनका रूपमा लिई आयोगद्वारा गरिएको अध्ययन अनुसन्धान समेतका आधारमा नेपालको संविधानको धारा २५१ को उपधारा (१) को खण्ड (ग) र राष्ट्रिय प्राकृतिक स्रोत तथा वित्त आयोग ऐन, २०७४ को दफा ३ को उपदफा (१) को खण्ड (ख) बमोजिम आर्थिक वर्ष २०८०/८१ को लागि प्रदेशले स्थानीय तहलाई प्रदान गर्ने सशर्त अनुदानको सम्बन्धमा देहायका आधारहरू तयार गरी प्रदेश सरकारसमक्ष सिफारिस गरिएको छः

- (१) प्रदेश सरकारको अधिकारको सूची भित्रका कुनै विषय वा कार्यक्रम र आयोजना स्थानीय तहबाट कार्यान्वयन गर्नुपर्ने अवस्था: नेपालको संविधानको अनुसूची-६ बमोजिम प्रदेश सरकारको अधिकार क्षेत्रभित्र रहेका कुनै विषयसम्बन्धी आयोजना वा कार्यक्रम कुनै स्थानीय तहबाट कार्यान्वयन गराउँदा लागतका दृष्टिले मितव्ययी, सेवा प्रवाहका दृष्टिले प्रभावकारी एवम् दिगोपना हुने देखिएमा त्यस्तो आयोजना तथा कार्यक्रमका लागि आवश्यक सशर्त अनुदान उपलब्ध गराउन सक्ने।
- (२) प्रादेशिक नीति तथा कार्यक्रमलाई स्थानीय तहमार्फत् कार्यान्वयन गर्नुपर्ने अवस्था: प्रदेश सरकारले जारी गरेको प्रादेशिक नीति तथा कार्यक्रमको प्रभावकारी कार्यान्वयन गर्ने क्रममा मूलतः प्रदेश सरकारको कार्य जिम्मेवारीमा रहेको कुनै आयोजना वा कार्यक्रमलाई स्थानीय तहबाट कार्यान्वयन गर्नुपर्ने अवस्था भएमा सोको लागि प्रदेश सरकारले सम्बन्धित स्थानीय तहलाई सशर्त अनुदान उपलब्ध गराउन सक्ने।
- (३) स्थानीय तहमा प्रादेशिक मानक स्थापना वा कार्यान्वयन गर्नुपर्ने अवस्था: नागरिकका मौलिक हकको कार्यान्वयन तथा राज्यको तर्फबाट आम नागरिकलाई उपलब्ध गराउनुपर्ने आधारभूत सेवा सुविधाको सम्बन्धमा तय भएका न्यूनतम प्रादेशिक मानकलाई स्थानीय तहमा उपलब्ध अन्य वित्तीय स्रोतबाट कार्यान्वयन वा स्थापित गराउन नसकिने अवस्थामा त्यस्ता प्रादेशिक मानकको कार्यान्वयन गराउन आवश्यक रकम सम्बन्धित स्थानीय तहलाई

एकमुष्ट सशर्त अनुदानको रूपमा उपलब्ध गराउन सक्ने।

- (४) सन्तुलित विकासका निमित्त आवश्यक प्रादेशिक रणनीतिक महत्वका परियोजनाहरू: आर्थिक, सामाजिक तथा पूर्वाधार विकासको प्रादेशिक औषत स्तरभन्दा सारभूत रूपमा पछाडि रहेका स्थानीय तहमा विकासको त्यस्तो निश्चित विषय क्षेत्रलाई सम्बोधन गर्ने रणनीतिक महत्वका आयोजना वा कार्यक्रम सञ्चालन गर्न नतिजा सूचकमा आधारित रहेर सशर्त अनुदान उपलब्ध गराउन सक्ने।

छ. सशर्त अनुदान सम्बन्धी सुझावहरू

संवैधानिक व्यवस्था र कानूनमा तोकिएका आधारहरूलाई दृष्टिगत गर्दै सिफारिस गरिएका सशर्त अनुदानको उल्लिखित आधारहरूको कार्यान्वयनका लागि आयोगको तर्फबाट प्रदेश सरकारलाई निम्न बमोजिमका सुझावहरू उपलब्ध गराइएको छः

- (१) प्रदेशले स्थानीय तहलाई उपलब्ध गराउने सबै किसिमका वित्तीय हस्तान्तरणको परिमाण निर्धारणमा नेपालको संविधानको धारा ६० को उपधारा (३) बमोजिम राष्ट्रिय प्राकृतिक स्रोत तथा वित्त आयोगको भूमिका सुनिश्चित हुने गरी विद्यमान ऐन कानून र कार्य प्रणालीमा आवश्यक संशोधन गरिनुपर्ने।
- (२) प्रदेशले स्थानीय तहलाई प्रदान गर्ने सशर्त अनुदानको सम्बन्धमा यस आयोगले तयार गरी कार्यान्वयनका लागि सिफारिस गरेका आधारहरूको पूर्ण पालनाको सुनिश्चितता हुनुपर्ने। यसका निमित्त सिफारिस भएका आधारहरू प्रदेश सरकार, मन्त्रपरिषद्को निर्णयबाट सबै सरोकारवाला निकायहरूलाई सञ्चार हुनुपर्ने, साथै बजेट तर्जुमाको चरणदेखि नै सशर्त अनुदान अन्तर्गत प्रस्तावित कुनै पनि आयोजना वा कार्यक्रम आयोगले सिफारिस गरेको कुन आधार अनुरूपको हो भनी प्रविष्टि, अभिलेख र प्रतिवेदन गर्ने प्रणालीको स्थापना हुनुपर्ने। प्रदेश सरकारले सशर्त अनुदानबाट कार्यान्वयन गरिने आयोजना तथा कार्यक्रमहरूको लागि शर्तहरू तय गर्दा आयोगले तोकेका आधारहरूको प्रतिकूल नहुने गरी तोक्ने।
- (३) सशर्त अनुदानलाई समेत मुलुकको सन्तुलित विकासको लक्ष्यसँग आवद्ध गरी निश्चित सूचक, मानदण्ड र सूत्रमा आधारित रहेर पारदर्शी रूपमा प्रदान गर्नुपर्ने।
- (४) प्रदेशले स्थानीय तहलाई सशर्त अनुदान प्रदान गर्दा प्रादेशिक नीति, प्राथमिकता, दीर्घकालीन लाभ र फराकिलो तथा समतामूलक आर्थिक वृद्धिलाई प्रत्यक्ष टेवा दिने प्रकृतिका ठूला तथा मझौला र रणनीतिक महत्वका आयोजनाको कार्यान्वयनमा जोड दिनुपर्ने; तर स्थानीय तहको एकल अधिकार र जिम्मेवारीभित्रका विषयमा वा स-साना आयोजना र कार्यक्रममा यस्तो अनुदान उपलब्ध नगराउने।
- (५) स्थानीय तहको वित्तीय स्वायत्तता र व्यवस्थापकीय क्षमतालाई बलियो बनाउँदै लैजाने उद्देश्य सहित कुल अनुदानमा सशर्त अनुदानको हिस्सा क्रमशः कम गर्दै लैजाने र त्यसको परिपूर्ति वित्तीय समानीकरण अनुदान वृद्धि मार्फत गर्दै जाने।
- (६) सशर्त अनुदानबाट सञ्चालन हुने योजनाप्रति सम्बन्धित स्थानीय तहको अधिकतम स्वामित्व कायम गर्न र कार्यान्वयन प्रक्रियामा व्यवस्थापकीय कुशलता र खर्च दक्षता समेत सुनिश्चित गर्नका लागि प्रदेश सरकारले सशर्त अनुदान उपलब्ध गराउँदा योजना भित्रका क्रियाकलापहरू नतोकी त्यस किसिमको स्वायत्तता सम्बन्धित स्थानीय तहलाई नै हुने गरी क्षेत्रगत योजना वा कार्यक्रम र लक्ष्य तथा अपेक्षित उपलब्धी जस्ता विषयहरू मात्र तोकेर एकमुष्ट अनुदान हस्तान्तरण गर्ने।
- (७) नेपालको संविधानको अनुसूची - ८ (स्थानीय तहको अधिकारको सूची) का विषयहरू कुनै निश्चित प्रादेशिक

नीति तथा कार्यक्रम र मानदण्ड भित्र रही कार्यान्वयन गर्नुपर्ने अवस्थामा मात्र निश्चित अवधि वा सीमा भित्र रहेर सशर्त अनुदान प्रदान गर्ने, सो बाहेकका निरन्तर रूपमा कार्यान्वयन गर्नुपर्ने विषयलाई सशर्त अनुदानबाट सम्बोधन नगर्ने।

- (८) समान प्रकृतिका उद्देश्य प्राप्तिका लागि विभिन्न विषयगत मन्त्रालयहरूबाट तर्जुमा गरिएका कार्यक्रम वा आयोजना कार्यान्वयनका लागि सशर्त अनुदान प्रदान गर्दा त्यस्ता कार्यक्रम वा आयोजनामा दोहोरोपना नपर्ने गरी एकीकृत रूपमा सशर्त अनुदान प्रदान गर्ने।
- (९) सशर्त अनुदान अन्तर्गत हस्तान्तरण हुने कार्यक्रम कार्यान्वयनका शर्तहरू स्पष्ट, मापनयोग्य, र कार्यान्वयन योग्य हुनुपर्ने।
- (१०) एकमुष्ट सशर्त अनुदान को रूपमा बजेट विनियोजन भई सशर्त अनुदानबाट सञ्चालन हुने कार्यक्रमहरू तर्जुमा गर्दा प्रदेश सरकारका विषयगत मन्त्रालय र सम्बन्धित स्थानीय तहको संलग्नता र समन्वयमा गर्नुपर्ने।
- (११) सशर्त अनुदानबाट सञ्चालन भएका योजना तथा कार्यक्रमको प्रगति विवरण प्रदेश सरकारका सम्बन्धित विषयगत मन्त्रालयमा नियमित रूपमा प्रतिवेदन हुने सुनिश्चितता गर्नुपर्ने।
- (१२) प्रदेश सरकारले बजेट तर्जुमा गर्दा मन्त्रालयगत रूपमा अबण्डा राखी आर्थिक वर्षको बीच बीचमा रकम बाँड्ने प्रवृत्तिको अन्त्य गरी सशर्त अनुदानको सबै रकम बजेट तर्जुमाकै बखत विनियोजन गर्नुपर्ने। विपद्जन्य अवस्था, महामारी वा अन्य आकस्मिक परिस्थितिको रोकथाम, नियन्त्रण तथा प्रतिकार्य र पुनर्स्थापना गर्नुपरेको अवस्थामा बाहेक आर्थिक वर्षको बीचमा कुनै पनि नयाँ कार्यक्रम वा आयोजनाहरू कार्यान्वयन गर्न थप सशर्त अनुदान हस्तान्तरण नगर्ने।
- (१३) प्रदेशले स्थानीय तहलाई सशर्त अनुदान हस्तान्तरण गर्दा एकमुष्ट अनुदान दिने व्यवस्था गर्नुपर्ने।
- (१४) आगामी वर्षको सशर्त अनुदान बजेट कार्यान्वयन गर्न छुट्टै कार्यविधि आवश्यक पर्ने अवस्थामा त्यस्तो कार्यविधि स्वीकृत गरी चालु आर्थिक वर्षको असार मसान्तभित्र स्थानीय तहमा उपलब्ध गराउनुपर्ने।
- (१५) प्रदेश सरकारले आफूले प्राप्त गर्ने वित्तीय समानीकरण अनुदान र आन्तरिक राजस्वबापत प्राप्त रकम समेत जोडी हुन आउने रकमको न्यूनतम २० प्रतिशत बराबरको रकम प्रदेशभित्र रहेका स्थानीय तहलाई अन्तर-सरकारी वित्त हस्तान्तरणको रूपमा विनियोजन गर्नुपर्ने व्यवस्था गर्ने र यसरी विनियोजित रकमको कम्तीमा ५० प्रतिशत रकम वित्तीय समानीकरण अनुदानको रूपमा स्थानीय तहमा हस्तान्तरण गर्ने।
- (१६) स्थानीय सरकारको आवधिक योजनासँग तादात्म्यता हुने गरी प्रदेश सरकारले सशर्त अनुदानका कार्यक्रमहरू तय गर्ने।

३.४ आन्तरिक ऋणको सीमा सम्बन्धी सिफारिस

३.४.१ आर्थिक वर्ष २०८०/८१ का लागि सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय सरकारले लिन सक्ने आन्तरिक ऋणको सीमा सम्बन्धमा नेपाल सरकार, प्रदेश सरकार र स्थानीय सरकारलाई गरिएको सिफारिस

सिफारिस मिति: २०८०/०१/३१

क. पृष्ठभूमि

सङ्घीय लोकतान्त्रिक गणतन्त्र नेपालको संरचना सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय तह गरी तीन तहको रहेको छ। तीनै तहका सरकारका बीचमा राज्यशक्तिको बाँडफाँट गरिएको छ। सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय तहले आफ्नो क्षेत्राधिकारभित्र रही आर्थिक अधिकारसम्बन्धी विषयमा कानून बनाउने, नीति तथा योजना तयार गर्ने, वार्षिक बजेट तर्जुमा र कार्यक्रम कार्यान्वयन लेखाङ्कन तथा प्रतिवेदन गर्ने र लेखापरीक्षण गराउने कार्य गर्नुपर्दछ। बजेट अनुमान गर्दा अनुमानित आयभन्दा व्यय बढी हुने अवस्थामा नेपाल सरकार, प्रदेश सरकार र स्थानीय सरकारले घाटा बजेट ल्याउन सक्ने र बजेट घाटा व्यवस्थापन सङ्घीय कानूनबमोजिम हुने व्यवस्था छ। घाटा बजेट पेश गर्दा तीनै तहका सरकारले घाटा पूर्ति गर्ने स्रोतको स्पष्ट आधार समेत खुलाउनु पर्ने व्यवस्था अन्तर-सरकारी वित्त व्यवस्थापन ऐन, २०७४ मा रहेको छ। संविधानतः तीनै तहका सरकारले बजेट घाटा पूर्तिका लागि कानूनबमोजिम ऋण लिन सक्छन्।

घाटा बजेटको पूर्ति आन्तरिक तथा बाह्य गरी दुई स्रोतबाट हुने गर्दछ। ऋण घाटा बजेट पूर्तिकै स्रोतको रूपमा रहने गर्दछ। समष्टिगत आर्थिक सूचकहरूको विश्लेषण गरी सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय सरकारले लिन सक्ने आन्तरिक ऋणको सीमा सिफारिस गर्ने काम, कर्तव्य र अधिकार राष्ट्रिय प्राकृतिक स्रोत तथा वित्त आयोगको हुने संवैधानिक व्यवस्था रहेको छ। उल्लिखित व्यवस्थाबमोजिम आर्थिक वर्ष २०८०/८१ को लागि सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय सरकारले लिन सक्ने आन्तरिक ऋणको सीमा यस आयोगबाट निर्धारण गरी सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय सरकारसमक्ष सिफारिस गरिएको छ।

ख. कानुनी व्यवस्था

ख.१ नेपालको संविधान

सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय सरकारले लिन सक्ने आन्तरिक ऋणको सीमा सम्बन्धमा नेपालको संविधानमा देहायका व्यवस्थाहरू रहेका छन्:

- धारा ५९ को उपधारा (१) - सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय तहले आफ्नो अधिकार भित्रको आर्थिक अधिकारसम्बन्धी विषयमा कानून बनाउने, वार्षिक बजेट बनाउने, निर्णय गर्ने, नीति तथा योजना तयार गर्ने र त्यसको कार्यान्वयन गर्ने छन्।
- धारा ५९ को उपधारा (७) - सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय तहको बजेट घाटा व्यवस्थापन तथा वित्तीय अनुशासनसम्बन्धी व्यवस्था सङ्घीय कानूनबमोजिम हुनेछ।
- धारा ११५ को उपधारा (२) - सङ्घीय कानूनबमोजिम बाहेक नेपाल सरकारले कुनै ऋण लिने र जमानत दिने छैन।
- धारा २०३ को उपधारा (२) - सङ्घीय कानूनबमोजिम बाहेक प्रदेश सरकारले कुनै ऋण लिने र जमानत दिने छैन।
- धारा २२८ को उपधारा (१) - कानून बमोजिम बाहेक स्थानीय तहमा कुनै कर लगाउन, उठाउन र ऋण लिन

पाइने छैन।

- धारा २३० को उपधारा (१) - गाउँ कार्यपालिका र नगर कार्यपालिकाले प्रत्येक आर्थिक वर्षको राजस्व र व्ययको अनुमान स्थानीय कानूनबमोजिम गाउँ सभा वा नगर सभामा पेश गरी पारित गराउनु पर्नेछ।
- धारा २३० को उपधारा (२) - गाउँ कार्यपालिका वा नगर कार्यपालिकाले राजस्व र व्ययको अनुमान पेश गर्दा घाटा बजेट निर्माण गर्नुपर्ने भएमा सङ्घीय कानून र प्रदेश कानूनबमोजिम घाटा पूर्ति गर्ने स्रोत समेतको प्रस्ताव गर्नु पर्नेछ।
- धारा २५१ को उपधारा (१) को खण्ड (च) - समष्टिगत आर्थिक सूचकहरूको विश्लेषण गरी सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय सरकारले लिन सक्ने आन्तरिक ऋणको सीमा सिफारिस गर्ने काम, कर्तव्य र अधिकार राष्ट्रिय प्राकृतिक स्रोत तथा वित्त आयोगको हुनेछ।

ख.२ अन्तर-सरकारी वित्त व्यवस्थापन ऐन, २०७४

नेपाल सरकार, प्रदेश तथा स्थानीय तहले लिन सक्ने आन्तरिक ऋणको सीमा, नेपाल सरकारले ऋण दिन सक्ने र घाटा बजेट पेश गर्न सक्ने सम्बन्धमा अन्तर-सरकारी वित्त व्यवस्थापन ऐन, २०७४ मा देहायका व्यवस्थाहरू रहेका छन्:

- दफा १४: आन्तरिक ऋण
 - (१) नेपाल सरकार, प्रदेश तथा स्थानीय तहले आयोगले सिफारिस गरेको सीमाभित्र रही आन्तरिक ऋण लिन सक्नेछ।
तर प्रदेश तथा स्थानीय तहले आन्तरिक ऋण लिनु अघि नेपाल सरकारको सहमति लिनु पर्नेछ।
 - (२) नेपाल सरकार तथा प्रदेशले प्रचलित कानूनको अधीनमा रही ऋणपत्र जारी गरी आन्तरिक ऋण उठाउन सक्नेछ।
 - (३) प्रदेश तथा स्थानीय तहले आन्तरिक ऋण लिन नेपाल सरकारको सहमति माग गर्दा आन्तरिक ऋण लिन खोजिएको योजना, योजनाबाट प्राप्त हुन सक्ने प्रतिफल र उपलब्धी, ऋण भुक्तानी योजना, ऋण दिने संस्थाको विवरण सहितको प्रस्ताव अर्थ मन्त्रालय समक्ष पेश गर्नु पर्नेछ।
 - (४) उपदफा (३) बमोजिम पेश भएको प्रस्ताव कार्यान्वयनयोग्य देखिएमा नेपाल सरकारले सम्बन्धित प्रदेश वा स्थानीय तहलाई आन्तरिक ऋण लिन सहमति दिन सक्नेछ।
- दफा १५: नेपाल सरकारले ऋण दिन सक्ने
 - (१) नेपाल सरकारले प्रदेश वा स्थानीय तहलाई ऋण दिन सक्नेछ।
 - (२) प्रदेश वा स्थानीय तहले ऋण रकमको उपयोग, भुक्तानीको तरिका तथा समय सीमा समेत उल्लेख गरी ऋणको लागि मन्त्रालय समक्ष अनुरोध गर्न सक्नेछ।
 - (३) उपदफा (२) बमोजिम प्राप्त अनुरोध मनासिब देखिएमा नेपाल सरकारले ऋण प्रदान गर्ने स्वीकृति दिन सक्नेछ।
 - (४) उपदफा (३) बमोजिम नेपाल सरकारबाट ऋण प्रदान गर्ने स्वीकृति भएमा मन्त्रालयले सम्बन्धित प्रदेश वा स्थानीय तहसँग सम्झौता गर्नेछ।
 - (५) नेपाल सरकारबाट प्राप्त ऋण प्रदेश वा स्थानीय तहले सम्झौतामा उल्लिखित अवधिभित्र चुक्ता नगरेमा नेपाल

सरकारले सम्बन्धित प्रदेश वा स्थानीय तहलाई उपलब्ध गराउने अनुदानबाट त्यस्तो ऋण रकम असुली गर्न सक्नेछ।

- दफा २३: घाटा बजेट पेश गर्न सक्ने

- (१) नेपाल सरकार, प्रदेश तथा स्थानीय तहले सम्बन्धित व्यवस्थापिकामा आवश्यकता अनुसार घाटा बजेट पेश गर्न सक्नेछ।
- (२) उपदफा (१) बमोजिम घाटा बजेट पेश गर्दा बजेट घाटा पूर्ति गर्ने स्रोतको स्पष्ट आधार समेत खुलाउनु पर्नेछ।
- (३) उपदफा (१) बमोजिम प्रदेश तथा स्थानीय तहले घाटा बजेट पेश गर्दा नेपाल सरकारले संविधान र प्रचलित कानून बमोजिम कुनै सुझाव वा निर्देशन दिएको भए सोको पालना गर्नु पर्नेछ।
- (४) यस दफामा अन्यत्र जुनसुकै कुरा लेखिएको भए तापनि प्रशासनिक खर्च व्यहोर्न घाटा बजेट पेश गर्न सकिने छैन।

ख.३ सार्वजनिक ऋण व्यवस्थापन ऐन, २०७९

- दफा ६

- (१) नेपाल सरकारले वा नेपाल सरकारको सहमतिमा प्रदेश सरकार वा स्थानीय तहले आयोगले सिफारिस गरेको सीमाभित्र रही आवश्यक परिमाणमा एकै पटक वा पटक पटक गरी कुनै एक वा बढी प्रकारको ऋणपत्र निष्कासन गरी प्रचलित कानूनको अधीनमा रही आन्तरिक ऋण उठाउन सक्नेछ।

ग. उद्देश्य

सार्वजनिक ऋण व्यवस्थापनको प्राथमिक उद्देश्य सरकारको वित्तीय आवश्यकता पूरा गर्नका लागि न्यून लागत र जोखिममा स्रोत व्यवस्थापन गर्नुका साथै समयमै ऋण दायित्व भुक्तान गर्न सक्ने कुराको सुनिश्चितता गर्नु हो भने सहायक उद्देश्य सरकारी ऋणपत्रहरूका लागि कार्यक्षमता (efficiency) भएको आन्तरिक ऋण बजारको विकास गर्नु हो।

त्यसैगरी कार्यसञ्चालनस्तरका उद्देश्यहरूमा समयमै र अविच्छिन्न रूपले ऋण सेवाको भुक्तानी सुनिश्चित गर्नु, ऋणसेवा भुक्तानीको अनुमानयोग्यता बढाउनु, ऋणको लागत घटाउनु, आर्थिक सङ्कट वा झड्का (economic crisis and shocks) को अवस्थामा सार्वजनिक ऋणको जोखिमपना घटाउनु (मेच्युरिटी संरचनामा परिवर्तन, व्याज वा मुद्राको संरचनामा परिवर्तन, अन्तर्राष्ट्रिय पूँजी बजारमा पहुँच वृद्धि आदि) र ऋणको दिगोपना सुनिश्चित गर्नु हो।

तीन तहका सरकारले आन्तरिक ऋण लिनुको मूल उद्देश्य घाटा बजेटको व्यवस्थापन गर्नु वा बजेट घाटा पूर्ति गर्ने स्रोत जुटाउनु नै हो। तसर्थ, आन्तरिक ऋण परिचालनलाई सरकारी वित्त व्यवस्थापनको एक महत्वपूर्ण औजारको रूपमा प्रयोग गरिन्छ।

घ. सैद्धान्तिक आधार

सार्वजनिक ऋण परिचालन गर्ने सम्बन्धमा अर्थशास्त्रीहरूबीच मतैक्यता रहेको देखिँदैन। शास्त्रीय अर्थशास्त्रीहरू एडम स्मिथ, डेविड रिकार्डो, जे.एस. मिल्स लगायतले सरकारले सार्वजनिक ऋण परिचालन गर्दा निजी क्षेत्रको पूँजी परिचालन प्रभावित हुने र त्यसले अर्थतन्त्रमा सकारात्मक प्रभाव पार्न नसक्ने उल्लेख गरेका छन्। अर्थशास्त्री एडम स्मिथका अनुसार सार्वजनिक ऋण समग्र अर्थतन्त्रको लागि हानिकारक हुने हुँदा सरकारले घाटा वित्त परिचालन गर्नु हुँदैन। सार्वजनिक ऋणले आन्तरिक पूँजी निर्माण प्रभावित हुने र ऋण परिचालनको लागि राजस्व वृद्धि गरिँदा मुद्राको अवमूल्यन हुने तर्क अगाडि सार्दै

सार्वजनिक ऋण समग्र अर्थतन्त्रको लागि स्वस्थकर नहुने टिप्पणी गरेका छन्। अर्का शास्त्रीय अर्थशास्त्री डेविड रिकार्डोले सरकारले सन्तुलित बजेट ल्याउनुपर्ने र सरकारी खर्च राजस्वबाटै धानिनुपर्ने तर्क गरेका छन्, जसलाई रिकार्डोको समतुल्य सिद्धान्त (Ricardian Equivalence Theory) समेत भन्ने गरिन्छ। उनले घाटा बजेट परिचालन युद्धजस्तै आकस्मिक अवस्थामा मात्र सही मात्र सकिने अन्यथा सार्वजनिक ऋणले निजी पूँजी परिचालन निरुत्साहित गर्दै अर्थतन्त्रको वृद्धि र विकास रोक्ने विचार अगाडि सारेका छन्। अर्का शास्त्रीय अर्थशास्त्री जे.एस. मिल्सले आफ्नो पुस्तक Principles of Political Economy मा सार्वजनिक ऋण अर्थतन्त्रको लागि स्वस्थकर नहुने अवधारणा अगाडि सारेका छन्। उनका अनुसार सरकारले निजी क्षेत्रसँग स्रोतका लागि प्रतिस्पर्धा गर्दा व्याजदर बढ्ने बाहेक केही हुन नसक्ने जिकिर गरेका छन्। यसरी शास्त्रीय अर्थशास्त्रीहरूले सार्वजनिक ऋणको परिचालनबाट अर्थतन्त्रको उनन्तयन हुन नसक्ने तर्क अगाडि सार्दै सार्वजनिक ऋण अर्थतन्त्रको लागि हानिकारक हुने बताएका छन्।

सार्वजनिक ऋणसम्बन्धी शास्त्रीय अर्थशास्त्रीहरूको टिप्पणी गलत भएको भनी प्रखर आलोचना गर्ने अर्थशास्त्री जे.एम. किन्स हुन्। सन् १९३० को दशकको आर्थिक महामन्दीको समाधान खोज्ने क्रममा उनले प्रतिपादन गरेको The General Theory मा युद्ध वित्तका लागि सार्वजनिक ऋण सही भएको तर्क अगाडि सारेका छन्। किन्स तथा किन्सवादी आर्थिक दृष्टिकोणका पक्षधरहरू अल्बिन हान्सेन, ए.पि. लर्नर, रिचर्ड मसग्रेभ, पल स्यामुएल्सन, पल क्रुगमेन लगायतले सार्वजनिक ऋणले अर्थतन्त्रमा रहेको निष्क्रिय बचत परिचालन हुने र यसले समग्र माग बढाउन मद्दत गर्ने हुँदा सार्वजनिक ऋण नकारात्मक नहुने टिप्पणी गरेका छन्। किन्सियन सिद्धान्त (Keynesian Theory) ले सार्वजनिक ऋण र आर्थिक वृद्धिका बीचमा सकारात्मक सम्बन्ध रहने दावी गर्दछ। सार्वजनिक ऋणले समग्र मागमा वृद्धि हुने हुँदा आर्थिक वृद्धिमा सकारात्मक प्रभाव पर्छ भन्ने तर्क यो सिद्धान्तले अघि सार्दछ।

सन् १९७० को दशकको मुद्रास्फीति र सुस्त आर्थिक वृद्धि (Stagflation) पश्चात किन्सको सार्वजनिक खर्च वृद्धिका लागि सार्वजनिक ऋण बढाउन सकिने अवधारणामाथि मिल्टन फ्रेडम्यानले आलोचनात्मक टिप्पणी गरी मुद्राको परिमाणात्मक सिद्धान्त (Quantitative Theory of Money) अगाडि सारे। उनले सरकारको असफलता बजारको असफलताभन्दा खराब हुने भन्दै सरकारले बजारमाथि नियन्त्रण कायम गर्नुहुन्न भन्ने अवधारणा ल्याए। मुद्रास्फीति वित्त नीतिको प्रभाव नभई मौद्रिक नीतिको प्रभाव हो भन्ने उनको निष्कर्ष थियो। अतः उनले खुला बजारको सिद्धान्त अगाडि सार्दै सार्वजनिक ऋण घटाउँदै जानुपर्ने तर्क गरेका छन्। नवशास्त्रीय सिद्धान्त (Neo-Classical Theory) ले सार्वजनिक ऋण र आर्थिक वृद्धिको बीचमा व्युत्क्रमानुपातिक सम्बन्ध (Inversely Proportional Relationship) रहने उल्लेख गरेको पाइन्छ भने नव-किन्सियन सिद्धान्त (Neo-Keynesian Theory) ले बढ्दो सार्वजनिक खर्च धान्न सार्वजनिक ऋण अत्यावश्यक रहेको उल्लेख गरेको देखिन्छ। ऋण अधिकता सिद्धान्त (Debt Overhang Theory) ले सार्वजनिक ऋण परिचालन जब एउटा महत्तम बिन्दुमा पुग्दछ त्यो भन्दा अधिक ऋण परिचालनले आर्थिक विकास तथा स्थायित्वमा कमी ल्याउनुका साथै ऋणीको ऋण तिर्ने क्षमतामा पनि हास ल्याउँछ भन्ने तर्क अघि सारेको पाइन्छ। अन्तःविकसित वृद्धि सिद्धान्त (Endogenous Growth Theory) अनुसार सार्वजनिक ऋणबाट पूर्वाधार निर्माण, मानव पूँजी र अनुसन्धान तथा विकासमा लगानी बढ्न गई उत्पादकत्व बढ्नुका साथै समग्र अर्थतन्त्रमा सकारात्मक प्रभाव पर्दछ। बृहत् अर्थशास्त्रीय असन्तुलनको सिद्धान्त (Macroeconomic Imbalance Theory) अनुसार सार्वजनिक ऋणले मुद्रास्फीति बढाउने, निजी क्षेत्रको लगानी साँघुरिने, मुद्रा विनिमय दर र भुक्तानी सन्तुलनमा असर गर्ने तथा ऋणको पासोमा पर्न सक्ने अवस्था सिर्जना हुन गई कुनै न कुनै रूपमा समष्टिगत अर्थतन्त्रमा असन्तुलन सिर्जना गर्दछ। अन्तर-पुस्ता समता सिद्धान्त (Intergeneration Equity Theory) अनुसार ऋण परिचालन गर्दा अन्तर पुस्ताको आदर्श तहमा रहेर ऋण परिचालन गर्न सकिएन भने त्यसको नकारात्मक प्रभाव पर्दछ। यो सिद्धान्तले सार्वजनिक ऋण परिचालनबाट ऋण लिने पुस्ताको उपभोग्य क्षमतामा वृद्धि भई आर्थिक वृद्धिमा सकारात्मक प्रभाव पार्ने देखिए तापनि ऋण भुक्तानी गर्नुपर्ने पुस्ताको लागि ऋणको नकारात्मक प्रभाव पर्न सक्छ भन्ने तर्क अघि सारेको छ।

यी सिद्धान्तले गरेका दावीहरूलाई प्रायोगिक परीक्षण (Empirical Test) को कसीमा राखेर हेर्दा अर्थतन्त्रपिच्छे फरकफरक नतिजा समेत देखा पर्ने गरेको पाइन्छ, तर पनि निष्कर्षमा के भन्न सकिन्छ भने दीर्घकालीन आर्थिक स्थायित्वमा असर पर्ने गरी कुनै पनि तहका सरकारले ऋण लिनु हुँदैन। निश्चित अवधिपछि सावाँ ब्याजसहित भुक्तानी दिनुपर्ने हुनाले बजेट घाटा पूर्ति गर्न ऋण लिनु भनेको भविष्यमा प्राप्त हुने राजस्वलाई वर्तमानमा खर्च गर्नु सरह हो। त्यसैले जुनसुकै तहका सरकारले लिएको ऋणको उपयोग भावी पुस्ताले उपयोग गर्न पाउनु पर्ने राजस्वको हिस्साको क्षतिपूर्ति हुने गरी थप प्रतिफल सिर्जना गर्ने खालका क्रियाकलापहरू सञ्चालन गर्नका लागि हुनुपर्दछ।

ड. सार्वजनिक ऋणको प्रभाव र नीतिगत अन्तरसम्बन्ध

सार्वजनिक ऋणको हिस्सा निर्धारण गर्दा ऋण भारसँग जोडिन आउने विभिन्न लागत (ब्याज खर्च, सञ्चालन लागत आदि) र जोखिमहरू (व्याजदर, विनिमयदर, मूल्य जस्ता बजारसँग सम्बन्धित जोखिमहरू, ऋण नवीकरण, तरलता, ऋण तिर्ने क्षमता, साख जोखिम (credit risk) जस्ता वित्तीय जोखिमहरू, सम्झौता र सञ्चालनसम्बन्धी जोखिमहरू) को अध्ययन तथा विश्लेषण हुनु उत्तिकै जरुरी हुन्छ। जोखिम बढ्दै जाँदा निजी क्षेत्रका लगानीकर्ताले सरकारलाई भरोसा गर्ने स्थिति पनि कमजोर हुँदै जाने हुँदा प्रदेश सरकार वा स्थानीय सरकारले लिने आन्तरिक ऋणको भार सँगसँगै साख सम्बन्धी जोखिम पनि बढ्छ। अझ प्राकृतिक प्रकोप वा विपद्को व्यवस्थापन गर्नुपर्ने अवस्थामा सूचना प्रणालीमा असर पर्न सक्ने र ऋण भुक्तानीका लागि स्रोत व्यवस्थापन गर्न थप कठिन हुने हुँदा अर्थतन्त्र वित्तीय भीर (fiscal cliff) तर्फ जाने सम्भावना रहन्छ।

अत्यधिक ऋणभारले आर्थिक वृद्धि र विकासमा नकारात्मक असर पार्दछ। ऋण भुक्तानी सेवाका लागि राजस्वको ठूलो हिस्सा छुट्याउनु पर्ने हुन्छ, जसले गर्दा सरकारले चाहेका नीतिहरू कार्यान्वयन गर्ने क्षमता कमजोर हुँदै जान्छ। त्यसैगरी केन्द्रीय बैंकबाट अत्यधिक ऋण लिने खालको उच्च स्फीतिकारी मौद्रिक नीतिले स्थिर व्याजदरको दीर्घकालीन ऋणको लागत बढाउँछ भने मुद्रा सञ्चितिको अवस्थाले जोखिम प्रिमियम (risk premium) वा ऋण रकमको नवीकरणमा असर पार्दछ।

ऋण भुक्तानी गर्ने बेला भएपछि ऋण तिर्न नसक्ने र ऋण नवीकरण (rollover) पनि गर्न सकिएन भने लगानीकर्तामाझ र वित्त बजारमा पनि विश्वासको अवस्था धरमराउँदै जान्छ। पर्याप्त तरल सम्पत्तिको अभावमा बजार समेत फ्रिज हुने अवस्था सिर्जना हुन्छ। आन्तरिक ऋण लिँदा निजी क्षेत्रको ऋण महँगो नहोस् भन्नेतर्फ विचार पुऱ्याउनु पर्छ। निजी क्षेत्रको ऋण महङ्गिनु भनेको आयकरको आधार पनि साँघुरिनु हो। त्यसैले आन्तरिक ऋणले कर्पोरेट क्षेत्रको ऋण लिने प्रकृतिलाई कतिको महङ्गो पारेको छ भन्ने कुराको तथ्याङ्कशास्त्रीय अध्ययन गरी ऋण संकुचनको असर यकिन गर्नु आवश्यक हुन्छ।

आन्तरिक ऋण लिँदा सरकारी खर्चको कार्यक्षमता बढाउन सकिने आधारहरू खोज्नु अत्यावश्यक हुन्छ। उत्पादनशील कार्यक्षमताको मूल्याङ्कनबाट सार्वजनिक क्षेत्रका उद्देश्यहरू उपयुक्त लागतमा हासिल गर्ने र विनियोजन कार्यक्षमताले कुनै कार्यक्रममा गरिएको अतिरिक्त खर्चको सीमान्त सामाजिक फाइदामा वृद्धि हुने कुराको परीक्षण गर्ने हुँदा यस्ता खाले मूल्याङ्कन सुनिश्चित गर्नु आवश्यक हुन्छ।

पछि फिर्ता दिने लिन शर्तमा आन्तरिक ऋण लिइने हुँदा भविष्यमा प्रतिफलसहित सो ऋणको भुक्तानी गर्नुपर्ने हुन्छ। ऋणको भुक्तानी गर्दा अतिरिक्त बोझ महसुस गर्नु नपर्ने गरी र भावी पुस्ताले समेत भुक्तानी गर्नुपर्दा पनि असहजता महसुस गर्न नपर्ने गरी आर्थिक विकासका लागि आवश्यक योजनाहरूको कार्यान्वयनमा सहयोग पुऱ्याउन आन्तरिक ऋणको परिचालन गर्नुपर्दछ। अनुत्पादक क्षेत्रमा आन्तरिक ऋणको परिचालन हुन नपाओस् भन्ने विषयमा त्यतिकै सजग हुनु पर्दछ।

सार्वजनिक ऋण व्यवस्थापन गर्दा वित्तीय क्षेत्रको विकास, वास्तविक अर्थतन्त्रमा पर्ने प्रभाव, वित्त नीति, मौद्रिक नीति र बाह्य क्षेत्रमा पर्ने प्रभावको अध्ययन गर्नु आवश्यक हुन्छ। सरकारी ऋण जारी गर्दा संस्थागत क्षेत्रले थप उत्पादनशील क्षेत्रमा गर्नुपर्ने लगानीमा असर नपरोस् भन्ने कुरामा ध्यान दिनु आवश्यक हुन्छ भने सार्वजनिक ऋणले वास्तविक अर्थतन्त्रमा पार्ने

प्रभावको पनि अध्ययन आवश्यक हुन्छ, किनभने वास्तविक क्षेत्रको प्रतिनिधित्व गर्ने व्यक्ति तथा संस्थाले तिर्ने व्याज दर, उपलब्ध लगानी कोष र लगानीको सम्भाव्य प्रतिफल तथा जोखिम बहन गर्ने क्षमता बीचको अन्तरक्रियाले अर्थतन्त्रमा प्रभाव पारिरहेको हुन्छ। वित्तीय बजारमा वण्डको किसिम निर्धारण गर्नमा र वित्त बजारको विकासमा आन्तरिक ऋणले सकारात्मक प्रभाव पार्ने भएतापनि वित्तीय बजारको प्रशोचन क्षमतामा ध्यान दिनु उत्तिकै आवश्यक छ।

घाटा बजेट पूर्ति, पूँजी निर्माण, पूर्वाधार विकास र समग्र आर्थिक वृद्धिमा सार्वजनिक ऋणको परिचालन प्रमुख विकल्प भएता पनि अधिक ऋणको परिचालन गर्नु जोखिमपूर्ण हुन्छ। देशको समष्टिगत आर्थिक स्थायित्वसँग सार्वजनिक ऋणको सोझो सम्बन्ध हुने हुँदा यसको समष्टिगत आर्थिक सूचकहरूसँगको सम्बन्धको मात्रा थाहा पाउनु अति आवश्यक हुन्छ। लागत लाभको विश्लेषण गरेर, उत्पादनमूलक क्षेत्रमा परिचालन गरी अन्तर-पुस्ता न्याय सुनिश्चित गर्दै पूँजी निर्माणलाई बढावा दिने र ऋणका नकारात्मक प्रभाव पर्नबाट जोगिने गरी ऋणको कुशलतापूर्वक व्यवस्थापन गर्नका लागि पर्याप्त प्रयोगसिद्ध अनुसन्धान (empirical study) हुनु आवश्यक देखिन्छ। पूँजी निर्माण र दीर्घकालीन लाभ दिने प्रकृतिका उत्पादनशील, रोजगारमूलक तथा आन्तरिक आय बढाउने क्षेत्रमा स्पष्ट प्राथमिकतासहित आन्तरिक ऋणको परिचालन गर्न आवश्यक पर्ने कानुनी, संरचनात्मक र प्रक्रियात्मक व्यवस्था नभई सरकारका विभिन्न तहमा प्रभावकारी ऋण व्यवस्थापन गर्न सकिँदैन।

च. समष्टिगत आर्थिक सूचकहरूको विश्लेषण

आन्तरिक ऋणको सीमा निर्धारण गर्ने क्रममा आयोगले यस सम्बन्धमा आवश्यक अध्ययन गरी संविधानको धारा २५१ को उपधारा (१) खण्ड (च) बमोजिम केही समष्टिगत आर्थिक सूचकहरूको विश्लेषण गरेको छ। यस क्रममा ऋणको सैद्धान्तिक अवधारणा एवम् नीतिगत व्यवस्थाको अध्ययन गर्नुका साथै नेपालमा हालसम्मको ऋण व्यवस्थापनको अवस्थालाई विश्लेषण गरिएको छ। समष्टिगत आर्थिक सूचकहरूको विश्लेषण र आन्तरिक ऋणको सीमा सम्बन्धमा सरोकारवाला निकाय तथा विज्ञहरूसँग अन्तरक्रिया सम्पन्न गरी आन्तरिक ऋणको व्यवस्थापन, परिचालनको अवस्था र समष्टिगत आर्थिक सूचकहरूका सम्बन्धमा जानकारी लिने र सुधारका उपायहरूको खोजी गर्ने कार्य आयोगले गरेको छ।

सार्वजनिक ऋणको सीमा तय गर्दा विश्लेषण गर्न आवश्यक अन्तर्राष्ट्रिय रूपमा मान्य सूचकहरूमा आर्थिक वृद्धिदर, कुल राष्ट्रिय उत्पादन, कुल गार्हस्थ्य बचत तथा लगानी, रोजगारी, सरकारी राजस्व र खर्च, उपभोक्ता मूल्य सूचकाङ्क, मानव विकास सूचकाङ्क, भुक्तानी सन्तुलन, विप्रेषण आय आदि पर्दछन्। प्रस्तुत सिफारिस गर्ने क्रममा देहायका सूचकहरूको विश्लेषण गरिएको छ:

तालिका ३.४ - समष्टिगत आर्थिक सूचकहरूको विद्यमान अवस्था

सि. नं.	सूचकहरू	आर्थिक वर्ष २०७६/७७	आर्थिक वर्ष २०७७/७८	आर्थिक वर्ष २०७८/७९	आर्थिक वर्ष २०७९/८० (प्रथम ८ महिनाको)
१	वास्तविक क्षेत्र				
	प्रचलित मूल्यको कुल गार्हस्थ उत्पादन (उपभोक्ताको मूल्यमा) (रु. अर्ब)	३,८८८.७०	४,३५२.५५	४,९३३.७०	५,३८९.३४*
	कुल गार्हस्थ उत्पादन (वार्षिक वृद्धि प्रतिशत)	-२.४२	४.४९	५.२६	२.९६
	मुद्रास्फीति (वार्षिक वृद्धि प्रतिशत)	६.९५	३.६०	६.३२	७.९३
	प्रति व्यक्ति आय रु.	९३५,६९९.५६	९५०,४९५.३७	९६९,०३७.५३	९८२,६८२.८९
	कुल स्थिर पूँजी निर्माण (कुल गार्हस्थ उत्पादनको प्रतिशतमा)	३०.४७	२९.८५	२९.३७	
	कुल स्थिर पूँजीमा निर्माणमा सरकारी लगानी (कुल गार्हस्थ उत्पादनको प्रतिशतमा)	५.३२	६.३३	५.६८	
	कुल स्थिर पूँजीमा गैर सरकारी लगानी (कुल गार्हस्थ उत्पादनको प्रतिशतमा)	२५.९५	२३.५२	२३.६९	
	कुल गार्हस्थ बचत (कुल गार्हस्थ उत्पादनको प्रतिशतमा)	५.७२	७.७९	९.२७	
कुल राष्ट्रिय बचत (कुल गार्हस्थ उत्पादनको प्रतिशतमा)	३२.९६	३३.३०	३९.९५		
२	सार्वजनिक वित्त				
	कुल राजस्व रकम (रु. अर्ब)	८४९.३९	९७६.३२	९९९.४२	५८२.७७
	नेपाल सरकारको कुल खर्च रकम(रु. अर्ब)	९,०९९.३३	९,९९६.६७	९,२९६.२४	७७९.२३
	चालु खर्च(रु. अर्ब)	७८४.२९	८४६.२९	२९६.३७	६०८.८४
	पूँजीगत खर्च(रु. अर्ब)	९८९.९४	२२८.८३	९९८.४०	८४.२६
	वित्तीय व्यवस्था(रु. अर्ब)	९९७.९	९२९.६२	९,२९६.२४	८६.९३
	कुल तिर्न बाँकी ऋण रकम(रु. अर्ब)	९,४२७.९९	९,७२८.४४	२,०९३.३०	
	कुल तिर्न बाँकी आन्तरिक ऋण(रु. अर्ब)	६९३.२९	८००.३२	९८७.४५	
	कुल तिर्न बाँकी बाह्य ऋण(रु. अर्ब)	८९३.९७	९२८.९२	९,०२५.८५	
	कुल राजस्व रकम (कुल गार्हस्थ उत्पादनको प्रतिशतमा)	२९.४९	२२.८८	२३.०९	
	नेपाल सरकारको कुल खर्च रकम (कुल गार्हस्थ उत्पादनको प्रतिशतमा)	२७.८८	२८.०५	२६.७२	
	चालु खर्च (कुल गार्हस्थ उत्पादनको प्रतिशतमा)	२०.०३	९९.८३	४.४६	
	पूँजीगत खर्च (कुल गार्हस्थ उत्पादनको प्रतिशतमा)	४.८३	५.३६	२.४४	
	वित्तीय व्यवस्था (कुल गार्हस्थ उत्पादनको प्रतिशतमा)	३.०९	२.८५	२६.७२	
	कुल तिर्न बाँकी ऋण रकम (कुल गार्हस्थ उत्पादनको प्रतिशतमा)	३६.४६	४०.५९	४९.५०	
	कुल तिर्न बाँकी आन्तरिक ऋण (कुल गार्हस्थ उत्पादनको प्रतिशतमा)	९५.६६	९८.७६	२०.३५	
	कुल तिर्न बाँकी बाह्य ऋण (कुल गार्हस्थ उत्पादनको प्रतिशतमा)	२०.७९	२९.७५	२९.९४	

सि. नं.	सूचकहरू	आर्थिक वर्ष २०७६/७७	आर्थिक वर्ष २०७७/७८	आर्थिक वर्ष २०७८/७९	आर्थिक वर्ष २०७९/८० (प्रथम ८ महिनाको)
३	मौद्रिक क्षेत्र				
	कुल आन्तरिक कर्जा (वार्षिक वृद्धि प्रतिशत)	१४.०३	२७.१४	१४.४५	
	निजी क्षेत्र माथिको दावी (वार्षिक वृद्धि प्रतिशत)	१२.६	२६.३३	१३.२७	
	सरकारी क्षेत्र माथिको खुद दावी (वार्षिक वृद्धि प्रतिशत)	४२.४३	३६.५१	२५.८८	
	संकुचित मुद्रा प्रदाय (वार्षिक वृद्धि प्रतिशत)	१७.८	२२.५६	-९.६५	
	विस्तृत मुद्रा प्रदाय (वार्षिक वृद्धि प्रतिशत)	१८.१	२१.८४	६.८	
	कुल आन्तरिक कर्जा (कुल गार्हस्थ उत्पादनको प्रतिशतमा)	१००.२३	११५.८६	११६.९	
	निजी क्षेत्रमाथिको दावी (कुल गार्हस्थ उत्पादनको प्रतिशतमा)	८४.२७	९५.७८	९६.६५	
	सरकारी क्षेत्रमाथिको खुद दावी (कुल गार्हस्थ उत्पादनको प्रतिशतमा)	१३.७७	१७.०९	१८.९६	
	संकुचित मुद्रा प्रदाय (कुल गार्हस्थ उत्पादनको प्रतिशतमा)	२२.०२	२४.५३	१९.५४	
विस्तृत मुद्रा प्रदाय (कुल गार्हस्थ उत्पादनको प्रतिशतमा)	१०८.०८	१२०.८३	११३.४७		
४	बाह्य क्षेत्र				
	चालु खाता सन्तुलन	-३३.७६	-३३३.६७	-६२३.३३	-४४.३१
	शोधनान्तर स्थिति	२८२.४१	१.२३	-२५५.२६	१४८.१२
	विप्रेषण आय	८७५.०३	९६१.०५	१,००७.३१	७९४.३२
	निर्यात	९७.७१	१४१.१२	२००.०३	१०४.८०
	आयात	१,१९६.८०	१,५३९.८४	१,९२०.४५	१,०५८.३९
	व्यापार सन्तुलन	-१,०९९.०९	-१,३९८.७२	-१,७२०.४२	-९५३.५९
	विप्रेषण आय (कुल गार्हस्थ उत्पादनको प्रतिशतमा)	२२.३५	२२.५३	२०.७६	
	निर्यात (कुल गार्हस्थ उत्पादनको प्रतिशतमा)	२.५	३.३१	४.१२	
	आयात (कुल गार्हस्थ उत्पादनको प्रतिशतमा)	३०.५७	३६.०९	३९.५८	
व्यापार सन्तुलन (कुल गार्हस्थ उत्पादनको प्रतिशतमा)	२८.०८	३२.७९	३५.४६		

* चालु आर्थिक वर्ष २०७९/८० को वार्षिक प्रारम्भिक अनुमानित विवरण।

स्रोत: राष्ट्रिय तथ्याङ्क कार्यालय, महालेखा नियन्त्रक कार्यालय, सार्वजनिक ऋण व्यवस्थापन कार्यालय, नेपाल राष्ट्र बैंक र अर्थ मन्त्रालय

आर्थिक वर्ष २०७८/७९ मा देशको समष्टिगत आर्थिक स्थिति देहाय अनुसार रहेको देखिन्छ:-

- राष्ट्रिय तथ्याङ्क कार्यालयले तयार गरेको समष्टिगत आर्थिक सूचकहरूको तथ्याङ्क अनुसार आर्थिक वर्ष २०७८/७९ को कुल गार्हस्थ उत्पादनको वार्षिक वृद्धिदर ५.२६ प्रतिशत रही प्रचलित मूल्यको कुल ग्राहस्थ उत्पादन रु. ४९३३.७० अर्ब पुगेको देखिन्छ। सो आर्थिक वर्षमा निजी क्षेत्रको कुल स्थिर पूँजी लगानी कुल गार्हस्थ उत्पादनको २३.६९ प्रतिशत र सरकारी क्षेत्रको कुल स्थिर पूँजी लगानी कुल गार्हस्थ उत्पादनको ५.६८ प्रतिशत रही कुल स्थिर पूँजी लगानी कुल गार्हस्थ उत्पादनको २९.३७ प्रतिशत पुगेको देखिन्छ। सोही आर्थिक वर्षमा कुल गार्हस्थ बचत कुल गार्हस्थ उत्पादनको ९.२७ प्रतिशत र कुल राष्ट्रिय बचत कुल गार्हस्थ उत्पादनको ३१.९५ प्रतिशत रहन गएको देखिन्छ।
- नेपाल राष्ट्र बैंकबाट प्रकाशित आर्थिक वर्ष २०७८/७९ को देशको आर्थिक तथा वित्तीय स्थिति विवरण बमोजिम सो आर्थिक वर्षको वार्षिक औसत उपभोक्ता मुद्रास्फीति ६.३२ प्रतिशत रहेको देखिन्छ। त्यसैगरी चालु आर्थिक वर्ष २०७९/८० को प्रथम आठ महिनाको तथ्याङ्कमा आधारित देशको वर्तमान आर्थिक तथा वित्तीय स्थिति विवरण बमोजिम वार्षिक विन्दुगत उपभोक्ता मुद्रास्फीति ७.९३ प्रतिशत पुगेको देखिन्छ।

- महालेखा नियन्त्रक कार्यालयले तयार गरेको आर्थिक वर्ष २०७८/७९ को नेपाल सरकारको आय र व्ययको वार्षिक विवरण बमोजिम कुल सरकारी खर्च (वित्तीय व्यवस्था समेत) रु. १२९६ अर्ब २४ करोड रहेको देखिन्छ। वार्षिक बजेट रु. १६४७ अर्ब ५८ करोडको तुलनामा खर्च ७८.६७ प्रतिशत रहेको देखिन्छ। वार्षिक बजेट र वार्षिक खर्चको स्थिति हेर्दा चालु खर्चतर्फ रु. १०६५ अर्ब ३५ करोड बजेट विनियोजन रहेकोमा खर्च रु. ९६१ अर्ब ४७ करोड, पूँजीगत बजेटको विनियोजन रु. ३७४ अर्ब २६ करोड रहेकोमा खर्च रु. २१६ अर्ब ३७ करोड र वित्तीय व्यवस्थातर्फ रु. २०७ अर्ब ९७ करोड विनियोजन रहेकोमा रु. ११८ अर्ब ३९ करोड खर्च भएको देखिन्छ। विनियोजनको तुलनामा चालु, पूँजीगत र वित्तीय व्यवस्थामा क्रमशः ९०.२५ प्रतिशत, ५७.८१ प्रतिशत र ५६.९३ प्रतिशत खर्च भएको देखिन्छ। कुल बजेट मध्ये चालु खर्च, पूँजीगत खर्च र वित्तीय व्यवस्थामा क्रमशः ६४.६६ प्रतिशत, २२.७२ प्रतिशत र १२.६२ प्रतिशत बजेट विनियोजन भएकोमा कुल खर्चको तुलनामा चालु खर्च ७४.१७ प्रतिशत, पूँजीगत खर्च १६.६९ प्रतिशत र वित्तीय व्यवस्था तर्फको खर्च ९.१३ प्रतिशत रहेको देखिन्छ।
- स्रोत व्यवस्थापनतर्फ राजस्वको सुरु अनुमान रु. ११८० अर्ब ६० करोड (प्रदेश र स्थानीय तहलाई बाँडफाँट हुने राजस्व रकम समेत) रहेकोमा यथार्थ रु. १११६ अर्ब ४२ करोड मात्र सङ्कलन हुन सकेको छ, जुन सुरु अनुमानको तुलनामा ९४.५६ प्रतिशत रहेको देखिन्छ। सार्वजनिक ऋण व्यवस्थापन कार्यालयको तथ्याङ्क अनुसार आर्थिक वर्ष २०७८/७९ मा आन्तरिक ऋण परिचालन सुरु अनुमान रु. २५० अर्ब रहेकोमा रु. २३१ अर्ब ३० करोड ऋण लिइएको छ जुन सुरु अनुमानको तुलनामा ९२.५२ प्रतिशत रहेको देखिन्छ।
- महालेखा नियन्त्रक कार्यालयबाट प्रकाशित तथ्याङ्क अनुसार आर्थिक वर्ष २०७८/७९ को प्रथम आठ महिनाको अवधिमा नेपाल सरकारको चालु खर्च रु. ६०६ अर्ब ४७ करोड, पूँजीगत खर्च रु. ८३ अर्ब ८० करोड र वित्तीय व्यवस्था अन्तर्गतको खर्च रु. ८५ अर्ब १५ करोड गरी कुल रु. ७७५ अर्ब ४२ करोड खर्च भएको देखिन्छ। राजस्व परिचालनमा कर राजस्व रु. ५१८ अर्ब ९९ करोड र गैर कर राजस्व रु. ५६ अर्ब ८ करोड गरी कुल राजस्व रु. ५७५ अर्ब ७ करोड (प्रदेश तथा स्थानीय तहमा बाँडफाँट हुने रकम समेत) परिचालन भएको देखिन्छ। चालु आर्थिक वर्षको प्रथम आठ महिनामा कुल सार्वजनिक खर्चमा राजस्वको योगदान करिब ७४.१९ प्रतिशत मात्र रहेको देखिन्छ। यसले सरकारी खर्चको २५ प्रतिशतभन्दा बढी रकम ऋण स्रोतबाट व्यवस्थापन भएको देखिन्छ।
- नेपाल राष्ट्र बैंकले तयार पारेको आर्थिक वर्ष २०७८/७९ को वार्षिक तथ्याङ्कमा आधारित देशको वर्तमान आर्थिक तथा वित्तीय स्थिति विवरणअनुसार कुल आन्तरिक कर्जाको वृद्धिदर १४.४५ प्रतिशत रही कुल गार्हस्थ उत्पादनमा सोको अनुपात ११६.९ प्रतिशत पुगेको देखिन्छ। निजी क्षेत्रमाथिको दावीको वृद्धिदर १३.२७ प्रतिशत रहन पुगेको र कुल गार्हस्थ उत्पादनमा यसको प्रतिशत ९६.६५ कायम भएको देखिन्छ। सरकारी क्षेत्रमाथिको खुद दावीको वृद्धिदर २५.८८ प्रतिशत रहन गई कुल गार्हस्थ उत्पादनमा यसको प्रतिशत १८.९६ कायम भएको देखिन्छ। त्यसै गरी संकुचित मुद्रा प्रदायको वार्षिक वृद्धिदर ९.६५ प्रतिशतले ऋणात्मक रहँदा विस्तृत मुद्रा प्रदायको वार्षिक वृद्धिदर क्रमशः ६.८ प्रतिशत रही कुल गार्हस्थ उत्पादनमा ती दुईको अनुपात क्रमशः १९.५४ र ११३.४७ प्रतिशत रहन गएको देखिन्छ।
- नेपाल राष्ट्र बैंकको तथ्याङ्क अनुसार आर्थिक वर्ष २०७८/७९ मा कुल वस्तु निर्यात ४१.७५ प्रतिशतले वृद्धि भई रु. २०० अर्ब ३ करोड पुगेको देखिन्छ भने कुल वस्तु आयात २४.७२ प्रतिशतले बढेर रु. १९२० अर्ब ४५ करोड कायम भएको देखिन्छ। कुल वस्तु व्यापार घाटा २३ प्रतिशतले वृद्धि भई रु. १७२० अर्ब ४२ करोड पुगेको देखिन्छ। उक्त आर्थिक वर्षमा शोधनान्तर स्थिति रु. २५५ अर्ब २६ करोडले ऋणात्मक रहेको देखिन्छ

भने चालु खाता रु. ६२३ अर्ब ३३ करोडले घाटा रहेको देखिन्छ। सोही अवधिमा विप्रेषण आप्रवाहमा ४.८१ प्रतिशतले वृद्धि भई रु. १००७ अर्ब ३१ करोड कायम भएको देखिन्छ।

- नेपाल राष्ट्र बैंकद्वारा प्रकाशित चालु आर्थिक वर्ष २०७९/८० को प्रथम आठ महिनाको तथ्याङ्कमा आधारित देशको वर्तमान आर्थिक तथा वित्तीय स्थिति विवरणबमोजिम कुल वस्तु निर्यात २९.१ प्रतिशतले कमी आई रु. १०४ अर्ब ८० करोड पुगेको देखिन्छ भने आयात १९.१ प्रतिशतले कम भई रु. १०५८ अर्ब २९ करोड कायम भएको देखिन्छ। कुल वस्तु व्यापार घाटा १७.९ प्रतिशतले कमी भई रु. ९५३ अर्ब ५९ करोड पुगेको देखिन्छ। शोधनान्तर स्थिति रु. १४८ अर्ब ११ करोडले बचतमा रहेको छ भने चालु खाताको घाटा रु. ४४ अर्ब ३१ करोड पुगेको देखिन्छ। विप्रेषण आप्रवाहमा २५.३ प्रतिशतले वृद्धि भई रु. ७९४ अर्ब ३२ करोड पुगेको देखिन्छ।
- माथिको तथ्याङ्कहरूको विश्लेषणबाट वैदेशिक व्यापारमा लगाइएको परिमाणात्मक बन्देजले आयात र निर्यात संकुचित हुन पुगेको देखिन्छ। विप्रेषण आप्रवाहमा भएको बढोत्तरीले शोधनान्तर अवस्था सन्तोषप्रद रहेको देखिन्छ।
- नेपाल राष्ट्र बैंकको तथ्याङ्कअनुसार केही सूचकहरूको आर्थिक वर्ष २०३९/४० देखिको प्रवृत्ति विश्लेषण गर्दा आर्थिक वर्ष २०४७/४८ मा खूद ऋणभार (total outstanding debt) कुल गार्हस्थ्य उत्पादनको ६६.८ प्रतिशतसम्म पुगेकोमा त्यस पछिका वर्षहरूमा क्रमशः घट्दै आएर आर्थिक वर्ष २०७१/७२ मा २२.३ प्रतिशत भई न्यूनतमस्तरमा ओर्लेको तर आर्थिक वर्ष २०७८/७९ मा आईपुग्दा बढेर ४१.५ प्रतिशत हुन पुगेको देखिन्छ। उच्च ऋण भार भएकै आर्थिक वर्षमा कुल राजस्वको तुलनामा खूद ऋणभार ७४९ प्रतिशतले बढी देखिन्छ। सो अनुपात आर्थिक वर्ष ०७३/७४ मा घटेर ११४.५ प्रतिशतमा आइपुगेको देखिन्छ भने आर्थिक वर्ष २०७८/७९ मा बढेर १८०.३४ प्रतिशत पुगेको देखिन्छ। आर्थिक वर्ष २०७७/७८ को कुल निर्यातको तुलनामा खूद ऋणभार १०.०६ गुणाले बढी र सो वर्षको विप्रेषणको तुलनामा २ गुणा रहेको देखिन्छ। वास्तविक आन्तरिक ऋणतर्फ आर्थिक वर्ष २०३९/४० मा सर्वाधिक (वास्तविक कुल गार्हस्थ्य उत्पादनको ६.१ प्रतिशत) रहेकोमा आर्थिक वर्ष २०६९/७० मा उक्त अनुपात घटेर सो आर्थिक वर्षको कुल गार्हस्थ्य उत्पादनको १ प्रतिशत हुँदै आर्थिक वर्ष २०७७/७८ मा आइपुग्दा पुनः बढ्दै गएर ५.३ प्रतिशत पुगेकोमा आ.व. २०७८/७९ मा ४.७७ प्रतिशत कायम भएको देखिन्छ।
- विगत ४८ आर्थिक वर्षहरूको वास्तविक सार्वजनिक ऋण र पूँजीगत खर्चको अनुपात हेर्दा पूँजीगत खर्चको तुलनामा सार्वजनिक ऋणको हिस्सा करिब २० प्रतिशतबाट क्रमशः बढ्दै गएर आर्थिक वर्ष २०७८/७९ मा ९३२ प्रतिशत पुगेको देखिन्छ। सार्वजनिक ऋणले मावन विकास सूचकाङ्कमा पारेको प्रभावको प्रयोगसिद्ध अध्ययन (Empirical Study) नगरिएको भए तापनि विगत ३० वर्षमा नेपालको मानव विकास सूचकाङ्क ०.३८७ बाट उल्लेख्य रूपले सुधार हुँदै ०.६०२ मा पुगेको देखिन्छ।
- विगत ४८ आर्थिक वर्षहरूको राजस्व आमदानी र चालु खर्च एवम् वित्तीय व्यवस्था समेतको खर्च जोडी तुलना गर्दा आर्थिक वर्ष २०५७/५८ सम्म राजस्व आयले चालु खर्च तथा वित्तीय व्यवस्थाको खर्च धानेको देखिन्छ भने तत्पश्चातका २२ आर्थिक वर्षहरूमा (अपवाद आर्थिक वर्ष २०७२/७३ र आर्थिक वर्ष २०७७/७८ बाहेक) राजस्व आयले चालु खर्च र वित्तीय व्यवस्थाको खर्च धान्न सकेको देखिँदैन। यसरी हेर्दा ऋण तिर्नैकै लागि समेत ऋण लिनुपरेको अवस्था देखिन्छ।
- केन्द्रीय तथ्याङ्क विभागले तयार गरेको आर्थिक वर्ष २०७९/८० को राष्ट्रिय लेखा तथ्याङ्क बमोजिम चालु मूल्य

अनुसार कुल गार्हस्थ्य उत्पादन उपभोक्ताको मूल्यमा रु. ५३८१ अर्ब ३४ करोड पुग्ने प्रारम्भिक अनुमान रहेको देखिन्छ जस अनुसार आर्थिक वर्ष २०७८/७९ को कुल गार्हस्थ्य उत्पादनको संशोधित अनुमानमा वार्षिक वृद्धिदर २.१६ प्रतिशत रहने अनुमान रहेको छ।

नेपाल सरकारले विगत ५ वर्षको अवधिमा गरेको आन्तरिक ऋणको परिचालनको अवस्थालाई तालिका नं. ३.५ मा उल्लेख गरिएको छः

तालिका ३.५ - अनुमानित बजेटमा ऋणको अंश र खर्चको तुलनामा ऋण परिचालनको अवस्था

रकम रु. अर्बमा

आर्थिक वर्ष	बजेट विनियोजन रकम				वास्तविक खर्च रकम				अनुमानको तुलनामा खर्च प्रतिशत	बजेटमा प्रस्तावित ऋण रकम			परिचालन गरिएको ऋण रकम			अनुमानको तुलनामा आन्तरिक ऋण परिचालन प्रतिशत
	कुल बजेट	चालु खर्च	पूँजीगत खर्च	वित्तीय व्यवस्था	कुल खर्च	चालु खर्च	पूँजीगत खर्च	वित्तीय व्यवस्था		आन्तरिक ऋण	वैदेशिक ऋण	जम्मा	आन्तरिक ऋण	वैदेशिक ऋण	जम्मा	
२०७४.७५	१,२७८.९८	८०३.५३	३३५.१७	१४०.२८	१०८७.२७	६९६.९२	२७०.७१	११९.६४	८५.०१	१४५.००	२४७.७३	३९२.७३	२३८.२	१४४.७५	९३.४५	९९.८३
२०७५.७६	१,३१५.१४	८४५.४४	३१३.९९	१५५.७१	१११०.४५	७१६.४२	२४१.५६	१५२.४७	८४.४४	१७२.००	२५३.०२	४२५.०२	१९०.७८	९६.३८	९४.४०	५६.०३
२०७६.७७	१,५३२.९६	९५७.१०	४०८.००	१६७.८६	१०९१.१	७८४.१२	१८९.०८	११७.९०	७१.१८	१९५.००	२९८.८३	४९३.८३	३५७.५१	१९४.९०	१६२.६१	९९.९५
२०७७.७८	१,४७४.६४	९४७.०६	३५३.७४	१७३.८४	११९६.६७	८४६.२२	२२८.८३	१२१.६२	८१.१५	२२५.००	२९९.५०	५२४.५	३५१.१८	२२४.००	१२७.१८	९९.५६
२०७८.७९	१,६४७.५८	१,०६५.३५	३७४.२६	२०७.९७	१२९६.२३	९६१.४७	२१६.३७	११८.३९	७८.६७	२५०.००	३०९.२९	५५९.२९	३५३.३१	२३१.३०	१२२.०१	९२.५२

स्रोत: महालेखा नियन्त्रक कार्यालय, सार्वजनिक ऋण व्यवस्थापन कार्यालय, नेपाल राष्ट्र बैंक र अर्थ मन्त्रालय

- पछिल्लो पाँच वर्षको तथ्याङ्क विश्लेषण गर्दा बजेट अनुमानको तुलनामा खर्चको प्रतिशत आर्थिक वर्ष २०७४/७५, २०७६/७७ र २०७७/७८ मा क्रमशः ८५.०१ प्रतिशत, ७१.१८ प्रतिशत र ८१.१५ प्रतिशत भए पनि तत् तत् आर्थिक वर्षमा आन्तरिक ऋण परिचालन सुरु लक्ष्यको तुलनामा करिब शत प्रतिशत भएको देखिन्छ। यसले आन्तरिक ऋणको परिचालन उत्पादनमूलक परियोजनामा मात्र सीमित छैन कि भन्ने आशंकामा बल पुऱ्याएको छ। एकातिर अनुमानित बजेट पूर्ण रूपमा परिचालन हुन नसक्ने तर अर्कोतर्फ सार्वजनिक आयका अन्य औजारमा यथोचित प्रयास नगरी सहज रूपमा ऋणमा मात्र केन्द्रित हुँदै जाँदा ऋणको परिचालन ऋणको सैद्धान्तिक धारभन्दा बाहिर जान सक्ने हुँदा यसतर्फ चनाखो बन्नपर्ने देखिन्छ। उल्लिखित तथ्याङ्कको विश्लेषण गर्दा कमजोर पूँजीगत खर्च र लक्ष्यको आधा भन्दा पनि कम बाह्य स्रोत परिचालनले आन्तरिक ऋणको प्रवाह चालु प्रकृतिका खर्चमा केन्द्रित हुने, समग्र खर्च घट्टा पनि आन्तरिक ऋण नघट्टने र वैदेशिक सहायता परिचालनको प्रभावकारिता तथा अनुमानयोग्यता समेत कमजोर हुँदै जाने देखिन्छ। यसले वैदेशिक सहायता अन्तर्गतका परियोजनाको तयारी र कार्यान्वयन क्षमतामा थप सुधारको आवश्यकता प्रष्ट्याउँछ।

तालिका ३.६ - विगत १० आर्थिक वर्षको नेपाल सरकारको सार्वजनिक ऋण प्राप्ति र भुक्तानीको विवरण

(रकम रु. करोडमा)

विवरण	आर्थिक वर्ष									
	२०६९/७०	२०७०/७१	२०७१/७२	२०७२/७३	२०७३/७४	२०७४/७५	२०७५/७६	२०७६/७७	२०७७/७८	२०७८/७९
कुल गार्हस्थ्य उत्पादन	१९४,९२९	२२३,२५३	२४२,३६४	२६०,८१८	३०७,७१४	३४५,५९५	३८५,८९३	३९१,४७१	४२६,६३२	४८५,१६२
आन्तरिक ऋण प्राप्ति	१,९०४	१,९९८	४,२४२	८,७७७	८,८३४	१४,४७५	९,६३८	१९,४९०	२२,४००	२३,१८५
कुल गार्हस्थ्य उत्पादनसँग आन्तरिक ऋणको अनुपात	०.९८	०.८९	१.७५	३.३७	२.८७	४.१९	२.५	४.९८	५.२५	४.७८
वैदेशिक ऋण प्राप्ति	१,६५८	२,११३	२,९२६	४,३७७	५,८०१	९,३४५	९,४४०	१६,२६१	१३,०८७	१३,३०८
कुल गार्हस्थ्य उत्पादनसँग वैदेशिक ऋणको अनुपात	०.८५	०.९५	१.२१	१.६८	१.८९	२.७	२.४५	४.१५	३.०७	२.७४
कुल सार्वजनिक ऋण प्राप्ति	३,५६२	४,१११	७,१६८	१३,१५४	१४,६३५	२३,८२०	१९,०७८	३५,७५१	३५,४८७	३६,४९३
कुल गार्हस्थ्य उत्पादनसँग सो वर्षमा परिचालित कुल ऋणको अनुपात	१.८३	१.८४	२.९६	५.०४	४.७६	६.८९	४.९४	९.१३	८.३२	७.५२
साँवा फिर्ता खर्च	३,५१३	४,१८८	६,४४७	६,८१३	६,१२७	५,५६७	५,४३५	५,७५४	६,०१७	७,६७५
व्याज खर्च (प्रतिवद्धता शुल्क र कमिशन समेत)	१,३७४	१,२०४	९२७	८६७	१,००२	१,६२५	२,०७२	२,६०६	३,४८४	४,५०३
कुल ऋण भुक्तानी (ऋण सेवा खर्च)	४,८८७	५,३९२	७,३७४	७,६८०	७,१२९	७,१९२	७,५०७	८,३६०	९,५०१	१२,१७८
कुल गार्हस्थ्य उत्पादनसँग ऋण सेवा भुक्तानी अनुपात	२.५१	२.४२	३.०४	२.९४	२.३२	२.०८	१.९५	२.१४	२.२३	२.५१

स्रोत: केन्द्रीय तथ्याङ्क विभाग, महालेखा नियन्त्रक कार्यालय, सार्वजनिक ऋण व्यवस्थापन कार्यालय, नेपाल राष्ट्र बैंक र अर्थ मन्त्रालय

- वि. सं. २०७२ को महाभूकम्प अधिका ३ वर्षको सामान्य अवस्था र त्यसपछिका ७ आर्थिक वर्षहरूको सार्वजनिक ऋणको तथ्याङ्कको विश्लेषण गर्दा महाभूकम्प पश्चातको पुनर्निर्माणका लागि आवश्यक स्रोत व्यवस्थापन गर्न तथा विश्वव्यापी रूपमा फैलिएको कोभिड-१९ को महामारीका कारण आन्तरिक राजस्वमा लक्ष्य अनुरूप प्राप्ति हुन नसक्दा सो को भार सार्वजनिक ऋणमा परेको स्पष्ट देखिन्छ। महाभूकम्पभन्दा अधिका ३ आर्थिक वर्षहरूमा कुल गार्हस्थ्य उत्पादन र आन्तरिक ऋणको अनुपात न्यूनतम ०.८९ प्रतिशत देखि उच्चतम २.७२ प्रतिशत रहेकोमा महाभूकम्प पश्चातको पुनर्निर्माण र कोभिड-१९ को विश्वव्यापी महामारीको अवधिमा न्यूनतम २.५ प्रतिशत देखि उच्चतम ५.२५ प्रतिशतसम्म पुगेको देखिन्छ। वैदेशिक ऋणतर्फ सो अनुपात भूकम्प अधिका ३ वर्षमा उच्चतम १.२१ प्रतिशत रहेकोमा आर्थिक वर्ष २०७६/७७ मा त्यो अनुपात ४.१५ प्रतिशत पुगेको र आर्थिक वर्ष २०७८/७९ मा २.७४ प्रतिशत कायम भएको छ। यसरी प्राकृतिक प्रकोप तथा महामारीको सामना गर्नका लागि ऋणभार थपिँदै गएको अवस्था देखिन्छ।
- माथिको तालिकाबाट स्पष्ट हुन्छ कि आर्थिक वर्ष २०७२/७३ मा कुल गार्हस्थ्य उत्पादनको ५.०४ प्रतिशत सार्वजनिक ऋण प्राप्ति भएकोमा आर्थिक वर्ष २०७६/७७ मा सो अनुपात बढेर ९.१३ प्रतिशत पुगेकोमा आर्थिक वर्ष २०७७/७८ मा सो अनुपात ८.२३ प्रतिशत कायम भएको देखिन्छ भने यस्तो अनुपात आर्थिक वर्ष २०७८/७९ मा ७.५२ प्रतिशत रहेको छ। वि. सं. २०७२ को महाभूकम्प र विश्वव्यापी रूपमा फैलिएको कोभिड-१९ को महामारी र सोका लहरहरूले पनि सार्वजनिक ऋणमा बढोत्तरी भएको अवस्था छ। ऋण भुक्तानी (ऋण सेवा खर्च) तर्फ साँवा भुक्तानीको प्रवृत्ति आर्थिक वर्ष २०७२/७३ देखि लगातार चार वर्ष घट्दो क्रममा रहेर आर्थिक वर्ष २०७७/७८ देखि बढेको छ भने व्याज भुक्तानीको प्रवृत्ति प्रत्येक वर्ष बढ्दो क्रममा रहेको देखिन्छ।

तालिका ३.७ - विगत ५ आर्थिक वर्षको नेपाल सरकारको कुल ऋण दायित्वको विवरण

(रु. करोडमा)

ऋण	आर्थिक वर्ष				
	२०७४/७५	२०७५/७६	२०७६/७७	२०७७/७८	२०७८/७९
आन्तरिक ऋण	३,९१,१६	४,५३,२३	६,१३,७४	८०,२९४.१६	९८,७४४.९३
वैदेशिक ऋण	५,२६,१५	५,९४,९३	८,०६,१४	९३,४६९.५२	१०२,५८४.७१
कुल ऋण	९,१५,३१	१०,४८,१६	१४,१९,८८	१७३,७६३.६८	२०१,३२९.६४
कुल गार्हस्थ्य उत्पादन	३४,५५,९५	३८,५८,९३	३९,१४,७१	४२६,६३२.००	४८५,१६२.००
तिर्न बाँकी कुल ऋणको कुल गार्हस्थ्य उत्पादनसँगको अनुपात	२६.४९	२७.१६	३६.२७	४०.७३	४१.५०

स्रोत: सार्वजनिक ऋण व्यवस्थापन कार्यालय (आर्थिक वर्ष २०७८/७९ को वार्षिक प्रतिवेदन)

माथिको तालिकाबाट स्पष्ट देखिन्छ कि आर्थिक वर्ष २०७४/७५ मा कुल गार्हस्थ्य उत्पादनको २६.४९ प्रतिशत रहेको सार्वजनिक ऋण बाँकी आर्थिक वर्षहरूमा कुल गार्हस्थ्य उत्पादनसँग ऋणको अनुपात बढ्दै गएर आर्थिक वर्ष २०७८/७९ मा ४१.५० प्रतिशत पुगेको देखिन्छ।

छ. आन्तरिक ऋणका उपकरणहरूको प्रयोग

विकासका लागि पूँजीगत लगानीको आवश्यकतालाई पूर्ति गर्न लिएको ऋणले प्रतिफल र उपलब्धी सुनिश्चित गर्नु पर्दछ। आन्तरिक ऋणको दिगो व्यवस्थापनका लागि नयाँ ऋण लिएर पुरानो ऋण तिर्ने अवस्था सिर्जना हुन नदिई आन्तरिक राजस्वबाटै तिर्न सक्ने अवस्था हुनुपर्छ। प्रदेश र स्थानीय तहले ऋण प्राप्त गर्न सक्ने क्षमता वृद्धि गर्न नीतिगत र कानूनी

औजारहरू समेत निर्माण हुनु पर्दछ। उपकरणहरूको छनौट गर्दा वैकल्पिक रणनीतिहरूको समेत विश्लेषण गर्नु आवश्यक हुन्छ। नेपाल सरकारले ट्रेजरी बिल, विकास ऋणपत्र, राष्ट्रिय बचतपत्र, नागरिक बचतपत्र र वैदेशिक रोजगार बचतपत्रजस्ता आन्तरिक ऋणका उपकरणहरूको प्रयोग गरी ऋण उठाउने गरेको छ।

तालिका ३.८ - विगत ५ आर्थिक वर्षको नेपाल सरकारको आन्तरिक ऋण निष्काशनको विवरण

(रु. करोडमा)

विवरण	आर्थिक वर्ष				
	२०७४/७५	२०७५/७६	२०७६/७७	२०७७/७८	२०७८/७९
कुल निष्काशन	१४,४७५.०९	९,६३८.२०	१९,४६४.२३	२२,४००.९२	२३,१८४.५५
ट्रेजरी बिल	७,१९५.८७	२,६४३.५०	९,३००.००	९,०००.००	१०,३९१.६६
विकास ऋणपत्र	७,२००.००	६,९९४.७०	१०,०००.००	१३,०००.००	१२,४५०.००
राष्ट्रिय बचतपत्र	-	-	-	-	-
नागरिक बचतपत्र	७५.११	-	१६०.५२	३९५.३९	२८२.९८
वैदेशिक रोजगार बचतपत्र	४.१२	-	३.७१	५.५२	५.६७
कुल गार्हस्थ्य उत्पादन	३४५,५९५	३८५,८९३	३९१,४७१	४२६,६३२	४८५,१६२
कुल निष्काशनको कुल गार्हस्थ्य उत्पादनसँगको अनुपात	४.१९	२.५०	४.९७	५.२५	४.७८
कुल भुक्तानी	३,७५६.२९	३,४३१.३१	३,४३९.७९	३,६९०.११	४,७३३.७८
ट्रेजरी बिल	३,७५२.००	२,४४९.००	२,४५७.४८	२,५६२.६६	२,९००.००
विकास ऋणपत्र	-	८५०.००	७४०.००	६००.००	१,८००.००
राष्ट्रिय बचतपत्र	-	९०.६५	-	-	-
नागरिक बचतपत्र	-	३४.०२	२३३.९४	५००.००	२८.५७
वैदेशिक रोजगार बचतपत्र	४.२९	७.६४	८.३७	२७.४५	५.२१
खुद निष्कासन	१०,७१८.८१	६,२०६.८९	१६,०२४.४४	१८,७१०.८०	१८,३९६.५२
ट्रेजरी बिल	३,४४३.८७	१९४.५०	६,८४२.५२	६,४३७.३४	७,४९१.६६
विकास ऋणपत्र	७,२००.००	६,१४४.७०	९,२६०.००	१२,४००.००	१०,६५०.००
राष्ट्रिय बचतपत्र	-	-९०.६५	-	-	-
नागरिक बचतपत्र	७५.११	-३४.०२	-७३.४२	-१०४.६१	२५४.४१
वैदेशिक रोजगार बचतपत्र	-०.१७	-७.६४	-४.६६	-२१.९३	०.४६

स्रोत: नेपाल राष्ट्र बैंक

आर्थिक वर्ष २०७४/७५ मा कुल गार्हस्थ्य उत्पादनसँगको अनुपातमा ४.१९ प्रतिशत आन्तरिक ऋण निष्कासन भएकोमा आर्थिक वर्ष २०७७/७८ मा सो अनुपात बढेर ५.३ प्रतिशत निष्कासन भएको देखिन्छ भने यस्तो अनुपात आर्थिक वर्ष २०७८/७९ मा ४.७८ प्रतिशत रहेको देखिन्छ।

सार्वजनिक ऋण व्यवस्थापन कार्यालयले तयार गरेको आर्थिक वर्ष २०७८/७९ को नेपाल सरकारको ऋण दायित्वको वार्षिक प्रतिवेदन बमोजिम आन्तरिक ऋणतर्फ रु. २३१ अर्ब ३० करोड र वैदेशिक ऋणतर्फ रु. १२१ अर्ब १ करोड गरी कुल रु. ३५३ अर्ब ३१ करोड बराबरको सार्वजनिक ऋण प्राप्ति गरेको देखिन्छ, जुन सोही आर्थिक वर्षको संशोधित कुल गार्हस्थ्य उत्पादनको ७.५२ प्रतिशत हुन आउँछ। उक्त सार्वजनिक ऋण मध्ये आन्तरिक ऋण कुल गार्हस्थ्य उत्पादनको ४.७८ प्रतिशत र वैदेशिक ऋण कुल गार्हस्थ्य उत्पादनको २.७४ प्रतिशत रहेको देखिन्छ। आर्थिक वर्ष २०७८/७९ को अन्त्य सम्ममा नेपाल सरकारको कुल ऋण दायित्व रु. २०१३ अर्ब २९ करोड पुगेको छ, जुन सो आर्थिक वर्षको संशोधित कुल गार्हस्थ्य उत्पादनको ४१.५० प्रतिशत हुन आउँछ। आर्थिक वर्ष २०७४/७५ सम्मको

भुक्तानी गर्न बाँकी आन्तरिक ऋणको रकम रु. ३९० अर्ब ९० करोड एवम् कुल गार्हस्थ्य उत्पादनसँगको अनुपातमा ११.३२ प्रतिशत रहेकोमा आर्थिक वर्ष २०७८/७९ सम्म आईपुग्दा तिर्न बाँकी कुल सार्वजनिक ऋण मध्ये आन्तरिक ऋण रु. ९८७ अर्ब ४५ करोड र वैदेशिक ऋण रु. १०२५ अर्ब ८५ करोड पुगेको छ, जुन सोही आर्थिक वर्षको कुल गार्हस्थ्य उत्पादनको आन्तरिक ऋण २०.३५ प्रतिशत र वैदेशिक ऋण २१.१४ प्रतिशत हुन आउँछ। भुक्तानी गर्न बाँकी कुल आन्तरिक ऋण रकमको कुल गार्हस्थ्य उत्पादनसँगको अनुपात हरेक आर्थिक वर्षमा बढ्दै गएको तथ्य देहायको तालिकाले प्रष्ट पार्दछ:-

तालिका ३.९ - विगत ५ आर्थिक वर्षको नेपाल सरकारको कुल आन्तरिक ऋण दायित्वको विवरण

(रु. करोडमा)

विवरण	आर्थिक वर्ष				
	२०७४/७५	२०७५/७६	२०७६/७७	२०७७/७८	२०७८/७९
ट्रेजरी बिल	१४,४८५	१४,६७९	२१,५२२	२७,९५९	३५,५८४
विकास ऋणपत्र	२३,५९०	२९,७३५	३८,९९५	५१,३९५	६२,०४५
राष्ट्रिय बचतपत्र	९१	-	-	-	-
नागरिक बचतपत्र	८७१	८३८	७६४	६६०	९१४
वैदेशिक रोजगार बचतपत्र	५३	४५	४१	१९	१९
अन्तर्राष्ट्रिय मुद्राकोष मूल्य समायोजन	२६	२६	५२	२६२	१८३
कुल आन्तरिक ऋण दायित्व	३९,११६	४५,३२३	६१,३७४	८०,२९५	९८,७४५
कुल गार्हस्थ्य उत्पादन	३४५,५९५	३८५,८९३	३९१,४७१	४२६,६३२	४८५,९६२
कुल आन्तरिक ऋणको कुल गार्हस्थ्य उत्पादनसँगको अनुपात	११.३२	११.७४	१५.६८	१८.८२	२०.३५

स्रोत: नेपाल राष्ट्र बैंक

नेपाल राष्ट्र बैंकबाट प्रकाशित आर्थिक वर्ष २०७९/८० को प्रथम आठ महिनाको तथ्याङ्क अनुसार यो अवधिमा नेपाल सरकारले रु. ३६ अर्ब ३६ करोडको ट्रेजरी बिल, रु. ६३ अर्ब ३४ करोडको विकास ऋणपत्र समेत गरी कुल रु. १०० अर्ब ६२ करोड आन्तरिक ऋण परिचालन गरेको छ।

सार्वजनिक ऋण परिचालन गरेका अन्य विकासशील मुलुकहरूको तुलनामा नेपालको कुल गार्हस्थ्य उत्पादनसँग तिर्न बाँकी सार्वजनिक ऋणको अनुपात सन्तोषजनक रहेको सन्दर्भमा नेपाल सरकारसँग थप ऋण परिचालनका लागि वित्तीय आधार (fiscal space) रहेको छ। नेपालको संविधान तथा प्रचलित कानूनले तीनै तहका सरकारले आन्तरिक ऋण लिन सक्ने व्यवस्था गरेकाले देशभित्र उपलब्ध वित्तीय स्रोतको अवस्था अनुसार ऋण परिचालन गर्न सकिन्छ। तर तीनै तहले परिचालन गर्ने ऋणका लागि उपलब्ध बजार भने एउटै रहेको र सोही बजारबाट निजी क्षेत्रले समेत ऋण लिने भएकाले सरकारले मात्र ठूलो ऋण उठाउन उपयुक्त हुँदैन। देशको समष्टिगत आर्थिक स्थायित्व हुने गरी पूँजी निर्माण र दीर्घकालीन लाभ दिने प्रकृतिका उत्पादनशील कार्यका लागि आन्तरिक ऋणको परिचालन गर्ने तथा अनुत्पादक क्षेत्रमा आन्तरिक ऋणको परिचालन हुन नपाओस् भन्ने विषयमा त्यतिकै सजग हुनु पर्ने हुन्छ। सामान्यतया समग्र वित्तीय अवस्था खल्बलिन नदिनका लागि देहायका कारणले सरकारले ठूलो मात्रामा आन्तरिक ऋण परिचालन गर्न कठिन हुन्छ:-

- आन्तरिक मुद्रा बजारमा उतार चढाव रहने र समय समयमा बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूसँग तरलताको समस्या रहने,
- सरकारले बढी ऋण लिँदा सोको प्रभाव बैंक तथा वित्तीय संस्थाको ब्याजदरमा पर्न गई समग्र वित्तीय प्रणालीमा समस्या देखिन सक्ने,

- देशमा हुने लगानीको अधिकतम हिस्सा निजी क्षेत्रको हुने भएकाले सरकारले मात्र बढी ऋण उठाउँदा निजी क्षेत्रको लगानी संकुचनको सम्भावना रहने,
- वित्तीय आधार (Fiscal Space) लाई मात्र दृष्टिगत गरी ऋण लिँदा ऋणको अनुत्पादक उपयोगको डर रहने।

प्रदेश तथा स्थानीय सरकारको खर्च आवश्यकता पूरा गर्न प्रदेशको हकमा सङ्घीय सञ्चित कोषबाट उपलब्ध हुने वित्तीय हस्तान्तरण र राजस्व बाँडफाँट एवम् आफ्नो आन्तरिक आय तथा स्थानीय तहको हकमा सङ्घीय सञ्चित कोष र प्रदेश सञ्चित कोषबाट उपलब्ध हुने वित्तीय हस्तान्तरण र राजस्व बाँडफाँट एवम् आफ्नो आन्तरिक आयका अतिरिक्त ती सङ्घीय इकाईहरूले संविधान तथा प्रचलित कानून बमोजिम आन्तरिक ऋण परिचालन गर्न सक्दछन्।

तालिका ३.१० - प्रदेश सरकारले बजेट तर्जुमा गर्दा प्रस्ताव गरेको आन्तरिक ऋण रकम

(रकम रु.लाखमा)

प्रदेश ऋण	२०७५/७६	२०७६/७७	२०७७/७८	२०७८/७९	२०७९/८०
कोशी प्रदेश	-	-	५००००	-	-
मधेश प्रदेश	१००००	१३०००	१००००	१००००	१८२१०
बागमती प्रदेश	-	-	-	-	-
गण्डकी प्रदेश	८०००	९८८३	२००००	२००००	२००००
लुम्बिनी प्रदेश	-	-	-	२०७००	१००००
कर्णाली प्रदेश	१००००	७५००	-	-	-
सुदूर-पश्चिम प्रदेश	-	-	-	-	-

स्रोत: सम्बन्धित प्रदेश सरकारका बजेट वक्तव्यहरू

प्रदेशगत रूपमा हेर्दा आर्थिक वर्ष २०७५/७६ का लागि मधेश प्रदेशले रु. १ अर्ब, गण्डकी प्रदेशले रु. ८० करोड र कर्णाली प्रदेशले रु. १ अर्ब आन्तरिक ऋणबाट खर्च व्यहोर्ने गरी बजेटमा अनुमान गरेको देखिन्छ। त्यसैगरी आर्थिक वर्ष २०७६/७७ मा मधेश प्रदेशले रु. १ अर्ब ३० करोड, गण्डकी प्रदेशले रु. ९८ करोड ८३ लाख ९२ हजार र कर्णाली प्रदेशले रु. ७५ करोड, आर्थिक वर्ष २०७७/७८ मा कोशी प्रदेशले रु. ५ अर्ब, मधेश प्रदेशले रु. १ अर्ब, गण्डकी प्रदेशले रु. २ अर्ब एवम् आर्थिक वर्ष २०७८/७९ मा मधेश प्रदेशले रु. १ अर्ब, लुम्बिनी प्रदेशले रु. २ अर्ब ७ करोड तथा गण्डकी प्रदेशले रु. २ अर्ब आन्तरिक ऋणबाट खर्च व्यहोर्ने गरी बजेटमा अनुमान गरेको देखिन्छ। त्यसैगरी आर्थिक वर्ष २०७९/८० का लागि मधेश प्रदेश, गण्डकी प्रदेश र लुम्बिनी प्रदेशले घाटा बजेट प्रस्तुत गरेका छन्। यसरी प्रदेश सरकारले आन्तरिक ऋण परिचालनको लक्ष्यसहित आय-व्यय विवरण पेश गरे पनि हालसम्म आन्तरिक ऋण उठाएको भने देखिँदैन।

केही स्थानीय तहहरूको वार्षिक बजेट तर्जुमा गर्दा खर्च व्यहोर्ने स्रोत शीर्षकमा आन्तरिक ऋण उल्लेख गरे तापनि आन्तरिक ऋण परिचालन गर्न कानून बमोजिम नेपाल सरकारको सहमति लिनुपर्ने र हालसम्म नेपाल सरकारले आन्तरिक ऋण परिचालन गर्ने गरी कुनै पनि स्थानीय तहलाई सहमति नदिएको हुँदा यस अवधिमा कुनै पनि स्थानीय सरकारले खुला बजारबाट आन्तरिक ऋण परिचालन गरेको देखिँदैन। तथापि स्वायत्त वित्तीय मध्यस्थकर्ता संस्थाको रूपमा रहेको नगर विकास कोषबाट विभिन्न ४८ स्थानीय तहहरूले वि. सं. २०५९ देखि नै शहरी पूर्वाधार सम्बन्धी विभिन्न परियोजनाहरू कार्यान्वयन गर्न ऋण लिएको देखिन्छ। त्यस्तो ऋणको परिमाण उक्त कोषबाट प्राप्त २०७९ चैत्र मसान्त सम्मको तथ्याङ्क अनुसार रु. ३ अर्ब ७३ करोड ४५ लाख रहेको छ। सो कोषबाट विभिन्न स्थानीय तहले न्यूनतम रु. २ लाख ९७ हजार देखि अधिकतम रु. ५२ करोड ८२ लाख सम्म ऋण लिएको देखिन्छ। त्यस्तो ऋणको अवधि न्यूनतम ५ वर्षदेखि अधिकतम २० वर्षसम्म कायम भएको पाइन्छ। त्यसै गरी कोषले पालिकाहरूको जमाना खानेपानी सम्बन्धी परियोजनाहरूमा रु. ६ अर्ब १८ करोड ५८ लाख लगानी गरेको छ। अन्य निकायबाट त्यस्तो खालको ऋण लिएको

तथ्याङ्क आयोगमा प्राप्त भएको छैन।

एकातिर प्रदेश तथा स्थानीय सरकारसँग विश्लेषणका लागि पर्याप्त आर्थिक सूचकहरूको कमी रहेको छ भने अर्कोतर्फ आन्तरिक ऋण लिन आवश्यक पर्ने थप कानूनी, संरचनात्मक र प्रक्रियागत व्यवस्था भइसकेको अवस्था छैन। समग्र अर्थतन्त्रलाई प्रतिनिधित्व गर्ने आर्थिक सूचकहरूमा प्रदेश तथा स्थानीय तहको हिस्सा रहेको भए तापनि त्यो हिस्सालाई तत्काल विश्लेषण गर्न आवश्यक पर्ने प्रदेश तथा स्थानीय तह स्तरीय खण्डीकृत आर्थिक सूचकहरू व्यवस्थित भइसकेको अवस्थामा त्यसको विश्लेषण गरेर प्रदेश तथा स्थानीय सरकारहरूको ऋण उठाउन सक्ने क्षमता आँकलन गर्न कठिन हुने देखिन्छ। खण्डीकृत तथ्याङ्कहरूको अभावमा प्रदेश तथा स्थानीय सरकारहरूले आय अनुमानभन्दा बाहेकका आधारमा ऋण उठाउने र ऋणको सावौं ब्याज भुक्तानी गर्ने विषय यकिन गर्न सकिने अवस्था पनि छैन। तसर्थ प्रदेश तथा स्थानीय सरकारले लिन सक्ने आन्तरिक ऋणको सीमा ती सरकारहरूले परिचालन गर्न सक्ने राजस्व रकमको आधारमा तिन सक्ने क्षमता समेत आँकलन गरी निर्धारण गर्नुपर्ने देखिन्छ। प्रदेश तथा स्थानीय सरकारको आफ्नो आन्तरिक स्रोत सबल भइसकेको अवस्थामा ऋण मात्र लिने तर भुक्तानी गर्न नसकी ऋणको थप बोझमा पर्न सक्ने अवस्था आउन नपाओस् भन्ने विषयमा त्यतिकै सजग हुनुपर्ने हुन्छ।

तालिका ३.११ - प्रदेश र स्थानीय सरकारहरूको राजस्वको स्थिति

(रु. लाखमा)

सरकार	आर्थिक वर्ष २०७६/७७ को राजस्व आय [#]	आर्थिक वर्ष २०७७/७८ को राजस्व आय [#]	आर्थिक वर्ष २०७८/७९ को राजस्व आय [#]
प्रदेश	७०,४५,१५	९२,१७,९९	१,०३,५२,५३
स्थानीय	८४,६८,२१	१,०९,०२,७३	१,१२,२७,०८

[#] महालेखा नियन्त्रक कार्यालयले तयार गरेको वार्षिक विवरण बमोजिमको प्रदेश र स्थानीय सरकारहरूको आन्तरिक आय र राजस्व बाँडफाँटबाट प्राप्त रकम समेतको राजस्व आय गणना गरिएको।

ज. आर्थिक वर्ष २०८०/८१ को लागि आन्तरिक ऋणको सीमा सिफारिस

नेपाल सरकार, अर्थ मन्त्रालय, नेपाल राष्ट्र बैंक, सार्वजनिक ऋण व्यवस्थापन कार्यालय, प्रदेश सरकार, केही स्थानीय सरकार र यस सम्बन्धी विषय विज्ञ लगायतसँग भएको छलफल तथा राय परामर्श एवम् माथि विश्लेषित तथ्याङ्क समेतका आधारमा आर्थिक वर्ष २०८०/८१ को लागि अनुमानित कुल गार्हस्थ्य उत्पादनको ५ प्रतिशतको सीमा भित्र रही आन्तरिक ऋण परिचालन हुनु बाञ्छनीय हुने देखिन्छ। तदनुरूप सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय सरकारले लिन सक्ने आन्तरिक ऋणको सीमा देहाय अनुसार निर्धारण गरी सिफारिस गरिएको छ:-

ज.१ नेपाल सरकार

नेपाल सरकारले तत्कालको समष्टिगत आर्थिक स्थिति, प्रदेश तथा स्थानीय तहले परिचालन गर्ने आन्तरिक ऋणको परिमाण र बजारको स्थिति समेत विश्लेषण गरी तीनै तहले उठाउने कुल आन्तरिक ऋण आर्थिक वर्ष २०८०/८१ को अनुमानित गार्हस्थ्य उत्पादनको ५ प्रतिशतमा नबढ्ने सुनिश्चित गरी परिचालन गर्ने।

ज.२ प्रदेश सरकार

प्रदेश सरकारले आर्थिक वर्ष २०८०/८१ मा नेपाल सरकारबाट प्राप्त हुने राजस्व बाँडफाँट र प्रदेश सरकारको आफ्नो आन्तरिक स्रोतबाट प्राप्त हुने राजस्वको योगफलको १२ प्रतिशतमा नबढ्ने गरी आन्तरिक ऋण उठाउने।

ज.३ स्थानीय सरकार

स्थानीय सरकारले आर्थिक वर्ष २०८०/८१ मा नेपाल सरकार र प्रदेश सरकारबाट प्राप्त हुने राजस्व बाँडफाँट र स्थानीय

तहको आफ्नो आन्तरिक स्रोतबाट प्राप्त हुने राजस्वको योगफलको १२ प्रतिशतमा नबढ्ने गरी आन्तरिक ऋण उठाउने।

झ. आन्तरिक ऋण उठाउने सम्बन्धमा आयोगका सुझावहरू

संवैधानिक व्यवस्था र कानुनी प्रावधानहरूलाई दृष्टिगत गर्दै सिफारिस गरिएको सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय सरकारले लिन सक्ने आन्तरिक ऋणको उल्लिखित सीमाको कार्यान्वयनका सन्दर्भमा आयोगको तर्फबाट निम्न बमोजिमका सुझावहरू दिइएको छः

- क. सार्वजनिक ऋणको उद्देश्य स्पष्ट हुनुपर्दछ। आन्तरिक ऋण उठाउँदा उच्च तथा दिगो आर्थिक वृद्धि, रोजगारी सिर्जना र उत्पादकत्व वृद्धिका लागि हुनुपर्छ। अनुत्पादक अनुदान वा चालु खर्चका लागि आन्तरिक ऋणको प्रयोग गर्नु उपयुक्त हुँदैन।
- ख. देशको समष्टिगत आर्थिक स्थायित्व हुने गरी पूँजी निर्माण र दीर्घकालीन लाभ दिने प्रकृतिका उत्पादनशील कार्यका लागि आन्तरिक ऋणको परिचालन देहाय अनुसार गर्नु पर्दछः
 १. पूँजी निर्माण र दीर्घकालीन लाभ दिने प्रकृतिका उत्पादनशील, रोजगारमूलक तथा आन्तरिक आय बढाउने क्षेत्रमा आन्तरिक ऋणको परिचालन गर्ने।
 २. ऋण लगानी गरी सञ्चालन हुने योजनाबाट प्राप्त हुने प्रतिफलबाट सो योजनामा गरिएको ऋण लगानीको साँवा र ब्याज भुक्तानी गर्ने सुनिश्चित भएका योजनामा आन्तरिक ऋण परिचालन गर्ने।
 ३. “समृद्ध नेपाल, सुखी नेपाली” को अवधारणा सहितको तीव्र फराकिलो आर्थिक विकास र समृद्धिको दीर्घकालीन सोच बमोजिमका राष्ट्रिय लक्ष्य हासिल गर्न सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय सरकारले समन्वयात्मक रूपमा आर्थिक तथा भौतिक पूर्वाधार निर्माण गर्ने कार्यका लागि आन्तरिक ऋणको परिचालन गर्ने।
 ४. आन्तरिक ऋणको परिचालन कुन योजनाका लागि कुन खर्च शीर्षकमा गर्ने वा कुन खर्च शीर्षकमा गरियो भनेर बजेट विनियोजन गर्दा कार्यक्रमगत र आयोजनागत रूपमा व्यय अनुमानको विवरण (खर्च शीर्षकगत र स्रोतगत समेत) मा स्पष्ट उल्लेख गर्ने व्यवस्था गर्नुपर्ने गरी विगत वर्षहरूमा समेत सुझाव दिइएकोमा सोको कार्यान्वयन भएको नदेखिएको हुँदा आगामी आर्थिक वर्षको बजेटमा यस सुझावको परिपालना गर्ने सुनिश्चितता गर्ने।
 ५. चालु प्रकृतिका एवम् प्रशासनिक खर्च र अनुत्पादक क्षेत्रमा आन्तरिक ऋण परिचालन नगर्ने।
- ग. राष्ट्रिय विकासका लक्ष्य हासिल गर्न राष्ट्रिय अर्थतन्त्र सुदृढ गर्ने कार्यमा सार्वजनिक, निजी, सहकारी र अन्य क्षेत्र बीचको सहभागिता तथा साझेदारी बढाउन मद्दत पुग्ने गरी तीनै तहका सरकारबीच समन्वय कायम गरी आन्तरिक ऋणको परिचालन गर्नु पर्दछ।
- घ. ऋण व्यवस्थापन रणनीतिको आधारमा जोखिम र लागतको विश्लेषण गर्नु पर्दछ। त्यसको लागि मुख्य नीतिगत क्षेत्रका जोखिमहरू र आधाररेखा प्रक्षेपण (Baseline Projection) तयार गर्नुपर्दछ। साथै यसका लागि विभिन्न नीतिहरू बीच समन्वय हुनुपर्दछ।
- ङ. लागत र जोखिमका आधारमा वैकल्पिक रणनीतिहरूको पहिचान, विश्लेषण र श्रेणीक्रम यकिन गर्नुपर्दछ।
- च. स्थानीय शहरी पूर्वाधारका क्षेत्रमा ऋण प्रवाह गर्ने प्रयोजनका साथ स्थापना भएका नगर विकास कोष जस्ता विशिष्टीकृत वित्तीय मध्यस्थकर्ता संस्था र अन्य कानूनबमोजिम ऋण परिचालन गर्न सक्ने निकायले गर्ने ऋण लगानीको रकमलाई आयोगले सिफारिस गरेको सम्बन्धित सङ्घीय इकाईको आन्तरिक ऋणको सीमाभित्र व्यवस्थित

गर्नु पर्दछ।

- छ. बजेट विनियोजन र स्रोत व्यवस्थापनको अनुमान अनुरूप आन्तरिक ऋण उठाउँदा ऋण परिचालन गरिने योजनाको कार्यान्वयन स्थिति (खर्चको अवस्था) सँग तादात्म्यता कायम गर्नु पर्दछ।
- ज. सार्वजनिक वित्त नीतिले भविष्यको वित्तीय आवश्यकता र ऋण व्यवस्थापकको व्यवस्थापन क्षमतालाई प्रभाव पार्ने हुँदा बढ्दो आन्तरिक ऋणभारले ऋण भुक्तानी क्षमताको विश्वासको स्तर (credit rating) बढाउन वा जोखिम प्रिमियम (risk premium) घटाउन कठिन भै भविष्यमा ऋणको लागत अझ बढ्न जाने हुन्छ। विभिन्न सार्वजनिक संस्थानहरूका लागि ऋण लिन जमानी बसेको कारणले सिर्जना भएको प्रासङ्गिक दायित्व (contingent liabilities) को परिमाण बढ्दै जाने तर ती संस्थानहरूको ऋण तिर्ने क्षमता अझ कमजोर हुँदै गएको परिस्थितिमा भविष्यमा यस्ता दायित्व बहन गर्ने कुरामा थप सचेत हुनु आवश्यक छ।
- झ. प्रदेश तथा स्थानीय सरकारले आन्तरिक ऋण लिन आवश्यक पर्ने कानुनी, संरचनात्मक र प्रक्रियात्मक व्यवस्था गर्नु पर्दछ भन्ने व्यहोराको सुझाव आयोगले विगत वर्षहरूमा समेत दिँदै आएकोमा हालसम्म उक्त सुझाव कार्यान्वयन नहुँदा आयोगले आन्तरिक ऋणको सीमा सम्बन्धमा गरेको सिफारिसको औचित्यता देखिएन। अतः आगामी आर्थिक वर्ष २०८०/८१ भित्रैमा प्रदेश तथा स्थानीय सरकारले आन्तरिक ऋण परिचालन गर्न आवश्यक पूर्वाधार अनिवार्य रूपमा तय हुनुपर्दछ।
- ञ. नेपाल सरकार, प्रदेश तथा स्थानीय सरकारले लिने आन्तरिक ऋणको एकीकृत व्यवस्थापन, लेखाङ्कन र प्रतिवेदन प्रणालीको विकास गरी कार्यान्वयन गर्नु जरुरी छ। सबै सम्बद्ध निकायले राख्ने आन्तरिक ऋणको विवरण तथा तथ्याङ्कमा एकरूपता कायम गर्नु पर्दछ।
- ट. आन्तरिक ऋणको परिचालनले अर्थतन्त्रमा अनुकूल एवम् प्रतिकूल दुबै प्रभाव पार्न सक्ने हुँदा आन्तरिक ऋणको परिचालन गर्दा अर्थतन्त्रमा अनुकूल प्रभाव पार्ने गरी लागत लाभको विश्लेषण (cost benefit analysis) समेत गरेर आन्तरिक ऋणको परिचालन गर्नु पर्दछ।
- ठ. ऋणको भुक्तानी गर्दा अतिरिक्त बोझ महसुस गर्नु नपर्ने गरी तथा भावी पुस्ताले भुक्तानी गर्नुपर्दा पनि असहजता महसुस गर्न नपर्ने गरी उपयुक्त उपकरण छनौट गरी आन्तरिक ऋणको परिचालन गर्नुपर्दछ।
- ड. सार्वजनिक ऋण परिचालनको प्रवृत्ति बढ्दो क्रममा रहेको छ। साँवा भुक्तानीको प्रवृत्ति कुनै वर्ष घट्ने र कुनै वर्ष बढ्ने गरेको देखिन्छ भने व्याज भुक्तानीको प्रवृत्ति निरन्तर बढ्दो क्रममा देखिन्छ। यसले ऋणको दायित्वमा झनै बढोत्तरी ल्याउने हुन्छ। तसर्थ ऋण सेवा खर्चमा कमी ल्याउने गरी साँवा भुक्तानी पनि सोही अनुसार व्यवस्थित गर्ने व्यवस्था मिलाउनु पर्दछ।
- ढ. ऋण व्यवस्थापनको पारदर्शिता र उत्तरदायित्व निर्धारण गरी वित्तीय बजार र ऋण लिने बीचमा विश्वासको वातावरण अझ सुदृढ बनाउनु जरुरी हुन्छ।
- ण. बजेट अङ्क समायोजन हुँदा यथासम्भव आन्तरिक ऋणको सीमाङ्क समेत समायोजन गर्नेतर्फ ध्यान दिनु पर्दछ।
९. नेपाल सरकारको जमानीमा सार्वजनिक संस्थानहरू लगायतले लिने ऋण भुक्तानीको परोक्ष दायित्व नेपाल सरकारमै रहने हुँदा सो को दिगो व्यवस्थापनमा समेत ध्यान पुऱ्याउँदै जानुपर्ने हुन्छ।

३.५ सवारी साधन करको बाँडफाँट सम्बन्धी सिफारिस

३.५.१ आर्थिक वर्ष २०८०/८१ का लागि एकल कर प्रशासनअन्तर्गत प्रदेश सरकारले सङ्कलन गरी स्थानीय विभाज्य कोषमा जम्मा गर्ने सवारी साधन करलाई स्थानीय सरकारबीच बाँडफाँट सम्बन्धमा प्रदेश सरकार, कर्णाली प्रदेशलाई गरिएको सिफारिस

सिफारिस मिति: २०७९/१२/२९

क. पृष्ठभूमि

सङ्घीय शासन प्रणालीको महत्वपूर्ण आधारस्तम्भको रूपमा वित्तीय सङ्घीयता रहेको हुन्छ। वित्तीय सङ्घीयताका विभिन्न अवयवहरू मध्येको एक भनेको सङ्घीय इकाइहरू बीचमा राजस्व अधिकारको बाँडफाँट हो। तहगत सरकार बीचमा एकातर्फ खर्चको आवश्यकताका आधारमा राजस्व अधिकारको बाँडफाँट गरिन्छ भने अर्कोतर्फ समग्र राजस्व प्रशासनलाई मितव्ययी एवम् प्रभावकारी बनाउन र करदाताहरूको कर कानून पालनालाई सहज तुल्याउन पनि तहगत सरकार बीच राजस्व प्रशासन सम्बन्धमा आवश्यक समन्वय तथा सहकार्यको आवश्यकता पर्दछ।

नेपालको संविधानले सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय सरकारको एकल तथा साझा अधिकारका विषयहरू सूचीकृत गर्नुका साथै तीनै तहको आर्थिक कार्यप्रणाली सम्बन्धमा समेत छुट्टाछुट्टै व्यवस्था गरेको छ। साथै, तहगत सरकार बीचको सम्बन्ध सहकारिता, सहअस्तित्व र समन्वयको सिद्धान्तमा आधारित हुने समेत स्पष्ट उल्लेख गरिएको छ। संविधानको उल्लिखित व्यवस्थालाई आत्मसात गर्दै प्रदेश र स्थानीय सरकारको एकल अधिकार क्षेत्रभित्र परेका घरजग्गा रजिष्ट्रेशन शुल्क, सवारी साधन कर, मनोरञ्जन कर र विज्ञापन कर उठाउने अधिकारलाई अन्तर-सरकारी वित्त व्यवस्थापन ऐन, २०७४ ले एकल कर प्रशासनको दायरामा ल्याई त्यसरी सङ्कलित राजस्व आयलाई प्रदेश र स्थानीय तह बीचमा बाँडफाँटको व्यवस्था गरेको छ।

एकल कर प्रशासन अन्तर्गत सवारी साधन करको दर निर्धारण र सङ्कलनको कार्य प्रदेश सरकारले गर्दछ भने त्यसरी सङ्कलित कर रकमको ६० प्रतिशतले हुने रकम प्रदेश सरकारलाई र ४० प्रतिशतले हुने रकम स्थानीय सरकारलाई बाँडफाँट गर्ने व्यवस्था अन्तर-सरकारी वित्त व्यवस्थापन ऐन, २०७४ को दफा ६क. को उपदफा (२) ले गरेको छ। साथै, स्थानीय सरकारलाई बाँडफाँट हुने कुल रकमलाई प्रदेशभित्र रहेका स्थानीय सरकार बीचमा बाँडफाँटको आधार र ढाँचा निर्धारणको अधिकार तथा जिम्मेवारी संवैधानिक निकायको रूपमा रहेको राष्ट्रिय प्राकृतिक स्रोत तथा वित्त आयोगको रहेको छ। यसै व्यवस्थालाई कार्यान्वयन गर्ने क्रममा विगतका वर्षहरूमा जस्तै आगामी आर्थिक वर्ष २०८०/८१ का लागि पनि प्रदेश सरकारले सङ्कलन गरी स्थानीय विभाज्य कोषमा जम्मा गर्ने सवारी साधन करलाई स्थानीय सरकारबीच बाँडफाँटको आधार, ढाँचा र हिस्सा यस आयोगबाट निर्धारण गरी प्रदेश सरकारसमक्ष सिफारिस गरिएको छ।

ख. कानुनी व्यवस्था

ख.१ नेपालको संविधान

• धारा ६० - राजस्व स्रोतको बाँडफाँट

(१) सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय तहले आफ्नो आर्थिक अधिकार क्षेत्रभित्रको विषयमा कर लगाउन र ती स्रोतहरूबाट राजस्व उठाउन सक्नेछन्। तर साझा सूचीभित्रको विषयमा र कुनै पनि तहको सूचीमा नपरेका विषयमा कर लगाउने र राजस्व उठाउने व्यवस्था नेपाल सरकारले निर्धारण गरे बमोजिम हुनेछ।

(७) सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय तहबीच राजस्वको बाँडफाँट गर्दा सन्तुलित र पारदर्शी रूपमा गर्नु पर्नेछ।

- अनुसूची ६ - प्रदेशको अधिकारको सूची: क्र.सं.४ मा सवारी साधन कर समेत रहेको।
- अनुसूची ८ - स्थानीय तहको अधिकारको सूची: क्र.सं.४ मा सवारी साधन कर समेत रहेको।

ख.२ अन्तर-सरकारी वित्त व्यवस्थापन ऐन, २०७४

- दफा ५ - एकल कर प्रशासन

(१) यस ऐन तथा प्रचलित कानूनमा जुनसुकै कुरा लेखिएको भए तापनि संविधानको अनुसूचीमा प्रदेश र स्थानीय तह दुवैको अधिकारसूचीमा रहेका देहायको कर देहाय बमोजिम लगाइने र उठाइनेछः

(क) सवारी साधन करको दर प्रदेशले लगाउने र उठाउने,

तर टाँगा, रिक्सा, अटोरिक्सा र विद्युतीय रिक्सामा सवारी साधन करको दर गाउँपालिका वा नगरपालिकाले लगाउने र उठाउनेछ।

- दफा ६क. - सवारी साधन करको बाँडफाँट

(१) दफा ५ उपदफा (१) को खण्ड (क) बमोजिम प्रदेशले लगाएको र उठाएको सवारी साधन करबाट उठेको रकम प्रदेश सरकारले प्रदेश विभाज्य कोषमा जम्मा गर्नेछ।

(२) उपदफा (१) बमोजिम प्रदेश विभाज्य कोषमा जम्मा भएको रकममध्ये साठी प्रतिशत प्रदेश सरकारलाई र चालीस प्रतिशत स्थानीय तहलाई बाँडफाँट गरिनेछ।

(३) उपदफा (२) बमोजिम प्रदेश विभाज्य कोषमा जम्मा भएको रकममध्ये प्रदेश सरकारले प्राप्त गर्ने रकम प्रदेश सञ्चित कोषमा दाखिला गरिनेछ र स्थानीय तहलाई प्रदान गरिने रकम स्थानीय विभाज्य कोषमा जम्मा गरिनेछ।

(४) उपदफा (३) बमोजिम स्थानीय विभाज्य कोषमा जम्मा भएको रकम संविधान र यस ऐनको अधीनमा रही आयोगले निर्धारण गरेको आधार र ढाँचा बमोजिम प्रदेश सरकारले स्थानीय तहलाई बाँडफाँट गर्नेछ।

(५) उपदफा (४) बमोजिम बाँडफाँटबाट प्रत्येक स्थानीय तहले प्राप्त गर्ने रकम प्रदेश सरकारले मासिक रूपमा सम्बन्धित स्थानीय सञ्चित कोषमा जम्मा गर्नु पर्नेछ।

(६) यस दफा बमोजिम बाँडफाँट हुने रकम आर्थिक वर्षको अन्तिम महिनामा हिसाब मिलान गरिनेछ।

ग. सवारी साधन कर बाँडफाँटको सिफारिसमा प्रयोग गरिएका तथ्याङ्कको स्रोत

सवारी साधन करलाई प्रदेश भित्रका स्थानीय सरकारबीचमा बाँडफाँटको हिस्सा निर्धारण गर्दा विभिन्न स्रोतहरूबाट तथ्याङ्क सङ्कलन गरिएको छ, जसको विवरण यसप्रकार रहेको छः

क्र.सं.	सूचक	स्रोत
१.	जनसङ्ख्या	राष्ट्रिय जनगणना २०६८, केन्द्रीय तथ्याङ्क विभाग
२.	सडकको लम्बाइ	सडक विभाग, शहरी विकास तथा भवन निर्माण विभाग र स्थानीय पूर्वाधार विभाग
३.	वनले ढाकेको क्षेत्रफल	वन तथा वातावरण मन्त्रालय

घ. सवारी साधन कर बाँडफाँटको हिस्सा सिफारिस गर्न लिइएका आधार र ढाँचा तथा सोको व्याख्या एवम् विश्लेषण

आर्थिक वर्ष २०८०/८१ का लागि प्रदेश सरकारले सडकलन गरी स्थानीय विभाज्य कोषमा जम्मा गर्ने सवारी साधन करलाई प्रदेश अन्तर्गतका स्थानीय सरकार बीचमा बाँडफाँट सम्बन्धमा यस आयोगले अन्तर-सरकारी वित्त व्यवस्थापन ऐन, २०७४ को दफा ६क. को उपदफा (४) ले गरेको व्यवस्था बमोजिम देहायको आधार र ढाँचा निर्धारण गरी बाँडफाँटको हिस्सा सिफारिस गरेको छः

क्र.सं.	सूचक	भार प्रतिशत
१.	जनसङ्ख्या	४५%
२.	सडकको लम्बाइ	४५%
३.	वनले ढाकेको क्षेत्रफल	१०%

घ.१ जनसङ्ख्या

प्रत्येक स्थानीय सरकारमा प्रयोगमा आउने सवारी साधनको सङ्ख्याको निर्धारण प्रत्यक्ष वा अप्रत्यक्ष रूपमा सोही स्थान विशेषका जनताको सङ्ख्याले निर्धारण गरेको हुन्छ भने सवारी साधनको प्रयोगसँगै हुने सकारात्मक तथा नकारात्मक असर/प्रभाव पनि स्थानीय जनतामा नै सबै भन्दा बढी परेको हुन्छ। यस अर्थमा सवारी साधनबाट प्राप्त हुने करको बाँडफाँटको एउटा महत्वपूर्ण सूचकको रूपमा सम्बन्धित स्थानीय सरकारका जनताको सङ्ख्या रहनुपर्ने हुन्छ। यसै यथार्थतालाई स्वीकार गर्दै, साथै समग्र सूचकको सङ्ख्या र सापेक्षित महत्त्वलाई समेत ख्याल गर्दै सवारी साधन कर बाँडफाँटको हिस्सा निर्धारण गर्ने प्रयोजनार्थ स्थानीय सरकारको जनसङ्ख्यालाई ४५ प्रतिशत भार दिइएको छ।

घ.२ सडकको लम्बाइ

सडक सञ्जाल र सवारी साधनको सङ्ख्याबीचमा सीधा सम्बन्ध रहन्छ। जहाँ धेरै सवारी साधन हुन्छन, त्यहाँ धेरै सडक विस्तारको आवश्यकता पर्दछ। जहाँ सडक सञ्जाल पुगेको हुन्छ, त्यहाँ सवारी साधनको आवागमन हुन्छ। सवारी साधन कर सडकलनको एउटा महत्वपूर्ण उद्देश्य भनेको ती सवारी साधन गुड्ने सडकको मर्मत सम्भार एवम् स्तरोन्नति गर्नु पनि हो। यस अर्थमा सवारी साधन करको बाँडफाँटको एउटा महत्वपूर्ण सूचकको रूपमा सम्बन्धित स्थानीय सरकारमा रहेको सडक सञ्जाल (सडकको लम्बाइ) लाई लिनु आवश्यक हुन्छ। अतः प्रत्येक स्थानीय सरकारको सडकको लम्बाइलाई सवारी साधन कर बाँडफाँटको एउटा आधार वा सूचकको रूपमा समावेश गरिएको छ। साथै, समग्र सूचकहरूको सङ्ख्या र सडक लम्बाइको सापेक्षित महत्त्व समेतलाई ध्यानमा राख्दै यस आधारलाई ४५ प्रतिशत भार प्रदान गरिएको छ।

घ.३ वनले ढाकेको क्षेत्रफल

सवारी साधनको उपयोगमा वृद्धि हुँदै जाँदा यसले वातावरणीय पक्षमा विस्तारै नकारात्मक असर पार्दछ। सवारी साधनको अत्यधिक प्रयोगले कार्बनजन्य प्रदूषणको समस्या सिर्जना हुन्छ। सवारी साधनहरूले निसृत गर्ने कार्बनजन्य प्रदूषणको उपयुक्त र भरपर्दो समाधानका लागि वन तथा हरियालीको संरक्षण र प्रवर्द्धनले सहयोग पुऱ्याउनेछ। वन क्षेत्रको विद्यमान अवस्थितिलाई कायमै राख्न तथा थप वन क्षेत्रको विस्तारका लागि स्थानीय सरकारले गरेका प्रयासहरूलाई कर बाँडफाँटको माध्यमबाट प्रोत्साहित गर्नुपर्ने हुन्छ। हाल स्थानीय सरकारगत रूपमा प्रत्येक वर्ष वन क्षेत्रको विस्तारसम्बन्धी विस्तृत सूचक उपलब्ध हुन नसकेको अवस्थामा विद्यमान वनको क्षेत्रसम्बन्धी प्राप्त पछिल्लो तथ्याङ्कलाई सवारी साधन कर बाँडफाँटको एउटा आधारको रूपमा समावेश गरिएको छ। साथै भविष्यमा वन क्षेत्रको विस्तारमा गरेको वार्षिक प्रगतिलाई समेत थप सूचकको रूपमा समावेश गर्दै लगिनेछ। सवारी साधन करको रकमलाई वन क्षेत्रको संरक्षण र विस्तारमा परिचालन गर्न सकियोस् भन्ने उद्देश्यका साथ स्थानीय सरकारको वनले ढाकेको क्षेत्रफललाई १० प्रतिशत भार दिइएको छ।

उपरोक्त आधार र ढाँचामा रहेर आर्थिक वर्ष २०८०/८१ का लागि प्रदेश सरकार, कर्णाली प्रदेशले सडकलन गरी स्थानीय

विभाज्य कोषमा जम्मा गर्ने सवारी साधन करलाई सो प्रदेश भित्रका स्थानीय सरकार बीचमा बाँडफाँटको हिस्सा संलग्न तालिका बमोजिम हुने गरी सिफारिस गरिएको छः

ड. सवारी साधन कर सङ्कलन तथा बाँडफाँट र उपयोगसम्बन्धी सुझावहरू

ड.१ सवारी साधन कर सङ्कलन सम्बन्धमा

- सवारी साधन कर सङ्कलनलाई विस्तार गर्ने क्रममा पछिल्ला वर्षहरूमा प्रदेश सरकार बीचमा अस्वस्थ प्रतिस्पर्धाको लक्षण देखिन थालेको छ। विशेषगरी एक प्रदेशमा दर्ता भएका सवारी साधनहरू अन्य प्रदेशमा ठाउँसारी भई आएमा राजस्व छुट दिने भन्ने नीति केही प्रदेश सरकारले अख्तियार गरेको पाइएको छ। यस किसिमको नीतिले समग्रमा सवारी साधन करको दायरा र राजस्व वृद्धि हुन सक्दैन, बरु सङ्कलन भैरहेको राजस्व गुम्ने अवस्थामा पुग्दछ। साथै, प्रदेश-प्रदेश बीचको समन्वय र सहकार्यमा समेत प्रतिकूल असर पर्न सक्नेछ। अतः प्रदेश सरकारले सवारी साधन कर सङ्कलनसम्बन्धी नीति तय गर्दा अन्य प्रदेशहरूसँग समेत स्वस्थ समन्वय र सहकार्य रहने गरी प्रादेशिक करको दरमा सकेसम्म समानता रहने गरी निर्धारण गर्नु उपयुक्त हुनेछ।
- एक प्रदेशमा दर्ता एवम् नवीकरण भएका सवारी साधनहरू अन्य प्रदेशहरूमा पनि निर्वाध रूपमा आवागमन गर्न पाउने व्यवस्था सुरक्षित रहेको छ। यस क्रममा कतिपय सवारी धनीले आफूले तिर्नु बुझाउनुपर्ने सवारी साधन कर नेपाल भित्र आफू जुन स्थानमा बसेको छ, सो नजिकै रहेको सवारी साधन कर उठाउने कार्यालयबाट बुझाउन मिल्ने व्यवस्था मिलाउँदा करदातालाई सहज हुनेछ भने त्यसरी सङ्कलन हुने राजस्वलाई प्रदेश-प्रदेश बीचको समन्वयमा सम्बन्धित प्रदेशमा हस्तान्तरण गर्न सकिनेछ। अतः यसतर्फ सम्बन्धित प्रदेश सरकारले ध्यान दिनु उपयुक्त हुनेछ। साथै, आधुनिक सूचना प्रविधिको प्रयोग गर्दै विद्युतीय प्रणालीबाट सवारी साधन करको भुक्तानी व्यवस्था मिलाउँदा राजस्व भुक्तानी र सङ्कलनमा थप सहजता आउनेछ।

ड.२ सवारी साधन करको बाँडफाँट सम्बन्धमा

- प्रदेश सरकारले सङ्कलन गरेको कुल सवारी साधन करको ४० प्रतिशतले हुने रकम स्थानीय सरकारलाई बाँडफाँट गर्नुपूर्व स्थानीय विभाज्य कोषमा जम्मा गरिने र त्यस्तो कोषमा जम्मा भएको रकमलाई राष्ट्रिय प्राकृतिक स्रोत तथा वित्त आयोगले सिफारिस गरेको हिस्सा बमोजिम प्रदेश सरकारले स्थानीय सरकारको सञ्चित कोषमा मासिक रूपमा हस्तान्तरण गर्दै जानुपर्ने कानुनी व्यवस्था रहेको छ। तर हालसम्मको अभ्यासमा प्रदेश सरकारले सवारी साधन कर बाँडफाँटको रकमलाई मासिक रूपमा स्थानीय सञ्चित कोषमा जम्मा हुने गरी हस्तान्तरण गरेको पाइएको छैन। यस किसिमको व्यवहारले कानुनी व्यवस्थाको पूर्ण पालना नभएको कारणले स्थानीय सरकारको स्रोत व्यवस्थापनमा कठिनाई उत्पन्न भएको छ। अतः सबै प्रदेश सरकारले स्थानीय सरकारलाई बाँडफाँट गर्नुपर्ने सवारी साधन करको रकम मासिक रूपमा स्थानीय सञ्चित कोषमा जम्मा हुने गरी अनिवार्य हस्तान्तरण गर्नु पर्नेछ।
- प्रदेश सरकारले सङ्कलन गरेको सवारी साधन करलाई यथार्थ समयमा आधारित (Real Time Based) रहेर कानुनबमोजिम प्रदेश विभाज्य कोष र तत् पश्चात स्थानीय विभाज्य कोषमा स्वतः जम्मा हुने र मासिक रूपमा सम्बन्धित स्थानीय सरकारको सञ्चित कोषमा जम्मा हुने किसिमको विद्युतीय प्रणालीको स्थापना र सञ्चालन गर्न सक्दा सवारी साधन करको बाँडफाँटमा थप प्रभावकारिता र पारदर्शिताको विकास हुनेछ।
- प्रदेश सरकारले आयोगबाट सिफारिस भएको हिस्साको आधारमा बाँडफाँट हुने सवारी साधन करको अनुमानित रकमको विवरण स्थानीय सरकारले बजेट पेश गर्ने समयभन्दा कम्तीमा एक महिना अगावै उपलब्ध गराउनुपर्नेछ।

ड.३ सवारी साधन करको उपयोग सम्बन्धमा

सामान्यतया: सरकारले सडकलन गर्ने राजस्व आयलाई सरकारको आवश्यकता अनुसार जुनसुकै क्षेत्रमा विनियोजन र खर्च गर्न सक्ने भए तापनि सम्बन्धित करदाता प्रतिको जवाफदेहिता निभाउने क्रममा सडकलित राजस्वको प्रयोग कहाँ र कसरी भईरहेको छ भनी देखाउनु पारदर्शी सरकारको गुण हो। सवारी साधन कर सडकलनको कार्य सरकारको समग्र राजस्व आय सडकलनसँग मात्र आवद्ध नगरी यसको विशिष्ट उद्देश्यलाई समेत ध्यान दिनु आवश्यक छ। सवारी साधन कर सडकलनको उद्देश्य सवारी साधनको सहज आवागमनका लागि आवश्यक सडक पूर्वाधारको विस्तार र मर्मत सम्भार गर्नुको साथै सवारी साधनको प्रयोगबाट उत्पन्न हुन सक्ने सम्भाव्य नकारात्मक असर तथा प्रभावलाई न्यूनीकरण गर्न आवश्यक नियन्त्रणात्मक उपायहरू अपनाउन आवश्यक स्रोतको व्यवस्थापन गर्नु समेत हो। यसै सन्दर्भमा सवारी साधन कर बाँडफाँटको रकमलाई प्रदेश तथा स्थानीय सरकारले मूलतः देहायका कार्यमा विनियोजन र खर्च गर्नु आवश्यक देखिन्छ:

- प्रादेशिक तथा स्थानीय सडकको मर्मत सम्भार गर्न,
- प्रादेशिक तथा स्थानीय सडकको सुरक्षासम्बन्धी आवश्यक सङ्केत चिन्ह, सूचना लगायतका पूर्वाधारको स्थापना र मर्मत सम्भार गर्न,
- सवारी चालक तथा सहचालकहरू, यात्रुहरू र आम नागरिकहरूका बीचमा सडकको सुरक्षित उपयोगसम्बन्धी सचेतनामूलक कार्यक्रम सञ्चालन गर्न,
- सवारी साधनको प्रयोगसँगै यसबाट वातावरणमा पर्ने असर/प्रभावलाई न्यूनीकरण गर्ने कार्य, मूलतः वनजङ्गलको संरक्षण र प्रवर्द्धनसम्बन्धी कार्यक्रम सञ्चालन गर्न,
- वातावरणमैत्री सवारीसाधनको प्रवर्द्धन गर्न,
- प्रदेश र स्थानीय सरकारको सार्वजनिक यातायात प्रणालीलाई व्यवस्थित बनाउन मूलतः बसपार्क, यात्रु प्रतिकालय तथा सार्वजनिक शौचालय निर्माण लगायतका पूर्वाधार निर्माण गर्न।

तालिका ३.१२ - आर्थिक वर्ष २०८०/८१ का लागि एकल कर प्रशासनअन्तर्गत प्रदेश सरकार, कर्णाली प्रदेशले सडकलन गरी स्थानीय विभाज्य कोषमा जम्मा गर्ने सवारी साधन करको स्थानीय सरकारबीच बाँडफाँटको हिस्सा

क्र.सं.	जिल्ला	संकेत नं.	स्थानीय सरकारको नाम	सवारी साधन करको बाँडफाँट हिस्सा
१	डोल्पा	६०१०१	डोल्पो बुद्ध गाउँपालिका	०.०००६६८७८
२	डोल्पा	६०१०२	शे फोकसुण्डो गाउँपालिका	०.००२७२८७२
३	डोल्पा	६०१०३	जगदुल्ला गाउँपालिका	०.००२०२५७३
४	डोल्पा	६०१०४	मुड्केचुला गाउँपालिका	०.००३२०५४७
५	डोल्पा	६०१०५	त्रिपुरासुन्दरी नगरपालिका	०.००७३१३५६
६	डोल्पा	६०१०६	ठुलीभेरी नगरपालिका	०.००६३५७२४
७	डोल्पा	६०१०७	काइके गाउँपालिका	०.००२९७९९७
८	डोल्पा	६०१०८	छार्का ताडसोड गाउँपालिका	०.००१३६५८०
९	मुगु	६०२०१	मुगुमकार्मारोग गाउँपालिका	०.००५०३४५६
१०	मुगु	६०२०२	छायौनाथ रारा नगरपालिका	०.०२४१५५७१
११	मुगु	६०२०३	सोरु गाउँपालिका	०.००५९१२४१
१२	मुगु	६०२०४	खत्याड गाउँपालिका	०.००९६७४८५
१३	हुम्ला	६०३०१	चंखेली गाउँपालिका	०.००३८०२४८
१४	हुम्ला	६०३०२	खार्पुनाथ गाउँपालिका	०.००४८९९६४

क्र.सं.	जिल्ला	संकेत नं.	स्थानीय सरकारको नाम	सवारी साधन करको बाँडफाँट हिस्सा
१५	हुम्ला	६०३०३	सिमकोट गाउँपालिका	०.००५६००८२
१६	हुम्ला	६०३०४	नाम्खा गाउँपालिका	०.००९१५८१०
१७	हुम्ला	६०३०५	सर्केगाड गाउँपालिका	०.००९२०७२१
१८	हुम्ला	६०३०६	अदानचुली गाउँपालिका	०.००४१६६२६
१९	हुम्ला	६०३०७	ताँजाकोट गाउँपालिका	०.००३३२५१६
२०	जुम्ला	६०४०१	पातारासी गाउँपालिका	०.००९६११३३
२१	जुम्ला	६०४०२	कनका सुन्दरी गाउँपालिका	०.०१०६५००३
२२	जुम्ला	६०४०३	सिँजा गाउँपालिका	०.००६२०३०६
२३	जुम्ला	६०४०४	चन्दननाथ नगरपालिका	०.०१३४५३७७
२४	जुम्ला	६०४०५	गुठिचौर गाउँपालिका	०.००७६३८५३
२५	जुम्ला	६०४०६	तातोपानी गाउँपालिका	०.००८०८०९३
२६	जुम्ला	६०४०७	तिला गाउँपालिका	०.००६००९७५
२७	जुम्ला	६०४०८	हिमा गाउँपालिका	०.००५९३३८३
२८	कालिकोट	६०५०१	पलाता गाउँपालिका	०.००६६१७६७
२९	कालिकोट	६०५०२	पचाल झरना गाउँपालिका	०.००६१७७१७
३०	कालिकोट	६०५०३	रास्कोट नगरपालिका	०.००५३५८२२
३१	कालिकोट	६०५०४	सान्नी त्रिवेणी गाउँपालिका	०.००५१९३८५
३२	कालिकोट	६०५०५	नरहरिनाथ गाउँपालिका	०.००७२४७२८
३३	कालिकोट	६०५०६	खाँडाचक्र नगरपालिका	०.०१८०६७३२
३४	कालिकोट	६०५०७	तिलागुफा नगरपालिका	०.००७५७०९७
३५	कालिकोट	६०५०८	महावै गाउँपालिका	०.००४४९२०१
३६	कालिकोट	६०५०९	शुभ कालीका गाउँपालिका	०.००४६६४६५
३७	दैलेख	६०६०१	नौमुले गाउँपालिका	०.०१११९०९१
३८	दैलेख	६०६०२	महाबु गाउँपालिका	०.००९३१७१८
३९	दैलेख	६०६०३	भैरवी गाउँपालिका	०.०१०४०१८६
४०	दैलेख	६०६०४	ठाँटीकाँध गाउँपालिका	०.००८०६५८२
४१	दैलेख	६०६०५	आठवीस नगरपालिका	०.०१७१६८८९
४२	दैलेख	६०६०६	चामुण्डा बिन्द्रासैनी नगरपालिका	०.०१९७७१५०
४३	दैलेख	६०६०७	दुल्लु नगरपालिका	०.०३५९५१४८
४४	दैलेख	६०६०८	नारायण नगरपालिका	०.०३०२५७४८
४५	दैलेख	६०६०९	भगवतीमाई गाउँपालिका	०.०१०९८००१
४६	दैलेख	६०६१०	डुङ्गेश्वर गाउँपालिका	०.००८३८००६
४७	दैलेख	६०६११	गुराँस गाउँपालिका	०.०१६८२०९४
४८	जाजरकोट	६०७०१	बारेकोट गाउँपालिका	०.००८०४७६७
४९	जाजरकोट	६०७०२	कुसे गाउँपालिका	०.००८४४७४१
५०	जाजरकोट	६०७०३	जुनीचाँदे गाउँपालिका	०.००८१२३८४
५१	जाजरकोट	६०७०४	छेडागाड नगरपालिका	०.०१६११०९७
५२	जाजरकोट	६०७०५	शिवालय गाउँपालिका	०.००६४८५३२
५३	जाजरकोट	६०७०६	भेरीमालिका नगरपालिका	०.०१८५६४८३
५४	जाजरकोट	६०७०७	नलगाड नगरपालिका	०.०१३७३९६३
५५	रुकुम (पश्चिम भाग)	६०८०१	आठबिसकोट नगरपालिका	०.०३५१३००१

क्र.सं.	जिल्ला	संकेत नं.	स्थानीय सरकारको नाम	सवारी साधन करको बाँडफाँट हिस्सा
५६	रुकुम (पश्चिम भाग)	६०८०२	सानीभेरी गाउँपालिका	०.००८६६३५७
५७	रुकुम (पश्चिम भाग)	६०८०३	बाँफिकोट गाउँपालिका	०.००९४१०७३
५८	रुकुम (पश्चिम भाग)	६०८०४	मुसिकोट नगरपालिका	०.०१९१८५०२
५९	रुकुम (पश्चिम भाग)	६०८०५	त्रिवेणी गाउँपालिका	०.००८५८०५९
६०	रुकुम (पश्चिम भाग)	६०८०६	चौरजहारी नगरपालिका	०.०११७९५१०
६१	सल्यान	६०९०१	दार्मा गाउँपालिका	०.०११२२३२८
६२	सल्यान	६०९०२	कुमाख गाउँपालिका	०.०१२७६५५६
६३	सल्यान	६०९०३	बनगाड कुपिण्डे नगरपालिका	०.०५०५२२०८
६४	सल्यान	६०९०४	सिद्धकुमाख गाउँपालिका	०.००७८३३२७
६५	सल्यान	६०९०५	बागचौर नगरपालिका	०.०१८४०५७४
६६	सल्यान	६०९०६	छत्रेश्वरी गाउँपालिका	०.०१२९४४६३
६७	सल्यान	६०९०७	शारदा नगरपालिका	०.०४३४०९६१
६८	सल्यान	६०९०८	कालिमाटी गाउँपालिका	०.०१५९२५६१
६९	सल्यान	६०९०९	त्रिवेणी गाउँपालिका	०.००८०६२४८
७०	सल्यान	६०९१०	कपुरकोट गाउँपालिका	०.०११४९५८८
७१	सुर्खेत	६१००१	सिम्ता गाउँपालिका	०.०१८३३६५४
७२	सुर्खेत	६१००२	चिङ्गाड गाउँपालिका	०.००८६५५३०
७३	सुर्खेत	६१००३	लेकबेशी नगरपालिका	०.०२७३३६३३
७४	सुर्खेत	६१००४	गुर्भाकोट नगरपालिका	०.०३६४२०३८
७५	सुर्खेत	६१००५	भेरीगंगा नगरपालिका	०.०१८९९२४७
७६	सुर्खेत	६१००६	वीरेन्द्रनगर नगरपालिका	०.०५१३०४९१
७७	सुर्खेत	६१००७	बराहताल गाउँपालिका	०.०२०९९६०६
७८	सुर्खेत	६१००८	पञ्चपुरी नगरपालिका	०.०१६०३८१०
७९	सुर्खेत	६१००९	चौकुने गाउँपालिका	०.०१४१८८११
			जम्मा	१.००००००००

३.६ प्राकृतिक स्रोतको परिचालनबाट प्राप्त रोयल्टी बाँडफाँट सम्बन्धी सिफारिस

३.६.१ आर्थिक वर्ष २०८०/८१ का लागि नेपाल सरकार, प्रदेश सरकार र स्थानीय सरकारबीच प्राकृतिक स्रोतबाट प्राप्त हुने रोयल्टी बाँडफाँटको सम्बन्धमा नेपाल सरकारलाई गरिएको सिफारिस

सिफारिस मिति: २०७९/१२/२८

क. पृष्ठभूमि

नेपालको संविधानको धारा २५० बमोजिम गठित राष्ट्रिय प्राकृतिक स्रोत तथा वित्त आयोगलाई राज्यमा उपलब्ध हुने प्राकृतिक एवम् वित्तीय स्रोतको सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय सरकार बीचमा समन्यायिक ढंगले परिचालन, बाँडफाँट र वितरण गर्नका लागि सिफारिस गर्ने जिम्मेवारी प्रदान गरिएको छ। यसै सन्दर्भमा तीनै तहका सरकारले प्राकृतिक स्रोतको परिचालन वा विकासबाट प्राप्त लाभको समन्यायिक वितरण गर्नका लागि त्यस्तो लाभको निश्चित अंश रोयल्टी, सेवा वा वस्तुको रूपमा प्रभावित क्षेत्र र स्थानीय समुदायलाई वितरण गर्नुपर्ने हुन्छ। सरकारका तीन तहबीच प्राकृतिक स्रोतबाट प्राप्त हुने रोयल्टीको बाँडफाँटका लागि सिफारिस गर्ने, प्राकृतिक स्रोतको परिचालन गर्दा लगानी तथा प्रतिफलको हिस्सा निर्धारणको आधार तय गरी सिफारिस गर्ने र प्राकृतिक स्रोतको बाँडफाँट सम्बन्धी विषयमा उठ्न सक्ने सम्भावित विवाद निवारण गर्न समन्वयात्मक रूपमा काम गर्न सुझाव दिने एवम् प्राकृतिक स्रोतको बाँडफाँट गर्दा सोसँग सम्बन्धित वातावरणीय प्रभाव मूल्याङ्कन सम्बन्धमा आवश्यक अध्ययन र अनुसन्धान गरी नेपाल सरकारलाई सिफारिस गर्ने जिम्मेवारी समेत आयोगको रहेको छ।

आयोगले सिफारिस गर्ने विभिन्न किसिमका वित्तीय हस्तान्तरणहरू मध्ये प्राकृतिक स्रोतको परिचालनबाट प्राप्त हुने रोयल्टी बाँडफाँट पनि एक हो। विश्वका अधिकांश मुलुकहरूले प्राकृतिक स्रोतको अवस्थिति, प्राकृतिक स्रोतहरूले ओगट्ने क्षेत्रफल, प्राकृतिक स्रोतको परिचालनबाट पर्ने प्रभाव, प्राकृतिक स्रोतको परिचालनबाट प्रभावित जनसंख्या जस्ता विषयहरूको अध्ययन तथा विश्लेषण गरी प्राकृतिक स्रोतको परिचालनबाट प्राप्त हुने रोयल्टी तहगत सरकारका बीच बाँडफाँट र वितरण गर्ने प्रचलन रहेको छ।

प्राकृतिक स्रोतबाट प्राप्त लाभको बाँडफाँट र वितरण गर्दा प्राकृतिक स्रोत उपर राष्ट्रिय स्वामित्व कायम हुनुपर्ने, जुन स्थानमा प्राकृतिक स्रोत छ उक्त स्थानका समुदायलाई सो स्रोतको परिचालनबाट बढी लाभ उपलब्ध गराउनुपर्ने तथा प्राकृतिक स्रोतको उपयोगबाट वातावरणीय जोखिमको व्यवस्थापनमा लाग्ने लागतको विवेकपूर्ण बाँडफाँट गरिनुपर्ने हुन्छ। आयोगले प्राकृतिक स्रोतबाट प्राप्त रोयल्टी बाँडफाँटको सिफारिस गर्दा दिगो विकासको सिद्धान्त (Principle of Sustainable Development), पूर्वसावधानीको सिद्धान्त (Precautionary Principle), सार्वजनिक विश्वासको सिद्धान्त (Public Trust Doctrine), प्रदूषकले दायित्व बहन गर्ने सिद्धान्त (Polluter's Pay Principle), प्राकृतिक स्रोत माथिको सार्वभौम अधिकारको सिद्धान्त (Principle of Sovereignty Over Natural Resources) र लाभको समन्यायिक बाँडफाँटको सिद्धान्त (Principle of Equitable Sharing of Benefit) का मर्मलाई आत्मसात गरेको छ।

प्राकृतिक स्रोत माथिको सार्वभौम अधिकार मुलुकभरिको हुने र सोही मान्यताका आधारमा प्राकृतिक स्रोतको परिचालनबाट प्राप्त लाभको हिस्सा मुलुकभर बाँडफाँट र वितरण गर्नु पर्दछ भन्ने आम धारणा रहेको पाइन्छ। सोही अनुसार प्राकृतिक स्रोतको परिचालन र बाँडफाँट सम्बन्धी विद्यमान संवैधानिक तथा कानूनी प्रावधान अनुरूप आयोगले प्राकृतिक स्रोतको परिचालनबाट प्राप्त हुने रोयल्टी बाँडफाँट सम्बन्धी सिफारिस गरेको छ। यसै सन्दर्भमा अन्तर-सरकारी वित्त व्यवस्थापन ऐन, २०७४ को दफा ७ को उपदफा २ मा पर्वतारोहण, विद्युत, वन, खानी तथा खनिज र पानी तथा अन्य प्राकृतिक स्रोतबाट प्राप्त हुने रोयल्टीको ५० प्रतिशत हिस्सा नेपाल सरकारलाई, २५ प्रतिशत हिस्सा सम्बन्धित प्रदेशलाई र २५ प्रतिशत हिस्सा सम्बन्धित स्थानीय सरकारलाई बाँडफाँट गर्नुपर्ने व्यवस्था भए अनुरूप आयोगले आगामी आर्थिक वर्ष

२०८०/८१ का लागि पर्वतारोहण, विद्युत, वन, खानी तथा खनिज पदार्थबाट प्राप्त हुने रोयल्टीको प्रदेश र स्थानीय सरकारबीच बाँडफाँट गर्ने आधार र हिस्सा निर्धारण गरी नेपाल सरकारलाई सिफारिस गरेको छ।

ख. संवैधानिक तथा कानूनी व्यवस्था

ख.१ संवैधानिक व्यवस्था

नेपालको संविधानले प्राकृतिक स्रोतको संरक्षण, सम्बर्द्धन, उपयोग, परिचालन, बाँडफाँट तथा यसबाट प्राप्त हुने प्रतिफलको न्यायोचित वितरणको सुनिश्चितताको लागि निम्न बमोजिम व्यवस्था गरेको छः

अ. प्राकृतिक साधन स्रोतको संरक्षण, सम्बर्द्धन र उपयोग सम्बन्धी नीति

नेपालको संविधानको भाग ४ मा राज्यका निर्देशक सिद्धान्त, नीति तथा दायित्व अन्तर्गत धारा ५१ (छ) मा प्राकृतिक साधन स्रोतको संरक्षण, सम्बर्द्धन र उपयोग सम्बन्धी नीतिहरूको व्यवस्था गरिएको छ। जस अनुसार राष्ट्रिय हित अनुकूल तथा अन्तरपुस्ता समन्यायको मान्यतालाई आत्मसात् गर्दै देशमा उपलब्ध प्राकृतिक स्रोत साधनको संरक्षण, सम्बर्द्धन र वातावरण अनुकूल दिगो रूपमा उपयोग गर्ने र स्थानीय समुदायलाई प्राथमिकता र अग्राधिकार दिई प्राप्त प्रतिफलहरूको न्यायोचित वितरण गर्ने नीति राज्यले लिएको छ।

साथै जनसहभागितामा आधारित स्वदेशी लगानीलाई प्राथमिकता दिई जलस्रोतको बहुउपयोगी विकास गर्ने, नवीकरणीय ऊर्जाको उत्पादन तथा विकास गर्दै नागरिकका आधारभूत आवश्यकता परिपूर्तिका लागि सुपथ र सुलभ रूपमा भरपर्दो ऊर्जाको आपूर्ति सुनिश्चित गर्ने तथा ऊर्जाको समुचित प्रयोग गर्ने, जल उत्पन्न प्रकोप नियन्त्रण र नदीको व्यवस्थापन गर्दै दिगो र भरपर्दो सिंचाइको विकास गर्ने नीति पनि अवलम्बन गरिएको छ।

यसैगरी जनसाधारणमा वातावरणीय स्वच्छता सम्बन्धी चेतना बढाई औद्योगिक एवम् भौतिक विकासबाट वातावरणमा पर्न सक्ने जोखिमलाई न्यूनीकरण गर्दै वन, वन्यजन्तु, पंक्षी, वनस्पति तथा जैविक विविधताको संरक्षण, सम्बर्द्धन र दिगो उपयोग गर्ने, वातावरणीय सन्तुलनका लागि आवश्यक भूभागमा वन क्षेत्र कायम राख्ने, प्रकृति, वातावरण वा जैविक विविधतामाथि नकारात्मक असर परेको वा पर्न सक्ने अवस्थामा नकारात्मक वातावरणीय प्रभाव निर्मूल वा न्यून गर्न उपयुक्त उपायहरू अवलम्बन गर्ने, वातावरण प्रदूषण गर्नेले सो बापत दायित्व ब्यहोर्नुपर्ने तथा वातावरण संरक्षणमा पूर्वसावधानी र पूर्वसूचित सहमति जस्ता पर्यावरणीय दिगो विकासका सिद्धान्त अवलम्बन गर्ने र प्राकृतिक प्रकोपबाट हुने जोखिम न्यूनीकरण गर्न पूर्वसूचना, तयारी, उद्धार, राहत एवम् पुनर्स्थापना गर्ने नीति राज्यले अवलम्बन गर्नेछ भनी उल्लेख गरिएको छ।

आ. प्राकृतिक स्रोत सम्बन्धी आर्थिक अधिकार

नेपालको संविधानको धारा ५९, अनुसार सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय सरकारले प्राकृतिक स्रोतको प्रयोग वा विकासबाट प्राप्त लाभको समन्यायिक वितरणको व्यवस्था गर्नु पर्नेछ। त्यस्तो लाभको निश्चित अंश रोयल्टी, सेवा वा वस्तुको रूपमा परियोजना प्रभावित क्षेत्र र स्थानीय समुदायलाई कानुन बमोजिम वितरण गर्नु पर्नेछ। सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय सरकारले प्राकृतिक स्रोतको उपयोग गर्दा स्थानीय समुदायले लगानी गर्न चाहेमा लगानीको प्रकृति र आकारको आधारमा कानुन बमोजिमको अंश लगानी गर्न प्राथमिकता दिनु पर्ने व्यवस्था छ।

इ. प्राकृतिक स्रोत सम्बन्धी राष्ट्रिय प्राकृतिक स्रोत तथा वित्त आयोगको भूमिका

संविधानको धारा २५१ मा राष्ट्रिय प्राकृतिक स्रोत तथा वित्त आयोगको काम, कर्तव्य र अधिकारको व्यवस्था गरिएको छ। जस अनुसार प्राकृतिक स्रोतको परिचालन गर्दा नेपाल सरकार, प्रदेश सरकार र स्थानीय सरकारको लगानी तथा प्रतिफलको हिस्सा निर्धारणको आधार तयार गरी सिफारिस गर्ने, प्राकृतिक स्रोतको बाँडफाँट सम्बन्धी विषयमा सङ्घ र प्रदेश, प्रदेश र प्रदेश, प्रदेश र स्थानीय सरकार तथा स्थानीय सरकारहरूबीच उठ्न सक्ने सम्भावित विवादको विषयमा अध्ययन अनुसन्धान

गरी त्यसको निवारण गर्न समन्वयात्मक रूपमा काम गर्न सुझाव दिने र प्राकृतिक स्रोतको बाँडफाँट गर्दा सोसँग सम्बन्धित वातावरणीय प्रभाव मूल्याङ्कन सम्बन्धमा आवश्यक अध्ययन र अनुसन्धान गरी नेपाल सरकारलाई सिफारिस गर्ने भूमिका आयोगको रहेको छ।

ई. प्राकृतिक स्रोतबाट प्राप्त रोयल्टीको अधिकार

नेपालको संविधानको अनुसूची-९ मा प्राकृतिक स्रोतबाट प्राप्त रोयल्टी सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय तहको अधिकारको साझा सूचीमा राखिएको छ।

ख.२ कानूनी व्यवस्था

प्राकृतिक स्रोतको परिचालन तथा बाँडफाँट सम्बन्धमा देहाय बमोजिमको कानूनी व्यवस्था रहेको छः

अ. राष्ट्रिय प्राकृतिक स्रोत तथा वित्त आयोग ऐन, २०७४

आयोगले प्राकृतिक स्रोतको संरक्षण र उपयोगका विषयमा नेपाल सरकार, प्रदेश तथा स्थानीय तहलाई आवश्यक सुझाव दिने लगायतका व्यवस्था यस ऐनले गरेको छ।

आ. अन्तर-सरकारी वित्त व्यवस्थापन ऐन, २०७४

यस ऐनले प्राकृतिक स्रोतबाट प्राप्त हुने रोयल्टीको बाँडफाँट सम्बन्धमा देहाय बमोजिम व्यवस्था गरेको छः

- (१) दफा ७ को उपदफा (१): नेपाल सरकार, प्रदेश र स्थानीय तहबीच सङ्घीय कानून बमोजिम प्राकृतिक स्रोतबाट प्राप्त हुने रोयल्टीको बाँडफाँट गर्न नेपाल सरकारले एक सङ्घीय विभाज्य कोष खडा गरी त्यस्तो रोयल्टीबाट प्राप्त रकम सो कोषमा जम्मा गर्नेछ।
- (२) दफा ७ को उपदफा (२): दफा ७ को उपदफा (१) बमोजिमको कोषमा रहेको रोयल्टीको बाँडफाँट नेपाल सरकारले अनुसूची-४ बमोजिम वार्षिक रूपमा गर्नेछ।
- (३) दफा ७ को उपदफा (३): दफा ७ को उपदफा (२) बमोजिम बाँडफाँट भएको रकम मध्ये नेपाल सरकारले प्राप्त गर्ने रकम सङ्घीय सञ्चित कोषमा, प्रदेशले प्राप्त गर्ने रकम सम्बन्धित प्रदेश सञ्चित कोषमा र स्थानीय तहले प्राप्त गर्ने रकम सम्बन्धित स्थानीय सञ्चित कोषमा जम्मा हुने गरी उपलब्ध गराइनेछ।
- (४) अन्तर-सरकारी वित्त व्यवस्थापन ऐन, २०७४ को अनुसूची-४

प्राकृतिक स्रोतको रोयल्टीको बाँडफाँट (प्रतिशतमा)

क्र.सं.	रोयल्टी शीर्षक	नेपाल सरकार	सम्बन्धित प्रदेश	सम्बन्धित स्थानीय तह
१	पर्वतारोहण	५०	२५	२५
२	विद्युत	५०	२५	२५
३	वन	५०	२५	२५
४	खानी तथा खनिज	५०	२५	२५
५	पानी तथा अन्य प्राकृतिक स्रोत	५०	२५	२५

- (५) अन्तर-सरकारी वित्त व्यवस्थापन ऐन, २०७४ को अनुसूची-४ को द्रष्टव्य १: नेपाल सरकारले आयोगको सिफारिसमा प्राकृतिक स्रोतको उपयोगबाट प्रभावित हुने प्रदेश तथा स्थानीय तह (सम्बन्धित स्थानीय तह, जिल्ला समन्वय समिति) लाई त्यसरी प्रभावित भएको अनुपातमा समन्यायिक रूपमा प्राकृतिक स्रोतको रोयल्टीको बाँडफाँट तथा वितरण गर्नेछ।

ग. प्राकृतिक स्रोतको रोयल्टी बाँडफाँटका आधार

प्राकृतिक स्रोतको परिचालनबाट प्राप्त रोयल्टी बाँडफाँटको हिस्सा निर्धारण गर्दा आयोगले लिएका आधारहरू देहाय बमोजिम रहेका छन्:

ग.१ प्राकृतिक स्रोतको परिचालनबाट प्राप्त रोयल्टीको हिस्सा बाँडफाँट गर्दा अन्तर-सरकारी वित्त व्यवस्थापन ऐन, २०७४ को अनुसूची-४ अनुरूप प्रभावित सम्बन्धित प्रदेश र स्थानीय तहलाई प्रभावका आधारमा समन्यायिक रूपमा रोयल्टी बाँडफाँट गर्नुपर्ने व्यवस्थालाई रोयल्टी बाँडफाँटको मुख्य आधारको रूपमा लिइएको छ। प्राकृतिक स्रोत रहेका स्थानलाई विशेष प्राथमिकतामा राखी रोयल्टी बाँडफाँट गरिएको छ। परिचालित प्राकृतिक स्रोतको अवस्थिति रहेको मुख्य क्षेत्र (Main Location), मुख्य क्षेत्रसँग जोडिएको प्राकृतिक स्रोतको परिचालनबाट प्रभावित क्षेत्र (Affected Area) र परिचालित प्राकृतिक स्रोतबाट प्रभावित जनसंख्या (Affected Population) लाई प्रमुख आधार मानी सो अनुरूप सम्बन्धित प्रदेश र सम्बन्धित स्थानीय तहका लागि रोयल्टी बाँडफाँटको हिस्सा निर्धारण गरिएको छ।

ग.२ प्राकृतिक स्रोतको परिचालनबाट प्राप्त रोयल्टीको हिस्सा बाँडफाँटका लागि आयोगबाट गरिएका अध्ययन, सरोकारवाला निकायहरू (उर्जा, जलस्रोत तथा सिंचाई मन्त्रालय, अर्थ मन्त्रालय, उद्योग वाणिज्य तथा आपूर्ति मन्त्रालय, वन तथा वातावरण मन्त्रालय, संस्कृति, पर्यटन तथा नागरिक उड्डयन मन्त्रालय, महालेखा नियन्त्रक कार्यालय, पर्यटन विभाग, विद्युत विकास विभाग, वन तथा भू-संरक्षण विभाग, राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा वन्यजन्तु संरक्षण विभाग, खानी तथा भूगर्भ विभाग, राष्ट्रिय प्रकृति संरक्षण कोष, नेपाल पर्वतारोहण सङ्घ लगायत) का पदाधिकारी एवम् प्रतिनिधिहरूका साथै सातवटै प्रदेश सरकार र केही स्थानीय तहहरूसँग समेत प्राकृतिक स्रोतको परिचालन एवम् रोयल्टी बाँडफाँट सम्बन्धमा छलफल एवम् अन्तरक्रिया मार्फत राय सुझाव सङ्कलन गरी प्राप्त सुझावहरूलाई समेत समेटिएको छ।

ग.३ परिचालित प्राकृतिक स्रोत अवस्थित स्थानको तथ्याङ्क एवम् अन्य आवश्यक विवरण समेत अद्यावधिक गरी रोयल्टी बाँडफाँट सम्बन्धमा सिफारिस गरिएको छ।

घ. प्राकृतिक स्रोतको रोयल्टीको हिस्सा बाँडफाँट सिफारिसमा प्रयोग गरिएका तथ्याङ्कको स्रोत

आगामी आर्थिक वर्ष २०८०/८१ का लागि प्राकृतिक स्रोतको परिचालनबाट प्राप्त हुने रोयल्टीको हिस्सा सिफारिस गर्दा प्रयोग गरिएका तथ्याङ्कको स्रोतको विवरण यसप्रकार रहेको छ।

क्र.सं.	सूचक/तथ्याङ्क	स्रोत	प्रयोग
१.	भौगोलिक अवस्थिति	नापी विभाग र सम्बन्धित विभागहरू।	सम्बन्धित प्रदेश तथा स्थानीय सरकार।
२.	क्षेत्रफल	नापी विभाग र सम्बन्धित विभागहरू।	
३.	जनसंख्या	राष्ट्रिय जनगणना २०६८, राष्ट्रिय तथ्याङ्क कार्यालय।	
४.	वनको क्षेत्रफल र अवस्थिति	वन अनुसन्धान तथा प्रशिक्षण केन्द्र।	
५.	संरक्षित क्षेत्रका मध्यवर्ती क्षेत्रको क्षेत्रफल तथा अवस्थिति	राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा वन्यजन्तु संरक्षण विभाग।	
६.	हिमालचुली र सोको आधार शिविर रहेको स्थान	पर्यटन विभाग।	
७.	विद्युत गृह रहेको स्थान र प्रभावित क्षेत्र	विद्युत विकास विभाग, राष्ट्रिय प्राकृतिक स्रोत तथा वित्त आयोगबाट गरिएको अध्ययन।	
८.	पर्वतारोहणको अनुमानित रोयल्टी	पर्यटन विभाग।	
९.	विद्युतको अनुमानित रोयल्टी	विद्युत विकास विभाग।	
१०.	वन तथा संरक्षित क्षेत्रको अनुमानित रोयल्टी	वन तथा भू-संरक्षण विभाग, डिभिजन वन कार्यालयहरू, राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा वन्यजन्तु संरक्षण विभाग र म.ले.नि.का.।	
११.	खानी तथा खनिजको अनुमानित रोयल्टी	खानी तथा भूगर्भ विभाग	

ड. प्राकृतिक स्रोतको रोयल्टीको हिस्सा बाँडफाँट गर्न लिइएका आधार र ढाँचा तथा सोको व्याख्या एवम् विप्लेषण

नेपाल सरकारले आयोगको सिफारिसमा प्राकृतिक स्रोतको उपयोगबाट प्रभावित हुने सम्बन्धित प्रदेश तथा स्थानीय तहलाई त्यसरी प्रभावित भएको अनुपातमा समन्यायिक रूपमा प्राकृतिक स्रोतको रोयल्टीको अन्तर-सरकारी वित्त व्यवस्थापन ऐन, २०७४ को अनुसूची-४ बमोजिम बाँडफाँट तथा वितरण गर्नुपर्ने हुन्छ। सो अनुसार पाँच प्रकारका रोयल्टी शीर्षक रहेकोमा क्रम संख्या ५ मा रहेको पानी तथा अन्य प्राकृतिक स्रोत बाहेकका ४ वटा रोयल्टी शीर्षकबाट सङ्घीय विभाज्य कोषमा सङ्कलन भएको रोयल्टी बाँडफाँट सिफारिस गर्न लिइएका आधार र ढाँचा तथा सोको व्याख्या तथा विप्लेषण यस प्रकार छ।

ड.१ पर्वतारोहणबाट प्राप्त रोयल्टीको हिस्सा बाँडफाँट

पर्यटन ऐन, २०३५ ले पर्वतारोहणलाई नेपाली हिमश्रृङ्खलाको कुनै निश्चित चूलीमा पुग्ने उद्देश्य लिई कुनै दलले त्यस्तो चूलीको आरोहण गर्ने कार्य भनी परिभाषित गरेको छ। यसका साथै पर्वतारोहण गर्न अनुमति प्राप्त गर्ने पर्वतारोही दलले बुझाउनु पर्ने तोकिएको उचाईको हिमालचुलीका लागि तोकिएको सलामी रकमलाई पर्वतारोहण रोयल्टी मानिएको छ। नेपाल सरकारले ४१४ वटा हिमालचुलीहरू आरोहणका लागि खुला गरेको अवस्थामा चालु आर्थिक वर्ष २०७९/८० को हालसम्मको अवधिमा जम्मा ७० वटा हिमालचुलीहरूबाट आरोहण गरे वापतको रोयल्टी पर्यटन विभाग र नेपाल पर्वतारोहण सङ्घबाट सङ्कलन भएको छ।

पर्वतारोहणबाट प्राप्त रोयल्टीको बाँडफाँट गर्दा अन्तर-सरकारी वित्त व्यवस्थापन ऐन, २०७४ बमोजिम प्राकृतिक स्रोतको उपयोगबाट प्रभावित हुने प्रदेश तथा स्थानीय तहलाई त्यसरी प्रभावित भएको अनुपातमा समन्यायिक रूपमा बाँडफाँट तथा वितरण गरिने व्यवस्था भए बमोजिम प्रभावित क्षेत्रका प्रदेश तथा स्थानीय तहले प्राप्त गर्ने रोयल्टीको हिस्सा निर्धारण गर्न विभिन्न सूचकहरू निर्माण गरिएको र ती सूचकहरूले बहन गर्ने भारको आधारमा सम्बन्धित प्रदेश तथा स्थानीय तहहरूले प्राप्त गर्ने रोयल्टीको हिस्सा सिफारिस गरिएको छ।

पर्वतारोहणबाट प्राप्त रोयल्टीको बाँडफाँटका लागि सम्बन्धित प्रदेश तथा स्थानीय तहहरूले प्राप्त गर्ने रोयल्टीको हिस्सा निर्धारण गर्न लिइएका आधारहरू र तिनका लागि दिइएको भार एवम् व्याख्या यस प्रकार रहेको छ:

क्र. सं.	आधार (सूचक)	आन्तरिक ढाँचा (उपसूचकको भार प्रतिशतमा)	ढाँचा (जम्मा भार प्रतिशतमा)
क.	भौगोलिक अवस्थिति		४०%
	अ. हिमालचुली रहेको स्थानीय तह	६०%	
	आ. हिमालचुली रहेको स्थानीय तहसँग जोडिएका स्थानीय तह	४०%	
ख.	आधार शिविर रहेको स्थानीय तह		१० %
ग.	प्रभावित क्षेत्रको क्षेत्रफल		२५ %
	अ. हिमालचुली रहेको स्थानीय तह	६०%	
	आ. हिमालचुली रहेको स्थानीय तहसँग जोडिएका स्थानीय तह	४०%	
घ.	प्रभावित क्षेत्रको जनसंख्या		२५%
	अ. हिमालचुली रहेको स्थानीय तह	६०%	
	आ. हिमालचुली रहेको स्थानीय तहसँग जोडिएका स्थानीय तह	४०%	
		जम्मा	१००%

- **भौगोलिक अवस्थिति:** हिमालचुली रहेको स्थानीय तह र हिमालचुली रहेको स्थानीय तहसँग जोडिएका स्थानीय

तहलाई समेटी पर्वतारोहणबाट प्राप्त रोयल्टी बाँडफाँटको हिस्सा निर्धारणका लागि एउटा मुख्य आधारको रूपमा भौगोलिक अवस्थितिलाई लिइएको छ। भौगोलिक अवस्थितिलाई एकमुष्ट रूपमा ४० प्रतिशत भार दिई सो भारलाई शत प्रतिशत मानी हिमालचुली रहेको स्थानीय तहलाई ६० प्रतिशत भार र सो स्थानीय तहसँग जोडिएका स्थानीय तहहरूलाई ४० प्रतिशत भार दिई मापन गरिएको छ। प्रभावित मुख्य स्थानको रूपमा रहेको सम्बन्धित भौगोलिक अवस्थितिलाई विशेष महत्व दिई हिमालचुली रहेको स्थानीय तहलाई अधिक भार दिइएको छ।

- **आधार शिविर रहेको स्थानीय तह:** पर्यटन ऐन, २०३५ ले सम्बन्धित पर्वत आरोहण गर्न प्रयोगमा ल्याइने मालसामान, खाद्य सामग्री, औषधि आदि राखी अग्रिम शिविरलाई आवश्यक पर्ने त्यस्ता मालसामान आपूर्ति गर्न वा पर्वतारोहण सम्बन्धी कुराको निर्देशन दिन खडा गरिएको पर्वतारोहण सम्बन्धी खास प्रविधि विना पुग्न सकिने सबभन्दा तल्लो उचाईमा रहेको शिविरलाई आधार शिविर भनी परिभाषित गरेको छ। हिमालचुली एक वा सो भन्दा बढी स्थानीय तहहरूमा फैलिएको हुन्छ। तर पर्वतारोहण गर्ने क्रममा आधार शिविर रहेको स्थानीय तहमा आरोहण सम्बन्धी विभिन्न क्रियाकलापहरू हुने र सोबाट उक्त तहमा बढी असर पर्ने हुँदा आधार शिविर रहेको स्थानीय तहलाई एउटा सूचकको रूपमा लिइएको छ। यसर्थ पर्वतारोहणबाट प्राप्त रोयल्टी बाँडफाँटको हिस्सा निर्धारण गर्दा आधार शिविरलाई १० प्रतिशत भार दिइएको छ।
- **प्रभावित क्षेत्रको क्षेत्रफल:** हिमालचुली रहेको स्थानीय तह र हिमालचुली रहेको स्थानीय तहसँग जोडिएका स्थानीय तहहरूलाई पर्वतारोहणबाट प्रभावित क्षेत्रको रूपमा लिइएको छ। पर्वतारोहणबाट प्रभावित क्षेत्रको क्षेत्रफलको लागि हिमालचुली रहेको सम्बन्धित तहलाई मुख्य प्रभाव क्षेत्र मानी सो स्थानीय तहको क्षेत्रफललाई मुख्य आधारको रूपमा लिई बढी भार दिइएको छ। त्यस्तै हिमालचुली रहेको स्थानीय तहसँग जोडिएका अन्य स्थानीय तहहरूलाई कम प्रभावित क्षेत्र मानी सोही बमोजिम भार प्रदान गरिएको छ। यसै प्रयोजनार्थ पर्वतारोहणबाट प्राप्त रोयल्टीको बाँडफाँटको हिस्सा निर्धारण गर्दा प्रभावित क्षेत्रको क्षेत्रफललाई २५ प्रतिशत भार दिइएको छ। जसको ६० प्रतिशत हिमालचुली रहेको स्थानीय तह र ४० प्रतिशत हिमालचुली रहेको स्थानीय तहसँग जोडिएका स्थानीय तहहरूको क्षेत्रफलको अनुपातका आधारमा भार प्रदान गरिएको छ।
- **प्रभावित क्षेत्रको जनसंख्या:** हिमालचुली आरोहणको क्रममा सो आरोहण सम्बन्धी क्रियाकलापबाट वातावरणमा पर्ने प्रभावका कारण त्यहाँ अवस्थित जनसंख्या प्रत्यक्ष रूपमा प्रभावित हुने गर्दछ। प्रभावित क्षेत्रको प्रभाव मूल्याङ्कनका आधारमा हिमालचुली रहेको तहलाई नै मुख्य प्रभावित क्षेत्र मानी सो तहमा रहेको जनसंख्यालाई बढी प्रभावित र सो तहसँग जोडिएका वरिपरिका स्थानीय तहहरूलाई कम प्रभावित क्षेत्रको रूपमा मूल्याङ्कनमा समावेश गरिएको छ। यस प्रयोजनका लागि प्रभावित क्षेत्रको जनसंख्यालाई एउटा आधार मानी २५ प्रतिशत भार दिइएको छ। उक्त भारलाई शत प्रतिशत मानी सो को ६० प्रतिशत हिमालचुली रहेको स्थानीय तह र ४० प्रतिशत हिमालचुली रहेको स्थानीय तहसँग जोडिएका स्थानीय तहहरूको जनसंख्याको अनुपातका आधारमा भार प्रदान गरिएको छ।

ड.२ विद्युतबाट प्राप्त रोयल्टीको हिस्सा बाँडफाँट

नेपालको संविधानमा जलविद्युतलाई तिनै तहको साझा अधिकार सूचीका साथै सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय तहको अलग अलग अधिकार सूचीमा समेत राखिएको छ। हाल निजी क्षेत्र र नेपाल विद्युत प्राधिकरणले निर्माण गरेका १ मेगावाट क्षमता भन्दा ठूला १४१ वटा आयोजनाहरू सञ्चालनमा रहेका छन्। विद्युत ऐन, २०४९ मा अनुमतिपत्र प्राप्त व्यक्तिले जलविद्युतको व्यापारिक उत्पादन सुरु गरेपछि नेपाल सरकारलाई रोयल्टी बुझाउनु पर्ने व्यवस्था रहेकोछ भने विद्युत विकास विभागबाट उक्त रोयल्टीको रकम सङ्कलन हुँदै आइरहेको छ।

विद्युतबाट प्राप्त रोयल्टी बाँडफाँटको हिस्सा निर्धारण गर्न विद्युत आयोजनाको भौगोलिक अवस्थिति, प्रभावित स्थानीय तहको

क्षेत्रफल र जनसंख्यालाई मुख्य सूचकहरूको रूपमा लिईएको छ। विद्युत रोयल्टी बाँडफाँटको हिस्सा निर्धारणका लागि लिइएका आधारहरू र तिनका लागि दिइएको भार एवम् व्याख्या देहाय बमोजिम रहेको छः

क्र. सं.	आधार (सूचक)	आन्तरिक ढाँचा (उपसूचकको भार प्रतिशतमा)	ढाँचा (जम्मा भार प्रतिशतमा)
क.	भौगोलिक अवस्थिति अ. मुख्य क्षेत्र (विद्युतका संरचनाहरू रहेको क्षेत्र) आ. प्रभावित क्षेत्र (आयोजनाबाट प्रभावित क्षेत्र) इ. वरिपरिको क्षेत्र (आयोजनास्थल वरपरको उपल्लो र तल्लो तटीय क्षेत्र)	५०% ३०% २०%	५०%
ख.	प्रभावित स्थानीय तहको क्षेत्रफल अ. मुख्य क्षेत्र (विद्युतका संरचनाहरू रहेको क्षेत्र) आ. प्रभावित क्षेत्र (आयोजनाबाट प्रभावित क्षेत्र) इ. वरिपरिको क्षेत्र (आयोजनास्थल वरपरको उपल्लो र तल्लो तटीय क्षेत्र)	५०% ३०% २०%	२५%
ग.	प्रभावित क्षेत्र (स्थानीय तह) को जनसंख्या अ. मुख्य क्षेत्र (विद्युतका संरचनाहरू रहेको क्षेत्र) आ. प्रभावित क्षेत्र (आयोजनाबाट प्रभावित क्षेत्र) इ. वरिपरिको क्षेत्र (आयोजनास्थल वरपरको उपल्लो र तल्लो तटीय क्षेत्र)	५०% ३०% २०%	२५%
जम्मा			१००%

नोट: माथि उल्लिखित क्षेत्र मूल्याङ्कन गर्दा सम्बन्धित स्थानीय तहको वडाहरूको आधारमा गरिएको छ।

- **भौगोलिक अवस्थिति:** भौगोलिक अवस्थितिभित्र आयोजनाको सम्पूर्ण भौतिक पूर्वाधारहरू, सुख्खा क्षेत्र र तल्लो एवम् उपल्लो तटीय क्षेत्र पर्दछ। विद्युत आयोजना निर्माणबाट उपल्लो तटीय क्षेत्रमा बाँधको कारण घरजग्गा डुवानमा परी स्थानीयवासीहरू विस्थापित हुने अवस्था समेत सिर्जना हुन्छ भने तल्लो तटीय क्षेत्रमा जनताले युगौंदेखि प्रयोग गरिरहेको पानीको स्रोत घट्न गई सुख्खा क्षेत्रमा वृद्धि, वालीनालीको उत्पादनमा हास, पानी घट्ट माछापालन तथा तरकारी खेती जस्ता जीविकोपार्जनका गतिविधिबाट विस्थापन हुन सक्ने समस्याको सामना गर्नुपर्ने अवस्था सिर्जना हुन सक्दछ। विद्युतका भौतिक संरचनाहरू निर्माण गर्दा, खोलाको बहावलाई परिवर्तन गर्दा आयोजना क्षेत्रभित्र पर्यावरणमा समेत नकारात्मक प्रभाव पर्ने गरेको पाइन्छ। तसर्थ विद्युत आयोजनाबाट प्राप्त हुने रोयल्टीको बाँडफाँट गर्दा अत्यन्तै महत्वपूर्ण रहेको भौगोलिक अवस्थितिलाई ५० प्रतिशत भार दिई त्यसलाई शत प्रतिशत मानी त्यसको उपसूचकको रूपमा मुख्य क्षेत्रलाई ५० प्रतिशत, प्रभावित क्षेत्रलाई ३० प्रतिशत र वरिपरिको क्षेत्रलाई २० प्रतिशत भार दिई हिस्सा निर्धारण गरिएको छ।

भौगोलिक अवस्थिति अन्तर्गतका उपसूचकहरूको व्याख्या देहाय बमोजिम रहेको छः

(अ) **मुख्य क्षेत्र:** मुख्य क्षेत्रमा जलविद्युत आयोजनाका भौतिक संरचनाहरू निर्माण भएका स्थानीय तहका सम्बन्धित वडाहरू पर्दछन्। जलाशययुक्त आयोजना तथा पिकिङ्ग रन अफ द रिभर (Peaking Run of the River) आयोजना र रन अफ द रिभर (Run of the River) आयोजनाको प्रकृतिका आधारमा मुख्य क्षेत्र देहाय बमोजिम राखिएको छ।

(१) **जलाशययुक्त आयोजना तथा पिकिङ्ग रन अफ द रिभर आयोजना:** जलाशयले छोएका सम्पूर्ण वडाहरू तथा विद्युत गृहमा पानी लैजानका लागि बनेका भौतिक संरचनाहरू (बाँध, ईन्टेक, डिस्याण्डिङ्ग वेसिन, नहर, पाईप वा सुरङ्ग), विद्युत गृह र टेलरेस (Tailrace) ले छोएका सम्पूर्ण वडाहरूलाई मुख्य क्षेत्रको रूपमा लिईएको छ।

(२) **रन अफ द रिभर आयोजना:** विद्युत गृहमा पानी लैजानका लागि बनेका भौतिक संरचनाहरू (ईन्टेक,

डिस्याण्डिङ्ग वेसिन, नहर, पाईप वा सुरुङ्ग), विद्युत गृह र टेलरेसले छोएका सम्पूर्ण वडाहरूलाई मुख्य क्षेत्रको रूपमा लिईएको छ।

(आ) प्रभावित क्षेत्र: प्रभावित क्षेत्र भित्र आयोजनाका कारण नदी वा खोलाको प्राकृतिक वहाव घट्न गई सुख्खा क्षेत्र सिर्जना हुन सक्ने स्थानीयतहका सम्बन्धित वडाहरू पर्दछन्। यस किसिमका प्रभावित क्षेत्रमा एकै वेसिन (जुन खोला वा नदीबाट आयोजनाको लागि पानी लिई विद्युत उत्पादन पश्चात सोही खोला वा नदीमा पानी मिसाइएको हुन्छ) र अन्तरवेसीन (एक खोला वा नदीबाट आयोजनाको लागि पानी लिई विद्युत उत्पादन पश्चात अर्को खोला वा नदीमा पानी मिसाइएको हुन्छ) आयोजनाका हकमा देहाय बमोजिमको आधार लिई मापन गरिएको छ।

(१) एकै वेसीन प्रकृतिका जलविद्युत आयोजनाका सम्बन्धमा बाँधदेखि विद्युत गृहसम्म नदीका वारी र पारी किनारामा जोडिने वडाहरू प्रभावित क्षेत्र (सुख्खा क्षेत्र) को रूपमा गणना गरिएको छ।

(२) अन्तरवेसीन प्रकृतिका जलविद्युत आयोजनाको हकमा बाँधदेखि तल सो भन्दा ठुलो नदी जोडिने स्थानसम्मका नदीका वारी र पारी किनाराका वडाहरू प्रभावित क्षेत्र (सुख्खा क्षेत्र) को रूपमा लिईएको छ।

(इ) वरिपरिका क्षेत्र (उपल्लो र तल्लो तटीय क्षेत्र): वरिपरिको क्षेत्र भित्र आयोजनाको सम्बन्धित नदी किनारामा मुख्य क्षेत्रसँग जोडिएको उपल्लो र तल्लो तटीय क्षेत्रलाई लिईएको छ।

(१) उपल्लो तटीय क्षेत्रमा जलाशययुक्त आयोजना तथा पिकिङ्ग रन अफ द रिभर आयोजनाका हकमा जलाशयले छोएका वडाहरूसँग जोडिने नदी किनाराका वारीपारीका वडाहरूलाई लिईएको छ।

(२) तल्लो तटीय क्षेत्रमा आयोजनाको टेलरेस भन्दा पारिपट्टिको वडा र टेलरेसले छोएको भन्दा तल्लो वडालाई लिईएको छ।

- **प्रभावित स्थानीय तहको क्षेत्रफल:** विद्युत आयोजनाको निर्माण तथा सञ्चालन हुँदा उक्त आयोजनाले पारेको प्रभाव स्थानीय तहको निश्चित भूगोलको क्षेत्रफलमा रहेको बस्ती, कृषिजन्य भूमि र वातावरणमा पर्ने भएको हुँदा स्थानीय तहको क्षेत्रफलको आधारमा विद्युतबाट प्राप्त रोयल्टी बाँडफाँट गर्दा समन्यायिक हुने देखिन्छ। आयोजनाबाट प्रभावित क्षेत्रफलको तथ्याङ्क लिँदा स्थानीय तहको वडालाई प्रभावित मानिएको हुँदा प्रभाव आधारको मूल्याङ्कन बढी स्पष्ट र वस्तुनिष्ठ हुने अपेक्षा गरिएको छ। यस सूचकको लागि प्रभाव मूल्याङ्कन गर्ने प्रयोजनार्थ प्रभावित स्थानीय तहको क्षेत्रफललाई २५ प्रतिशत भार दिई त्यसलाई शत प्रतिशत मानी त्यसको उपसूचकको रूपमा मुख्य क्षेत्रलाई ५० प्रतिशत, प्रभावित क्षेत्रलाई ३० प्रतिशत र वरिपरिको क्षेत्रलाई २० प्रतिशत भार दिई क्षेत्रफलको अनुपातको आधारमा हिस्सा निर्धारण गरिएको छ।
- **प्रभावित स्थानीय तहको जनसंख्या:** जलविद्युत आयोजनाको भौतिक, आर्थिक, सामाजिक र वातावरणीय प्रभावबाट प्रत्यक्ष तथा अप्रत्यक्ष रूपमा सम्बन्धित स्थानीय तहका जनताहरू प्रभावित भएका हुन्छन्। सोबाट कति जनसंख्या प्रभावित भएका हुन् त्यसको आधारमा प्रभावको मूल्याङ्कन गरी रोयल्टीको हिस्सा बाँडफाँट गर्न उपयुक्त हुने हुँदा प्रभावित तहको वडाको जनसंख्यालाई २५ प्रतिशत भार दिई त्यसलाई शत प्रतिशत मानी त्यसको उपसूचकको रूपमा मुख्य क्षेत्रलाई ५० प्रतिशत, प्रभावित क्षेत्रलाई ३० प्रतिशत र वरिपरिको क्षेत्रलाई २० प्रतिशत भार दिई जनसंख्याको अनुपातको आधारमा हिस्सा निर्धारण गरिएको छ। ।

ड.३ वनबाट प्राप्त रोयल्टीको हिस्सा बाँडफाँट

नेपालको संविधानको अनुसूची-७ मा अन्तरप्रदेशिक रूपमा फैलिएको जंगल, वन संरक्षण क्षेत्र सङ्घ र प्रदेशको साझा अधिकारको सूची र अनुसूची-९ मा वन, जंगल, पर्यावरण तथा प्राकृतिक स्रोतबाट प्राप्त रोयल्टी सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय तहको

साझा अधिकार सूचीमा रहेको छ। वन क्षेत्रको रोयल्टी राष्ट्रिय वन र संरक्षित क्षेत्रबाट प्राप्त हुने गर्दछ। यसै सन्दर्भमा राष्ट्रिय वनलाई सरकारद्वारा व्यवस्थित वन, वन संरक्षण क्षेत्र, सामुदायिक वन, साझेदारी वन, कबुलियती वन र धार्मिक वनको रूपमा व्यवस्थापन गर्ने उद्देश्यले वर्गीकरण गरिएको छ। साथै नीजि, सार्वजनिक र शहरी वनको प्रवर्द्धन गर्दै वन्यजन्तु, वातावरण, जलाधार, जैविक विविधताको संरक्षण सम्बर्द्धन तथा सदुपयोग गरी राष्ट्रिय सम्बृद्धिमा योगदान गर्ने वन नीति रहेको छ भने संरक्षित क्षेत्र अन्तरगत राष्ट्रिय निकुञ्जको व्यवस्थापन, वन्यजन्तु र यसको वासस्थानको संरक्षण, शिकारमा नियन्त्रण र प्राकृतिक सौन्दर्यको दृष्टिकोणबाट विशेष महत्व राख्ने ठाँउहरूको संरक्षण, सम्बर्द्धन, विकास तथा उचित व्यवस्थापन र उपयोग गरी जनताको सदाचार र सुविधा कायम राख्दै प्रकृतिको संरक्षण सम्बर्द्धन र दिगो विकास गर्ने नीति रहेको छ। संविधानतः राष्ट्रिय वनको परिचालन तथा व्यवस्थापन प्रदेश सरकार र संरक्षित क्षेत्रको सञ्चालन एवम् व्यवस्थापन नेपाल सरकारबाट हुने व्यवस्था रहेको छ। प्राकृतिक स्रोतको परिचालन गर्दा राष्ट्रिय वनबाट प्राप्त हुने रोयल्टी प्रदेश सरकार र संरक्षित क्षेत्रबाट प्राप्त हुने रोयल्टी सङ्घ सरकारबाट सङ्कलन भई सङ्घीय विभाज्य कोषमा जम्मा हुँदै आइरहेको छ। राष्ट्रिय वन र संरक्षित क्षेत्रबाट प्राप्त हुने रोयल्टीको बाँडफाँट वनको प्रकृति अनुसार गर्नुपर्ने हुँदा यसका लागि छुट्टाछुट्टै सूचकहरू निर्माण गरी रोयल्टीको हिस्सा बाँडफाँटको सिफारिस गरिएको छ।

अ. राष्ट्रिय वनबाट प्राप्त रोयल्टीको हिस्सा बाँडफाँट

वन ऐन, २०७६ मा प्रदेश भित्रको राष्ट्रिय वन तथा अन्तरप्रदेशिक राष्ट्रिय वनलाई परिभाषित गरिएको छ। राष्ट्रिय वनको व्यवस्थापन गर्ने सन्दर्भमा सरकारद्वारा व्यवस्थित वन, वन संरक्षण क्षेत्र, सामुदायिक वन, साझेदारी वन, धार्मिक वन र कबुलियती वनको रूपमा व्यवस्थापन हुँदै आइरहेको छ भने सोको व्यवस्थापन र परिचालन प्रदेश सरकारबाट गर्ने व्यवस्था रहेको छ।

राष्ट्रिय वनबाट प्राप्त हुने रोयल्टी सम्बन्धी तथ्याङ्क प्रदेश तथा प्रदेश अन्तरगतका डिभिजन वन कार्यालयहरू, वन तथा भू-संरक्षण विभाग र वन अनुसन्धान तथा प्रशिक्षण केन्द्रबाट प्राप्त हुँदै आएको छ। यसरी प्राप्त तथ्याङ्क बमोजिम राष्ट्रिय वनको रोयल्टीको हिस्सा बाँडफाँटका लागि लिइएका आधारहरू, भार र सोको व्याख्या निम्नानुसार रहेको छः-

क्र.सं.	आधार (सूचक)	ढाँचा (प्रतिशतमा)
क.	वनको अवस्थिति (वन रहेको स्थानीय तह)	२०%
ख.	वनको क्षेत्रफल (स्थानीय तहमा रहेको वनको क्षेत्रफल)	४०%
ग.	स्थानीय तहको जनसंख्या	२०%
घ.	वनमा आश्रित जनसंख्या	१०%
ङ.	वनको संरक्षण र दिगो व्यवस्थापनमा सहभागिता	१०%
जम्मा		१००%

- **वनको अवस्थिति:** वनको अवस्थितिले कुनै स्थानीय तहमा वन क्षेत्र रहेको वा नरहेको स्थितिलाई जनाउँदछ। तसर्थ वनको अवस्थितिलाई एउटा महत्वपूर्ण आधारको रूपमा लिई कुल भारको २० प्रतिशत भार दिई रोयल्टीको हिस्सा बाँडफाँट गरिएको छ।
- **वनको क्षेत्रफल:** स्थानीय तहमा रहेको वनको संरक्षण, व्यवस्थापन र वातावरणीय एवम् पारिस्थितिक प्रणालीलाई संरक्षण र प्रवर्द्धन गर्नुपर्ने हुँदा स्थानीय तहले पाउने रोयल्टीको हिस्सा निर्धारण गर्दा वनको क्षेत्रफललाई प्रमुख आधार मानी ४० प्रतिशत भार दिईएको छ।
- **स्थानीय तहको जनसंख्या:** स्थानीय तहमा रहेको वनको व्यवस्थापन, संरक्षण तथा उपयोगमा स्थानीयवासीहरूको महत्वपूर्ण योगदान हुने र वन परिचालनबाट पर्ने प्रभाव पनि सम्बन्धित स्थानका जनतालाई नै पर्ने हुँदा रोयल्टी

रकम बाँडफाँटको सिफारिस गर्दा सम्बन्धित स्थानीय तहको जनसंख्यालाई अर्को आधारको रूपमा लिई यसलाई २० प्रतिशत भार दिईएको छ।

- **वनमा आश्रित जनसंख्या:** वन ऐन, २०७६ को दफा २६ बमोजिम डिभिजन वन कार्यालयले गरिवीको रेखामुनी रहेका जनताको गरिवी न्यूनिकरणका लागि कार्ययोजना बनाई वनको संरक्षण र विकास हुने गरी आय आर्जन हुने कार्यक्रम सञ्चालन गरी जीविकोपार्जन गर्न त्यस्ता जनताको समूहलाई कबुलियती वनको रूपमा राष्ट्रिय वनको कुनै भाग उपलब्ध गराउने व्यवस्था रहेको छ। त्यस्ता कबुलियती वन समूहहरू ३९ जिल्लामा रहेका छन्। उक्त समूहहरूले डिभिजन वन कार्यालयहरूमा दर्ता भई स्वीकृत कार्ययोजना बमोजिम वनको संरक्षण, व्यवस्थापन र आय आर्जनका कार्यक्रमहरू कबुलियती वनमा सञ्चालन गर्दै आएका छन्। कबुलियती वन कार्यक्रमबाट हैसियत बिप्रेको वनको सुधार, गरिवीको रेखामुनीका समुदायको आर्थिक र सामाजिक अवस्थामा समेत सुधार ल्याउने हुँदा वनमा आश्रित जनसंख्यालाई सूचकको रूपमा १० प्रतिशत भार प्रदान गरिएको छ।
- **वनको संरक्षण र दिगो व्यवस्थापनमा सहभागिता:** वन तथा संरक्षित क्षेत्रको संरक्षण, व्यवस्थापन, उपयोग, सदुपयोग, वातावरण एवम् जैविक विविधता संरक्षण तथा दिगो व्यवस्थापन र सो कार्यमा संलग्न क्षमता अभिवृद्धि लगायतमा टेवा पुग्ने कार्यक्रमहरू सञ्चालन गर्न सम्बन्धित स्थानीय तहले पुर्याएको योगदानलाई आधार मानी वनको संरक्षण र दिगो व्यवस्थापनमा सहभागिता सूचकलाई १० प्रतिशत भार दिईएको छ।

आ. संरक्षित क्षेत्रबाट प्राप्त रोयल्टीको हिस्सा बाँडफाँट

राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा वन्यजन्तु संरक्षण ऐन, २०२९ बमोजिम राष्ट्रिय निकुञ्जको व्यवस्थापन, वन्यजन्तु र वासस्थानको संरक्षण, शिकारमा नियन्त्रण र प्राकृतिक सौन्दर्यको दृष्टिकोणबाट विशेष महत्व राख्ने ठाँउहरूको संरक्षण, सम्बर्द्धन, विकास तथा उचित व्यवस्थापन र उपयोग गरी जनताको सदाचार र सुविधा कायम राख्दै प्रकृतिको संरक्षण प्रवर्द्धन गर्नका लागि संरक्षित क्षेत्र अन्तरगत राष्ट्रिय निकुञ्ज, वन्यजन्तु आरक्ष, शिकार आरक्ष, संरक्षण क्षेत्रहरू र मध्यवर्ती क्षेत्र (Buffer Zone) स्थापना भएका छन्। संरक्षित क्षेत्रको संरक्षणको राष्ट्रिय तथा अन्तराष्ट्रिय महत्वलाई मध्यनजर गर्दै संरक्षण क्षेत्रलाई विभिन्न किसिमबाट बर्गीकरण गरी व्यवस्थापन गरिएको छ जसलाई निम्न अनुसार उल्लेख गरिएको छ:

- “राष्ट्रिय निकुञ्ज” भन्नाले प्राकृतिक वातावरणको साथै वन्यजन्तु, वनस्पति र भू-दृश्यको संरक्षण, व्यवस्थापन र उपयोगको लागि छुट्याइएको क्षेत्र।
- “संनियमित प्राकृतिक आरक्ष” भन्नाले वैज्ञानिक अध्ययनको निमित्त छुट्याइएको, पारिस्थिकीय महत्वको वा अन्यथा महत्व राख्ने क्षेत्र।
- “वन्यजन्तु आरक्ष” भन्नाले वन्यजन्तु सम्पदा र तिनीहरूको वासस्थानको संरक्षण तथा व्यवस्था गर्न छुट्याइएको क्षेत्र।
- “शिकार आरक्ष” भन्नाले शिकारीहरूलाई शिकार गर्न दिनको निमित्त वन्यजन्तु सम्पदाको व्यवस्थापनको लागि छुट्याइएको क्षेत्रलाई सम्झनु पर्छ।
- “संरक्षण क्षेत्र” भन्नाले प्राकृतिक वातावरणको संरक्षण र प्राकृतिक स्रोतको सन्तुलित उपयोगको लागि एकीकृत योजना अनुसार व्यवस्थापन गरिने क्षेत्र।
- “मध्यवर्ती क्षेत्र” (Buffer Zone) भन्नाले स्थानीय जनताहरूलाई नियमित रूपले वन पैदावार उपभोग गर्न पाउने सहूलियत प्रदान गर्नको लागि राष्ट्रिय निकुञ्ज वा आरक्ष वरिपरिको तोकिएको क्षेत्र।

हाल नेपालमा जम्मा २० वटा संरक्षित क्षेत्रहरू रहेका छन्, जसमध्ये १२ वटा राष्ट्रिय निकुञ्ज, एक वटा वन्यजन्तु आरक्ष,

एक वटा शिकार आरक्ष र छ वटा संरक्षण क्षेत्रहरू रहेका छन्। राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा वन्यजन्तु आरक्ष अन्तर्गत ११ वटा मध्यवर्ती क्षेत्र तोकिएको छ। मध्यवर्ती क्षेत्र व्यवस्थापनमा सम्बद्ध जनसहभागीताको प्रत्यक्ष संलग्नतामा राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा वन्यजन्तु आरक्ष व्यवस्थित गरिएको छ। यसबाट निकुञ्ज तथा वन्यजन्तु आरक्ष, शिकार आरक्ष र संरक्षण क्षेत्रहरूको संरक्षण, संवर्द्धन तथा व्यवस्थापनमा सहयोग पुगेको छ।

यसरी उल्लेखित संरक्षित क्षेत्रहरू मध्ये संनियमित प्राकृतिक आरक्ष नेपालमा हाल सम्म स्थापना भएको छैन। तर विशेष गरी पर्यापर्यटन र जडिबुटी सङ्कलन लगायतका विभिन्न क्रियाकलापबाट रोयल्टी सङ्कलन हुने गरेको छ।

संविधान बमोजिम उल्लेखित संरक्षित क्षेत्रहरू सङ्घको अधिकार क्षेत्रभित्र पर्ने, साथै संरक्षित क्षेत्रहरूको क्षेत्रफल कुनै पनि स्थानीय तहहरूको क्षेत्रभित्र नपरी सम्बन्धित क्षेत्रको रूपमा रहेको हुनाले यी संरक्षित क्षेत्रहरूबाट सङ्कलित रोयल्टी बाँडफाँट गर्दा मध्यवर्ती क्षेत्र घोषणा भएका संरक्षित क्षेत्रहरूको हकमा मध्यवर्ती क्षेत्रको क्षेत्रफल र जनसंख्यालाई आधार लिनुका अतिरिक्त मध्यवर्ती क्षेत्र घोषणा नभएको ढोरपाटन शिकार आरक्षको हकमा आरक्षलाई छुने वरिपरिका स्थानीय तहहरू र संरक्षण क्षेत्रहरू (अपिनप्पा संरक्षण क्षेत्र र कृष्णसार संरक्षण क्षेत्र, मनास्लु संरक्षण क्षेत्र र अन्नपूर्ण संरक्षण क्षेत्र) को हकमा संरक्षण क्षेत्रभित्र पर्ने स्थानीय तहका वडाहरूलाई आधार मानी रोयल्टीको हिस्सा बाँडफाँट गरिएको छ। संरक्षित क्षेत्रको रोयल्टी बाँडफाँटका लागि लिइएका आधारहरू र तिनका लागि दिइएको भार एवम् व्याख्या यसप्रकार रहेको छ:-

क्र.सं.	आधार (सूचक)	ढाँचा (प्रतिशतमा)
क.	स्थानीय तहमा मध्यवर्ती क्षेत्र/संरक्षण क्षेत्रको अवस्थिति	१०%
ख.	मध्यवर्ती क्षेत्र/संरक्षण क्षेत्रमा पर्ने स्थानीय तहको क्षेत्रफल	४०%
ग.	मध्यवर्ती क्षेत्र/संरक्षण क्षेत्रमा रहेको स्थानीय तहको जनसंख्या	३५%
घ.	मध्यवर्ती क्षेत्र/संरक्षित क्षेत्रको संरक्षण र दिगो व्यवस्थापनमा सहभागिता	१५%
जम्मा		१००%

- **स्थानीय तहमा मध्यवर्ती क्षेत्र/संरक्षण क्षेत्रको अवस्थिति:** संरक्षित क्षेत्रहरूको मध्यवर्ती क्षेत्र तथा संरक्षण क्षेत्रभित्र रहेका स्थानीय तहका वडाहरूको उक्त क्षेत्रहरूको संरक्षण तथा व्यवस्थापनमा महत्वपूर्ण भूमिका रहेको हुन्छ। तसर्थ उक्त क्षेत्रहरूबाट प्राप्त रोयल्टी बाँडफाँट गर्दा सम्बन्धित क्षेत्रभित्र रहेका मध्यवर्ती क्षेत्र तथा संरक्षण क्षेत्रले समेटेका स्थानीय तहका वडाहरूलाई ती क्षेत्रहरूको अवस्थितिको रूपमा लिई कुल भारको १० प्रतिशत भार दिइएको छ।
- **स्थानीय तहमा मध्यवर्ती क्षेत्र/संरक्षण क्षेत्रको क्षेत्रफल:** संरक्षित क्षेत्रहरूको मध्यवर्ती क्षेत्र तथा संरक्षण क्षेत्रभित्र रहेका स्थानीय तहका वडाहरूको क्षेत्रफलमा उक्त क्षेत्रहरूबाट पर्ने प्रभावलाई महत्वपूर्ण सूचकको रूपमा लिइएको छ। संरक्षित क्षेत्रबाट प्राप्त रोयल्टी बाँडफाँटको हिस्सा निर्धारण गर्दा उक्त क्षेत्रहरूले समेटेको स्थानीय तहहरूको वडाहरूको क्षेत्रफललाई ४० प्रतिशत भार प्रदान गरिएको छ।
- **स्थानीय तहमा मध्यवर्ती क्षेत्रको जनसंख्या:** संरक्षित क्षेत्रहरूको मध्यवर्ती क्षेत्र तथा संरक्षण क्षेत्रभित्र रहेका स्थानीय तहका वडाहरूमा बसोबास गर्ने वासिन्दाहरूले उक्त क्षेत्रको संरक्षण तथा व्यवस्थापनमा महत्वपूर्ण भूमिका खेलेका हुन्छन्। साथै उनीहरूले उक्त क्षेत्रबाट पर्ने सक्ने नकारात्मक प्रभाव समेत व्यहोर्नु पर्ने हुन्छ। यस्तो नकारात्मक प्रभावको न्यूनीकरणका लागि संरक्षित क्षेत्रबाट प्राप्त रोयल्टी बाँडफाँटको हिस्सा निर्धारण गर्दा उक्त क्षेत्रहरूमा बसोबास गर्ने जनसंख्यालाई एक महत्वपूर्ण आधारको रूपमा लिई ३५ प्रतिशतभार प्रदान गरिएको छ।
- **संरक्षित क्षेत्रको संरक्षण र दिगो व्यवस्थापनमा सहभागिता:** संरक्षित क्षेत्रहरूको मध्यवर्ती क्षेत्र तथा संरक्षण क्षेत्रको

संरक्षण, व्यवस्थापन एवम् प्राकृतिक वातावरण र जैविक विविधता समेतको संरक्षण र दिगो व्यवस्थापनमा टेवा पुग्ने कार्यक्रमहरू सञ्चालन गर्न सम्बन्धित स्थानीय तहले पुर्याउने योगदानलाई अर्को एक आधारको रूपमा लिईएको छ। वन तथा संरक्षित क्षेत्रको संरक्षण, व्यवस्थापन, उपयोग, सदुपयोग, वातावरण एवम् जैविक विविधता संरक्षण तथा दिगो व्यवस्थापन र सो कार्यमा संलग्न क्षमता अभिवृद्धि लगायतमा टेवा पुग्ने कार्यक्रमहरू सञ्चालन गर्न सम्बन्धित स्थानीय तहले पुर्याएको योगदानलाई आधार मानी वनको संरक्षण र दिगो व्यवस्थापनमा सहभागिता सुचकलाई १५ प्रतिशत भार दिईएको छ।

इ.४ खानी तथा खनिजबाट प्राप्त रोयल्टीको हिस्सा बाँडफाँट

खानी तथा खनीज पदार्थ ऐन, २०४२ मा जमीनको सतह वा भूगर्भ भित्र पाइने पेट्रोलियम र ग्याँस पदार्थ बाहेक कुनै निश्चित भौतिक गुण तथा तत्त्वको रासायनिक सम्मीश्रणयुक्त अप्राङ्गारिक पदार्थलाई खनिज पदार्थ भनी परिभाषित गरिएको छ। उक्त ऐनले भौगर्भिक प्रक्रियाबाट बनेको ठोस पदार्थलाई मात्र खनिजको वर्गमा राखेको छ। त्यसैगरी नेपालभित्र निजी वा सरकारी स्वामित्वमा रहेको जुनसुकै जमीनको सतह वा भूगर्भभित्र रहेको वा पाईएको सम्पूर्ण खनिज पदार्थ नेपाल सरकारको सम्पत्ति हुने र अनुमति प्राप्त व्यक्तिले खनिज पदार्थको प्रकार, गुणस्तर र परिमाणको आधारमा तोकिएको दरमा रोयल्टी बुझाउनु पर्ने व्यवस्था गरेको छ।

नेपालमा खनिज पदार्थका सम्बन्धमा सरकारी तथा निजी दुवै स्तरबाट खोजतलास, उत्खनन्, उत्पादन, शुद्धिकरण, प्रशोधन, ढुवानी, संचय वा विक्री वितरण गर्ने कार्य हुँदै आएको छ। खानी तथा भू-गर्भ विभागबाट हालसम्म चुनढुंगा, कोइला, खरी, शिसा, मार्बल, रातोमाटो लगायत विभिन्न १७ प्रकारका खनिजहरू उत्खनन् कार्यका लागि १४६ अनुमतिपत्र जारी गरिएका मध्ये चालु आर्थिक बर्ष २०७९/८० को हालसम्मको अवधिमा ५६ वटा खानीबाट ७ प्रकारका खनिज पदार्थ उत्खनन् हुदै आएको छ।

खानी तथा खनिजबाट प्राप्त रोयल्टीको बाँडफाँट गर्दा अन्तर-सरकारी वित्त व्यवस्थापन ऐन, २०७४ को अनुसूची-४ बमोजिम आयोगको सिफारिसमा प्राकृतिक स्रोतको उपयोगबाट प्रभावित हुने प्रदेश तथा स्थानीय तहलाई त्यसरी प्रभावित भएको अनुपातमा समन्यायिक रूपमा नेपाल सरकारले रोयल्टी बाँडफाँट तथा वितरण गर्ने व्यवस्था भए बमोजिम प्रभावित क्षेत्रका प्रदेश तथा स्थानीय तहले प्राप्त गर्ने रोयल्टीको हिस्सा निर्धारण गर्न विभिन्न सूचकहरू तयार गरिएको छ। ती सूचकहरूलाई प्रदान गरिएको भारको आधारमा सम्बन्धित प्रदेश तथा स्थानीय तहले खानी तथा खनिजबाट प्राप्त गर्ने रोयल्टीको हिस्सा सिफारिस गरिएको छ।

खानी तथा खनिजबाट प्राप्त रोयल्टी बाँडफाँटको हिस्सा निर्धारणका लागि लिइएका आधारहरू र तिनका लागि दिइएको भार एवम् व्याख्या यसप्रकार रहेको छ:

क्र. सं.	आधार (सूचक)	आन्तरिक ढाँचा (उपसूचकको भार प्रतिशतमा)	ढाँचा (जम्मा भार प्रतिशतमा)
क.	भौगोलिक अवस्थिति अ. खानी उत्खनन क्षेत्र रहेको स्थानीय तह (Quarry Area) आ. खानी उत्खननका लागि अनुमति दिईएको खनिज क्षेत्र (Lease Area)	६०% ४०%	५०%
ख.	प्रभावित क्षेत्रको क्षेत्रफल (Affected Area)		३०%
ग.	प्रभावित जनसंख्या (Affected Population)		२०%
जम्मा			१००%

- **भौगोलिक अवस्थिति:** खानी तथा खनिजबाट प्राप्त हुने रोयल्टी बाँडफाँट गर्दा खनिज क्षेत्रको भौगोलिक

अवस्थितिलाई प्रमुख आधारको रूपमा लिई यसलाई ५० प्रतिशत भार दिइएको छ। खानी तथा भूगर्भ विभागबाट खानी उत्खनन् अनुमतिपत्र उपलब्ध गराउँदा खनिज पदार्थ उत्खनन् कार्य गर्नका लागि खनिज क्षेत्रको चार किल्ला छुट्याईएको हुन्छ। अनुमतिपत्रमा खानी सम्बन्धी सम्पूर्ण कार्य गर्नको लागि अनुमति प्रदान गरिएको खनिज क्षेत्र (Lease Area) र सो भित्र खनिज पदार्थ उत्खनन् गर्नका लागि उत्खनन् क्षेत्र (Quarry Area) तोकिएको हुन्छ। उत्खनन् क्षेत्र (Quarry Area) बाट खनिज पदार्थ उत्खनन् गर्ने कार्य गर्दा सो क्षेत्रमा त्यसको प्रभाव बढी पर्ने हुँदा भौगोलिक अवस्थितिलाई दिईएको ५० प्रतिशत भारलाई शत प्रतिशत मानी सो मध्ये ६० प्रतिशत भार खनिज पदार्थ उत्खनन् गर्नका लागि तोकिएको उत्खनन् क्षेत्रलाई प्रदान गरिएको छ। त्यसैगरी उत्खनन् अनुमति प्रदान भएको खनिज क्षेत्रमा सो खनिज पदार्थ उत्खनन् अनुमतिपत्र प्राप्त गर्ने व्यक्तिले भोग चलन गर्ने र त्यस क्षेत्रमा रहेको खनिज पदार्थ अन्य व्यक्ति वा संस्थाले उत्खनन् गर्न नपाउने हुँदा त्यहाँबाट प्राप्त हुने प्रतिफलबाट सम्बन्धित स्थानीय तह बञ्चित हुने भएकोले खनिज उत्खनन् अनुमति दिइएको खनिज क्षेत्र (Lease Area) को अवस्थितिलाई पनि आधार लिइएको छ। तर उत्खनन् अनुमति दिइएको सम्पूर्ण खनिज क्षेत्र (Lease Area) मा उत्खनन् कार्य नहुने र सोको प्रभाव समेत कम हुने भएकोले यसलाई ४० प्रतिशत भार प्रदान गरिएको छ।

- **प्रभावित क्षेत्रको क्षेत्रफल:** खानी तथा भूगर्भ विभागले खानी उत्खनन् अनुमतिपत्र प्रदान गर्दा चार किल्ला तोकेर खनिज पदार्थको उत्खनन् अनुमति दिएको हुन्छ। अनुमति दिएको खनिज क्षेत्र (Lease Area) मा पर्ने सम्बन्धित स्थानीय तहको वडाको क्षेत्रफलको अनुपातलाई प्रभावित क्षेत्रको क्षेत्रफलको रूपमा लिइएको छ। खनिज पदार्थ उत्खनन् गर्नका लागि तोकिएको उत्खनन् क्षेत्र (Quarry Area) अनुमति प्रदान गरिएको खनिज क्षेत्र भित्र पर्ने भएकोले खनिज क्षेत्र (Lease Area) को क्षेत्रफललाई मात्र सूचकमा राखिएको छ। तसर्थ खानी तथा खनिजबाट प्राप्त रोयल्टी बाँडफाँटको हिस्सा निर्धारण गर्दा प्रभावित क्षेत्रको क्षेत्रफलको अनुपातलाई ३० प्रतिशत भार दिई गणना गरिएको छ।
- **प्रभावित जनसंख्या:** खानी तथा खनिज पदार्थको उत्खनन् कार्यबाट प्रभावित हुने सम्बन्धित स्थानीय तहको जनसंख्यालाई एउटा सूचकको रूपमा लिई खानी तथा खनिजबाट प्राप्त रोयल्टी बाँडफाँटको हिस्सा निर्धारण गरिएको छ। प्रभावित जनसंख्याको मूल्याङ्कन गर्दा उत्खनन् अनुमति दिइएको खनिज क्षेत्र (Lease Area) रहेको स्थानीय तहको वडाको जनसंख्याको अनुपातलाई आधार लिईएको छ। यस प्रयोजनका लागि कुल भार मध्येमा प्रभावित जनसंख्यालाई २० प्रतिशत भार दिई मूल्याङ्कन गरिएको छ।

च. प्राकृतिक स्रोतको परिचालनबाट प्राप्त रोयल्टीको हिस्सा बाँडफाँट सिफारिस

सम्बन्धित प्राकृतिक स्रोत परिचालनमा जिम्मेवार स्रोतगत निकायहरूले प्राकृतिक स्रोत परिचालनबाट प्राप्त हुने रोयल्टी रकम सङ्कलन गरी महालेखा नियन्त्रक कार्यालयले व्यवस्थापन गरेको सङ्घीय विभाज्य कोषमा दाखिला गरेका हुन्छन्। सो विवरणका आधारमा आयोगको बाँडफाँट सिफारिस बमोजिमको रोयल्टीको हिस्साबाट निर्धारित रकम नेपाल सरकारको निर्णयानुसार महालेखा नियन्त्रक कार्यालयबाट सम्बन्धित प्रदेश तथा स्थानीय तहको सञ्चित कोषमा जम्मा हुने गर्दछ।

अन्तर-सरकारी वित्त व्यवस्थापन ऐन, २०७४ को व्यवस्था अनुसार आयोगले विस्तृत आधार र ढाँचा तय गरी सम्बन्धित प्रदेश सरकार तथा सम्बन्धित स्थानीय तहलाई प्रभावको अनुपातमा रोयल्टी बाँडफाँटको हिस्सा सिफारिस गर्दछ।

सम्बन्धित प्रदेश तथा सम्बन्धित स्थानीय तहहरूलाई आयोगबाट सिफारिस गरिएको रोयल्टीको हिस्साका आधारमा रोयल्टी रकम वितरण गर्ने समयमा आर्थिक वर्ष २०७९/८० को वास्तविक सङ्कलित रोयल्टी रकमले सम्बन्धित प्राकृतिक स्रोतबाट प्राप्त रोयल्टीको हिस्सालाई गुणन (हिस्सा × सङ्कलित रोयल्टी रकम = बाँडफाँट गरिने रोयल्टी रकम) गरी हुन आउने रकम सम्बन्धित प्रदेश तथा स्थानीय तहलाई नेपाल सरकारले वितरण गर्नुपर्नेछ।

छ. प्राकृतिक स्रोतको परिचालन तथा सोबाट प्राप्त हुने रोयल्टीको उपयोग सम्बन्धी सुझावहरू

प्राकृतिक स्रोतको परिचालनबाट प्राप्त रोयल्टी सो सम्बन्धी विषय तथा क्षेत्रको संरक्षण, सम्बर्द्धन र विकासमा उपयोग तथा व्यवस्थापन गर्नुपर्ने हुन्छ। आयोगको सिफारिस बमोजिम नेपाल सरकारद्वारा सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय तहलाई बाँडफाँट तथा वितरण गरेको रोयल्टी रकम प्राकृतिक स्रोतको परिचालन स्थल र सो वरिपरिको प्रभावित क्षेत्र तथा जनसंख्यालाई हित हुने गरी उपयोग गर्नुपर्ने हुन्छ। यस सन्दर्भमा तीनै तहका सरकारले कार्यान्वयन गर्नुपर्ने विषयहरू निम्न अनुसार सुझावको रूपमा सिफारिस गरिएको छ।

१. प्राकृतिक स्रोतको परिचालनका लागि तीन तहका सरकार बीच लगानी तथा प्रतिफलको हिस्सा निर्धारण र प्राप्त हुने रोयल्टीको बाँडफाँटका साथै प्राकृतिक स्रोतको बाँडफाँट सम्बन्धी विषयमा उठ्न सक्ने सम्भावित विवाद निवारण र सोसँग सम्बन्धित वातावरणीय प्रभाव मूल्याङ्कन सम्बन्धमा प्राकृतिक स्रोतको परिचालन सम्बन्धी एकीकृत कानून तर्जुमा गरी कार्यान्वयनमा ल्याउनु पर्ने देखिन्छ।
२. अन्तर-सरकारी वित्त व्यवस्थापन ऐन, २०७४ को दफा ७ को अनुसूची-४ को द्रष्टव्य (१) मा स्थानीय तहमा जिल्ला समन्वय समितिलाई समेत उल्लेख गरिएको भएता पनि संविधानतः सञ्चित कोष सञ्चालन नगर्ने, कार्यकारिणीको भूमिका निर्वाह नगर्ने एवम् अनुगमनकारी र समन्वयकारी भूमिका निर्वाह गर्नुपर्ने व्यवस्था गरेको देखिएकोले जिल्ला समन्वय समितिलाई प्राकृतिक स्रोतको रोयल्टी बाँडफाँटको सिफारिसमा समेटिएको छैन। तसर्थ उक्त ऐन संसोधन गरी अनुसूची-४ बाट जिल्ला समन्वय समिति शब्द हटाउनु पर्ने देखिन्छ।
३. पर्यटन ऐन, २०३५ को दफा ३७ को उपदफा (२) बमोजिम नेपाल पर्वतारोहण सङ्घलाई नेपाल सरकारले तोकिएको हिमालचुलीको आरोहण गर्ने अनुमति प्रदान गर्ने काम सुम्पन सक्ने व्यवस्थाको अधिनमा रही नेपाल सरकारको निर्णयानुसार २७ वटा हिमालचुलीको व्यवस्थापन गर्ने जिम्मेवारी नेपाल पर्वतारोहण सङ्घलाई सुम्पिएकोमा सङ्घले व्यवस्थापन गर्ने हिमालचुलीबाट सङ्कलन हुने रोयल्टी नियमित रूपमा सङ्घीय विभाज्य कोषमा दाखिला हुनु पर्ने व्यवस्था प्रभावकारी रूपमा कार्यान्वयन गर्ने र सङ्घको व्यवस्थापन खर्चका लागि नेपाल सरकारले बार्षिक रूपमा बजेट विनियोजन गरी अन्तर-सरकारी वित्त व्यवस्थापन ऐन, २०७४ को दफा ७ को अनुसूची -४ को क्रम संख्या १ को व्यवस्था कार्यान्वयन गर्नुपर्ने देखिन्छ।
४. पर्वतारोहणबाट प्राप्त हुने रोयल्टी बाँडफाँटलाई बढी व्यवस्थित र समन्यायिक बनाउन बाँडफाँटको आधारमा लश्कर मार्ग सम्बन्धी सूचक समावेश गर्न महत्वपूर्ण देखिएकोले पर्वतारोहणको क्रममा आधार शिविरसम्म पुग्ने लश्कर मार्गको लम्बाई र सो मार्गमा पर्ने स्थानीय तह सहितको विवरण संस्कृति, पर्यटन तथा नागरिक उड्डयन मन्त्रालयबाट तयार गर्नुपर्ने हुन्छ।
५. अधिकांश निजी क्षेत्रबाट सञ्चालित जलविद्युत केन्द्रहरूबाट आर्थिक वर्ष अनुसार सङ्कलन हुनुपर्ने रोयल्टी नियमित रूपमा सङ्घीय विभाज्य कोषमा जम्मा नभएको कारणले तथ्याङ्क विश्लेषण गर्न तथा प्रभावित क्षेत्रलाई रोयल्टी बाँडफाँट गर्नका साथै तीनै तहका सरकारलाई बार्षिक बजेट अनुमान गर्न कठिन हुन जाने देखिँदा विद्युत उत्पादन गर्ने संस्था वा कम्पनीहरूले नियमित रूपमा रोयल्टी जम्मा गर्नुपर्ने र सो जम्मा नगरेमा नेपाल विद्युत प्राधिकरणबाट हुने विद्युत खरिद वापत भुक्तानी गरिने रकमबाट रोयल्टी रकम कट्टा गरी सोझै सङ्घीय विभाज्य कोषमा जम्मा हुने व्यवस्था प्रभावकारी रूपमा कार्यान्वयन गर्नुपर्ने देखिन्छ।
६. वन पैदावारबाट प्राप्त हुने रोयल्टीको सङ्कलनमा वनको प्रकार अनुसार स्थानीय तहगत रूपमा तथ्याङ्क र अभिलेख व्यवस्थित रूपमा राख्नु पर्ने एवम् सम्बन्धित विभागले प्रदेश सरकार मातहत रहेका डिभिजन वन कार्यालयहरूबाट आवधिक रूपमा प्रतिवेदन तथा विवरण प्राप्त गर्नुपर्ने देखिन्छ। साथै प्रचलित वन कानूनमा रोयल्टीको परिभाषा

समावेश हुनुपर्ने देखिन्छ।

७. विकास निर्माणको लागि अपरिहार्य सामग्रीहरू ढुंगा, गिटी तथा बालुवा सम्बन्धी स्रोतको परिचालन, व्यवस्थापन र नियमन सम्बन्धमा प्रदेश तथा स्थानीय तह समेतसँग छलफल हुँदा विभिन्न प्रकारका राय सुझाव एवम् प्रतिक्रियाहरू प्राप्त भएको परिप्रेक्ष्यमा सङ्घीय संरचना बमोजिमका तीनवटै तहका सरकारको संलग्नतामा यसको सञ्चालन, व्यवस्थापन र नियमन गर्ने गरी कानूनी बन्दोवस्त गरी कार्यान्वयनमा ल्याउनु पर्ने देखिन्छ।
८. प्रदेश सरकारले आफूले प्राप्त गरेको रोयल्टी रकमबाट सम्बन्धित प्राकृतिक स्रोत रहेको स्थानीय तह बाहेकका प्राकृतिक स्रोत कम रहेका स्थानीय तहहरूमा समेत वातावरणीय प्रभाव न्यूनीकरण गर्न उपयोग गर्नु पर्नेछ।
९. अन्तर-सरकारी वित्त व्यवस्थापन ऐन, २०७४ को दफा ७ को अनुसूची-४ को क्रम संख्या ५ को पानी तथा अन्य प्राकृतिक स्रोतबाट प्राप्त हुने रोयल्टीको व्यवस्था अन्तरगत पानीजन्य प्राकृतिक स्रोतको परिचालनबाट भविष्यमा रोयल्टी प्राप्त गर्न सकिने संभावित स्रोतहरूको वर्गमा अन्तरबेसीन खानेपानी, अन्तरबेसीन सिंचाई, पानीको बोटलिङ प्रयोग, पानीको औद्योगिक उपयोग, भूमिगत जलस्रोत, जल यातायात, जल मनोरन्जन, माछापालन र हाईड्रोजन ऊर्जा रहेको र यसैगरी, अन्य प्राकृतिक स्रोतहरूको परिचालनबाट भविष्यमा रोयल्टी प्राप्त गर्न सकिने संभावित स्रोतहरूको वर्गमा सौर्य ऊर्जा, वायु ऊर्जा, भूतापीय ऊर्जा, तापीय ऊर्जा, जिवाश्म ऊर्जा, आणविक ऊर्जा, पेट्रोल, कोईला र दूरसञ्चार (फ्रिक्वेन्सी) रहेको निष्कर्ष अध्ययनले देखाएको छ। यस किसिमका पानीजन्य तथा अन्य स्रोतबाट प्राप्त हुने रोयल्टीको व्यवस्थापनका लागि आवश्यक कानूनी व्यवस्था गरि कार्यान्वयन गर्नुपर्ने देखिन्छ।
१०. अन्य प्राकृतिक स्रोत अन्तर्गत दूरसञ्चार र फ्रिक्वेन्सीबाट प्राप्त हुने रोयल्टी तथा दस्तुर नेपाल सरकारको राजश्व खातामा जम्मा हुँदै आएकोमा उक्त आमदानीलाई सङ्घीय विभाज्य कोषमा जम्मा गर्न स्पष्ट कानूनी तथा नीतिगत व्यवस्था गरी अन्तर सरकारी वित्त व्यवस्थापन ऐन, २०७४ को दफा ७ बमोजिम राष्ट्रिय प्राकृतिक स्रोत तथा वित्त आयोगको सिफारिसमा सोही ऐनको अनुसूची ४ बमोजिम बाँडफाँट गर्नुपर्ने देखिन्छ।
११. पर्वतारोहणबाट प्राप्त रोयल्टी रकम हिमालचुली रहेको स्थानीय तह, त्यसको वरिपरिको स्थानीय तह, आधार शिविर रहेको स्थान, लश्कर मार्ग लगायत हिमालचुली आरोहणबाट प्रभावित हुने क्षेत्रमा हिमालचुली संरक्षण तथा सम्बर्द्धनमा उपयोग गर्नुपर्ने देखिन्छ।
१२. विद्युतबाट प्राप्त रोयल्टी रकम विद्युत आयोजना सञ्चालनमा दिगोपन ल्याउने एवम् विद्युत आयोजना रहेको मुख्य क्षेत्र, वरिपरिका प्रभावित क्षेत्र र उपल्लो तथा तल्लो तटीय प्रभावित क्षेत्रको जनसंख्यालाई लाभ हुने गरी उपयोग गर्नुपर्ने देखिन्छ।
१३. आयोगबाट रोयल्टी बाँडफाँट सम्बन्धी सिफारिस गर्दा कानूनमा भएको व्यवस्था बमोजिम परिचालित प्राकृतिक स्रोतको निकटतम् प्रभावको अनुपातका आधारमा सम्बन्धित प्रदेश र प्रभावित सम्बन्धित स्थानीय तहलाई रोयल्टीको हिस्सा प्राप्त हुने गरी सिफारिस गरिएको भएतापनि यस प्रकारको रोयल्टीको हिस्सा नै प्राप्त गर्न नसकेका प्रदेश तथा स्थानीय तहलाई नेपाल सरकार तथा प्रदेशले प्राप्त गर्ने रोयल्टीको हिस्साबाट समन्यायिकताका आधारमा सम्बोधन गर्न उपयुक्त हुन्छ भन्ने आयोगको सुझाव रहेको छ। सङ्घ तथा प्रदेश सरकारले आफूले प्राप्त गरेको रोयल्टी रकमबाट सम्बन्धित प्राकृतिक स्रोत रहेको प्रदेश तथा स्थानीय तह बाहेकका प्राकृतिक स्रोत कम रहेका प्रदेश तथा स्थानीय तहहरूमा समेत वातावरण संरक्षण तथा वातावरणीय प्रभावको नकारात्मक पक्षलाई न्यूनीकरण गर्नुका साथै प्राकृतिक स्रोतको संरक्षण, सम्बर्द्धन र विकासमा उपयोग गर्नुपर्ने गरी आवश्यक व्यवस्था गर्नुपर्ने।
१४. तीनै तहका सरकारले विद्युत आयोजनाको मुहान क्षेत्र वरिपरि सडक निर्माण तथा सुधार लगायतका कार्य गर्दा भू-क्षयबाट रूख, ढुङ्गा, माटो, बालुवा जलाशय तथा मुहानमा पस्नबाट जोगाउन सडकको नाली व्यवस्थापन गर्ने, खनेको

माटो खोलामा जान नदिन छेका पर्खाल (Check wall) हरू लगाउने, खनेको माटो सुरक्षित स्थानमा व्यवस्थापन गर्ने, पहिरो नियन्त्रणका लागि वायो-इन्जिनियरिङ्गका कार्यहरू गर्नुपर्ने देखिन्छ।

१५. राष्ट्रिय वन र राष्ट्रिय निकुञ्ज अन्तर्गतको संरक्षित क्षेत्रबाट प्राप्त रोयल्टी रकमको हकमा वनको अवस्थिति, वनमा आश्रित जनसंख्या, सो वनको परिचालन गर्दा पर्ने प्रभाव क्षेत्रका जनतालाई लाभ पुग्ने, राष्ट्रिय वन र संरक्षित वनको संरक्षण, संवर्द्धन गरी हरियाली प्रवर्द्धन गर्ने कार्यमा उपयोग गर्नुपर्ने देखिन्छ।

१६. राष्ट्रिय प्रकृति संरक्षण कोषबाट व्यवस्थापन भएका संरक्षण क्षेत्रबाट प्राप्त हुने आम्दानी रकम सङ्घीय विभाज्य कोषमा जम्मा गर्न स्पष्ट कानुनी तथा नीतिगत व्यवस्था गरी अन्तर सरकारी वित्त व्यवस्थापन ऐन, २०७४ को दफा ७ बमोजिम राष्ट्रिय प्राकृतिक स्रोत तथा वित्त आयोगको सिफारिसमा सोही ऐनको अनुसूची ४ बमोजिम नेपाल सरकारले सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय तहमा क्रमशः ५०, २५, २५ प्रतिशतका दरले बाँडफाँट गर्नुपर्ने देखिन्छ।

१७. खानी तथा खनिज पदार्थबाट प्राप्त रोयल्टी रकम उत्खननका लागि अनुमति दिएको खनिज क्षेत्र (Lease Area), खानीका कारण प्रभावित स्थान र सोका कारण प्रभावित जनसंख्याको लागि लाभ पुग्ने, खानी क्षेत्र वरिपरिको प्रदुषण नियन्त्रण र वातावरण संरक्षण तथा प्रवर्द्धन गर्ने गरी स्वीकृत वातावरणीय प्रभाव अध्ययन प्रतिवेदनमा उल्लेख नभएका कार्यमा मात्र उपयोग गर्नुपर्ने हुन्छ। स्वीकृत वातावरणीय प्रभाव अध्ययन प्रतिवेदनको प्रभावकारी कार्यान्वयन सम्बन्धित खानी सञ्चालनकर्ताबाट गर्ने व्यवस्था मिलाउनुपर्ने देखिन्छ।

अन्तर-सरकारी वित्त व्यवस्थापन ऐन, २०७४ बमोजिम आयोगको सिफारिसमा नेपाल सरकारद्वारा सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय तहलाई बाँडफाँट तथा वितरण गरेको प्राकृतिक स्रोत परिचालनबाट प्राप्त रोयल्टी रकम प्राकृतिक स्रोतको अवस्थिति र सो वरिपरिका प्रभावित क्षेत्र तथा जनसंख्यालाई हित हुने गरी उपयोग गर्नुपर्ने देखिन्छ। माथि सुझावको बुँदा नं. १२, १३, १५ र १७ को सम्बन्धमा विभिन्न प्राकृतिक स्रोत परिचालनबाट प्राप्त रोयल्टी बाँडफाँटबाट प्राप्त भएको रकम सम्बन्धित प्रस्तावकको स्वीकृत वातावरणीय प्रभाव मूल्याङ्कन प्रतिवेदनमा नपरेका देहायका संभावित क्षेत्रहरूमा नेपाल सरकार, प्रदेश सरकार र स्थानीय तहले सम्बन्धित सञ्चित कोषबाट विनियोजन गरी उपयोग गर्ने व्यवस्था मिलाउनु पर्ने देखिन्छ।

सि. नं.	रोयल्टी शीर्षक	प्राकृतिक स्रोत परिचालनबाट प्राप्त रोयल्टी उपयोगका संभावित क्षेत्रहरू
१.	पर्वतारोहण	<ul style="list-style-type: none"> • लशकर मार्ग वा आधार शिविर पहुँच मार्ग निर्माण/मर्मत सुधार कार्य, • पर्यटन पदमार्ग निर्माण/मर्मत सुधार कार्य, • आधार शिविर स्थलमा पुर्वाधार निर्माण/मर्मत सुधार कार्य, • आरोहीका लागि क्याम्पिङ साइट निर्माण/मर्मत सुधार कार्य, • आरोही र कामदारका लागि विश्राम स्थल (Porter shelter) निर्माण/मर्मत सुधार कार्य, • हिमालचुलीमा एङ्कर रोप जडान गर्ने (Anchor rope fixing) कार्य, • आरोहणका क्रममा उत्सर्जित फोहोरमैला सङ्कलन तथा व्यवस्थापन सहितका सरसफाई सम्बन्धी कार्य, • आरोहण सम्बन्धी सूचना तथा सञ्चार केन्द्र निर्माण र सञ्चालन (इन्टरनेट, सूचनामूलक सामग्री, संकेत चिन्ह समेत) सम्बन्धी कार्य, • पर्यटक प्रहरीका लागि प्रहरी विट निर्माण/मर्मत सुधार कार्य, • लशकर मार्ग वा आधार शिविर पहुँच मार्गमा पर्ने स्वास्थ्य संस्थाको सुधार तथा स्तरोन्नति कार्य, • पर्वतारोहण सेवा सम्बन्धी जनशक्तिका लागि आधारभूत एवम् उच्चस्तरीय तालिम तथा सीप विकास एवम् चेतनामूलक कार्यक्रम, • आरोहण दल र भरिया/ पोर्टरको खोज तथा उद्धार सम्बन्धी कार्य, • पर्वतीय संग्रहालय निर्माण/मर्मत सुधार कार्य, • पर्वतारोहण आचरण सम्बन्धी आचारसंहिता एवम् जानकारी पुस्तिका प्रकाशन तथा वितरण सम्बन्धी कार्य, आदि।
२.	विद्युत	<ul style="list-style-type: none"> • जलाधार क्षेत्रको संरक्षण (नाली व्यवस्थापन, छेका पर्खाल निर्माण, हरित सडक निर्माण, वायो-इन्जिनियरिङ प्रविधि अवलम्बन, जलाशय संरक्षण तथा नदी नियन्त्रण) सम्बन्धी कार्य • संरचना रहेको क्षेत्र वरिपरि पुनर्भरण वा रिचार्ज पोखरी निर्माण तथा संरक्षण/मर्मत सुधार कार्य, • जलस्रोतको दिगो उपयोग, जलाधार व्यवस्थापन (Water-shed Management) र जलविद्युत संरचना संरक्षण सम्बन्धी स्थानीय जनतालाई सचेतनामूलक कार्यक्रम, • तल्लो तटीय सुख्खा क्षेत्रमा सिंचाई तथा खानेपानी संरचना निर्माण तथा मर्मत संभार कार्य, • ग्रामीण विद्युतीकरण सम्बन्धी कार्य, • तल्लो तटीय क्षेत्रमा नदी नियन्त्रण र संरक्षण सम्बन्धी कार्य, • बाँध/इन्टेक वरिपरिको जलाशयमा माछापालन कार्य, • विस्थापन भै पुनःस्थापित परिवार तथा नदीको पानीमा आश्रित समुदायका लागि सीप विकास कार्यक्रम, • प्राकृतिक विपद पूर्व सावधानी तथा उद्धार कार्य, • जलाशयमा आधारित पर्या-पर्यटन र अन्य उद्यम सञ्चालन गर्ने, आदि।

सि. नं.	रोयल्टी शीर्षक	प्राकृतिक स्रोत परिचालनबाट प्राप्त रोयल्टी उपयोगका संभावित क्षेत्रहरू
३.	वन	<ul style="list-style-type: none"> नाङ्गोस्थान/खाली डाँडा/खुला जमिन तथा आगलागी एवम् पहिरोबाट क्षति पुगेको वनमा वृक्षारोपण र हरियाली प्रवर्द्धन सम्बन्धी कार्य, अग्नी नियन्त्रण रेखा निर्माण/व्यवस्थापन सम्बन्धी कार्य, प्रकोप तथा पहिरो नियन्त्रण एवम् जलाधार क्षेत्र संरक्षण कार्य, वन्यजन्तु र मानव बीचको द्वन्द्व व्यवस्थापनका लागि पूर्वाधार निर्माण तथा राहत वितरण कार्य, मनोरञ्जन पार्क, उद्यान निर्माण तथा संरक्षण कार्य, संरक्षित क्षेत्रभित्र आवश्यक पूर्वाधार (मचान, पोखरी, बाटो, पुल) निर्माण/मर्मत संभार कार्य, ताल तलैया तथा पोखरीहरूको संरक्षण, सम्बर्द्धन तथा निर्माण कार्य, जैविक विविधता, वन्यजन्तु र तिनको वासस्थान तथा दूर्लभ वन्यजन्तु र वनस्पतिको संरक्षण तथा व्यवस्थापन कार्य, जडिवुटी खेती तथा हरित एवम् गैरकाष्ठ उद्यम प्रवर्द्धन कार्य, वन पैदावारको संरक्षण तथा दिगो उपयोग सम्बन्धी सचेतनामूलक कार्यक्रम र पर्यापर्यटन प्रवर्द्धन सम्बन्धी कार्यक्रम, संरक्षित क्षेत्रहरूबाट प्रभावित समुदायको लागि आयमूलक कार्यक्रम, प्राकृतिक सम्पदाको अभिलेख (Information about natural heritage), वन तथा वातावरण सम्बन्धी आचारसंहिता निर्माण, प्राकृतिक पुनर्उत्पादन कार्यक्रम (Natural regeneration program), दिगो वन व्यवस्थापन सम्बन्धी कार्य, संरक्षण शिक्षा कार्यक्रम, लोपोन्मुख प्रजातिहरूको संरक्षण एवम् व्यवस्थापन, अवैध वनजन्य नियन्त्रण एवम् रोकथाम कार्य, आदि।
४.	खानी तथा खनिज	<ul style="list-style-type: none"> खनिज पदार्थको उत्खनन्, उत्पादन, संरक्षण, प्रवर्द्धन, सम्बर्द्धन र विकास सम्बन्धी कार्य, खनिज पदार्थ ढुवानी सडकपेटी निर्माण कार्य, खनिज क्षेत्र वरिपरि स्थानीय बासिन्दाहरूको लागि वैकल्पिक पैदलमार्ग निर्माण कार्य, खानी सञ्चालनका समयमा विद्यालय एवम् बस्ती क्षेत्रमा आवतजावतका लागि सडक पार गर्न आकाशे पुल (Overhead bridge) निर्माण कार्य, उत्खनन् क्षेत्रमा छेकवार (Barricade) निर्माण तथा व्यवस्थापन कार्य, खानीबाट निष्कासित विकार (Wastage) व्यवस्थापन सम्बन्धी कार्य, खनिज क्षेत्रको सहजीकरण सम्बन्धी कार्य, खनिज उत्खनन् स्थलदेखि उत्पादन स्थलसम्मको वातावरणीय संरक्षण एवम् प्रवर्द्धन तथा सो क्षेत्रमा पर्न सक्ने जोखिम न्यूनीकरण कार्यक्रम, खनिज क्षेत्रबाट प्रभावित समुदायको लागि सचेतना एवम् रोजगार प्रवर्द्धन सम्बन्धी कार्यक्रम, खनिज पदार्थको अभिलेख व्यवस्थापन कार्य, आदि।

द्रष्टव्यः

- चालु आर्थिक वर्ष २०७९/८०मा प्राकृतिक स्रोतको रोयल्टीबाट सङ्घीय विभाज्य कोषमा जम्मा भएको कुल रोयल्टी रकम मध्ये आगामी आर्थिक वर्ष २०८०/८१ का लागि कानून बमोजिम ५० प्रतिशत रकमको हिस्सा स्वतः नेपाल सरकारलाई जाने हुँदा बाँकी २५ प्रतिशत सम्बन्धित प्रदेशले प्राप्त गर्ने रोयल्टीको हिस्सा बाँडफाँट तालिका ३.१३ मा र २५ प्रतिशत सम्बन्धित स्थानीय तहले प्राप्त गर्ने गरी रोयल्टीको हिस्सा बाँडफाँट तालिका ३.१४ मा समावेश गरिएको छ।
- सम्बन्धित प्रदेश तथा सम्बन्धित स्थानीय तहहरूलाई आयोगबाट सिफारिस गरिएको रोयल्टीको हिस्साका आधारमा रोयल्टी रकम वितरण गर्ने समयमा सङ्कलित रकमले रोयल्टीको हिस्सालाई गुणन (हिस्सा × सङ्कलित रोयल्टी रकम = बाँडफाँट गरिने रोयल्टी रकम) गरी वास्तविक रोयल्टी रकम सम्बन्धित प्रदेश तथा स्थानीय तहलाई बाँडफाँट एवम् वितरण गर्नुपर्नेछ।

तालिका ३.१३ - आर्थिक वर्ष २०८०/८१ मा कर्णाली प्रदेश सरकारमा हुने रोयल्टीको हिस्सा बाँडफाँट सिफारिस

i. पर्वतारोहण

क्र. सं.	हिमचुलीको नाम	प्रदेश	रोयल्टीको हिस्सा बाँडफाँट
१	Ardang (6034m)	कर्णाली प्रदेश	०.७७०१
२	Ariniko Chuli (6039m.)	कर्णाली प्रदेश	०.४४०२
३	Bhrikuti (6476 m.)	कर्णाली प्रदेश	०.१०५१
४	Bhrikuti Shail (6361 m.)	कर्णाली प्रदेश	०.०६७३
५	Danfe Shail (6103m.)	कर्णाली प्रदेश	१
६	Dhaulagiri I (8167 m.)	कर्णाली प्रदेश	०.०६५
७	Dhaulagiri II (7751m)	कर्णाली प्रदेश	०.३५६५
८	Dogari Himal(6536 m.)	कर्णाली प्रदेश	०.८११४
९	Gaugiri (6110 m.)	कर्णाली प्रदेश	०.१०५१
१०	Khatung Khang (6484m.)	कर्णाली प्रदेश	०.०४१२
११	Mariyang (6528m.)	कर्णाली प्रदेश	१
१२	Mt. Chandhi Himal (6142m.)	कर्णाली प्रदेश	०.९११
१३	Mt. Hongde (6556m.)	कर्णाली प्रदेश	०.४३४
१४	Mukot Himal (6087 m.)	कर्णाली प्रदेश	०.४११७
१५	Norbu Kang (6005m)	कर्णाली प्रदेश	१
१६	Purbang (6500m.)	कर्णाली प्रदेश	०.०४१२
१७	Putha Hiunchuli (7246 m.)	कर्णाली प्रदेश	०.२९५
१८	Rokapi (Kap Chuli 5467)	कर्णाली प्रदेश	०.०६२८
१९	Saribung (6346m.)	कर्णाली प्रदेश	०.०७७१
२०	Surma-Sarovar North (6523m)	कर्णाली प्रदेश	०.०५०५
२१	Thorong Peak (5751 m.)	कर्णाली प्रदेश	०.०६४
२२	Tukucho	कर्णाली प्रदेश	०.०६९४
२३	Shey Shikhar (6139m.)	कर्णाली प्रदेश	१
२४	Lachama North(6628m.)	कर्णाली प्रदेश	०.९१३९
२५	Lachama chuli (6721m.)	कर्णाली प्रदेश	०.९१३९

ii. विद्युत

सि. नं.	आयोजनाको नाम	क्षमता (मेगावाट)	प्रदेश	रोयल्टीको हिस्सा
१	Dwari Khola SHP	३.७५	कर्णाली प्रदेश	१
२	Padam Khola SHP	४.८	कर्णाली प्रदेश	१

iii. वन

• राष्ट्रिय वन

क्र.सं.	प्रदेश	रोयल्टीको हिस्सा
१	कर्णाली प्रदेश	१

• संरक्षित क्षेत्र

क्र.सं.	संरक्षित क्षेत्रको नाम	प्रदेश	रोयल्टीको हिस्सा
१	BANKE NP	कर्णाली प्रदेश	०.१७३७
२	BARDIA NP	कर्णाली प्रदेश	०.२४५९
३	DHORPATAN HR	कर्णाली प्रदेश	०.३१८७
४	RARA NP	कर्णाली प्रदेश	१
५	SHEYPHOKSUNO NP	कर्णाली प्रदेश	१

iv. खानी तथा खनीज

क्र.सं.	उत्खनन् अनुमती पत्र	खनिज पदार्थ	प्रदेश	रोयल्टीको हिस्सा
१	१७०/०६५/६६	काइनाइट	कर्णाली प्रदेश	१

क्र.सं.	उत्खनन् अनुमती पत्र	खनिज पदार्थ	प्रदेश	रोयल्टीको हिस्सा
२	३३/०६१/६२	चुनदुङ्गा	कर्णाली प्रदेश	०.४८७५
३	३६/०६१/६२	चुनदुङ्गा	कर्णाली प्रदेश	०.४८७४
४	५१/०७२/७३	क्याल्साइट	कर्णाली प्रदेश	१
५	७१/०७०/७१	Tourmaline	कर्णाली प्रदेश	१

तालिका ३.१४ - आर्थिक वर्ष २०८०/८१ मा कर्णाली प्रदेशभित्रका स्थानीय सरकार बीच हुने रोयल्टीको हिस्सा बाँडफाँट सिफारिस

i. पर्वतारोहण

क्र. सं.	हिमचुलीको नाम	जिल्ला	स्थानीय तहको नाम	स्थानीय तहको कोड	रोयल्टीको हिस्सा बाँडफाँट
१	Ardang (६०३४मि.)	हुम्ला	सिमकोट गाउँपालिका	६०३०३	०.१३०१
१	Ardang (६०३४मि.)	हुम्ला	नाम्खा गाउँपालिका	६०३०४	०.६४
२	Ariniko Chuli (६०३९मि.)	डोल्पा	डोल्पो बुद्ध गाउँपालिका	६०१०१	०.०५८९
२	Ariniko Chuli (६०३९मि.)	डोल्पा	काइके गाउँपालिका	६०१०७	०.०५०२
२	Ariniko Chuli (६०३९मि.)	डोल्पा	छार्का ताडसोड गाउँपालिका	६०१०८	०.३३११
३	Bhrikuti (६४७६ मि.)	डोल्पा	छार्का ताडसोड गाउँपालिका	६०१०८	०.१०५१
४	Bhrikuti Shail (६३६१ मि.)	डोल्पा	छार्का ताडसोड गाउँपालिका	६०१०८	०.०६७३
५	Danfe Shail (६१०३मि.)	डोल्पा	डोल्पो बुद्ध गाउँपालिका	६०१०१	०.०५५२
५	Danfe Shail (६१०३मि.)	डोल्पा	शे फोक्सुण्डो गाउँपालिका	६०१०२	०.६४
५	Danfe Shail (६१०३मि.)	डोल्पा	जगदुल्ला गाउँपालिका	६०१०३	०.०४८३
५	Danfe Shail (६१०३मि.)	डोल्पा	त्रिपुरासुन्दरी नगरपालिका	६०१०५	०.०६५८
५	Danfe Shail (६१०३मि.)	डोल्पा	ठुलीभेरी नगरपालिका	६०१०६	०.०६१७
५	Danfe Shail (६१०३मि.)	डोल्पा	काइके गाउँपालिका	६०१०७	०.०४६५
५	Danfe Shail (६१०३मि.)	मुगु	मुगुमकार्मारोग गाउँपालिका	६०२०१	०.०८२५
६	Dhaulagiri I (८१६७ मि.)	डोल्पा	छार्का ताडसोड गाउँपालिका	६०१०८	०.०६५
७	Dhaulagiri II (७७५१मि.)	डोल्पा	डोल्पो बुद्ध गाउँपालिका	६०१०१	०.०३८६
७	Dhaulagiri II (७७५१मि.)	डोल्पा	काइके गाउँपालिका	६०१०७	०.०३०६
७	Dhaulagiri II (७७५१मि.)	डोल्पा	छार्का ताडसोड गाउँपालिका	६०१०८	०.०४८९
७	Dhaulagiri II (७७५१मि.)	डोल्पा	छार्का ताडसोड गाउँपालिका	६०१०८	०.२३८४
८	Dogari Himal(६५३६ मि.)	डोल्पा	डोल्पो बुद्ध गाउँपालिका	६०१०१	०.०३६५
८	Dogari Himal(६५३६ मि.)	डोल्पा	शे फोक्सुण्डो गाउँपालिका	६०१०२	०.०५२४
८	Dogari Himal(६५३६ मि.)	डोल्पा	ठुलीभेरी नगरपालिका	६०१०६	०.०३८१
८	Dogari Himal(६५३६ मि.)	डोल्पा	काइके गाउँपालिका	६०१०७	०.६४
८	Dogari Himal(६५३६ मि.)	डोल्पा	छार्का ताडसोड गाउँपालिका	६०१०८	०.०४४४
९	Gaugiri (६११० मि.)	डोल्पा	छार्का ताडसोड गाउँपालिका	६०१०८	०.१०५१
१०	Khatung Khang (६४८४मि.)	डोल्पा	छार्का ताडसोड गाउँपालिका	६०१०८	०.०४१२
११	Lachama chuli (6721मि.)	हुम्ला	चङ्खेली गाउँपालिका	६०३०१	०.०८९६
११	Lachama chuli (6721मि.)	हुम्ला	खार्पुनाथ गाउँपालिका	६०३०२	०.६४
११	Lachama chuli (6721मि.)	हुम्ला	सर्केगाड गाउँपालिका	६०३०३	०.०९२१
११	Lachama chuli (6721मि.)	हुम्ला	सिमकोट गाउँपालिका	६०३०३	०.०९२२
१२	Lachama North(6628मि.)	हुम्ला	चङ्खेली गाउँपालिका	६०३०१	०.०८९६
१२	Lachama North(6628मि.)	हुम्ला	खार्पुनाथ गाउँपालिका	६०३०२	०.६४
१२	Lachama North(6628मि.)	हुम्ला	सर्केगाड गाउँपालिका	६०३०३	०.०९२१
१२	Lachama North(6628मि.)	हुम्ला	सिमकोट गाउँपालिका	६०३०३	०.०९२२
१३	Mariyang (६५२८मि.)	डोल्पा	डोल्पो बुद्ध गाउँपालिका	६०१०१	०.०५५२
१३	Mariyang (६५२८मि.)	डोल्पा	शे फोक्सुण्डो गाउँपालिका	६०१०२	०.६४
१३	Mariyang (६५२८मि.)	डोल्पा	जगदुल्ला गाउँपालिका	६०१०३	०.०४८३
१३	Mariyang (६५२८मि.)	डोल्पा	त्रिपुरासुन्दरी नगरपालिका	६०१०५	०.०६५८
१३	Mariyang (६५२८मि.)	डोल्पा	ठुलीभेरी नगरपालिका	६०१०६	०.०६१७
१३	Mariyang (६५२८मि.)	डोल्पा	काइके गाउँपालिका	६०१०७	०.०४६५

क्र. सं.	हिमचुलीको नाम	जिल्ला	स्थानीय तहको नाम	स्थानीय तहको कोड	रोयल्टीको हिस्सा बाँडफाँट
१३	Mariyang (६५२८मि.)	मुगु	मुगुमकार्मारोग गाउँपालिका	६०२०१	०.०८२५
१४	Mt. Chandi Himal (६१४२मि.)	हुम्ला	चंखेली गाउँपालिका	६०३०१	०.०८६१
१४	Mt. Chandi Himal (६१४२मि.)	हुम्ला	खार्पुनाथ गाउँपालिका	६०३०२	०.२९९४
१४	Mt. Chandi Himal (६१४२मि.)	हुम्ला	सिमकोट गाउँपालिका	६०३०३	०.३४०६
१४	Mt. Chandi Himal (६१४२मि.)	हुम्ला	नाम्खा गाउँपालिका	६०३०४	०.१०४४
१४	Mt. Chandi Himal (६१४२मि.)	हुम्ला	सकेंगाड गाउँपालिका	६०३०५	०.०८०५
१५	Mt. Hongde (६५५६मि.)	डोल्पा	डोल्पो बुद्ध गाउँपालिका	६०१०१	०.०८६३
१५	Mt. Hongde (६५५६मि.)	डोल्पा	काइके गाउँपालिका	६०१०७	०.०७१९
१५	Mt. Hongde (६५५६मि.)	डोल्पा	छार्का ताडसोड गाउँपालिका	६०१०८	०.२७५८
१६	Mukot Himal (६०८७ मि.)	डोल्पा	डोल्पो बुद्ध गाउँपालिका	६०१०१	०.०४६५
१६	Mukot Himal (६०८७ मि.)	डोल्पा	काइके गाउँपालिका	६०१०७	०.०३९३
१६	Mukot Himal (६०८७ मि.)	डोल्पा	छार्का ताडसोड गाउँपालिका	६०१०८	०.३२५८
१७	Norbu Kang (६००५मि.)	डोल्पा	डोल्पो बुद्ध गाउँपालिका	६०१०१	०.६४
१७	Norbu Kang (६००५मि.)	डोल्पा	शे फोक्सुण्डो गाउँपालिका	६०१०२	०.१४१८
१७	Norbu Kang (६००५मि.)	डोल्पा	काइके गाउँपालिका	६०१०७	०.१०६९
१७	Norbu Kang (६००५मि.)	डोल्पा	छार्का ताडसोड गाउँपालिका	६०१०८	०.१११३
१८	Purbang (६५००मि.)	डोल्पा	छार्का ताडसोड गाउँपालिका	६०१०८	०.०४१२
१९	Putha Hiunchuli (७२४६ मि.)	डोल्पा	डोल्पो बुद्ध गाउँपालिका	६०१०१	०.०२७३
१९	Putha Hiunchuli (७२४६ मि.)	डोल्पा	शे फोक्सुण्डो गाउँपालिका	६०१०२	०.०४१२
१९	Putha Hiunchuli (७२४६ मि.)	डोल्पा	ठुलीभेरी नगरपालिका	६०१०६	०.०२६३
१९	Putha Hiunchuli (७२४६ मि.)	डोल्पा	काइके गाउँपालिका	६०१०७	०.१६५६
१९	Putha Hiunchuli (७२४६ मि.)	डोल्पा	छार्का ताडसोड गाउँपालिका	६०१०८	०.०३४६
२०	Rokapi (Kap Chuli ५४६७ मि.)	हुम्ला	नाम्खा गाउँपालिका	६०३०४	०.०६२८
२१	Saribung (६३४६मि.)	डोल्पा	छार्का ताडसोड गाउँपालिका	६०१०८	०.०७७१
२२	Shey Shikhar (६१३९मि.)	डोल्पा	डोल्पो बुद्ध गाउँपालिका	६०१०१	०.०४२९
२२	Shey Shikhar (६१३९मि.)	डोल्पा	शे फोक्सुण्डो गाउँपालिका	६०१०२	०.४२०१
२२	Shey Shikhar (६१३९मि.)	डोल्पा	जगदुल्ला गाउँपालिका	६०१०३	०.२१९९
२२	Shey Shikhar (६१३९मि.)	डोल्पा	मुड्केचुला गाउँपालिका	६०१०४	०.०३२८
२२	Shey Shikhar (६१३९मि.)	डोल्पा	त्रिपुरासुन्दरी नगरपालिका	६०१०५	०.०४३७
२२	Shey Shikhar (६१३९मि.)	डोल्पा	ठुलीभेरी नगरपालिका	६०१०६	०.०४१९
२२	Shey Shikhar (६१३९मि.)	डोल्पा	काइके गाउँपालिका	६०१०७	०.०३३७
२२	Shey Shikhar (६१३९मि.)	मुगु	मुगुमकार्मारोग गाउँपालिका	६०२०१	०.०६३६
२२	Shey Shikhar (६१३९मि.)	जुम्ला	पातारासी गाउँपालिका	६०४०१	०.०५७८
२२	Shey Shikhar (६१३९मि.)	जुम्ला	गुठिचौर गाउँपालिका	६०४०५	०.०४३६
२३	Surma-Sarovar North (६५२३मि.)	हुम्ला	नाम्खा गाउँपालिका	६०३०४	०.०५०५
२४	Thorong Peak (५७५१ मि.)	डोल्पा	डोल्पो बुद्ध गाउँपालिका	६०१०१	०.०३५६
२४	Thorong Peak (५७५१ मि.)	डोल्पा	काइके गाउँपालिका	६०१०७	०.०२८३
२५	Tukuche	डोल्पा	छार्का ताडसोड गाउँपालिका	६०१०८	०.०६९४

ii. विद्युत

सि. नं.	आयोजनाको नाम	क्षमता (मेगावाट)	स्थानीय तहको कोड	स्थानीय तहको नाम	जिल्ला	रोयल्टीको हिस्सा
१	Dwari Khola SHP	३.७५	६०६०१	नौमुले गाउँपालिका	दैलेख	१
२	Padam Khola SHP	४.८	६०६०१	नौमुले गाउँपालिका	दैलेख	१

iii. वन

• राष्ट्रिय वन

क्र.सं.	स्थानीय तहको कोड	स्थानीय तहको नाम	जिल्ला	रोयल्टीको हिस्सा
१	६०१०१	डोल्पो बुद्ध गाउँपालिका	डोल्पा	०.०९३८
२	६०१०२	शे फोक्सुण्डो गाउँपालिका	डोल्पा	०.१०२१
३	६०१०३	जगदुल्ला गाउँपालिका	डोल्पा	०.१०८९
४	६०१०४	मुङ्केचुला गाउँपालिका	डोल्पा	०.१५६१
५	६०१०५	त्रिपुरासुन्दरी नगरपालिका	डोल्पा	०.१५५६
६	६०१०६	ठुलीभेरी नगरपालिका	डोल्पा	०.१५६५
७	६०१०७	काङ्के गाउँपालिका	डोल्पा	०.१२७६
८	६०१०८	छार्का ताडसोड गाउँपालिका	डोल्पा	०.०९९४
			जम्मा	१
९	६०२०१	मुगुमकार्मारोग गाउँपालिका	मुगु	०.१९६
१०	६०२०२	छायानाथ रारा नगरपालिका	मुगु	०.२७०८
११	६०२०३	सोरु गाउँपालिका	मुगु	०.२६६५
१२	६०२०४	खत्याड गाउँपालिका	मुगु	०.२६६७
			जम्मा	१
१३	६०३०१	चंखेली गाउँपालिका	हुम्ला	०.१२१५
१४	६०३०२	खार्पुनाथ गाउँपालिका	हुम्ला	०.१३०८
१५	६०३०३	सिमकोट गाउँपालिका	हुम्ला	०.१३५५
१६	६०३०४	नाम्खा गाउँपालिका	हुम्ला	०.१२०८
१७	६०३०५	सर्केगाड गाउँपालिका	हुम्ला	०.१६७३
१८	६०३०६	अदानचुली गाउँपालिका	हुम्ला	०.१६०४
१९	६०३०७	ताँजाकोट गाउँपालिका	हुम्ला	०.१६३७
			जम्मा	१
२०	६०४०१	पातारासी गाउँपालिका	जुम्ला	०.११८१
२१	६०४०२	कनका सुन्दरी गाउँपालिका	जुम्ला	०.१३०९
२२	६०४०३	सिंजा गाउँपालिका	जुम्ला	०.१२७
२३	६०४०४	चन्दननाथ नगरपालिका	जुम्ला	०.१२९६
२४	६०४०५	गुठिचौर गाउँपालिका	जुम्ला	०.११९८
२५	६०४०६	तातोपानी गाउँपालिका	जुम्ला	०.१२२८
२६	६०४०७	तिला गाउँपालिका	जुम्ला	०.१२७३
२७	६०४०८	हिमा गाउँपालिका	जुम्ला	०.१२४५
			जम्मा	१
२८	६०५०१	पलाता गाउँपालिका	कालिकोट	०.१२८८
२९	६०५०२	पचाल झरना गाउँपालिका	कालिकोट	०.११३८
३०	६०५०३	रास्कोट नगरपालिका	कालिकोट	०.१०३८
३१	६०५०४	सान्नी त्रिवेणी गाउँपालिका	कालिकोट	०.१०६
३२	६०५०५	नरहरिनाथ गाउँपालिका	कालिकोट	०.१११७
३३	६०५०६	खाँडाचक्र नगरपालिका	कालिकोट	०.११०१
३४	६०५०७	तिलागुफा नगरपालिका	कालिकोट	०.१०७१
३५	६०५०८	महात्रै गाउँपालिका	कालिकोट	०.१०६१
३६	६०५०९	शुभ कालीका गाउँपालिका	कालिकोट	०.११२६
			जम्मा	१
३७	६०६०१	नौमुले गाउँपालिका	दैलेख	०.०९५७
३८	६०६०२	महाबु गाउँपालिका	दैलेख	०.०८७४
३९	६०६०३	भैरवी गाउँपालिका	दैलेख	०.०९
४०	६०६०४	ठाँटीकाँध गाउँपालिका	दैलेख	०.०८७१
४१	६०६०५	आठबीस नगरपालिका	दैलेख	०.०९३
४२	६०६०६	चामुण्डा बिन्द्रासैनी नगरपालिका	दैलेख	०.०८४

क्र.सं.	स्थानीय तहको कोड	स्थानीय तहको नाम	जिल्ला	रोयल्टीको हिस्सा
४३	६०६०७	दुल्लु नगरपालिका	दैलेख	०.०९४९
४४	६०६०८	नारायण नगरपालिका	दैलेख	०.०८७५
४५	६०६०९	भगवतीमाई गाउँपालिका	दैलेख	०.०८९३
४६	६०६१०	डुङ्गेधर गाउँपालिका	दैलेख	०.०९५९
४७	६०६११	गुराँस गाउँपालिका	दैलेख	०.०९५२
			जम्मा	१
४८	६०७०१	बारेकोट गाउँपालिका	जाजरकोट	०.१४४७
४९	६०७०२	कुसे गाउँपालिका	जाजरकोट	०.१४०६
५०	६०७०३	जुनीचौँद गाउँपालिका	जाजरकोट	०.१५३४
५१	६०७०४	छेडागाड नगरपालिका	जाजरकोट	०.१४१
५२	६०७०५	शिवालय गाउँपालिका	जाजरकोट	०.१३२२
५३	६०७०६	भेरीमालिका नगरपालिका	जाजरकोट	०.१३९२
५४	६०७०७	नलगाड नगरपालिका	जाजरकोट	०.१४८९
			जम्मा	१
५५	६०८०१	आठबिसकोट नगरपालिका	रुकुम(पश्चिम भाग)	०.१७९९
५६	६०८०२	सानीभेरी गाउँपालिका	रुकुम(पश्चिम भाग)	०.१६८९
५७	६०८०३	बाँफिकोट गाउँपालिका	रुकुम(पश्चिम भाग)	०.१७५६
५८	६०८०४	मुसिकोट नगरपालिका	रुकुम(पश्चिम भाग)	०.१६७२
५९	६०८०५	त्रिवेणी गाउँपालिका	रुकुम(पश्चिम भाग)	०.१५७
६०	६०८०६	चौरजहारी नगरपालिका	रुकुम(पश्चिम भाग)	०.१५१४
			जम्मा	१
६१	६०९०१	दार्मा गाउँपालिका	सल्यान	०.०९२२
६२	६०९०२	कुमाख गाउँपालिका	सल्यान	०.०९८४
६३	६०९०३	बनगाड कुपिण्डे नगरपालिका	सल्यान	०.११३७
६४	६०९०४	सिद्धकुमाख गाउँपालिका	सल्यान	०.०९२६
६५	६०९०५	बागचौर नगरपालिका	सल्यान	०.१०४८
६६	६०९०६	छत्रेधरी गाउँपालिका	सल्यान	०.०९६५
६७	६०९०७	शारदा नगरपालिका	सल्यान	०.१०६८
६८	६०९०८	कालिमाटी गाउँपालिका	सल्यान	०.१०५
६९	६०९०९	त्रिवेणी गाउँपालिका	सल्यान	०.०९४९
७०	६०९१०	कपुरकोट गाउँपालिका	सल्यान	०.०९५१
			जम्मा	१
७१	६१००१	सिम्ता गाउँपालिका	सुर्खेत	०.१०८५
७२	६१००२	चिङ्गाड गाउँपालिका	सुर्खेत	०.१०३२
७३	६१००३	लेकवेशी नगरपालिका	सुर्खेत	०.१०५३
७४	६१००४	गुर्भाकोट नगरपालिका	सुर्खेत	०.१०९६
७५	६१००५	भेरीगंगा नगरपालिका	सुर्खेत	०.११३६
७६	६१००६	बीरेन्द्रनगर नगरपालिका	सुर्खेत	०.१२४३
७७	६१००७	बराहताल गाउँपालिका	सुर्खेत	०.१११८
७८	६१००८	पञ्चपुरी नगरपालिका	सुर्खेत	०.११२२
७९	६१००९	चौकुने गाउँपालिका	सुर्खेत	०.१११५
			जम्मा	१

• संरक्षित क्षेत्र

क्र.सं.	संरक्षित क्षेत्रको नाम	स्थानीय तहको कोड	स्थानीय तहको नाम	जिल्ला	रोयल्टीको हिस्सा
१	BANKE NP	६०९०८	कालिमाटी गाउँपालिका	सल्यान	०.१७३७
२	BARDIA NP	६१००५	भेरीगंगा नगरपालिका	सुर्खेत	०.१२९८
२	BARDIA NP	६१००७	बराहताल गाउँपालिका	सुर्खेत	०.११६१
३	DHORPATAN HR	६०९०६	ठुलीभेरी नगरपालिका	डोल्पा	०.०७६९

क्र.सं	सरक्षित क्षेत्रको नाम	स्थानीय तहको कोड	स्थानीय तहको नाम	जिल्ला	रोयल्टीको हिस्सा
३	DHORPATAN HR	६०१०७	काइके गाउँपालिका	डोल्पा	०.०६३९
३	DHORPATAN HR	६०१०८	छार्का ताडसोड गाउँपालिका	डोल्पा	०.१७७९
४	RARA NP	६०२०२	छार्यानाथ रारा नगरपालिका	मुगु	०.३५३७
४	RARA NP	६०२०३	सोरु गाउँपालिका	मुगु	०.२०५३
४	RARA NP	६०२०४	खत्याड गाउँपालिका	मुगु	०.१७५९
४	RARA NP	६०४०२	कनका सुन्दरी गाउँपालिका	जुम्ला	०.२६५१
५	SHEYPHOKSUNO NP	६०१०१	डोल्पो बुद्ध गाउँपालिका	डोल्पा	०.२१५
५	SHEYPHOKSUNO NP	६०१०२	शे फोक्सुण्डो गाउँपालिका	डोल्पा	०.१००२
५	SHEYPHOKSUNO NP	६०१०३	जगदुल्ला गाउँपालिका	डोल्पा	०.१५९७
५	SHEYPHOKSUNO NP	६०१०५	त्रिपुरासुन्दरी नगरपालिका	डोल्पा	०.२३९२
५	SHEYPHOKSUNO NP	६०१०६	ठुलीभेरी नगरपालिका	डोल्पा	०.१२६१
५	SHEYPHOKSUNO NP	६०२०१	मुगुमकामारोग गाउँपालिका	मुगु	०.१५९८

iv. खानी तथा खनीज

क्र.सं.	उत्खनन् अनुमती पत्र	खनिज पदार्थ	जिल्ला	स्थानीय तहको नाम	स्थानीय तहको कोड	रोयल्टीको हिस्सा
१	१७०/०६५/६६	काइनाइट	कालिकोट	शुभ कालीका गाउँपालिका	६०५०९	०.५७७२
१	१७०/०६५/६६	काइनाइट	दैलेख	ठाँटीकाँध गाउँपालिका	६०६०४	०.४२२८
२	३३/०६१/६२	चुनढुङ्गा	सल्यान	त्रिवेणी गाउँपालिका	६०९०९	०.२६८८
२	३३/०६१/६२	चुनढुङ्गा	सल्यान	कालिमाटी गाउँपालिका	६०९०८	०.२१८८
३	३६/०६१/६२	चुनढुङ्गा	सल्यान	त्रिवेणी गाउँपालिका	६०९०९	०.२७८६
३	३६/०६१/६२	चुनढुङ्गा	सल्यान	कालिमाटी गाउँपालिका	६०९०८	०.२०८९
४	५१/०७२/७३	क्याल्साइट	सल्यान	कुमाख गाउँपालिका	६०९०२	१
५	७१/०७०/७१	Tourmaline	जाजरकोट	कुसे गाउँपालिका	६०७०२	१

३.७ आर्थिक वर्ष २०७९/८० मा आयोगबाट उपलब्ध गराइएका राय सुझावहरू

राष्ट्रिय प्राकृतिक स्रोत तथा वित्त आयोग ऐन, २०७४ अनुसार सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय तहले वित्तीय अनुदान, राजस्व बाँडफाँट, प्राकृतिक स्रोतको संरक्षण र उपयोग लगायतका विषयमा आयोगको सुझाव माग गरेमा ती तहलाई आवश्यक सुझाव दिने कार्य जिम्मेवारी आयोगलाई तोकेको छ। यस व्यवस्थाको अधिनमा रहेर आर्थिक वर्ष २०७९/८० मा काठमाडौं महानगरपालिकालाई संस्थागत तथा व्यक्तिगत आयकर र घर बहाल कर लगाउने र उठाउने अधिकार सम्बन्धमा भएको विवादका विषयमा सुझाव दिइएको थियो। साथै, सार्वजनिक ऋण व्यवस्थापन नियमावलीको मस्यौदा उपर नेपाल सरकार अर्थ मन्त्रालयलाई राय समेत प्रदान गरिएको थियो।

परिच्छेद - चारः

सिफारिस तथा सुझाव कार्यान्वयनको अवस्था

४.१ वित्तीय हस्तान्तरण सम्बन्धी सिफारिस कार्यान्वयनको अवस्था

आयोगले नेपालको संविधान, राष्ट्रिय प्राकृतिक स्रोत तथा वित्त आयोग ऐन, २०७४ र अन्तर-सरकारी वित्त व्यवस्थापन ऐन, २०७४ मा भएको व्यवस्था अनुसार प्रत्येक वर्ष सङ्घीय सञ्चित कोषबाट प्रदेश र स्थानीय सरकारलाई प्रदान गरिने वित्तीय समानीकरण अनुदानको परिमाण, नेपाल सरकारबाट प्रदेश र स्थानीय सरकारलाई प्रदान गरिने सशर्त अनुदानको आधार, प्रदेश सरकारबाट स्थानीय सरकारलाई प्रदान गरिने वित्तीय समानीकरण अनुदानको परिमाण र प्रदेश सरकारबाट स्थानीय सरकारलाई प्रदान गरिने सशर्त अनुदानको आधार सम्बन्धी सिफारिस आर्थिक वर्ष २०७५/७६ देखि गर्दै आएको छ। आर्थिक वर्ष २०७७/७८ मा कार्यान्वयन हुने गरी आयोगबाट भएका सिफारिसहरूको कार्यान्वयनको अवस्था चौथो वार्षिक प्रतिवेदनमा समावेश गरिएको थियो। यस परिच्छेदमा आर्थिक वर्ष २०७९/८० मा कार्यान्वयन भएका तथा आर्थिक वर्ष २०८०/८१ मा कार्यान्वयन हुने गरी आयोगबाट भएका सिफारिसहरूको कार्यान्वयनको अवस्थाको विश्लेषण गरिएको छ।

४.१.१ नेपाल सरकारबाट प्रदेश र स्थानीय सरकारलाई प्रदान गरिने वित्तीय समानीकरण अनुदान सम्बन्धी सिफारिस कार्यान्वयनको अवस्था

सङ्घीय सञ्चित कोषबाट नेपाल सरकारले प्रदेश र स्थानीय सरकारलाई खर्चको आवश्यकता र राजस्वको क्षमताको आधारमा वित्तीय समानीकरण अनुदान वितरण गर्नुपर्ने संवैधानिक व्यवस्था रहेको छ। त्यस्तो अनुदान सम्बन्धमा सिफारिस गर्ने काम, कर्तव्य र अधिकार राष्ट्रिय प्राकृतिक स्रोत तथा वित्त आयोगको हुने व्यवस्था नेपालको संविधान र अन्य प्रचलित कानूनहरूमा समेत गरिएको छ। साथै राष्ट्रिय प्राकृतिक स्रोत तथा वित्त आयोग ऐन, २०७४ को दफा ३ को उपदफा (१) खण्ड (घ) मा नेपाल सरकारले प्रदेश तथा स्थानीय सरकारलाई दिने अनुदान सम्बन्धमा नेपाल सरकारलाई सुझाव दिने काम, कर्तव्य र अधिकार यस आयोगको हुने व्यवस्था रहेको छ। सोही व्यवस्था बमोजिम वित्तीय समानीकरण अनुदानका सम्बन्धमा आर्थिक वर्ष २०७९/८० र २०८०/८१ को लागि आयोगले गरेका सिफारिस तथा सोको कार्यान्वयनको अवस्था तालिका ४.१ मा प्रस्तुत गरिएको छ।

तालिका ४.१ - वित्तीय समानीकरण अनुदान सिफारिस तथा सोको कार्यान्वयनको अवस्था

(रु. लाखमा)

क्र. सं.	आर्थिक वर्ष	विवरण	आयोगबाट नेपाल सरकारलाई गरिएको सिफारिस	नेपाल सरकारबाट गरिएको बजेट विनियोजन	नेपाल सरकारबाट भएको हस्तान्तरण
१	२०७९/८०	कर्णाली प्रदेश सरकार	१०,७२,६४	१०,७२,६४	९,३८,५६
		कर्णाली प्रदेश भित्रका स्थानीय सरकार	८,२८,०७	८,२८,०७	७,६६,१४
२	२०८०/८१	कर्णाली प्रदेश सरकार	१०,१६,४१	१०,१६,४१	-
		कर्णाली प्रदेश भित्रका स्थानीय सरकार	७,३४,६२	७,३४,६२	-

स्रोत: आयोगका सिफारिस, अर्थ मन्त्रालय, महालेखा नियन्त्रक कार्यालय

आर्थिक वर्ष २०७९/८० को लागि सङ्घीय सञ्चित कोषबाट कर्णाली प्रदेश सरकारलाई कुल रु. १० अर्ब ७२ करोड ६४ लाख वित्तीय समानीकरण अनुदान उपलब्ध गराउन नेपाल सरकारलाई सिफारिस गरिएकोमा नेपाल सरकारले सोही बमोजिम वित्तीय हस्तान्तरणको लागि बजेट विनियोजन गरेको, तर महालेखा नियन्त्रक कार्यालयबाट प्राप्त प्रारम्भिक विवरण अनुसार रु. ९ अर्ब ३८ करोड ५६ लाख (८७.५ प्रतिशत) मात्र हस्तान्तरण भएको देखिन्छ। त्यसैगरी स्थानीय सरकारलाई रु. ८ अर्ब २८ करोड ७ लाख वित्तीय समानीकरण अनुदान हस्तान्तरण गर्न सिफारिस गरिएकोमा नेपाल सरकारले सोही बमोजिम बजेट विनियोजन गरेको, तर महालेखा नियन्त्रक कार्यालयबाट प्राप्त प्रारम्भिक विवरण अनुसार रु. ७ अर्ब ६६ करोड १४ लाख हस्तान्तरण भएको देखिन्छ। यसरी आयोगको सिफारिस र विनियोजित बजेटको औसतमा ९२.५ प्रतिशत मात्र स्थानीय सरकारलाई हस्तान्तरण भएको छ भने तीन स्थानीय सरकारलाई औसत प्रतिशत भन्दा बढी हस्तान्तरण भएको देखिन्छ।

तालिका ४.२ - वित्तीय समानीकरण अनुदान हस्तान्तरण गर्दा औसत भन्दा फरक परेको कर्णाली प्रदेशभित्रका स्थानीय सरकारको विवरण

(रु. लाखमा)

क्र. सं.	प्रदेश	स्थानीय तह	जिल्ला	सिफारिस	बजेट	हस्तान्तरण	हस्तान्तरण प्रतिशत
१.	कर्णाली प्रदेश	ताँजाकोट गाउँपालिका	हुम्ला	७२६	७२६	६७२.४७५	९२.६
२.	कर्णाली प्रदेश	आठबिसकोट नगरपालिका	रुकुम (पश्चिम)	१२१३	१२१३	११३७.५८८	९३.८
३.	कर्णाली प्रदेश	सानीभेरी गाउँपालिका	रुकुम (पश्चिम)	१०२५	१०२५	९४९.६२५	९२.६

स्रोत: आयोगका सिफारिस, अर्थ मन्त्रालय, महालेखा नियन्त्रक कार्यालय

आर्थिक वर्ष २०७९/८० मा हस्तान्तरण हुन बाँकी अन्तिम किस्ताको वित्तीय समानीकरण अनुदान रकम विनियोजन ऐन, २०७९ को दफा ४ को उपदफा (३) बमोजिम प्रदेश सरकार तथा स्थानीय सरकारलाई ५० प्रतिशत हुन आउने रकम मात्र हस्तान्तरण गर्न नेपाल सरकार (मन्त्रपरिषद) को मिति २०८०/०१/१२ को निर्णय भएकोमा आयोगको सिफारिस भन्दा कम रकम प्रदेश तथा स्थानीय सरकारमा हस्तान्तरण गर्ने सम्बन्धमा आयोगले नेपाल सरकारको ध्यानाकर्षण गराउने निर्णय भए अनुसार नेपाल सरकारलाई अर्थ मन्त्रालय मार्फत आयोगको च.नं. ४४५, मिति २०८०/०३/०४ को पत्र मार्फत निर्णय जानकारी गराइएको। आयोगले ध्यानाकर्षण गराए पश्चात नेपाल सरकार मन्त्रपरिषदको मिति २०८०/०३/२१ को निर्णय अनुसार आ.व. २०७९/०८० को स्थानीय सरकारलाई हस्तान्तरण गर्नुपर्ने वित्तीय समानीकरण अनुदानको अन्तिम किस्ताको बाँकी रहेको रकमको ४० प्रतिशतका दरले निकास भएकै कारण प्रदेशको हकमा आयोगको ध्यानाकर्षण अनुसार नेपाल सरकारले आफ्नो निर्णयमा पुनर्विचार गरेको देखिँदैन।

आर्थिक वर्ष २०७९/८० मा नेपाल सरकारबाट प्रदेश तथा स्थानीय सरकारहरूमा भएको वित्तीय हस्तान्तरण सम्बन्धी प्रारम्भिक तथ्याङ्क अनुसार आ.व. २०७९/८० मा सङ्घीय सरकारबाट कर्णाली प्रदेश सरकारमा विनियोजित रकमको ८७.५ प्रतिशत मात्र र प्रदेश भित्रका केही स्थानीय सरकारहरूमा ९२.५ देखि ९३.८ प्रतिशतसम्म बजेट हस्तान्तरण भएको पाइएकाले आयोगको सिफारिस भन्दा फरक पर्न गएको देखिएकाले सोको कारण सहित स्पष्ट पारिदिन आयोगको च.नं. १०३, मिति २०८०/०५/०५ को पत्रमार्फत महालेखा नियन्त्रक कार्यालयमा लेखी पठाइएको, यस सन्दर्भमा महालेखा नियन्त्रक कार्यालयको च.नं. ६०, मिति २०८०/०५/२९ को पत्रबाट नेपाल सरकार मन्त्रपरिषदको मिति २०८०/०३/२१ को निर्णय अनुसार आ.व. २०७९/०८० को स्थानीय सरकारलाई हस्तान्तरण गर्नुपर्ने वित्तीय समानीकरण अनुदानको अन्तिम किस्ताको बाँकी रहेको रकमको ४० प्रतिशतका दरले निकास भएकोमा केही स्थानीय सरकारमा रकम फरक परेको भनी लेखी आएको छ। यसरी फरक पर्नाको कारण केही स्थानीय सरकारहरूमा वित्तीय समानीकरण अनुदान कम हस्तान्तरण भएकोमा गत आ.व. २०७८/०७९ को सशर्त अनुदान, विशेष अनुदान र समपुरक अनुदान खर्च नभई बाँकी रहेको रकम सङ्घीय सरकारलाई फिर्ता नगरेकोले कट्टा गरी निकास भएको, वित्तीय समानीकरण अनुदान रकम गणना गर्दा फरक परी कम हस्तान्तरण भएको, वित्तीय समानीकरण अनुदान हस्तान्तरण गर्दा भुलबस बढी

हस्तान्तरण भएको रकम केही स्थानीय सरकारहरूले फिर्ता दाखिला गरिसकेको र केही स्थानीय सरकारहरूले फिर्ता दाखिला गर्ने क्रममा रहेको भनी पत्रमा उल्लेख छ।

आर्थिक वर्ष २०८०/८१ को लागि सङ्घीय सञ्चित कोषबाट कर्णाली प्रदेश सरकारलाई कुल रु. १० अर्ब १६ करोड ४१ लाख वित्तीय समानीकरण अनुदान उपलब्ध गराउन नेपाल सरकारलाई सिफारिस गरिएकोमा नेपाल सरकारले सोही बमोजिम वित्तीय समानीकरण अनुदान हस्तान्तरणको लागि बजेट विनियोजन गरेको देखिन्छ। त्यसैगरी प्रदेश भित्रका स्थानीय सरकारलाई रु. ७ अर्ब ३४ करोड ६२ लाख वित्तीय समानीकरण अनुदान उपलब्ध गराउन सिफारिस गरिएकोमा नेपाल सरकारले सोही बमोजिम बजेट विनियोजन गरेको देखिन्छ।

वित्तीय हस्तान्तरणका हकमा विनियोजन ऐन, २०७९ र २०८० को दफा ४ मा "मुलुकमा विपद्, कुनै असामान्य परिस्थिति वा अन्य कुनै कारणबाट अनुमान अनुसार राजस्व सङ्कलन हुन नसकेमा वित्तीय समानीकरण अनुदानको पहिलो किस्ता बाहेक अन्य किस्ता सङ्कलित राजस्व लक्ष्य र सोको अनुपातको आधारमा नेपाल सरकारले पुनः निर्धारण गरी हस्तान्तरण गर्न सक्नेछ" भन्ने व्यवहारा रहेकोमा सो विषयलाई आयोगले गम्भीरतापूर्वक लिएको छ। नेपालको संविधानको धारा ६० (३) र धारा २५१ (१) (ख) बमोजिम सङ्घीय सञ्चित कोषबाट प्रदेश र स्थानीय सरकारलाई प्रदान गरिने समानीकरण अनुदानको परिमाण तय गर्ने र सिफारिस गर्ने अधिकार आयोगलाई भएकोमा संविधानको मर्म र भावनासँग फरक पर्ने गरी प्रदेश र स्थानीय सरकारलाई प्रदान गरिने वित्तीय समानीकरण अनुदानको परिमाण तय गर्ने र सिफारिस गर्ने आयोगको अधिकार आफैले प्रयोग गर्ने मनसाय राखी ऐनमा उल्लेख गरेको देखिँदा संविधान अनुसारको कार्य सम्पादन गर्ने व्यवस्थाको सुनिश्चिततामा नेपाल सरकारले ध्यान दिनुपर्ने देखिन्छ। आयोगले गरेका सिफारिसका आधारमा नेपाल सरकारबाट प्रदेश तथा स्थानीय सरकारमा वित्तीय समानीकरण अनुदान रकम हस्तान्तरण गरिनुपर्दछ।

वित्तीय समानीकरण अनुदान उपलब्ध गराइएको रकमलाई प्रदेश तथा स्थानीय सरकारले प्रयोग गर्ने क्षेत्र र प्राथमिकताका सम्बन्धमा समेत आयोगबाट वार्षिक रूपमा गरिएका सिफारिसमा सुझाव प्रदान गरिएको छ। ती सुझावहरूलाई सम्बन्धित प्रदेश तथा स्थानीय सरकारले पालना गर्ने आयोगले अपेक्षा गरेको छ। प्रदेश तथा स्थानीय सरकारले अनुदानको प्राप्ति र त्यसको प्रयोग कुन कार्यक्रम/योजनाका लागि कुन खर्च शीर्षकमा गर्ने वा कुन खर्च शीर्षकमा गरियो भनेर बजेट तथा कार्यक्रमगत रूपमा बजेट वक्तव्य तथा व्यय अनुमानको विवरण (खर्च शीर्षकगत र स्रोतगत समेत) मा स्पष्ट उल्लेख गर्ने गरेको अवस्था नदेखिँदा यसमा सुधार गरी अनुदानको प्राप्ति र त्यसको प्रयोग स्पष्ट उल्लेख हुने प्रणालीको विकास गरी कार्यान्वयन गर्नु पर्ने देखिन्छ।

४.१.२ प्रदेश सरकारबाट स्थानीय सरकारलाई प्रदान गरिने वित्तीय समानीकरण अनुदान सम्बन्धी सिफारिस कार्यान्वयनको अवस्था

प्रदेशले नेपाल सरकारबाट प्राप्त अनुदान र आफ्नो स्रोतबाट उठ्ने राजस्वलाई प्रदेश भित्रका स्थानीय सरकारको खर्चको आवश्यकता र राजस्व क्षमताको आधारमा प्रदेश कानून बमोजिम वित्तीय समानीकरण अनुदान वितरण गर्नुपर्ने संवैधानिक व्यवस्था रहेको छ। त्यस्तो अनुदान सम्बन्धमा सिफारिस गर्ने काम, कर्तव्य र अधिकार राष्ट्रिय प्राकृतिक स्रोत तथा वित्त आयोगको हुने व्यवस्था नेपालको संविधान र अन्य प्रचलित कानून समेतमा गरिएको छ। सोही व्यवस्था बमोजिम वित्तीय समानीकरण अनुदानका सम्बन्धमा आर्थिक वर्ष २०७९/८० र २०८०/८१ को लागि आयोगले गरेका सिफारिस तथा सोको कार्यान्वयनको अवस्था तालिका ४.३ मा प्रस्तुत गरिएको छ।

तालिका ४.३ - आर्थिक वर्ष २०७९/८० र २०८०/८१ को वित्तीय समानीकरण अनुदान सिफारिस तथा सोको कार्यान्वयनको अवस्था

(रु. लाखमा)

क्र. सं.	प्रदेश	आर्थिक वर्ष	आयोगबाट प्रदेश सरकारलाई गरिएको सिफारिस	प्रदेश सरकारबाट गरिएको बजेट विनियोजन	प्रदेश सरकारबाट भएको हस्तान्तरण
१	कर्णाली प्रदेश	२०७९/८०	८०००	८०००	७९४४.९६
		२०८०/८१	८०००	८०००	-

स्रोत: आयोगका सिफारिस, आर्थिक मामिला तथा योजना मन्त्रालय, प्रदेश लेखा नियन्त्रक कार्यालय

आर्थिक वर्ष २०७९/८० र २०८०/८१ का लागि प्रदेश सरकारबाट स्थानीय सरकारलाई हस्तान्तरण गरिने वित्तीय समानीकरण अनुदान आयोगबाट प्रदेश सरकारहरूलाई गरिएका सिफारिस बमोजिम प्रदेश सरकारहरूबाट वित्तीय समानीकरण अनुदान हस्तान्तरणको लागि बजेट विनियोजन गरेको देखिन्छ। तर कर्णाली प्रदेशको प्रदेश लेखा नियन्त्रक कार्यालयबाट प्राप्त प्रारम्भिक विवरण अनुसार आर्थिक वर्ष २०७९/८० मा कर्णाली प्रदेश सरकारबाट स्थानीय सरकारलाई प्रदान गरिने वित्तीय समानीकरण अनुदान आयोगबाट गरिएको सिफारिस बमोजिम रु. १ अर्ब ८० करोड विनियोजन गरेको भए तापनि हस्तान्तरण रु. १ अर्ब ७९ करोड ४५ लाख मात्र भएको देखिन्छ। यसरी आयोगको सिफारिस तथा बजेट विनियोजन भन्दा डोल्पा जिल्लाको काङ्के गाउँपालिका ८६.५ प्रतिशत मात्र तथा सोही जिल्लाको डोल्पो बुद्ध गाउँपालिका, शे फोक्सुण्डो गाउँपालिका, जगदुल्ला गाउँपालिका, मुङ्केचुला गाउँपालिका, त्रिपूरासुन्दरी नगरपालिका, ठूलीभेरी नगरपालिका र छाक्का ताडसोड गाउँपालिकामा ८७.५ प्रतिशत मात्र भएको देखिन्छ भने अन्य स्थानीय सरकारमा आयोगको सिफारिस तथा कर्णाली प्रदेश सरकारले गरेको बजेट विनियोजन अनुसार नै भएको देखिन्छ। प्रदेश लेखा नियन्त्रक कार्यालय, कर्णाली प्रदेशको च.नं. ६७, मिति २०८०/०५/२९ को पत्र र सोसाथ संलग्न कागजातमा प्रदेश लेखा इकाई कार्यालय, डोल्पाले महालेखा नियन्त्रक कार्यालयको प.सं. २०७९/०८० च.नं. १६३, मिति २०८०/०१/१४ को पत्रानुसार डोल्पा जिल्लाका स्थानीय सरकारहरूलाई अन्तिम किस्ता वापतको समानीकरण अनुदान रकम हस्तान्तरण गरेकोले फरक हुन गएको भनी उल्लेख गरिएको छ।

४.१.३ नेपाल सरकारबाट प्रदेश र स्थानीय सरकारलाई प्रदान गरिने सशर्त अनुदानको आधार सम्बन्धी सिफारिस कार्यान्वयनको अवस्था

अन्तर-सरकारी वित्त व्यवस्थापन ऐन, २०७४ को दफा ९ को उपदफा (१) मा “नेपाल सरकारले प्रदेश वा स्थानीय तह वा नेपाल सरकारको कुनै योजना कार्यान्वयन गर्न संविधानको धारा २५१ को उपधारा (१) को खण्ड (ग) बमोजिम आयोगले तोकेको आधार बमोजिम प्रदेश तथा स्थानीय तहलाई सशर्त अनुदान प्रदान गर्नेछ” भन्ने कानुनी व्यवस्था रहेको छ। सोही ऐनको दफा ९ को उपदफा (२) मा “उपदफा (१) बमोजिम सशर्त अनुदान प्रदान गर्दा नेपाल सरकारले योजना कार्यान्वयन गर्ने सम्बन्धमा आवश्यक शर्त तोक्नेछ र सम्बन्धित प्रदेश तथा स्थानीय तहले त्यस्तो शर्तको पालना गर्नु पर्नेछ” भन्ने व्यवस्था गरिएको छ भने उपदफा (३) मा “प्रदेशले स्थानीय तहलाई प्रदेश कानून बमोजिम आयोगले तोकेको आधार बमोजिम सशर्त अनुदान प्रदान गर्नेछ” भन्ने व्यवस्था उल्लेख छ।

तदनुरूप आयोगबाट आर्थिक वर्ष २०८०/८१ का लागि नेपाल सरकारबाट प्रदेश र स्थानीय सरकारलाई प्रदान गरिने सशर्त अनुदानको आधार सम्बन्धमा नेपालको संविधान, राष्ट्रिय प्राकृतिक स्रोत तथा वित्त आयोग ऐन, २०७४ र अन्तर-सरकारी वित्त व्यवस्थापन ऐन, २०७४ बमोजिम राष्ट्रिय नीति तथा कार्यक्रम, मानक, पूर्वाधारको अवस्था अनुसार सशर्त अनुदानको पाँचवटा आधार तयार गरी नेपाल सरकारलाई सिफारिस गरिएको थियो। आयोगले सिफारिस गरेको आधार अनुसार नेपाल सरकारले सशर्त अनुदान हस्तान्तरण गरे/नगरेको विषयमा अध्ययन गर्न तथ्याङ्क माग गरिएकोमा नेपाल

सरकार, अर्थ मन्त्रालयबाट तथ्याङ्क उपलब्ध नगराईएको हुँदा आयोगको सिफारिस अनुरूप सशर्त अनुदान हस्तान्तरण भए/नभएको विश्लेषण गर्न सकिएन। तथापि, प्रदेश तथा स्थानीय सरकारहरूसँगको अन्तर्क्रिया तथा छलफलबाट प्रदेश तथा स्थानीय सरकारको एकल अधिकारको सूचीभित्र रहेका कार्य जिम्मेवारीसँग सम्बन्धित विषयहरूमा समेत सशर्त अनुदानका कार्यक्रम / आयोजना / परियोजना तथा रकम नै तोकेर पठाउने गरेको पाइएको छ।

आयोगले सशर्त अनुदानको रकम आयोजना वा क्रियाकलापगत रूपमा विनियोजन नगरी एकमुष्ट अनुदान (block grants) उपलब्ध गराउन नेपाल सरकारलाई सिफारिस गरेको थियो। सोही अनुरूप, नेपाल सरकारले आर्थिक वर्ष २०८०/८१ को बजेट वक्तव्यको बुँदा नम्बर ६० मा नेपालको संविधान बमोजिम सङ्घ प्रदेश र स्थानीय सरकारको अधिकार सूचीमा परेका तत् तत् तहबाट कार्यान्वयन हुने गरी राजस्व बाँडफाँट तथा अनुदान हस्तान्तरण हुने व्यवस्था मिलाएको उल्लेख छ। तर, नेपाल सरकारबाट प्रदेश र स्थानीय सरकारमा हस्तान्तरण गरिएको सशर्त अनुदानका कार्यक्रमहरू हेर्दा स-साना, टुक्रे कार्यक्रम / आयोजना / परियोजनामा सशर्त अनुदान पठाउने अभ्यास कायमै रहेको देखियो।

साथै, प्रदेश तथा स्थानीय सरकारले पनि आफ्नो एकल अधिकार भित्रको कार्यक्रममा बजेट विनियोजन गर्ने हुँदा कतिपय अवस्थामा कार्यक्रममा दोहोरोपना समेत हुन गई उपलब्ध सीमित स्रोत र साधनको महत्तम उपयोग गर्ने अवसरबाट मुलुक बञ्चित हुने देखिन्छ। यस्तो अभ्यासले सङ्घीय इकाईहरूको स्थापना, सङ्घीय शासन प्रणाली र वित्तीय सङ्घीयताको मूल मर्मलाई आत्मसात गर्न सक्दैन।

बजेट तर्जुमा गर्दा नै प्रदेश तथा स्थानीय सरकारमा प्रदान गरिने सशर्त अनुदानका कार्यक्रम तथा रकम शुरूमा एकै पटक विनियोजन गर्नु पर्ने र विपद्जन्य अवस्था, महामारी वा अन्य आकस्मिक परिस्थितिको रोकथाम, नियन्त्रण, प्रतिकार्य तथा पुनर्स्थापना गर्नुपरेको अवस्थामा बाहेक आर्थिक वर्षको बीचमा कुनै पनि नयाँ कार्यक्रम वा आयोजनाहरू कार्यान्वयन गर्न थप सशर्त अनुदान हस्तान्तरण गर्न नहुने साथै, सशर्त अनुदान अन्तर्गतका कार्यक्रम वा आयोजनाहरू कार्यान्वयन गर्न पर्याप्त समय सुनिश्चित गर्नका लागि आर्थिक वर्षको उत्तरार्द्धमा वा अन्त्यमा सशर्त अनुदानका कार्यक्रम वा आयोजनाहरू तथा रकम पठाउने कार्य गर्न नहुने भए तापनि कतिपय अवस्थामा यसको प्रतिकूल हुने गरी प्रदेश तथा स्थानीय सरकारमा सशर्त अनुदान प्रदान गर्ने गरेको देखिन्छ।

क. प्रदेशगत सशर्त अनुदान हस्तान्तरणको अवस्था

आर्थिक वर्ष २०७९/८० मा प्रदेशगत सशर्त अनुदानका लागि भएको बजेट व्यवस्था र महालेखा नियन्त्रकको कार्यालयबाट प्राप्त प्रारम्भिक तथ्यांक अनुसार कर्णाली प्रदेश सरकारलाई विनियोजित रकम रु. ५ अर्ब ६९ करोड ६७ लाख रहेकोमा रु. ३ अर्ब ३९ करोड १३ लाख (६० प्रतिशत) हस्तान्तरण भएको देखिन्छ।

ख. स्थानीय सरकारमा सशर्त अनुदान हस्तान्तरणको अवस्था

आर्थिक वर्ष २०७९/८० मा कर्णाली प्रदेश भित्रका स्थानीय सरकारलाई सशर्त अनुदान हस्तान्तरणका लागि रु. १६ अर्ब ९६ करोड ३३ लाख बजेट विनियोजन गरेको र महालेखा नियन्त्रकको कार्यालयबाट प्राप्त प्रारम्भिक तथ्यांक अनुसार रु. १८ अर्ब ४३ करोड ४६ लाख (९ प्रतिशत बढी) हस्तान्तरण गरिएको देखिन्छ (तालिका ४.४)। स्थानीय सरकारले न्यूनतम रु. ५ करोड ५५ लाखदेखि रु. ५४ करोड ६५ लाख प्राप्त गर्ने गरी सशर्त अनुदान हस्तान्तरणका लागि बजेट विनियोजन गरिएकोमा हस्तान्तरण हुँदा न्यूनतम रु. ५ करोड ९५ लाखदेखि रु. ६१ करोड ६६ लाख प्राप्त गर्ने गरी भएको देखिन्छ। अर्को शब्दमा स्थानीय सरकारमा विनियोजन रकमको ८९ प्रतिशत देखि १५८ प्रतिशतसम्म हस्तान्तरण भएको देखिन्छ।

तालिका ४.४ - नेपाल सरकारबाट कर्णाली प्रदेश भित्रका स्थानीय सरकारमा भएको सशर्त अनुदानको बजेट विनियोजन तथा हस्तान्तरण

(रु. लाखमा)

विवरण	स्थानीय सरकार	न्यूनतम	अधिकतम	जम्मा
विनियोजन रकम	७९	५५५	५४६५	१६९६३३
हस्तान्तरण रकम	७९	५९५	६१६६	१८४३४६
विनियोजन रकम अनुसार हस्तान्तरण प्रतिशत		८९	१५८	१०९

स्रोत: अर्थ मन्त्रालय, महालेखा नियन्त्रक कार्यालय

४.१.४ प्रदेश सरकारबाट स्थानीय सरकारलाई प्रदान गरिने सशर्त अनुदानको आधार सम्बन्धी सिफारिस कार्यान्वयनको अवस्था

अन्तर-सरकारी वित्त व्यवस्थापन ऐन, २०७४ को दफा ९ को उपदफा (३) मा प्रदेशले स्थानीय सरकारलाई प्रदेश कानून बमोजिम आयोगले तोकेको आधार बमोजिम सशर्त अनुदान प्रदान गर्नेछ भन्ने व्यवस्था उल्लेख छ। नेपालको संविधान, राष्ट्रिय प्राकृतिक स्रोत तथा वित्त आयोग ऐन, २०७४ र अन्तर-सरकारी वित्त व्यवस्थापन ऐन, २०७४ बमोजिम आर्थिक वर्ष २०७९/८० र २०८०/८१ को लागि आयोगले प्रदेश सरकारबाट स्थानीय सरकारलाई प्रदान गरिने सशर्त अनुदानका चारवटा आधार सम्बन्धित प्रदेश सरकारलाई सिफारिस गरेको थियो। आयोगले सिफारिस गरेको आधार अनुसार प्रदेश सरकारले सशर्त अनुदान हस्तान्तरण गरे/नगरेको विषयमा अध्ययन गर्न तथ्याङ्क माग गरिएकोमा प्रदेश सरकारबाट तथ्याङ्क उपलब्ध नगराईएको हुँदा आयोगको सिफारिस अनुरूप सशर्त अनुदान हस्तान्तरण भए/नभएको विश्लेषण गर्न नसकिएकाले प्रदेश सरकारबाट प्राप्त एकमुष्ट सशर्त अनुदानको बजेट विनियोजन तथा हस्तान्तरणको रकमको आधारमा विश्लेषण गरिएको छ।

आर्थिक वर्ष २०७९/८० मा कर्णाली प्रदेश सरकारले स्थानीय सरकारलाई हस्तान्तरण गर्ने गरी सशर्त अनुदानको बजेट विनियोजन गरेको देखिँदैन तर बजेट हस्तान्तरण हुँदा सबै स्थानीय सरकारमा हस्तान्तरण गरेको देखिन्छ। यसरी हस्तान्तरणलाई हेर्दा कुनै स्थानीय सरकारमा न्यूनतम रु. ५० लाख ५४ हजार गरेको देखिन्छ भने अधिकतम रु. २ अर्ब ९९ करोड १९ लाख १५ हजारसम्म हस्तान्तरण गरेको देखिन्छ।

आर्थिक वर्ष २०८०/८१ मा कर्णाली प्रदेश सरकारले स्थानीय सरकारलाई न्यूनतम रु. १ करोड १९ लाख ५३ हजार देखि अधिकतम रु. ३१ करोड २९ लाख ९० हजार हस्तान्तरण गर्ने गरी जम्मा रु. २ अर्ब ८८ करोड २४ लाख ४० हजार बजेट विनियोजन गरेको छ।

बजेट तर्जुमा गर्दा नै स्थानीय सरकारमा प्रदान गरिने सशर्त अनुदानका सबै कार्यक्रम वा आयोजनाहरू स्पष्ट उल्लेख गरी त्यसको रकम बजेटमा समावेश गरी शुरूमै एकै पटक विनियोजन गर्नु पर्ने र विपद्जन्य अवस्था, महामारी वा अन्य आकस्मिक परिस्थितिको रोकथाम, नियन्त्रण, प्रतिकार्य तथा पुनर्स्थापना गर्नुपरेको अवस्थामा बाहेक आर्थिक वर्षको बीचमा कुनै पनि नयाँ कार्यक्रम वा आयोजनाहरू कार्यान्वयन गर्न थप सशर्त अनुदान हस्तान्तरण गर्न नहुने साथै, सशर्त अनुदान अन्तर्गतका कार्यक्रम वा आयोजनाहरू कार्यान्वयन गर्न पर्याप्त समय सुनिश्चित गर्नका लागि आर्थिक वर्षको उत्तरार्द्धमा वा अन्त्यमा सशर्त अनुदानका कार्यक्रम वा आयोजनाहरू तथा रकम पठाउने कार्य गर्न नहुने भए तापनि कतिपय प्रदेश सरकारबाट यसको प्रतिकूल हुने गरी र स-साना क्रियाकलापको नाम नै किटान गरी सशर्त अनुदान स्थानीय सरकारलाई हस्तान्तरण गरेको देखियो। अतः यसतर्फ सबै प्रदेश सरकारले आगामी दिनमा सुधार गर्दै जानुपर्ने देखिन्छ।

४.२ आन्तरिक ऋणको सीमा सम्बन्धी सिफारिस कार्यान्वयनको अवस्था

नेपालको संविधानको धारा २५१ को उपधारा (१) को खण्ड (च) मा आयोगको काम, कर्तव्य र अधिकार अन्तर्गत “समष्टिगत आर्थिक सूचकहरूको विश्लेषण गरी सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय सरकारले लिन सक्ने आन्तरिक ऋणको सीमा सिफारिस गर्ने” व्यवस्था रहेको छ। अन्तर-सरकारी वित्त व्यवस्थापन ऐन, २०७४ को दफा १४ को उपदफा (१) मा नेपाल सरकार, प्रदेश तथा स्थानीय सरकारले आयोगले सिफारिस गरेको सीमाभित्र रही आन्तरिक ऋण लिन सक्ने व्यवस्था उल्लेख छ। त्यस्तै स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐन, २०७४ को दफा ६८ को उपदफा (१) मा गाउँपालिका तथा नगरपालिकाले राष्ट्रिय प्राकृतिक स्रोत तथा वित्त आयोगको सिफारिसको सीमाभित्र रही सम्बन्धित सभाबाट स्वीकृत गराई उत्पादनशील, रोजगारमूलक, आन्तरिक आयवृद्धि तथा पूँजीगत कार्यको लागि आन्तरिक ऋण लिन सक्ने व्यवस्था रहेको छ। आयोगबाट उल्लिखित संवैधानिक एवम् कानुनी व्यवस्था बमोजिम आर्थिक वर्ष २०७९/८० र २०८०/८१ को लागि नेपाल सरकार, प्रदेश तथा स्थानीय सरकारले लिन सक्ने आन्तरिक ऋणको सीमा सिफारिस गरिएको थियो। आर्थिक वर्ष २०७९/८० को लागि गरिएको त्यस्तो सिफारिसको कार्यान्वयन अवधि व्यतीत भइसकेको छ भने आर्थिक वर्ष २०८०/८१ को लागि गरिएको सिफारिसको हकमा आन्तरिक ऋण परिचालन गरेर खर्च व्यहोर्ने स्रोतको अनुमान बजेटमा भइसकेको र ऋण उठाउने सम्बन्धी कार्य चालु आर्थिक वर्षभित्र क्रमशः हुनेछ। आयोगले गरेको आन्तरिक ऋणको सीमा सम्बन्धी सिफारिस कार्यान्वयनको अवस्था देहाय अनुसार रहेको छः

४.२.१ नेपाल सरकारले लिन सक्ने आन्तरिक ऋणको सीमा सम्बन्धी सिफारिस कार्यान्वयनको अवस्था

आयोगले आर्थिक वर्ष २०७९/८० को लागि नेपाल सरकारले तत्कालको समष्टिगत आर्थिक स्थिति, प्रदेश तथा स्थानीय सरकारले परिचालन गर्ने आन्तरिक ऋणको अवस्था र बजारको स्थिति समेत विश्लेषण गरी आर्थिक वर्ष २०७८/७९ को प्रक्षेपित कुल गार्हस्थ्य उत्पादनको ५.५ प्रतिशतमा नबढ्ने गरी आन्तरिक ऋण उठाउने र सोको उपयोग अधिकतम पूँजी निर्माणमा परिचालन गर्ने गरी सिफारिस गरेको थियो। त्यसैगरी आयोगले आर्थिक वर्ष २०७९/८० को लागि नेपाल सरकारले तत्कालको समष्टिगत आर्थिक स्थिति, प्रदेश तथा स्थानीय सरकारले परिचालन गर्ने आन्तरिक ऋणको परिमाण र बजारको स्थिति समेत विश्लेषण गरी तीनै तहले उठाउने कुल आन्तरिक ऋण आर्थिक वर्ष २०८०/८१ को अनुमानित गार्हस्थ्य उत्पादनको ५ प्रतिशतमा नबढ्ने सुनिश्चित गरी परिचालन गर्ने गरी सिफारिस गरेको थियो।

आर्थिक वर्ष २०७९/८० मा नेपाल सरकारले आन्तरिक ऋण उठाउन राखेको लक्ष्य रु. २ खर्ब ५६ अर्ब मध्ये रु. २ खर्ब ५५ अर्ब ९९ करोड ७७ लाख ऋण उठाएको देखिन्छ। राष्ट्रिय तथ्याङ्क कार्यालयबाट तयार गरिएको उक्त आर्थिक वर्षको प्रारम्भिक कुल गार्हस्थ्य उत्पादन रु. ५३ खर्ब ८१ अर्ब अनुमान गरेकोमा सोको अनुपातमा आन्तरिक ऋणको हिस्सा ४.७६ प्रतिशत हुन आउँछ जुन आयोगले गरेको सिफारिसको सीमाभित्र रहेको देखिन्छ।

आन्तरिक ऋणको उपयोगका सम्बन्धमा विश्लेषण गर्दा नेपाल सरकारले व्यय अनुमानको विवरण (खर्च शीर्षकगत र स्रोतगत समेत) मा आन्तरिक ऋण परिचालन गरेर खर्च व्यहोर्ने गरी स्पष्टसँग स्रोत छुट्ट्याएर आयोजना तथा कार्यक्रम तर्जुमा तथा रकम विनियोजन र कार्यान्वयन गर्ने गरेको देखिएन। यसले गर्दा आयोगले आन्तरिक ऋणलाई बढी भन्दा बढी पूँजी निर्माणमा परिचालन गर्न सिफारिस गरेको भए तापनि सोको परिचालन कुन परियोजनामा के प्रयोजनका लागि गरिएको थियो र के उपलब्धी हासिल भयो भनी यकिन गर्न सक्ने अवस्था रहेन।

४.२.२ प्रदेश सरकारले लिन सक्ने आन्तरिक ऋणको सीमासम्बन्धी सिफारिस कार्यान्वयनको अवस्था

आयोगले आर्थिक वर्ष २०७९/८० मा सङ्घीय सरकारबाट प्राप्त हुने राजस्व बाँडफाँट र प्रदेश सरकारको आन्तरिक स्रोतबाट प्राप्त हुने राजस्वको योगफलको १२ प्रतिशतमा नबढ्ने गरी आन्तरिक ऋण उठाउन र त्यसको उपयोग पूँजी निर्माण र

दीर्घकालीन लाभका क्षेत्रमा परिचालन गर्ने तर साधारण प्रकृतिका र प्रशासनिक खर्चका लागि नगर्ने गरी सिफारिस गरिएको थियो। जसअनुसार कर्णाली प्रदेशले आन्तरिक ऋणबाट खर्च व्यहोर्ने गरी बजेट अनुमान गरेको पाइएन। अन्तर-सरकारी वित्त व्यवस्थापन ऐन, २०७४ को दफा १४ मा प्रदेश सरकारले आन्तरिक ऋण लिनु अघि नेपाल सरकारको सहमति लिनुपर्ने व्यवस्था रहेको छ। यस अनुसार प्रदेश सरकारले आर्थिक वर्ष २०७९/८० मा आन्तरिक ऋण उठाउन नेपाल सरकारको सहमति लिए नलिएको सम्बन्धमा विवरण उपलब्ध गराईदिन नेपाल सरकार, अर्थ मन्त्रालयसँग अनुरोध गरिएकोमा अर्थ मन्त्रालय, वित्तीय सङ्घीयता समन्वय महाशाखाको च.नं. १२, मिति २०८०/०४/२६ को पत्रबाट उक्त आर्थिक वर्षमा पनि कुनै पनि प्रदेशले आन्तरिक ऋणको लागि सहमति लिएको नदेखिएको भनी लेखी आएको, साथै प्रदेशहरूले ऋण लिन आवश्यक पर्ने थप कानुनी, संरचनात्मक र प्रक्रियागत व्यवस्था गर्न बाँकी नै रहेकोले प्रदेश सरकारले आन्तरिक ऋण परिचालन गरेको देखिँदैन।

आर्थिक वर्ष २०८०/८१ को लागि प्रदेश सरकारले पेश गरेका वार्षिक बजेट तथा कार्यक्रम र आय-व्ययको विवरण अनुसार कर्णाली प्रदेशले आन्तरिक ऋणबाट खर्च व्यहोर्ने गरी अनुमान गरेको छैन। साथै, अन्तर सरकारी वित्त व्यवस्थापन ऐन, २०७४ को दफा १५ को उपदफा (३) बमोजिम नेपाल सरकारबाट कुनैपनि प्रदेशले ऋणका लागि अनुरोध गरेको नदेखिएको भनी अर्थ मन्त्रालय, वित्तीय सङ्घीयता समन्वय महाशाखाको च.नं. १२, मिति २०८०/०४/२६ को पत्रबाट लेखी आएको छ।

आन्तरिक ऋणबाट खर्च व्यहोर्ने गरी बजेट अनुमान गर्दा र आन्तरिक ऋण उठाउदा आयोगले सिफारिस गरेको सीमाभित्रै रहनु पर्दछ। आन्तरिक ऋणको परिचालन कुन कार्यक्रम तथा आयोजनाको लागि गर्ने भनेर तथ्याङ्कगत रूपमा सम्बन्धित प्रदेशको बजेट वक्तव्य तथा व्यय अनुमानको विवरण (खर्च शीर्षकगत र स्रोतगत समेत) मा स्पष्ट उल्लेख भएको अवस्था देखिएन। यसले गर्दा आयोगले आन्तरिक ऋणलाई बढीभन्दा बढी पूँजी निर्माणमा परिचालन गर्न सिफारिस गरेको भए तापनि सोको परिचालन कुन कार्यक्रम तथा आयोजनामा के प्रयोजनका लागि गर्ने र के कस्ता उपलब्धी हासिल होला भनी अनुमान गर्न सक्ने अवस्था रहँदैन। आगामी दिनमा वार्षिक बजेट तथा कार्यक्रम तर्जुमा गर्दाको चरणदेखि नै प्रदेश सरकारले यस तर्फ विशेष सुधार गर्नुपर्ने देखिन्छ। त्यस्तै बजेट विनियोजन र स्रोत व्यवस्थापनको अनुमान अनुरूप आन्तरिक ऋण उठाउँदै गर्दा आन्तरिक ऋण परिचालन गरिने योजनाको कार्यान्वयन स्थिति (खर्चको अवस्था) सँग तादात्म्यता कायम गर्नु पर्दछ। साथै प्रदेशहरूले ऋण लिन आवश्यक पर्ने थप कानुनी, संरचनात्मक र प्रक्रियात्मक व्यवस्था गर्न बाँकी नै रहेको देखिँदा यथाशीघ्र यसको व्यवस्था गर्नुपर्ने देखिन्छ।

४.२.३ स्थानीय सरकारले लिन सक्ने आन्तरिक ऋणको सीमा सिफारिस कार्यान्वयनको अवस्था

आर्थिक वर्ष २०७९/८० र २०८०/८१ का लागि स्थानीय सरकारले लिन सक्ने आन्तरिक ऋणको सीमालाई प्रत्येक स्थानीय सरकारले नेपाल सरकार तथा प्रदेश सरकारबाट प्राप्त गर्ने राजस्व बाँडफाँट र आफ्नो आन्तरिक स्रोतबाट प्राप्त हुने राजस्वको योगफलको १२ प्रतिशतमा नबढ्ने गरी आन्तरिक ऋण उठाउन सक्ने गरी आयोगले सिफारिस गरेको थियो। त्यसरी उठाइने ऋण रकमलाई पूँजी निर्माण र दीर्घकालीन लाभका क्षेत्रमा उपयोग गर्ने, ऋण लगानी गरी सञ्चालन हुने योजनाबाट प्राप्त हुने प्रतिफलबाट सो योजनामा गरिएको ऋण लगानीको साँवा र ब्याज भुक्तानी गर्ने सुनिश्चित भएका योजनामा मात्र आन्तरिक ऋण उपयोग गर्ने, साधारण प्रकृतिका र प्रशासनिक खर्चका लागि तथा अनुत्पादक क्षेत्रमा आन्तरिक ऋण उपयोग नगर्ने गरी सिफारिस गरिएको थियो।

अन्तर-सरकारी वित्त व्यवस्थापन ऐन, २०७४ को दफा १४ मा स्थानीय सरकारले आन्तरिक ऋण लिनु अघि नेपाल सरकारको सहमति लिनुपर्ने व्यवस्था रहेको छ। यस अनुसार स्थानीय सरकारले आर्थिक वर्ष २०७९/८० मा आन्तरिक ऋण उठाउन नेपाल सरकारको सहमति लिए नलिएको सम्बन्धमा विवरण उपलब्ध गराइदिन नेपाल सरकार, अर्थ मन्त्रालयसँग अनुरोध गरिएकोमा अर्थ मन्त्रालय, वित्तीय सङ्घीयता समन्वय महाशाखाको च.नं. १२, मिति २०८०/०४/२६ को पत्रबाट उक्त आर्थिक वर्षमा पनि कुनै पनि स्थानीय सरकारले आन्तरिक ऋणको लागि सहमति लिएको नदेखिएको भनी

लेखी आएको, साथै स्थानीय सरकारले ऋण लिन आवश्यक पर्ने थप कानूनी, संरचनात्मक र प्रक्रियागत व्यवस्था गर्न बाँकी नै रहेकोले कुनै पनि स्थानीय सरकारले आन्तरिक ऋण परिचालन गर्न सक्ने अवस्था देखिएन।

अन्य कानून बमोजिम ऋण परिचालन गर्न सक्ने निकायले गर्ने ऋण लगानीको रकमलाई समेत आयोगले सिफारिस गरेको सम्बन्धित सङ्घीय इकाइको आन्तरिक ऋणको सीमाभित्र व्यवस्थित गर्नु पर्दछ भनी आयोगले सुझाव दिएको थियो। आर्थिक वर्ष २०७९/८० मा कर्णाली प्रदेशभित्रको भेरीगङ्गा नगरपालिका, सुर्खेतले रु. १ करोड ३५ लाख ४५ हजार ७ सय ८ नगर विकास कोषबाट ऋण लिएको देखिएको छ।

आन्तरिक ऋण सङ्कलन सम्बन्धी स्वचालित एकीकृत तथ्याङ्क प्रणालीको अभावमा आर्थिक वर्ष २०८०/८१ मा बजेट पेश गर्ने स्थानीय सरकारले आन्तरिक ऋण सङ्कलन गर्न राखेको लक्ष्य सम्बन्धी विवरण उल्लेख गर्न सकिएन।

४.३ राजस्व बाँडफाँट सम्बन्धी सिफारिस कार्यान्वयनको अवस्था

नेपालको संविधानको धारा ६० मा सङ्घ, प्रदेश तथा स्थानीय सरकारबीच राजस्व बाँडफाँटको स्पष्ट व्यवस्था रहेको छ। नेपालको संविधानको धारा २५१ को उपधारा (१) को खण्ड (क) मा राष्ट्रिय प्राकृतिक स्रोत तथा वित्त आयोगको काम, कर्तव्य र अधिकार अन्तर्गत “संविधान र कानून बमोजिम सङ्घीय सञ्चित कोषबाट सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय सरकारबीच राजस्वको बाँडफाँट गर्ने विस्तृत आधार र ढाँचा निर्धारण गर्ने” उल्लेख छ। राष्ट्रिय प्राकृतिक स्रोत तथा वित्त आयोग ऐन, २०७४ को दफा १५ को उपदफा (१) बमोजिम यस आयोगले नेपाल सरकार, प्रदेश तथा स्थानीय सरकारबीच र प्रदेश तथा स्थानीय सरकारबीच राजस्वको बाँडफाँट गर्ने विस्तृत आधार र ढाँचा निर्धारण गरी नेपाल सरकारमा सिफारिस गर्नुपर्ने दायित्व सहित बाँडफाँटका विभिन्न ७ वटा आधारहरू समेत दिएको छ।

अन्तर-सरकारी वित्त व्यवस्थापन ऐन, २०७४ को दफा ६ ले सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय सरकारबीचमा मूल्य अभिवृद्धि कर तथा अन्तःशुल्कको बाँडफाँटको अनुपात निर्धारण तथा राजस्व रकम हस्तान्तरणको प्रक्रिया सम्बन्धी व्यवस्था गरेको छ। तदनुरूप सङ्घीय विभाज्य कोषमा सङ्कलन भएको मूल्य अभिवृद्धि कर र आन्तरिक उत्पादनबाट उठेको अन्तःशुल्क रकममध्ये सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय सरकारबीचमा क्रमशः ७०, १५ र १५ प्रतिशतको अनुपातमा बाँडफाँट गर्नु पर्दछ। त्यसै गरी आयोगले निर्धारण गरेको आधार र ढाँचा बमोजिम प्रदेश विभाज्य कोषमा र स्थानीय विभाज्य कोषमा जम्मा भएको रकम प्रत्येक प्रदेश र स्थानीय सरकारबीचमा बाँडफाँट गर्नु पर्दछ।

४.३.१ मूल्य अभिवृद्धि कर तथा अन्तःशुल्क बाँडफाँट सम्बन्धी सिफारिस कार्यान्वयनको अवस्था

आयोगको मिति २०७६/११/२९ को निर्णय अनुसार आर्थिक वर्ष २०७७/७८ देखि लागू हुने गरी आगामी पाँच वर्ष (आर्थिक वर्ष २०८१/८२) सम्मका लागि राजस्व बाँडफाँट सम्बन्धी सिफारिस गरिएको थियो। महालेखा नियन्त्रक कार्यालयबाट प्राप्त प्रारम्भिक विवरण अनुसार आर्थिक वर्ष २०७९/८० को असार १५ गतेसम्म सङ्घीय विभाज्य कोषमा मूल्य अभिवृद्धि कर तथा आन्तरिक उत्पादनबाट सङ्कलित अन्तःशुल्क राजस्व करिव रु. ३ खर्ब ५८ अर्ब ८६ करोड जम्मा भएकोमा ऐनको व्यवस्था बमोजिम १५ प्रतिशतले हुने रु. ५३ अर्ब ८३ करोड प्रदेश विभाज्य कोषमा र सोही अनुपातको रकम स्थानीय विभाज्य कोषमा हस्तान्तरण भएको देखियो। तर, २०८० असार १५ गतेदेखि असार मसान्तसम्म विभाज्य कोषमा जम्मा भएको राजस्व सोही आर्थिक वर्षभित्र विभाजन नगरी असार मसान्तपछि विभाजन गरी हस्तान्तरण गर्ने अभ्यासबाट सम्बन्धित आर्थिक वर्षको वास्तविक राजस्व बाँडफाँटको परिमाण यकिन गर्न एवम् प्रदेश तथा स्थानीय सरकारको राजस्व आम्दानी र स्रोतको प्रतिवेदन गर्न कठिन पर्न जाने देखिएको छ।

तालिका ४.५ - सङ्घीय विभाज्य कोष र सोको बाँडफाँटको विवरण

(रु. लाखमा)

विवरण	आ.व. २०७९/८०		
	अनुमानित रकम		असार १५ गतेसम्म सङ्कलित रकम
	सिलिङ्ग अनुसार	विनियोजन अनुसार*	
मूल्य अभिवृद्धि कर तथा आन्तरिक अन्तःशुल्क	४,९६,६६,६७	५,२७,५२,९७	३,५८,८५,९९
सङ्घीय विभाज्य कोषबाट सङ्घीय सञ्चित कोषमा दाखिला	३,४७,६६,६७	३,६९,२७,०७	२,५९,२०,९३
सङ्घीय विभाज्य कोषबाट प्रदेश विभाज्य कोषमा हस्तान्तरण	७४,५०,००	७९,९२,९५	५३,८२,८९
सङ्घीय विभाज्य कोषबाट स्थानीय विभाज्य कोषमा हस्तान्तरण	७४,५०,००	७९,९२,९५	५३,८२,८९

* आ.व. २०७९/८० को बजेट वक्तव्यको अनुसूची १ मा उल्लेखित मु.अ.कर र बाँडफाँट हुने अन्तःशुल्कको अनुमानित विवरण अनुसार गणना गरिएको
स्रोत: अर्थ मन्त्रालय, महालेखा नियन्त्रक कार्यालय

सङ्घीय सरकारले राजस्व सङ्कलनको लागि अनुमान गरेको लक्ष्य बमोजिम राष्ट्रिय प्राकृतिक स्रोत तथा वित्त आयोगले सिफारिस गरेको राजस्व बाँडफाँटको हिस्सा अनुसार हिसाब गरी हुन आउने रकम प्रदेश तथा स्थानीय सरकारलाई राजस्व बाँडफाँटको सिलिङ्ग उपलब्ध गराउने गरिएको अवस्था छ। तालिका ४.५ मा प्रस्तुत तथ्याङ्कको विश्लेषण गर्दा स्रोत अनुमान समितिले अनुमान गरी प्रदेश तथा स्थानीय सरकारलाई दिएको सिलिङ्ग भन्दा फरक अनुमानमा बजेट विनियोजन गरिएको र सो अनुरूप राजस्व सङ्कलन हुन नसकेको देखिन्छ। यसरी प्रदेश तथा स्थानीय सरकारले प्राप्त गर्नसक्ने राजस्व बाँडफाँटको सिलिङ्गको आधारमा आफ्नो कार्यक्रमहरू तय गरी प्रदेश तथा नगर/गाउँ सभाबाट स्वीकृत गराई कार्यान्वयनमा लैजाने गर्दछन्। तर पछि सङ्घीय सरकारले यथार्थमा गरेको राजस्व सङ्कलनको आधारमा मात्र राजस्व बाँडफाँट बापतको रकम हस्तान्तरण हुने हुँदा अनुमानित लक्ष्यको तुलनामा राजस्व सङ्कलन कम भएको अवस्थामा प्रदेश तथा स्थानीय सरकारले राजस्व बाँडफाँटबाट प्राप्त हुने रकमबाट कार्यान्वयन गर्ने गरी तय गरेका कार्यक्रमहरू प्रभावित भएका, भुक्तानी गर्न नसकिँदा स्थानीय सरकारको साख माथि नै प्रश्नचिन्ह खडा भएको भन्ने जस्ता गुनासो आयोग समक्ष निरन्तर आइरहेको अवस्था छ।

आयोगले विगत वर्षमा राष्ट्रिय तथा अन्तराष्ट्रिय रूपमा इ-कमर्स (e-commerce) को माध्यमबाट व्यवसाय सञ्चालन गर्ने व्यवसायी तथा प्रणाली विकासकर्ता (System developer) समेतलाई करको दायरामा ल्याउनु पर्ने साथै डिजिटल प्लेटफर्म (जस्तै फेसबुक, ट्वीटर, भाईबर, ईन्स्टाग्राम आदि) मा गरिने नेपाली उत्पादन तथा सेवाको विज्ञापन सम्बन्धी कारोबारलाई कानून निर्माण गरी राजस्वको दायरामा समेट्नु पर्ने सुझाव दिइएकोमा नेपाल सरकारले आर्थिक ऐन, २०७९ मा सम्बोधन गरिएको देखिन्छ।

४.३.२ सवारी साधन करको बाँडफाँट सम्बन्धी सिफारिस कार्यान्वयनको अवस्था

प्रदेश र स्थानीय सरकार दुवैको अधिकार सूचीमा परेका राजस्वको स्रोतहरू मध्ये अन्तर-सरकारी वित्त व्यवस्थापन ऐन, २०७४ को दफा ५ बमोजिम प्रदेशले दर निर्धारण तथा राजस्व सङ्कलन गर्ने जिम्मेवारी पाएको सवारी साधन कर सोही ऐनको दफा ६क अनुसार प्रदेश विभाज्य कोषमा जम्मा गर्ने व्यवस्था छ। प्रदेश विभाज्य कोषमा जम्मा भएको रकममध्ये ६० प्रतिशत रकम प्रदेश सञ्चित कोषमा र बाँकी ४० प्रतिशत रकम आयोगले निर्धारण गरी सिफारिस गरेको आधार र ढाँचा बमोजिम सम्बन्धित प्रदेशभित्रका स्थानीय सरकारहरूलाई मासिक रूपमा उपलब्ध गराउनुपर्ने व्यवस्था रहेको छ। प्रदेशले सवारी साधन कर बापत सङ्कलन गरेको राजस्व र सोको बाँडफाँट सम्बन्धी प्रारम्भिक तथ्याङ्क आयोगले कर्णाली प्रदेश लेखा नियन्त्रक कार्यालयबाट प्राप्त गरेको छ, जसअनुसार आर्थिक वर्ष २०७९/८० मा प्रदेश सरकारले सवारी साधन कर बापत रु. १४ करोड ७८ लाख ४० हजार सङ्कलन गर्ने लक्ष्य राखेकोमा २०८० असार मसान्त सम्म यथार्थ असुली रु. १९ करोड ५५ लाख गरेको देखिन्छ। तर राजश्व व्यवस्थापन सूचना प्रणालीमा भएको समस्याका कारण प्राप्त राजश्व रकम समयमा संचित कोष खाताहरूमा ट्रान्सफर हुन नसकेको भन्ने ब्यहोरा उल्लेख गरिएको छ।

४.४ प्राकृतिक स्रोतबाट प्राप्त रोयल्टी बाँडफाँट सम्बन्धी सिफारिस कार्यान्वयनको अवस्था

प्राकृतिक स्रोतबाट प्राप्त रोयल्टीलाई नेपालको संविधानको अनुसूची-९ मा सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय सरकारका अधिकारको साझा सूचीका विषय अन्तर्गत राखिएको छ। अन्तर-सरकारी वित्त व्यवस्थापन ऐन, २०७४ को दफा ७ बमोजिम नेपाल सरकारले एक सङ्घीय विभाज्य कोष खडा गरी जम्मा गरेको प्राकृतिक स्रोतबाट प्राप्त हुने रोयल्टी रकम नेपाल सरकार, प्रदेश र स्थानीय सरकारबीच अनुसूची-४ अनुसार वार्षिक रूपमा नेपाल सरकारले आयोगको सिफारिसमा प्राकृतिक स्रोतको उपयोगबाट प्रभावित हुने प्रदेश तथा स्थानीय सरकारलाई प्रभावित भएको अनुपातमा समन्यायिक रूपमा बाँडफाँट गरी सङ्घीय सञ्चित कोष, प्रदेश सञ्चित कोष र स्थानीय सञ्चित कोषमा जम्मा हुने गरी वितरण गर्ने व्यवस्था छ।

आर्थिक वर्ष २०७९/८० मा सङ्कलन भएको रोयल्टी रकमलाई वार्षिक रूपमा बाँडफाँट तथा वितरण गर्ने गरी आयोगले मिति २०७९ चैत्र २८ गतेका दिन सिफारिस गरेको थियो। आर्थिक वर्ष २०७९/८० मा सङ्कलन भएको रोयल्टी रकममध्ये सङ्घीय सरकारले प्राप्त गर्ने ५० प्रतिशत रकम सोही आर्थिक वर्षमा सङ्घीय संचित कोषमा जम्मा भइसके तापनि प्रदेश तथा स्थानीय सरकारले प्राप्त गर्ने २५/२५ प्रतिशत रकम आयोगको सिफारिस बमोजिम सम्बन्धित प्रदेश तथा स्थानीय सरकारको सञ्चित कोषमा हस्तान्तरण हुन बाँकी रहेको देखिन्छ। आर्थिक वर्ष २०७८/७९ मा सङ्कलन भएको रोयल्टी रकम बाँडफाँट तथा वितरण भै सकेको हुँदा सो सिफारिस कार्यान्वयनको अवस्था यस परिच्छेदमा उल्लेख गरिएको छ। तर सिफारिस गर्दा प्राकृतिक स्रोतको आयोजनागत रूपमा हिस्सा बाँडफाँट गरिएको र सो अनुसार वितरणको विस्तृत विवरण नेपाल सरकारबाट उपलब्ध हुन नसकेको हुँदा आयोजनागत बाँडफाँटको हिस्सा कार्यान्वयनको अवस्था विश्लेषण गर्न सकिएको छैन।

महालेखा नियन्त्रक कार्यालयबाट प्राप्त विवरण अनुसार आर्थिक वर्ष २०७८/७९ मा प्राकृतिक स्रोतबाट प्राप्त भएको रोयल्टीका शीर्षकहरू पर्वतारोहण, विद्युत, वन र खानी तथा खनिजबाट कुल रकम रु. ५ अर्ब ७२ करोड २७ लाख ९६ हजार सङ्कलन भई बाँडफाँट भएको देखियो। जसमा सबैभन्दा बढी विद्युतबाट ५३.४ प्रतिशत रोयल्टी सङ्कलन भएको देखिन्छ भने वन, खानी तथा खनिज र पर्वतारोहणबाट क्रमशः २२.९ प्रतिशत, १४.४ प्रतिशत र ९.३ प्रतिशत रोयल्टी सङ्कलन भएको देखिन्छ।

आर्थिक वर्ष २०७८/७९ मा सङ्घीय विभाज्य कोषमा जम्मा भएको रोयल्टी रकम बाँडफाँटको शीर्षकगत विवरण तालिका ४.६ मा प्रस्तुत गरिएको छः

तालिका ४.६ - आर्थिक वर्ष २०७८/७९ मा सङ्घीय विभाज्य कोषमा जम्मा भएको रोयल्टी र बाँडफाँटको विवरण

(रु. हजारमा)

क्र.सं.	रोयल्टीको शीर्षक	विभाज्य कोषमा जम्मा	नेपाल सरकार	प्रदेश सरकार	स्थानीय सरकार
१	पर्वतारोहण	५३३५३९.५५	२६६७६५.७८	१३३३८२.८९	१३३३८२.८९
२	विद्युत	३०५७२६२.६९	१५२८६३९.३४	७६४३९५.६७	७६४३९५.६७
३	वन	१३९०७८९.६७	६५५३९०.८३	३२७६९५.४२	३२७६९५.४२
४	खानी तथा खनिज	८२९२२०.००	४१०६१०.००	२०५३०५.००	२०५३०५.००
	जम्मा	५७२२७९५.९९	२८६९३९७.९५	१४३०६९८.९८	१४३०६९८.९८

स्रोत: महालेखा नियन्त्रक कार्यालय

४.४.१ प्रदेश सरकारले प्राप्त गरेको रोयल्टी

सङ्घीय विभाज्य कोषबाट आयोगको सिफारिसमा नेपाल सरकारले आर्थिक वर्ष २०७८/७९ मा सङ्कलन भएको रोयल्टी मध्ये

सातै प्रदेश सरकारलाई रु. १ अर्ब ४३ करोड ६ लाख ९८ हजार बाँडफाँट गरी वितरण गरेको छ। जसमध्ये कर्णाली प्रदेश सरकारले पर्वतारोहणबाट रु. ३ लाख ४६ हजार, विद्युतबाट रु. १६ लाख २६ हजार, वनबाट रु. १ करोड ८६ लाख ६३ हजार र खानी तथा खनिजबाट रु. ८ लाख ११ हजार गरी जम्मा रु. २ करोड १४ लाख ४६ हजार रोयल्टी प्राप्त गरेको छ।

४.४.२ स्थानीय सरकारले प्राप्त गरेको रोयल्टी

सङ्घीय विभाज्य कोषबाट आयोगको सिफारिसमा नेपाल सरकारले आर्थिक वर्ष २०७८/७९ मा सङ्कलन भएको रोयल्टी मध्ये स्थानीय सरकारलाई रु. १ अर्ब ४३ करोड ६ लाख ९८ हजार बाँडफाँट गरी वितरण गरेको छ। जसमध्ये कर्णाली प्रदेश सरकारको शीर्षकगत रोयल्टी बाँडफाँटको विवरण तालिका नं ४.७ मा उल्लेख गरिएको छ।

तालिका ४.७ - आर्थिक वर्ष २०७८/७९ मा सङ्कलन भई कर्णाली प्रदेश भित्रका स्थानीय सरकारले प्राप्त गरेको रोयल्टीको विवरण

रोयल्टीको शीर्षक	रोयल्टी प्राप्त गरेका स्थानीय सरकारको सङ्ख्या	स्थानीय सरकारले प्राप्त गरेको सबैभन्दा बढी रोयल्टी रकम (रु.)	स्थानीय सरकारले प्राप्त गरेको सबैभन्दा कम रोयल्टी रकम (रु.)	स्थानीय सरकारले प्राप्त गरेको जम्मा रोयल्टी रकम (रु.)
पर्वतारोहण	१३	१८६०३८	१७४	३४५६३४
विद्युत	१	१६२६०७९	१६२६०७९	१६२६०७९
वन	७९	१३०४५०५	२०१५१	१८६६३४०७
खानी तथा खनिज	६	३३४९९२	२२०३०	८१०७७९

स्रोत: महालेखा नियन्त्रक कार्यालय

आर्थिक वर्ष २०७८/७९ मा पर्वतारोहण, विद्युत, वन र खानी तथा खनिजबाट सङ्कलित रोयल्टी कर्णाली प्रदेशका क्रमशः १३, १, ७९ र ६ स्थानीय सरकारमा बाँडफाँट भएको देखिन्छ। पर्वतारोहणबाट स्थानीय सरकारमा बाँडफाँट गरेको जम्मा रोयल्टी रकम रु. ३ लाख ४६ हजार मध्ये स्थानीय सरकारले न्यूनतम रु. १७४ देखि अधिकतम रु. १ लाख ८६ हजार प्राप्त गरेको देखिन्छ। त्यसैगरी विद्युतबाट नौमुले गाउँपालिका, दैलेखले रु. १६ लाख २६ हजार प्राप्त गरेको देखिन्छ। वनबाट रु. १ करोड ८६ लाख ६३ हजार बाँडफाँट हुँदा स्थानीय सरकारले न्यूनतम रु. २० हजारदेखि अधिकतम रु. १३ लाख ५ हजार प्राप्त गरेको देखिन्छ। खानी तथा खनिजबाट रु. ८ लाख ११ हजार बाँडफाँट हुँदा स्थानीय सरकारले न्यूनतम रु. २२ हजारदेखि अधिकतम रु. ३ लाख ३५ हजार प्राप्त गरेको देखिन्छ।

परिच्छेद - पाँचः निष्कर्ष तथा सुझावहरू

५.१ निष्कर्ष

आयोगले नेपालको संविधान तथा प्रचलित कानून बमोजिम आफूलाई सुम्पिएको कार्यजिम्मेवारी निरन्तर रूपमा सम्पादन गर्दै आएको छ। यस आयोगबाट नेपाल सरकार, प्रदेश तथा स्थानीय सरकारलाई उपलब्ध गराइएको सिफारिस र सुझावहरूको प्रभावकारी ढङ्गले कार्यान्वयन गर्न सम्बन्धित तहले ध्यान दिनुपर्ने देखिएको छ। आयोगले गर्ने सिफारिस तथा सुझावलाई थप वस्तुपरक, नतिजामूलक र कार्यान्वयन योग्य तुल्याउन आयोगको संस्थागत क्षमता समेत अभिवृद्धि गर्न आवश्यक देखिएको छ। यस कार्यमा सबै तहका सरकार तथा अन्य सरोकारवाला निकायबाट निरन्तर सहयोग र सहकार्यको अपेक्षा आयोगले गरेको छ।

आयोगले नेपालको संविधान, राष्ट्रिय प्राकृतिक स्रोत तथा वित्त आयोग ऐन, २०७४, अन्तर-सरकारी वित्त व्यवस्थापन ऐन, २०७४, स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐन, २०७४ लगायतका संवैधानिक तथा कानुनी प्रावधानहरू समेतका आधारमा अन्तर सरकारी वित्तीय हस्तान्तरणलाई बढी भन्दा बढी समन्यायिक बनाउने उद्देश्यले स्वतन्त्र, निष्पक्ष, पारदर्शी र वस्तुनिष्ठ आधारमा अध्ययन, अनुसन्धान, विश्लेषण गरी विभिन्न आधार, सूचक, सूचकाङ्क, भार तथा ढाँचा तय गरी सो का आधारमा यस आयोगबाट गरिएको सिफारिस सम्बद्ध सङ्घीय इकाइबाट प्रभावकारी रूपमा कार्यान्वयन हुनु पर्दछ।

५.२ सुझावहरू

५.२.१ वित्तीय हस्तान्तरण सम्बन्धमा

१. नेपालको संविधानको धारा ६० को उपधारा (३) ले प्रदेश र स्थानीय सरकारले प्राप्त गर्ने वित्तीय हस्तान्तरणको परिमाण राष्ट्रिय प्राकृतिक स्रोत तथा वित्त आयोगको सिफारिस बमोजिम हुने संवैधानिक व्यवस्था भएपनि वित्तीय समानीकरण अनुदान बाहेकका अन्य अनुदानको परिमाण तय गर्ने सम्बन्धमा कानूनबाट आयोगलाई भूमिका उपलब्ध नगराइएकोले संवैधानिक प्रावधान बमोजिम विद्यमान कानून र कार्यप्रणालीमा आवश्यक संशोधन गरी आयोगको भूमिका थप स्पष्ट गर्नु पर्ने।
२. वित्तीय हस्तान्तरणको परिमाण प्रस्ताव गर्दा आर्थिक वर्ष २०८०/८१ भित्र सङ्घीय बजेटको २६.८ प्रतिशत हिस्सा अन्तरसरकारी वित्त हस्तान्तरण गर्ने लक्ष्य राखी स्रोत अनुमान समितिमा प्रस्ताव गरिएकोमा आयोगले गरेको प्रस्ताव भन्दा न्यून हुनेगरी (सङ्घीय बजेटको २२.८ प्रतिशत) बजेट विनियोजन भएकाले आयोगले तय गरेको वित्तीय हस्तान्तरणको गन्तव्य टाढिदै जाने देखिन्छ। बजेटको आकारसँग मिलान हुने गरी हस्तान्तरण गरिने अनुदानको रकमको सुनिश्चितता गर्नका लागि आर्थिक कार्यविधि तथा वित्तीय उत्तरदायित्व ऐन, २०७६ मा परिमार्जन गरी नेपालको संविधानको धारा ६० (३) प्रतिकूल नहुनेगरी कानुनी व्यवस्था हुनुपर्ने।
३. नेपालको संविधानको धारा ६० को उपधारा (४) बमोजिम नेपाल सरकारले प्रदेश र स्थानीय सरकारलाई खर्चको आवश्यकता र राजस्वको क्षमताको आधारमा वित्तीय समानीकरण अनुदान वितरण गर्नुपर्ने व्यवस्था छ। खर्चको आवश्यकता निर्धारणका लागि आवश्यक पर्ने तहगत सरकारको कार्य जिम्मेवारीहरूका विषय अन्तर्गतका सेवाको न्यूनतम मानक, मानदण्ड, लक्ष्य र प्रति इकाइ लागत लगायतका विषयहरू नेपाल सरकारबाट निर्धारण हुनु पर्ने व्यहोरा यस अधिका प्रतिवेदनमा सुझाव दिइएकोमा हालसम्म कार्यान्वयन भएको जानकारी प्राप्त नभएको हुँदा यथाशीघ्र कार्यान्वयन हुनुपर्ने।

४. प्रदेश तथा स्थानीय सरकारलाई संविधानको अनुसूचीले प्रत्याभूत गरेको एकल अधिकार अन्तर्गतका मुख्य कार्यजिम्मेवारीहरू सम्पादन गर्नका लागि उपलब्ध गराइने वित्तीय समानीकरण अनुदान रकम आयोगबाट निर्धारण गरी सिफारिस गर्ने क्षणमा नेपाल सरकारले प्रदेश तथा स्थानीय सरकारलाई उपलब्ध गराउने अन्य अनुदान (सशर्त, समपूरक र विशेष) को रकमले के कति हदसम्म वित्तीय समानीकरण अनुदानको मूल उद्देश्य (समानीकरण गर्ने कार्य) मा सघाउ एवम् योगदान पुऱ्याउँदछ भन्ने विषय आयोगलाई जानकारी नभइकन वास्तविक रूपले वित्तीय समानीकरण अनुदान निर्धारण गर्न कठिन हुने हुँदा सशर्त, समपूरक र विशेष अनुदान हस्तान्तरण गर्दा आयोगको भूमिका स्थापित गर्न विद्यमान पद्धतिमा सुधार गर्नुपर्ने।
५. अन्तर-सरकारी वित्त व्यवस्थापन ऐन, २०७४ को दफा २१ को उपदफा (४) मा प्रदेश तथा स्थानीय सरकारले आफूले उठाएको राजस्व र उक्त ऐन बमोजिम राजस्व बाँडफाँटबाट प्राप्त हुने रकमबाट प्रशासनिक खर्च पुग्ने गरी राजस्व र व्ययको अनुमान पेश गर्नु पर्ने व्यवस्था रहेको हुँदा प्रदेश तथा स्थानीय सरकारले प्रशासनिक खर्च [पारिश्रमिक/सुविधा, मालसामान तथा सेवाको उपयोग (कार्यक्रम सम्बन्धी खर्चहरू बाहेक), अनुगमन तथा मूल्याङ्कन खर्च, भ्रमण खर्च, विशिष्ट व्यक्ति तथा प्रतिनिधिमण्डलको अध्ययन तथा भ्रमण खर्च, विविध खर्च, सभा सञ्चालन खर्च, निवृत्तिभरण तथा अशक्तवृत्ति, उपदान, सेवा निवृत्तको सञ्चित विदा, सेवा निवृत्तको औषधि उपचार, जग्गा/घर/सवारी साधन/मेशिनरी औजारको भाडा, राजस्व, न्यायिक तथा अन्य फिर्ता, भैपरी आउने चालु खर्च] शीर्षकमा वित्तीय समानीकरण अनुदानबाट प्राप्त रकमको उपयोग नगर्ने।
६. सङ्घ, प्रदेश तथा स्थानीय सरकारले आ-आफ्नो वार्षिक बजेट तथा कार्यक्रम तर्जुमा गरेर मात्र कार्यान्वयन गर्नु पर्दछ। सङ्घीय ईकाइ बाहेकका ईकाइहरूमा विकास योजना नबन्ने हुँदा सङ्घीय ईकाइमा मात्र बजेट विनियोजन गर्नुपर्ने हुन्छ। तसर्थ, निर्वाचन क्षेत्र पूर्वाधार विकास कार्यक्रम (संसद विकास कोष) जस्ता कार्यक्रममा बजेट विनियोजन गर्ने प्रवृत्ति अन्त्य हुनुपर्ने।
७. प्रदेश तथा स्थानीय सरकारले अनुदानको प्राप्ति र त्यसको प्रयोग कुन कार्यक्रम/योजनाका लागि कुन खर्च शीर्षकमा गर्ने वा कुन खर्च शीर्षकमा गरियो भनेर बजेट तथा कार्यक्रमगत रूपमा व्यय अनुमानको विवरण (खर्च शीर्षकगत र स्रोतगत समेत) मा स्पष्ट उल्लेख गर्ने गरेको अवस्था नदेखिँदा यसमा सुधार गरी अनुदानको प्राप्ति र त्यसको प्रयोग स्पष्ट उल्लेख हुने प्रणालीको विकास गरी कार्यान्वयन गर्नुपर्ने।
८. आयोगले सिफारिस गरेका सशर्त अनुदानका आधारहरू नेपाल सरकार, मन्त्रिपरिषद्को निर्णयबाट सबै सरोकारवाला निकायहरूलाई सञ्चार हुनुपर्ने साथै सङ्घबाट प्रदेश र स्थानीय सरकारलाई हस्तान्तरण गरिने सशर्त अनुदानका ५ वटा आधार र प्रदेशबाट प्रदेशभित्रका स्थानीय सरकारलाई हस्तान्तरण गरिने सशर्त अनुदानका ४ वटा आधार मध्ये प्रत्येक आधार अन्तर्गत के कति सशर्त अनुदान हस्तान्तरणको लागि बजेटमा व्यवस्था गरिने हो स्वचालित प्रणालीबाट उपलब्ध हुने व्यवस्था मिलाउनुपर्ने गरी नेपाल सरकार र प्रदेश सरकारलाई आयोगले सिफारिस गरेकोमा सो सम्बन्धी विवरण नेपाल सरकारको अर्थ मन्त्रालयसँग माग गरेकोमा त्यस्तो विवरण हालसम्म उपलब्ध हुन सकेन। अतः बजेट तथा कार्यक्रम तयारीको चरणदेखि नै सशर्त अनुदान अन्तर्गत प्रस्तावित कुनै पनि आयोजना वा कार्यक्रम आयोगले सिफारिस गरेको कुन आधार अनुरूपको हो भनी प्रविष्टि, अभिलेख र प्रतिवेदन गर्ने एकीकृत प्रणालीको स्थापना हुनुपर्ने।
९. सशर्त अनुदानको रकम हस्तान्तरण गर्दा क्रियाकलाप उल्लेख नगरी क्षेत्रगत शर्तहरू र आयोजना/कार्यक्रमको लक्ष्य तथा अपेक्षित उपलब्धी जस्ता विषयहरू मात्र तोकेर एकमुष्ट (Bulk) उपलब्ध गराई प्रदेश तथा स्थानीय सरकारलाई विनियोजन स्वायत्तता प्रदान गर्ने गरी आयोगले सिफारिस गरेकोमा आयोगको सिफारिसको विपरित स-साना क्रियाकलाप उल्लेख गरी सशर्त अनुदान विनियोजन गरेको देखिएकोले एकमुष्ट सशर्त अनुदान हस्तान्तरण गर्ने

व्यवस्था हुनुपर्ने।

१०. नेपाल सरकारले बजेट तर्जुमा गर्दा सशर्त अनुदानका सबै कार्यक्रम वा आयोजनाहरू समावेश गरी शुरूमै एकै पटक विनियोजन गर्नुपर्ने। विपद्जन्य अवस्था, महामारी वा अन्य आकस्मिक परिस्थितिको रोकथाम, नियन्त्रण तथा प्रतिकार्य र पुनर्स्थापना गर्नुपरेको अवस्थामा बाहेक आर्थिक वर्षको बीचमा कुनै पनि नयाँ कार्यक्रम वा आयोजनाहरू कार्यान्वयन गर्न थप सशर्त अनुदान हस्तान्तरण नगर्ने।
११. वित्तीय समानीकरण अनुदान रकम निर्धारण प्रक्रियालाई वस्तुनिष्ठ, न्यायोचित र प्रभावकारी बनाउन सम्बन्धित सङ्घीय इकाइले प्राप्त गर्ने सशर्त अनुदान, समपूरक अनुदान र विशेष अनुदानको परिमाण समेत आयोगलाई जानकारी हुनु पर्ने हुँदा सशर्त अनुदानको वितरणमा आयोगले सिफारिस गरेका आधारहरू सहितको बाँडफाँट र समपूरक तथा विशेष अनुदानको योजनागत रकम समेतको जानकारी नेपाल सरकार तथा प्रदेश सरकारका सम्बन्धित निकायले हरेक वर्षको माघ मसान्तभित्र आयोगमा पठाउनु पर्ने।
१२. राज्यको समग्र तथा एकीकृत राजस्व र व्ययको स्थिति एउटै प्रणालीबाट अवगत हुने गरी नेपाल सरकार, प्रदेश तथा स्थानीय सरकारको बजेट विनियोजन, कार्यान्वयन, लेखाङ्कन र प्रतिवेदनको एकीकृत प्रणाली विकास गरी कार्यान्वयन गर्नुपर्ने।
१३. भौगोलिक विकटतायुक्त क्षेत्रका प्रदेश तथा स्थानीय सरकारमा मौसमी प्रतिकूलताका कारण विनियोजित बजेट आर्थिक वर्षभित्र कार्यान्वयन गर्न कठिनाई रहेकाले यस्ता प्रदेश तथा स्थानीय सरकारलाई हस्तान्तरण गरिने सशर्त, विशेष र समपूरक अनुदानको खर्चलाई प्रभावकारी बनाउन विशेष व्यवस्था गरिनुपर्ने।
१४. वित्तीय समानीकरण अनुदान हस्तान्तरण हुँदा अघिल्लो आर्थिक वर्षमा खर्च नभएको सशर्त अनुदान फिर्तामा कट्टी गरी चालु आर्थिक वर्षमा वित्तीय समानीकरण अनुदान हस्तान्तरण गरिएकोले जुन अनुदान हो, उसैबाट कट्टा गरी हस्तान्तरण गरिनुपर्ने।
१५. सशर्त अनुदानको विनियोजन र हस्तान्तरणको तुलनात्मक अध्ययन गर्दा विनियोजित र हस्तान्तरित रकममा ठूलो अन्तर देखिएकाले बजेट विनियोजन तथ्यपरक, वस्तुनिष्ठ र यथार्थपरक हुनुपर्ने।
१६. कतिपय प्रदेश सरकारले बजेट तर्जुमा गर्दा सशर्त अनुदानमा बजेट विनियोजन नगरी आर्थिक वर्षको बीचमा सशर्त अनुदान हस्तान्तरण गरेको पाइयो। आर्थिक वर्षको बीचमा बजेट हस्तान्तरण गर्दा स्थानीय सरकारको विनियोजन ऐनमा समावेश नगरी खर्च गर्ने परिपाटीको विकास हुने, स्थानीय सरकारले तयार गर्ने बजेट तथा योजना प्रभावित हुने र स्थानीय सरकारको स्वायत्ततामा सङ्कुचन हुने हुँदा आर्थिक वर्षको बीचमा कुनै पनि नयाँ कार्यक्रम वा आयोजनाहरू कार्यान्वयन गर्न थप सशर्त अनुदान हस्तान्तरण नगर्ने।

५.२.२ आन्तरिक ऋण परिचालन सम्बन्धमा

१. देशको समष्टिगत आर्थिक स्थायित्व हुने गरी पूँजी निर्माण र दीर्घकालीन लाभ दिने प्रकृतिका उत्पादनशील कार्यका लागि आन्तरिक ऋणको परिचालन गर्नुपर्ने। साधारण प्रकृतिका, प्रशासनिक खर्चका लागि र अनुत्पादक क्षेत्रमा आन्तरिक ऋण परिचालन नगर्ने।
२. वार्षिक बजेट तथा कार्यक्रम तर्जुमा गर्दाको चरणदेखि नै आन्तरिक ऋणको परिचालन कुन योजनाका लागि कुन खर्च शीर्षकमा गर्ने वा कुन खर्च शीर्षकमा गरियो भनेर बजेट तथा कार्यक्रमगत रूपमा बजेट वक्तव्य तथा व्यय अनुमानको विवरण (खर्च शीर्षकगत र स्रोतगत समेत) मा स्पष्ट उल्लेख गर्नुपर्ने देखिन्छ। त्यस्तै बजेट विनियोजन र स्रोत व्यवस्थापनको अनुमान अनुरूप आन्तरिक ऋण उठाउँदै गर्दा आन्तरिक ऋण परिचालन गरिने योजनाको

कार्यान्वयन स्थिति (खर्चको अवस्था) सँग तादात्म्य कायम गर्नुपर्ने।

३. प्रदेश तथा स्थानीय सरकारको आन्तरिक ऋण परिचालनका लागि आवश्यक कानुनी प्रबन्ध र संस्थागत संरचनाको व्यवस्थापनका साथै ऋण व्यवस्थापन प्रणालीको विकास गरी आन्तरिक ऋणको परिचालन सुव्यवस्थित गर्नुपर्ने।
४. नेपाल सरकार, प्रदेश तथा स्थानीय सरकारले लिने आन्तरिक ऋणको एकीकृत व्यवस्थापन, लेखाङ्कन र प्रतिवेदन प्रणालीको विकास गरी कार्यान्वयन गर्नुका साथै सबै सम्बद्ध निकायले राखे आन्तरिक ऋणको विवरण तथा तथ्याङ्कमा एकरूपता कायम गर्नुपर्ने।
५. एक तहको सरकारले अर्को तहको सरकारलाई आन्तरिक रूपमा दिने ऋण र ऋण प्रवाह गर्ने प्रयोजनका साथ नेपाल सरकारले गठन गरेको विशिष्टीकृत संस्थाले आन्तरिक रूपमा गर्ने ऋण लगानीको रकमलाई राष्ट्रिय प्राकृतिक स्रोत तथा वित्त आयोगले सिफारिस गरेको आन्तरिक ऋणको सीमाभित्र व्यवस्थित गर्नुपर्ने।
६. ऋणको भुक्तानी गर्दा अतिरिक्त बोझ महसुस गर्नु नपर्ने गरी तथा भावी पुस्ताले भुक्तानी गर्नुपर्दा पनि असहजता महसुस गर्न नपर्ने गरी उपयुक्त परियोजना/उपकरण छनौट गरी आन्तरिक ऋणको परिचालन गर्नुपर्ने।
७. बजेट अङ्क समायोजन हुँदा यथासम्भव आन्तरिक ऋणको सीमाङ्क समेत समायोजन गर्नेतर्फ ध्यान दिनुपर्ने।

५.२.३ राजस्व बाँडफाँट तथा परिचालन सम्बन्धमा

१. अन्तर-सरकारी वित्त व्यवस्थापन ऐन, २०७४ को दफा ६ ले मूल्य अभिवृद्धि कर तथा आन्तरिक उत्पादनमा सङ्कलित अन्तःशुल्क राजस्व बाँडफाँट मासिक रूपमा गर्नुपर्ने र आर्थिक वर्षको अन्त्यमा हिसाब मिलान गर्नुपर्ने व्यवस्था भए तापनि आर्थिक वर्ष भित्र सङ्कलित राजस्वलाई सोही आर्थिक वर्षमा बाँडफाँट तथा हिसाब मिलान गरेको नदेखिएको हुँदा आगामी दिनमा राजस्व बाँडफाँट गर्दा उक्त ऐनको व्यवस्था बमोजिम सम्बन्धित आर्थिक वर्षभित्रै बाँडफाँट सम्पन्न गर्नुपर्ने।
२. अन्तर-सरकारी वित्त व्यवस्थापन ऐन, २०७४ को दफा २१ को उपदफा (४) मा प्रदेश तथा स्थानीय सरकारले उठाएको राजस्व र यस ऐन बमोजिम प्राप्त हुने राजस्व बाँडफाँट रकमबाट प्रशासनिक खर्च पुग्ने गरी राजस्व र व्ययको अनुमान पेश गर्नुपर्ने व्यवस्था भएकोमा कतिपय स्थानीय सरकारले राजस्व बाँडफाँट र आन्तरिक राजस्व भन्दा बढी हुनेगरी प्रशासनिक खर्च रकम विनियोजन गरेको पाइएकोले अत्यावश्यक प्रशासनिक र सञ्चालन खर्च सकभर सम्बन्धित प्रदेश वा स्थानीय सरकारको आफ्नो आन्तरिक राजस्व सङ्कलनको रकम (आन्तरिक आय) बाट नै मितव्ययी रूपमा व्यवस्थापन गर्नुपर्ने, सोले नपुगेमा मात्रै सङ्घबाट प्राप्त राजस्व बाँडफाँटको रकमबाट व्यहोरी बाँकी रकम सार्वजनिक सेवा र विकास निर्माणका कार्यमा खर्च गर्नुपर्ने।
३. नेपालको संविधानको अनुसूची-६ मा प्रदेश सरकारको एकल अधिकार र अनुसूची-८ मा स्थानीय सरकारको एकल अधिकारमा सवारी साधन कर समावेश रहको छ। दुवै सरकारको एकल अधिकारको रूपमा रहेको सवारी साधन कर प्रशासन सञ्चालनको प्रभावकारिताको लागि अन्तर-सरकारी वित्त व्यवस्थापन ऐन, २०७४ को दफा ५ मा एकल कर प्रशासनको रूपमा सवारी साधन कर असुलउपर गर्ने व्यवस्था रहेको छ। नेपालको संविधानको अनुसूचीमा उल्लेखित एकल अधिकार अन्तर्गत सवारी साधन करको व्यवस्था अनुसार प्रदेश सरकारले कानूनद्वारा विभिन्न शीर्षकमा सवारी साधन कर सङ्कलन गरिने हुँदा यसरी जुनसुकै शीर्षकमा सङ्कलन गरिने भए तापनि सवारी साधन कर वापत सङ्कलन भएको सवारी साधन कर प्रदेश र स्थानीय सरकारबीच बाँडफाँट गर्नुपर्नेमा कतिपय प्रदेश सरकारको सम्बन्धित आर्थिक ऐनमा सवारी चालक अनुमति पत्र, सवारी दर्ता किताब दस्तुर जस्ता शीर्षकमा सङ्कलन गरिएको सवारी साधन कर प्रदेश र स्थानीय सरकारबीच बाँडफाँट भएको नपाइएकोले सवारी साधन

करको रूपमा सङ्कलन हुने सबै सवारी साधन कर विभाज्य कोषमा जम्मा गरी अन्तर-सरकारी वित्त व्यवस्थापन ऐन, २०७४ बमोजिम बाँडफाँट हुनुपर्ने।

४. राजस्व सङ्कलनको दायरा बढाउन गरिएको प्रयासलाई कर सुविधाको कारणबाट गुमेको राजस्वले संकुचन गर्ने भएकोले राज्यले प्रत्येक वर्ष उपलब्ध गराउने कर सुविधाको एकीकृत यथार्थपरक हिसाव राख्ने व्यवस्था गर्न उपयुक्त हुने।
५. प्रदेश सरकारले सङ्कलन गरेको कुल सवारी साधन करको ४० प्रतिशतले हुने रकम स्थानीय सरकारलाई बाँडफाँट गर्नुपूर्व स्थानीय विभाज्य कोषमा जम्मा गरिने र त्यस्तो कोषमा जम्मा भएको रकमलाई राष्ट्रिय प्राकृतिक स्रोत तथा वित्त आयोगले सिफारिस गरेको हिस्सा बमोजिम प्रदेश सरकारले स्थानीय सरकारको सञ्चित कोषमा मासिक रूपमा हस्तान्तरण गर्दै जानुपर्ने कानुनी व्यवस्था रहेको छ। तर हालसम्मको अभ्यासमा प्रदेश सरकारले सवारी साधन कर बाँडफाँटको रकमलाई मासिक रूपमा स्थानीय सञ्चित कोषमा जम्मा हुने गरी हस्तान्तरण गरेको पाइएको छैन। यस किसिमको व्यवहारले कानुनी व्यवस्थाको पूर्ण पालना नभएको कारणले स्थानीय सरकारको स्रोत व्यवस्थापनमा कठिनाई उत्पन्न भएको छ। अतः सबै प्रदेश सरकारले स्थानीय सरकारलाई बाँडफाँट गर्नुपर्ने सवारी साधन करको रकम मासिक रूपमा स्थानीय सञ्चित कोषमा जम्मा हुने गरी अनिवार्य हस्तान्तरण गर्नुपर्ने।
६. सङ्घीय सरकारले राजस्वको लक्ष्य अनुरूप असुली नभएको अवस्थामा लक्ष्य पुनरावलोकन गर्दा सोको जानकारी यथासमयमा प्रदेश तथा स्थानीय सरकारलाई दिन जरूरी देखिन्छ। त्यसैगरी, प्रदेश तथा स्थानीय सरकारले पनि सङ्घीय सरकारले गरेको राजस्व सङ्कलनको पुनरावलोकनलाई ध्यानमा राखी तदनुकूल आफ्ना कार्यक्रमहरूको पुनरावलोकन तथा परिमार्जन गर्नुपर्ने।

५.२.४ प्राकृतिक स्रोतको संरक्षण, उपयोग र परिचालन सम्बन्धमा

१. नेपालको संविधानको धारा ५९ को उपधारा (४) मा सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय सरकारले प्राकृतिक स्रोतको प्रयोग वा विकासबाट प्राप्त लाभको समन्यायिक वितरणको व्यवस्था गर्नुपर्ने र त्यस्तो लाभको निश्चित अंश रोयल्टी, सेवा वा वस्तुको रूपमा परियोजना प्रभावित क्षेत्र र स्थानीय समुदायलाई कानून बमोजिम वितरण गर्नुपर्ने व्यवस्था रहेको छ। उक्त संवैधानिक व्यवस्था कार्यान्वयनका साथै प्राकृतिक स्रोतको परिचालनका लागि तीन तहका सरकार बीच लगानी तथा प्रतिफलको हिस्सा निर्धारण र प्राप्त हुने रोयल्टीको बाँडफाँटका साथै प्राकृतिक स्रोतको बाँडफाँट सम्बन्धी विषयमा उठ्न सक्ने सम्भावित विवाद निवारण र सोसँग सम्बन्धित वातावरणीय प्रभाव मूल्याङ्कन सम्बन्धमा प्राकृतिक स्रोतको परिचालन सम्बन्धी एकीकृत कानून तर्जुमा गरी कार्यान्वयनमा ल्याउनु पर्ने।
२. प्रदेश सरकारले आफूले प्राप्त गरेको रोयल्टी रकमबाट सम्बन्धित प्राकृतिक स्रोत रहेको स्थानीय तह बाहेकका प्राकृतिक स्रोत कम रहेका स्थानीय तहहरूमा समेत वातावरणीय प्रभाव न्यूनीकरण गर्न उपयोग गर्नुपर्ने।
३. आयोगबाट रोयल्टी बाँडफाँट सम्बन्धी सिफारिस गर्दा कानूनमा भएको व्यवस्था बमोजिम परिचालित प्राकृतिक स्रोतको निकटतम प्रभावको अनुपातका आधारमा सम्बन्धित प्रदेश र प्रभावित सम्बन्धित स्थानीय तहलाई रोयल्टीको हिस्सा प्राप्त हुने गरी सिफारिस गरिएको भए तापनि यस प्रकारको रोयल्टीको हिस्सा नै प्राप्त गर्न नसकेका प्रदेश तथा स्थानीय सरकारलाई नेपाल सरकार तथा प्रदेशले प्राप्त गर्ने रोयल्टीको हिस्साबाट समन्यायिकताका आधारमा सम्बोधन गर्न उपयुक्त हुन्छ भन्ने आयोगको सुझाव रहेको छ। सङ्घ तथा प्रदेश सरकारले आफूले प्राप्त गरेको रोयल्टी रकमबाट सम्बन्धित प्राकृतिक स्रोत रहेको प्रदेश तथा स्थानीय तह बाहेकका प्राकृतिक स्रोत कम रहेका प्रदेश तथा स्थानीय तहहरूमा समेत वातावरण संरक्षण तथा वातावरणीय प्रभावको नकारात्मक पक्षलाई न्यूनीकरण गर्नुका साथै प्राकृतिक स्रोतको संरक्षण, सम्बर्द्धन र विकासमा उपयोग

गर्नुपर्ने गरी आवश्यक व्यवस्था गर्नुपर्ने।

४. नेपालको संविधानको धारा २५१ को उपधारा (१) बमोजिम प्राकृतिक स्रोतको परिचालन गर्दा नेपाल सरकार, प्रदेश सरकार र स्थानीय सरकारको लगानी तथा प्रतिफलको हिस्सा निर्धारणको आधार तय गरी सिफारिस गर्ने जिम्मेवारी आयोगलाई भएकोमा राष्ट्रिय प्राकृतिक स्रोत तथा वित्त आयोग ऐन, २०७४ को दफा १४ को उपदफा (१) मा आयोगले राजस्वको अवस्था र उठाउन सक्ने क्षमता, लगानी गर्न सक्ने क्षमता, प्राप्त गर्ने उपलब्धीको हिस्सा, प्राप्त उपलब्धीको उपभोगको हिस्सा, पूर्वाधारको अवस्था र आवश्यकता र आर्थिक अवस्था र भौगोलिक बनावटका आधारमा लगानीको हिस्सा आयोगको सिफारिसमा तय गरिनुपर्नेमा संविधान, ऐन र नियमावलीको व्यवस्था प्रतिकूल हुनेगरी नेपाल सरकारले सहलगानी सम्बन्धी कार्यविधि, २०७७ जारी गरेको छ। सो कार्यविधिमा प्राकृतिक स्रोतको परिचालन गर्दा आयोगको कार्यक्षेत्रमा पर्ने विषयहरू समेत समावेश गरिएको हुँदा संविधान, ऐन र नियमावली अनुरूप आवश्यक परिमार्जन हुनुपर्ने।
५. अन्तर-सरकारी वित्त व्यवस्थापन ऐन, २०७४ को अनुसूची-४ को द्रष्टव्य (१) मा स्थानीय तह भन्नाले सम्बन्धित स्थानीय तह र जिल्ला समन्वय समितिलाई समेत उल्लेख गरिएको भएता पनि संविधानतः जिल्ला समन्वय समितिले सञ्चित कोष सञ्चालन नगर्ने, गाउँ कार्यपालिका र नगर कार्यपालिका सरह कार्यकारिणीको भूमिका निर्वाह नगर्ने एवम् संविधानले जिल्ला समन्वय समितिलाई अनुगमनकारी र समन्वयकारी भूमिका निर्वाह गर्नुपर्ने व्यवस्था गरेको देखिएकोले प्राकृतिक स्रोतको रोयल्टी बाँडफाँटको सिफारिस गर्दा जिल्ला समन्वय समितिलाई समेट्न नमिल्ने भएकोले अन्तर-सरकारी वित्त व्यवस्थापन ऐन संशोधन गरी अनुसूची-४ बाट “जिल्ला समन्वय समिति” शब्द हटाउनु पर्ने।
६. प्राकृतिक स्रोतबाट प्राप्त हुने रोयल्टी बाँडफाँटको हिस्सा सिफारिस गर्दा न्यून रकम प्राप्त गर्ने प्रदेश तथा स्थानीय सरकारलाई प्राकृतिक स्रोतको संरक्षण र व्यवस्थापनमा स्रोत अपुग हुने अवस्था भएमा तत् तत् प्रदेश तथा स्थानीय सरकारले आफ्नो वार्षिक विकास कार्यक्रम तर्जुमा गर्दा आवश्यकता र औचित्यको आधारमा समानीकरण अनुदान लगायत प्राप्त स्रोतबाट प्राथमिकता साथ निश्चित रकम आ-आफ्नो भौगोलिक क्षेत्र अन्तर्गत रहेका प्राकृतिक स्रोतहरूको संरक्षण र व्यवस्थापन गर्नको लागि कार्यक्रम बनाई कार्यान्वयन गर्नेगरी नेपाल सरकार तथा प्रदेश सरकारले व्यवस्था मिलाउनु पर्ने देखिन्छ। जसका लागि नेपाल सरकारले रोयल्टी बाँडफाँटबाट प्राप्त गर्ने ५० प्रतिशत रोयल्टी मध्ये देशभर रहेका प्राकृतिक स्रोतको संरक्षण तथा व्यवस्थापनका लागि आयोजना/कार्यक्रमहरू प्राथमिकीकरण गरी बजेट विनियोजन गर्नुका साथै तुलनात्मक रूपमा कम रोयल्टी प्राप्त गर्ने प्रदेशलाई सम्बोधन गर्ने गरी सम्बन्धित निकायको समन्वयमा प्राकृतिक स्रोत संरक्षण तथा व्यवस्थापनमा आयोजना/कार्यक्रम सञ्चालन गर्नु पर्ने देखिन्छ। त्यसै गरी प्रदेश सरकारले रोयल्टी बाँडफाँटबाट प्राप्त गर्ने २५ प्रतिशत रोयल्टी मध्ये आ-आफ्ना प्रदेश भित्र रहेका प्राकृतिक स्रोतको संरक्षण तथा व्यवस्थापनका लागि आयोजना/कार्यक्रमहरू प्राथमिकीकरण गरी बजेट विनियोजन गर्नुका साथै तुलनात्मक रूपमा कम रोयल्टी प्राप्त गरेका र रोयल्टी पाउँदै नपाएका स्थानीय सरकारमा वातावरण संरक्षण गर्ने तथा वातावरणीय प्रभावको नकारात्मक पक्षलाई न्यूनीकरण गर्ने र प्राकृतिक स्रोतको संरक्षण, सम्बर्द्धन, विकासमा उपयोग गर्नेगरी कार्यक्रम सञ्चालन गर्नुपर्ने।
७. प्राकृतिक स्रोतबाट प्राप्त हुने रोयल्टी बाँडफाँट गर्ने सम्बन्धमा अन्तर-सरकारी वित्त व्यवस्थापन ऐन, २०७४ को दफा ७ मा विशेष व्यवस्था गरिएको छ। मुलुकको विकासमा प्राकृतिक स्रोतको समन्यायिक परिचालन गर्नुपर्ने खाँचो रहेको भए पनि मुलुकमा कुल प्राकृतिक पूँजी (Natural Capital) कति छ भन्ने विषयको एकीकृत अभिलेख रहेको देखिँदैन। अतः मुलुकमा रहेका प्राकृतिक पूँजीको गणना गरी एकीकृत अभिलेख राख्ने प्रणाली विकास गरी प्राकृतिक पूँजीलाई सदुपयोग गर्नेतर्फ ध्यान दिनुपर्ने।

८. पर्वतारोहणबाट प्राप्त रोयल्टी रकम हिमालचुली रहेको स्थानीय तह, त्यसको वरिपरिको स्थानीय तह, आधार शिविर रहेको स्थान, लश्कर मार्ग, पर्यटन पदमार्ग, क्याम्पिङ साइट, विश्रामस्थल, फोहोरमैला व्यवस्थापन, सूचना तथा सञ्चार केन्द्र निर्माण लगायत हिमालचुली आरोहणबाट प्रभावित हुने क्षेत्रमा हिमालचुली संरक्षण तथा सम्बर्द्धनमा उपयोग गर्नुपर्ने।
९. पर्वतारोहणबाट प्राप्त हुने रोयल्टी बाँडफाँटलाई बढी व्यवस्थित र समन्यायिक बनाउन बाँडफाँटको आधारमा लश्कर मार्ग सम्बन्धी सूचक समावेश गर्न महत्वपूर्ण देखिएकोले पर्वतारोहणको क्रममा आधार शिविरसम्म पुग्ने लश्कर मार्गको लम्बाई र सो मार्गमा पर्ने स्थानीय तह सहितको विवरण संस्कृति, पर्यटन तथा नागरिक उड्डयन मन्त्रालयबाट तयार गर्नुपर्ने।
१०. अधिकांश निजी क्षेत्रबाट सञ्चालित जलविद्युत केन्द्रहरूबाट आर्थिक वर्ष अनुसार सङ्कलन हुनुपर्ने रोयल्टी नियमित रूपमा सङ्घीय विभाज्य कोषमा जम्मा नभएको कारणले तथ्याङ्क विश्लेषण गर्न तथा प्रभावित क्षेत्रलाई रोयल्टी बाँडफाँट गर्नका साथै तीनै तहका सरकारलाई वार्षिक बजेट अनुमान गर्न कठिन हुन जाने देखिँदा विद्युत उत्पादन गर्ने संस्था वा कम्पनीहरूले नियमित रूपमा रोयल्टी जम्मा गर्नुपर्ने र सो जम्मा नगरेमा नेपाल विद्युत प्राधिकरणबाट हुने विद्युत खरिद वापत भुक्तानी गरिने रकमबाट रोयल्टी रकम कट्टा गरी सोझै सङ्घीय विभाज्य कोषमा जम्मा हुने व्यवस्था प्रभावकारी रूपमा कार्यान्वयन गर्नुपर्ने।
११. विद्युतबाट प्राप्त रोयल्टी रकम जलाधार क्षेत्रमा दिगोपना ल्याउने एवम् जलविद्युत आयोजना रहेको मुख्य क्षेत्रका, सोको वरिपरिका र माथिल्लो तथा तल्लो तटीय क्षेत्रका प्रभावित जनसङ्ख्यालाई लाभ हुने गरी उपयोग गर्नुपर्ने र तीनै तहका सरकारले जलविद्युत आयोजनाको जलाधार क्षेत्रमा आफ्नो वार्षिक विकास कार्यक्रम अन्तर्गतका विकास निर्माणका कार्य गर्दा आयोजनाको भौतिक संरचना तथा जलाशयमा पर्ने नकारात्मक असर न्यून हुने उपाय अवलम्बन गर्नुपर्ने। जलविद्युतबाट प्रभावित मुख्य संरचना रहेको क्षेत्र, सुख्खा क्षेत्र, जलाशय क्षेत्र, जलाधार क्षेत्र, प्रसारण लाइन र सव-स्टेशन रहेको क्षेत्रमा पर्ने स्थानीय तहको वडागत विवरणका आधारमा समन्यायिक रूपमा रोयल्टी बाँडफाँट गर्ने प्रयोजनका लागि प्रसारण लाइन र सव-स्टेशन रहेको क्षेत्रको स्थानीय तहको वडागत आधारमा प्रसारण लाइन र सवस्टेशनको क्षमता अनुसारको विवरण आवश्यक पर्ने हुँदा सङ्घीय ऊर्जा, जलस्रोत तथा सिंचाई मन्त्रालयले सो सम्बन्धी विस्तृत विवरण तयार गरी उपलब्ध गराउनु पर्ने।
१२. विद्युतबाट प्राप्त रोयल्टी रकम विद्युत आयोजना सञ्चालनमा दिगोपन ल्याउने एवम् विद्युत आयोजना रहेको मुख्य क्षेत्र, वरिपरिका प्रभावित क्षेत्र र उपल्लो तथा तल्लो तटीय प्रभावित क्षेत्रको जनसंख्यालाई लाभ हुने गरी उपयोग गर्नुपर्ने।
१३. तीनै तहका सरकारले विद्युत आयोजनाको मुहान क्षेत्र वरिपरि सडक निर्माण तथा सुधार लगायतका कार्य गर्दा भू-क्षयबाट रूख, ढुङ्गा, माटो, बालुवा जलाशय तथा मुहानमा पस्नबाट जोगाउन सडकको नाली व्यवस्थापन गर्ने, खनेको माटो खोलामा जान नदिन छेका पर्खाल (Check wall) हरू लगाउने, खनेको माटो सुरक्षित स्थानमा व्यवस्थापन गर्ने, पहिरो नियन्त्रणका लागि बायो-इन्जिनियरिङ लगायतका कार्यहरू गर्नुपर्ने।
१४. राष्ट्रिय वन र राष्ट्रिय निकुञ्ज अन्तर्गतको संरक्षित क्षेत्रबाट प्राप्त रोयल्टी रकमको हकमा वनको अवस्थिति, वनमा आश्रित जनसंख्या, सो वनको परिचालन गर्दा पर्ने प्रभाव क्षेत्रका जनतालाई लाभ पुग्ने, राष्ट्रिय वन र संरक्षित वनको संरक्षण, सम्बर्द्धन गरी हरियाली प्रवर्द्धन गर्ने कार्यमा उपयोग गर्नुपर्ने।
१५. वन ऐन, २०७६ को दफा ४५ मा वन विकास कोषको स्थापना नेपाल सरकारले गर्ने व्यवस्था गरेको छ। जसमा वन क्षेत्रको वन पैदावार बिक्रीबाट प्राप्त रकम, वातावरण सेवाबाट प्राप्त रकम र वन क्षेत्र अन्य प्रयोजन वापत प्राप्त

हुने रकम जम्मा हुने व्यवस्था अन्तर-सरकारी वित्त व्यवस्थापन ऐन, २०७४ को प्रतिकूल हुने देखिएकोले उक्त ऐन संशोधन गरी प्राप्त हुने रकम सङ्घीय विभाज्य कोषमा जम्मा हुने व्यवस्था गर्नुपर्ने।

१६. संरक्षण क्षेत्र व्यवस्थापनबाट प्राप्त हुने रोयल्टी रकम सङ्घीय विभाज्य कोषमा जम्मा नभई राष्ट्रिय प्रकृति संरक्षण कोष ऐन, २०३९ बमोजिम गठित राष्ट्रिय प्रकृति संरक्षण कोष अन्तर्गत जम्मा गर्ने व्यवस्था हाल पनि कायमै रहेको साथै वातावरण संरक्षण ऐन, २०७६ मा समेत वातावरण संरक्षण कोषको व्यवस्था रहेको छ। उल्लिखित प्रावधानहरू संवैधानिक व्यवस्था एवम् अन्तर-सरकारी वित्त व्यवस्थापन ऐन, २०७४ को प्रावधान प्रतिकूल हुने भएकोले यस्ता कोषमा जम्मा हुने गरेका रकमहरू समेत सङ्घीय विभाज्य कोषमा जम्मा हुने कानुनी व्यवस्था हुनुपर्ने।

१७. सङ्घीय वन तथा वातावरण मन्त्रालयले वन क्षेत्रसँग सम्बन्धित खण्डीकृत तथ्याङ्क (राष्ट्रिय वन तथा संरक्षित क्षेत्रको प्रकार अनुसार क्षेत्रफल, उपभोक्ता संख्या/जनसङ्ख्या, वनमा आश्रित जनसङ्ख्या, वनको दिगो व्यवस्थापनको लागि भएको प्रयास र राष्ट्रिय वन तथा संरक्षित क्षेत्रबाट प्राप्त हुने रोयल्टी समेत) उपलब्ध गराउन आवश्यक व्यवस्था गर्नुपर्ने।

१८. सामुदायिक वनको कर सङ्कलन एकद्वार प्रणाली मार्फत गर्ने व्यवस्थापन गर्नुपर्ने।

१९. खानी तथा खनिज पदार्थबाट प्राप्त रोयल्टी रकम उत्खननका लागि अनुमति दिएको खनिज क्षेत्र (Lease Area), खानीका कारण प्रभावित स्थान र सोका कारण प्रभावित जनसंख्याको लागि लाभ पुग्ने, खानी क्षेत्र वरिपरिको प्रदुषण नियन्त्रण र वातावरण संरक्षण तथा प्रबर्द्धन गर्ने गरी स्वीकृत वातावरणीय प्रभाव अध्ययन प्रतिवेदनमा उल्लेख नभएका कार्यमा मात्र उपयोग गर्नुपर्ने हुन्छ। स्वीकृत वातावरणीय प्रभाव अध्ययन प्रतिवेदनको प्रभावकारी कार्यान्वयन सम्बन्धित खानी सञ्चालनकर्ताबाट गर्ने व्यवस्था मिलाउनु पर्ने।

२०. खानी तथा खनिज पदार्थ नियमावली, २०५६ को नियम २२ मा व्यवस्था भए बमोजिम तोकिएको रोयल्टीको दश प्रतिशतले हुने स्थानीय विकास शुल्क बापतको रकम जिल्ला विकास समिति वा सो समितिले तोकिएको निकायमा बुझाउनु पर्ने व्यवस्था गरेकोमा हाल जिल्ला विकास समिति अस्तित्वमा नरहेकोले नेपालको संविधान अनुकूल हुने गरी व्यवस्था मिलाउनु पर्ने।

२१. अन्तर-सरकारी वित्त व्यवस्थापन ऐन, २०७४ को दफा ७ को अनुसूची-४ को क्रम संख्या ५ को पानी तथा अन्य प्राकृतिक स्रोतबाट प्राप्त हुने रोयल्टीको व्यवस्था अन्तर्गत पानी तथा अन्य प्राकृतिक स्रोतको परिचालनबाट भविष्यमा रोयल्टी प्राप्त गर्न सकिने संभावित स्रोतहरूको वर्गमा अन्तरवेसीन खानेपानी, अन्तरवेसीन सिंचाई, पानीको बोटलिङ प्रयोग, पानीको औद्योगिक उपयोग, भूमिगत जलस्रोत, जल यातायात, जल मनोरञ्जन, माछापालन र हाईड्रोजन ऊर्जा रहेको र यसैगरी, अन्य प्राकृतिक स्रोतहरूको परिचालनबाट भविष्यमा रोयल्टी प्राप्त गर्न सकिने सम्भावित स्रोतहरूको वर्गमा सौर्य ऊर्जा, वायु ऊर्जा, भूतापीय ऊर्जा, तापीय ऊर्जा, जिवाश्म ऊर्जा, आणविक ऊर्जा, पेट्रोल, कोईला र दूरसञ्चार (फ्रिक्वेन्सी) रहेको निष्कर्ष अध्ययनले देखाएको छ। यस किसिमका पानी तथा अन्य प्राकृतिक स्रोतबाट प्राप्त हुने रोयल्टीको व्यवस्थापनका लागि आवश्यक कानुनी व्यवस्था गरी कार्यान्वयन गर्नुपर्ने।

५.३ अन्य सुझावहरू

५.३.१ घरबहाल कर

नेपालको संविधानको अनुसूची-५ को क्र.सं. ९ मा संस्थागत तथा व्यक्तिगत आयकर सङ्कलन गर्ने एकल अधिकार सङ्घमा रहेको छ भने अनुसूची-८ को क्र.सं. ४ मा घर बहाल कर सङ्कलन गर्ने एकल अधिकार स्थानीय सरकारमा

निहित रहेको छ। अन्तर सरकारी वित्त व्यवस्थापन ऐन, २०७४ को अनुसूची-१ को (क) को (४) मा संस्थागत आयकर सङ्घले तथा सोही ऐनको अनुसूची-३ को (क) को (२) मा घर बहाल कर स्थानीय सरकारले लगाउन तथा उठाउन सक्ने व्यवस्था रहेको छ।

एकातर्फ, स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐन, २०७४ को दफा ११ को खण्ड (घ) को देहाय (१) र सोही ऐनको दफा ५७ मा घर जग्गा बहाल करका सम्बन्धमा गाउँपालिका वा नगरपालिकाको क्षेत्रभित्र कुनै व्यक्ति वा संस्थाले भवन, घर, पसल, ग्यारेज, गोदाम, टहरा, छप्पर, कारखाना, जग्गा वा पोखरी पुरै वा आंशिक तवरले बहालमा दिएकोमा गाउँपालिका वा नगरपालिकाले त्यस्तो बहाल रकममा बहाल कर लगाउने भन्ने कानूनी व्यवस्था रहेको छ भने अर्कोतर्फ आयकर ऐन, २०५८ (संशोधन सहित) को दफा २, दफा ५ र दफा ९ ले प्राकृतिक व्यक्ति बाहेकको घर बहाललाई भाडाको रूपमा परिभाषित गरी आयमा समावेश गरी आयकर लाग्ने कानूनी व्यवस्था गरेको छ।

उल्लिखित संवैधानिक तथा कानूनी व्यवस्थाले प्राकृतिक व्यक्ति बाहेकले आर्जन गर्ने घर बहाल आयमा कर लगाउने र उठाउने अधिकार सङ्घमा तथा घर बहाल कर लगाउने र उठाउने अधिकार स्थानीय सरकारमा रहेको देखिन्छ। एउटै कर दुई तहका सरकारबाट लगाउन तथा उठाउन उपयुक्त नहुने हुँदा एक तहको सरकारले सङ्कलन गरेको कर अर्को तहको सरकारले समायोजन वा मिलान गर्न दिनुपर्ने देखिन्छ। तसर्थ, प्राकृतिक व्यक्ति बाहेकले आर्जन गर्ने घर बहालमा स्थानीय सरकारले सङ्कलन गरेको घर बहाल करलाई सङ्घले आयकर प्रयोजनको लागि आय गणना गर्दा उपयुक्त माध्यमबाट समायोजन गर्न दिने कानूनी व्यवस्था मिलाउनु पर्ने।

५.३.२ सवारी साधन कर

सवारी साधन कर प्रदेश र स्थानीय सरकारको एकल अधिकार सूची भित्र रहेको छ। तर ट्राफिक प्रहरीले सङ्कलन गर्ने यातायात सम्बन्धी जरिवाना सङ्घीय संचित कोषमा जम्मा भइरहेकोले प्रदेश विभाज्य कोषमा जम्मा हुने व्यवस्था गर्नुपर्ने।

५.३.३ प्राकृतिक स्रोत (ढुङ्गा, गिट्टी, बालुवा) को उपयोग

ढुङ्गा, गिट्टी, बालुवा लगायतका निर्माण सामग्रीहरूलाई खानीबाट उत्खनन गरी प्रयोगमा ल्याउने व्यवस्था गर्न नसक्दा नदी, खोलाबाट मात्र निकाल्नुपर्ने बाध्यता रहेको छ। यस्ता प्राकृतिक स्रोतको उपयोग गर्दा वातावरणीय प्रभाव अध्ययन गरी प्राप्त प्रतिवेदन अनुसार व्यवस्थापन र नियमन गर्नुपर्ने कानूनी व्यवस्था छ। यसै सन्दर्भमा स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐन, २०७४ को दफा ६४ मा प्रदेश र स्थानीय सरकारबीचको दोहोरो अधिकार क्षेत्रभित्रका कर निर्धारण, सङ्कलन र बाँडफाँट अन्तर्गत ढुङ्गा, गिट्टी, बालुवा सम्बन्धी व्यवस्था रहेकोमा सो व्यवस्थालाई नेपाल सरकारको आर्थिक ऐन, २०७५ को दफा ३४ ले खारेज गरेको छ। तर अहिले पनि कतिपय प्रदेश सरकारले खारेज हुनुअघिको व्यवस्थालाई नै आधार मानी नदी तथा खोलाको ढुङ्गा, गिट्टी, बालुवाबाट स्थानीय सरकारले सङ्कलन गरेको राजस्वको हिस्सा प्राप्त गरिरहेको देखिन्छ। त्यसैगरी केही नेपाल ऐन संशोधन गर्ने ऐन, २०७५ को दफा ४७ को उपदफा (९) ले स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐन, २०७४ मा दफा ६२ पछि दफा ६२क थप गरी स्लेट, ढुङ्गा, बालुवा एवम् माटोजन्य वस्तुको बिक्री स्थानीय सरकारले नै गर्न सक्ने र सो वापत प्राप्त हुने राजस्व आफ्नो संचित कोषमा दाखिला गर्न सक्ने व्यवस्था गरेको छ।

उल्लिखित व्यवस्था अनुसार गाउँपालिका तथा नगरपालिकाले आफ्नो क्षेत्रभित्रका स्लेट, ढुङ्गा, गिट्टी, बालुवा, सिल्ट (Silt) एवम् माटोजन्य वस्तु र काठ दाउरा, जराजुरी, दहत्तर बहत्तर आदिको बिक्री बापत प्राप्त रकम गाउँपालिका तथा नगरपालिकाको सञ्चित कोषमा जाने व्यवस्था एकातर्फ छ भने अर्कोतर्फ नेपाल सरकारले जारी गरेको ढुङ्गा, गिट्टी तथा बालुवा उत्खनन बिक्री तथा व्यवस्थापन सम्बन्धी मापदण्ड, २०७७ ले सङ्कलित राजस्व रकम प्रदेश र स्थानीय सरकार बीच बाँडफाँट गर्ने व्यवस्था गरेको हुँदा उक्त व्यवस्था प्रचलित सङ्घीय कानूनसँग बाझिन गई प्रदेश तथा स्थानीय सरकार बीच राजस्व बाँडफाँटमा विवाद सिर्जना भएको छ। साथै स्थानीय सरकारले आफ्नो सञ्चित कोषमा जम्मा गरेको रकम बाँडफाँट गर्ने

विषय प्रचलित राजस्व बाँडफाँटका मान्यतासँग समेत मेल खाने देखिँदैन।

यस सन्दर्भमा खानीजन्य र नदीजन्य पदार्थलाई परिभाषित गर्नुपर्ने देखिन्छ। साथै नेपालको संविधानको अनुसूची ५ देखि ९ सम्मका एकल र साझा अधिकारको सूचीमा खानी तथा खनिज पदार्थको अन्वेषण, संरक्षण, उत्खनन र व्यवस्थापनका विषयहरू मध्ये उत्खनन नेपाल सरकारको, अन्वेषण प्रदेश सरकारको र संरक्षण स्थानीय सरकारको भूमिका रहेकाले सो सम्बन्धमा विद्यमान खानी तथा खनिज पदार्थ ऐन, २०४२ लाई समसामयिक परिमार्जन गरी तीन तहका सरकारबीचको कार्य जिम्मेवारी सहितको व्यवस्था समेत हुनुपर्ने।

साथै नदीजन्य पदार्थको सन्दर्भमा विद्यमान विरोधाभासपूर्ण कानुनी तथा कार्यविधिगत व्यवस्था हटाई यसको परिचालन, व्यवस्थापन, अनुगमन, नियमन र सङ्कलित राजस्व बाँडफाँटको सम्बन्धमा सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय सरकार बीचको काम, कर्तव्य र अधिकार स्पष्ट हुने गरी विद्यमान कानुनमा आवश्यक परिमार्जन गर्नुपर्ने।

५.३.४ घरजग्गा रजिष्ट्रेशन शुल्क, मनोरञ्जन कर र विज्ञापन कर

नेपालको संविधानको अनुसूची-६ र अनुसूची-८ अनुसार घरजग्गा रजिष्ट्रेशन शुल्क, मनोरञ्जन कर र विज्ञापन कर प्रदेश र स्थानीय दुवै सरकारको अधिकार सूची भित्र रहेको छ। अन्तर-सरकारी वित्त व्यवस्थापन ऐन, २०७४ (संशोधन सहित) को दफा ५ ले एकल कर प्रशासन अन्तर्गत घरजग्गा रजिष्ट्रेशन शुल्क, मनोरञ्जन कर र विज्ञापन करको दर प्रदेशले तोक्ने र स्थानीय सरकारले उक्त कर सङ्कलन गर्ने व्यवस्था गरेको छ। यसरी सङ्कलित रकमबाट स्थानीय सरकारले ६० प्रतिशत राखी ४० प्रतिशत मासिक रूपमा प्रदेश सञ्चित कोषमा जम्मा गर्नुपर्ने व्यवस्था रहेको छ।

- घरजग्गा रजिष्ट्रेशन शुल्कको सम्बन्धमा हाल प्रदेशले तोकेको दरमा नेपाल सरकारको भूमिसुधार तथा मालपोत कार्यालयहरू मार्फत सङ्कलन भईरहेको हुँदा स्थानीय सरकारहरूलाई स्रोत साधन सम्पन्न बनाई स्थानीय सरकारबाटै घर जग्गा रजिष्ट्रेशन हुने व्यवस्था गर्नुपर्ने।
- अन्तरसरकारी वित्त व्यवस्थापन ऐन, २०७४ को दफा ५क मा मनोरञ्जन करको दर प्रदेशले लगाउने र गाउँपालिका तथा नगरपालिकाले उठाउने व्यवस्था रहेको तर विदेशी चलचित्र नेपालमा प्रदर्शन गर्दा नेपाल सरकारले आन्तरिक राजस्व विभाग अन्तर्गतका कार्यालयहरू मार्फत चलचित्र विकास शुल्क सङ्कलन गर्ने गरेको छ। दोहोरो करारोपण नहुने गरी कर प्रशासनको प्रभावकारिता बढाउन थप व्यवस्था गरिनुपर्ने।
- विज्ञापन करका सम्बन्धमा अन्तरसरकारी वित्त व्यवस्थापन ऐन, २०७४ को दफा ५क मा विज्ञापन करको दर गाउँपालिका वा नगरपालिकाले तोक्ने र सङ्कलन गर्ने व्यवस्था रहेको छ। विज्ञापनबाट आय हुने संस्थामा लाग्ने करका सम्बन्धमा विज्ञापन कर र आयकरको कराधार अन्तरसम्बन्धित हुने देखिन्छ। यसरी अन्तर सम्बन्धित हुने विषयमा करारोपण गर्दा प्रदेश र स्थानीय सरकारको कराधिकारमा विरोधाभाष नहुने गरी आय कर लाग्ने व्यवस्था मिलाइनु पर्ने।

अनुसूचीहरू

अनुसूची - १: आयोगका पदाधिकारी तथा कर्मचारीहरूको विवरण

१.१ आयोगका पदाधिकारीको विवरण

सि.नं.	पद	पदाधिकारीको नाम, थर
१.	अध्यक्ष	माननीय बालानन्द पौडेल
२.	सदस्य	माननीय जुद्ध बहादुर गुरुङ
३.	सदस्य	माननीय अमर राज मिश्र
४.	सदस्य	माननीय विपिन राज निरौला

१.२ प्रतिवेदन तयारीमा संलग्न कर्मचारीहरूको विवरण

सि.नं.	पद	कर्मचारीको नाम, थर
१.	सचिव	रामकृष्ण सुवेदी
२.	सचिव	भरतमणि सुवेदी
३.	सह-सचिव	ज्ञानेन्द्र पौडेल
४.	सह-सचिव	यमुना प्रधान
५.	सह-सचिव	ई. गणेशराज वस्ती
६.	सह-सचिव	ई. दीपककुमार दास
७.	उप-सचिव	युवराज अधिकारी
८.	वरिष्ठ तथ्याङ्क अधिकृत	दिनेश भट्टराई
९.	उप-सचिव	लक्ष्मी प्रसाद रेग्मी
१०.	उप-सचिव	चुडाराज सापकोटा
११.	उप-सचिव	नारायण प्रसाद अधिकारी
१२.	उप-सचिव	राजु बस्नेत
१३.	उप-सचिव	विनिता भट्टराई
१४.	उप-सचिव	राजेश्वरी खत्री सापकोटा
१५.	उप-सचिव	नारन प्रसाद पोखरेल
१६.	सहायक वन अधिकृत	लक्ष्मी कुमारी न्यौपाने
१७.	शाखा अधिकृत	विमला काप्ले
१८.	शाखा अधिकृत	राजन कुमार रेग्मी
१९.	शाखा अधिकृत	नरकुमारी राई
२०.	लेखा अधिकृत	केशव पोखरेल
२१.	शाखा अधिकृत	विष्णुहरि रेग्मी
२२.	शाखा अधिकृत	गंगाराम भण्डारी
२३.	शाखा अधिकृत	विमला रेग्मी
२४.	वातावरणविद	सुनिता फुयाँल (घिमिरे)
२५.	शाखा अधिकृत	सन्तोष लामिछाने
२६.	शाखा अधिकृत	सुनिता पौडेल
२७.	शाखा अधिकृत	दीपेन्द्र बहादुर शाही
२८.	शाखा अधिकृत	शितल बहादुर रावल

सि.नं.	पद	कर्मचारीको नाम, थर
२९.	शाखा अधिकृत	ईन्दिरा न्यौपाने
३०.	शाखा अधिकृत	कुशल बराल
३१.	शाखा अधिकृत	प्रमिला भण्डारी
३२.	शाखा अधिकृत	माधव सुवेदी
३३.	कम्प्युटर इन्जिनियर	ई. आदर्श ढकाल
३४.	तथ्याङ्क अधिकृत	बिन्दु ढकाल
३५.	नायव सुब्बा	कमल सिंह कटुवाल
३६.	कम्प्युटर अपरेटर	दिवस भट्टराई
३७.	नायव सुब्बा	रमेश आचार्य
३८.	नायव सुब्बा	बीरेन्द्र अधिकारी
३९.	लेखापाल	सुस्मा मरासिनी
४०.	नायव सुब्बा	गीता चपाई
४१.	नायव सुब्बा	सामना सुवेदी
४२.	नायव सुब्बा	ईश्वर पौडेल
४३.	कम्प्युटर अपरेटर	रमा गोतामे
४४.	कम्प्युटर अपरेटर	दिल कुमार श्रेष्ठ
४५.	कम्प्युटर अपरेटर	सुरेश चौधरी
४६.	नायव सुब्बा	साधना पोखरेल
४७.	कम्प्युटर अपरेटर	राधा लामा
४८.	हलुका सवारी चालक	विमलप्रसाद आचार्य
४९.	हलुका सवारी चालक	राजु थापा मगर
५०.	हलुका सवारी चालक	भरत सुवेदी
५१.	हलुका सवारी चालक	भोला काफ्ले
५२.	हलुका सवारी चालक	राजु महर्जन
५३.	हलुका सवारी चालक	अनिल क्षेत्री
५४.	हलुका सवारी चालक	सरोज खत्री
५५.	हलुका सवारी चालक	सनम राजभण्डारी
५६.	हलुका सवारी चालक	केदार थापा
५७.	कार्यालय सहयोगी	नमिता अर्याल
५८.	कार्यालय सहयोगी	अनुजा गैरे
५९.	कार्यालय सहयोगी	दुर्गा दास श्रेष्ठ
६०.	कार्यालय सहयोगी	राजेन्द्र दुङ्गेल
६१.	कार्यालय सहयोगी	नवराज धमला
६२.	कार्यालय सहयोगी	धनेश्वर पोखरेल
६३.	कार्यालय सहयोगी	दुर्गा चौधरी
६४.	कार्यालय सहयोगी	रमा घिमिरे

अनुसूची - २: आयोगका केही गतिविधि

राष्ट्रिय प्राकृतिक स्रोत तथा वित्त आयोगको वार्षिक उत्सव कार्यक्रमको एक झलक

राष्ट्रिय प्राकृतिक स्रोत तथा वित्त आयोगको समीक्षा कार्यक्रम, २०७९ को अध्यक्षता गर्नुहुँदै आयोगका माननीय अध्यक्षज्यू, साथै कार्यक्रममा उपस्थित माननीय सदस्यज्यूहरू, श्रीमान सचिवज्यू तथा अन्य सहभागीहरू

आयोगको सभाहलमा सञ्चालित क्षमता विकास कार्यक्रम अन्तर्गत विपद जोखिम न्यूनीकरण सम्बन्धी प्रस्तुतीकरण तथा अन्तर्क्रिया कार्यक्रम

राष्ट्रिय प्राकृतिक स्रोत तथा वित्त आयोग र पूर्वाञ्चल विश्वविद्यालयबीच समझदारी पत्रमा हस्ताक्षर भएको